تاریخ دا کورولگیل ده مت .

عبدالقادر کریم

شادیغے دا کودو نمیگڼ ده هشدت!

۱۹۴۹ - میل کښ ټوکتې بڼدیغے ہاستشاب چے دا لاښے دمیږ
بلڅ مشه دقی ټودکستان دولت ویکړ اسسد یې جسب
کړ گډ ختای کامونست هوکومواتلدی گه کلسسه ک؛ ټولو
ده مسلے بقی مه ژمنل له د ده ټوزلو دینی شاهاتی یو واښی
کودسوتوڅ. یو مساتی ماشا میله، مشری سوڅله دبلاڅ
مشه دقی ټودکستاڼ خلقینی شالدیماتغې بولو مشقاندی.
ټالی قومانلڅ کنرال والی چله ټودومغې ټایږیږ ودومدا
ټایږوغلاڅندیږ تومشوږلڅ تاوتی ټلشقا مقاناڼ دگ
تادیټ ددبزسنڅله دگ مه همان. همه مشلے دیلڅ لاڼ
ته دیټبگ مسلیټ ږسیږ چه میلدیږ کښ کټیمز یو
ماو هوستینلڅ سوڅدی" ده ږ کوغوښتلو لاڼ مشه څ
دودگه ندی. یومسوڅ ۱۹۵۱ - میلڅ ټاڅسو هوښاوڼ
والیس مالڅ ظاهوڅ تقاندی، یوټتلفاڅ سوڅلدو
هرځیق یولهامسله یې ماهیت چه هڅ تدیږ مشدقی
ټودکستاڼ خلقینی چیکیږ باحقاڼ دیاڅ.
ټالد. یفا. تدی، ختای کامونست هاکمټی مثلڅ
کښیکی څ میلتی ټوڼ تولیڤی بلڅ څښیاټلیدی.
ماو چیلدمشه دقی ټودکستاڼ ده مسلے بقی څ ده هدف
هاکمیټ څ قودوڅښتاټوزاټودڼی چیکټن ټوچوف ټالدی
بلڅ ټوڅله دیږ قادښ کو چیلدږڅ ده ږه ږ مشن هرگ
ټلیږ باردی، بولو بلو ۱۹۵۱ - میلد یکی ټم ټودټیقلاږ
چیلدڼ باسټودوښتڅ دکټدڅ خ لیږ ټخصلڅ
ټاږ بودوږ یفاټینگ ټودغونلیڤاڼ کمټلدڼ مشه
ټاښلڅ څتی. مه مسلڅ: غولهاسشه څ دډږ
هللی مشه دمیږ یولکاونیگی ټاږ یفوږ بودسایږ صاڅ
یوټ یولکاونیلڅ قودبان ټاکا. کلچیک

ئۇ خىسلەت دىيارتوب داغدان، غولچە مىنەۋەر دايونلۇق ساقچى باشلىغى ئىلىل يوم-
ادەم خىسلەت ئۇنىڭ ئوغلى) ئىنىڭ خوساكى ئىسمىدى. ئەۋدىغا سىن ھاكىمى، سوۋى-
دولۇ مىنەۋەر دىيى ئىشۇدەھمىيەت، ئاۋازلىرى، سىيىت ھاجى تاتارلىقچە ئىركىنى-
بوكونىدە ئىتتىپ تاشلاندى، كەلگە ساي ساي بولاق دىي تاۋاتقىلى دىي-
ئىنىڭ بويسى ختاي ئىلى دىنىڭ ھەسابسىز شادە ھەلدىن ئىتتىپ ئوتقانلىقىنى ئىشلەت
بۇ ئاماي ئوغلى بىلەن ئىككى سوۋىيەت دولۇ ناھەيلىك ساقچى باشلىغى-
نوجا لاقتىن ئىككى ساقچى بىلەن ئىتتىپ تاشلاپ تاغقا ۋەقىپ ئاتقان بولسۇ-
بولۇپ دەگە باشقا يازدەم بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئىلىپ سوۋىيەت دولۇ
مىنەۋەر دىيى ئاتا. يالاڭ ئىتتىپ ئۇلتۇرغىلى بولمىسۇ سوۋىيەت دولۇ
ئوددو ھەيدەپ ئاتا. يالاڭ ئىتتىپ ئۇلتۇرغىلى بولمىسۇ سوۋىيەت دولۇ
بەكسۇي غازى بىلەن ئوغلى ئابدىيغنى غازىيلار ئىتتىپ تاشلاندى،
ئوددو ھەيدەپ ئوددىنى ئوددا ئىشلىتىپ ئاتا. ئەمما گۈزەل خانداي خەلقى
ئىلى ۋىلايەتلىك ھويانى ئوسمان باتۇر، ھەم مالىيە نازارىتى ھاجىم ئاغا ۋە باشقا ئوددىنى
لەر ئىتتىپ تاشلاندى. شۇنداق ناھەيلىك ئىشلەپ كېتىۋاتقان ئىشلىرىنى
دىيى غەزەپ دوبىگى، مەمۇت دوبىگى، قادىر ھەسەن، ئىمىن ھەمزە قاتارلىقلار
دوزى دوبىگى ۋاباشقىلار دبولغۇچى كومۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرىنى ئىتتىپ تاشلىغان،
ھەرقايسى مونداق خوتەن ئەتراپىدىكى ئىلىپ ۋىلايەتلىك ناھەيلىك ھۆكۈمەت تاشقىلىق قىلىنىدىغان
لەر ئىزچىل دولدى. ۱۹۴۶-يىلى ھاياتى گۈزەل ئىلىنىڭ ۱۹۴۶-يىلى ۶-ئاينىڭ كۈنىدىكى
ساياھەتچىلەر بىلەن ھاياتلىدا ۱۹۵۱-يىلى سىنە دەكى ئەۋدىكىتاب بويۇنچە
۵۰۰۰ مىلىڭ شادەم ئەتراپىدىكى ئىلىنىڭ ئوددىنى ۱۲ مىلىڭ شادەم ئىتتىپ
ئولتۇرۇلگەنلىكى، ئىشۇ يىلى ۱۲-ئاينىڭ كېيىن ھۆكۈمەت ئەزالىرى
سىنە دەكى ۸۰۰ شادەم ئەتراپىدىكى. ۱۹۶۱-يىلى ئىنىدىن ئىشلەتكەن
ھۆكۈمەت قىلىنغانلىقى ئىلىغان.

سىنە غەزىنى ئىقرار قىلغۇچى ھېسابات سىنە دە خەلقىي ئوقۇتۇشنىڭ
ئۇدىنىغا ئەتراپىدىكى ھەر قىسىم بىلەن باشقۇرىدىغان-
دېگەندا ئەۋداغا ئوي سوۋىتى ئەزالىرى ئىشلەتكەن ئەتراپىدىكى
ئىلىپ بېرىلدى. لېكىن ختاي كاموتىست پارتىيە لەرنىڭ
ئاھەت پاسىتلۇقىنى ئاشكارىلىدى. مەسىلەن؛

1951-يل ئوچ ويلايەت مالى شەھەر قىسىم لەر دىن بىر
يا قۇب دا فماخ، مالك صاحب، ئۇنىڭ يېنىدا ئۇنىڭ
خوتۇنى ئايال ۋە قىزلىرى تاماشىلىق نى خۇتاي قىلىدىغان
ئاياللىق ياتۇرغۇنچە يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنى ئوخلىتىپ
ھەر سىلىگە شىپالىق نى.
شەھەر ئىچىدىكى بىر چىلەن بىنىڭ دوشەك سىياسىتىنىڭ
تېخى ئۇچ ئاي تولمىغان تۇغۇلغان لەرگە قارا تىلغا نىلىق
ئايال ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ بولسىمۇ ئەر تۇغۇلغان لەرنى
ئەر چىلىكىدىن مەھرۇم قىلىپ ئانىلىق مېھرىنى توكۇپ
بولالمىغاچقا كېچىسى بىر تال سۈت ھەر لەرگە ئۇچ قۇ
يوشۇرۇن بولاق. تالالار يوداگوزگەن گومىنداڭ ئەسكەر
سى. ئىشلەپ چىقىرىشتىن ئەر ئەسىگىنى ئۆزگەرتىلدى.
شۇنداقتىلا بوتا نەخۇر لەر ھېچ قانداق ياخشى تالىيدى،
ئەكسىچە ئۇلار ئىشلىگەن ئاۋات تالىشقا ھەسسە
قوشقاق دەپ ئەيىبلەندى. شۇنداق بولسىمۇ
قومانداننىڭ گېنېرال تاۋ سىيۇنىڭ دېققەت تۇرلىستانىدىكى
خۇتاي ئەر ئەسىگىنى ھەرقانداق قومانداننىڭ ئوخشاش
ئىشلەپ چىقىرىشقا ئۈزگەرتىلگەن ئۈچۈن ئەر ئەسىگىنى
بىرلىشىپ قومانداننىڭ ئوخشاش ئىشلەپ چىقىرىشقا
ئۇيغۇن ئەھۋالدا ئەسىگىنى ئىسلاھ قىلىپ خۇتاي
ھوكۇمدارلىرى ئەر ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش
ئۇسۇلىنى ئىجرا قىلدى (قىزىل خۇتاي ھوكۇمدارلىرى
ئۇيغۇر ئەر ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئۇسۇلىنى
نېمە ئۈچۈن قوللاندى. بۇ ھەقتە مۇنداق ئىككى خىل
ئىكىسلىك بار. بىرى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئېيتىشىچە ئەر
ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەر
لەرنىڭ جىنسىي ھاياتىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ ئۇلارنىڭ
ئىسيانكارلىق روھىنى يوقىتىش ئىكەن. يەنە بىرى
ئىككىسلىك ئۇيغۇر ئەر ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش
ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەر لەرنىڭ جىنسىي ھاياتىنى
ئاجىزلاشتۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئىسيانكارلىق روھىنى
يوقىتىش ئىكەن. يەنە بىرى ئىككىسلىك ئۇيغۇر
ئەر ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئارقىلىق ئۇيغۇر
ئەر لەرنىڭ جىنسىي ھاياتىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ
ئۇلارنىڭ ئىسيانكارلىق روھىنى يوقىتىش ئىكەن.
ئۇيغۇر ئەر ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئۇسۇلى
ئۇيغۇر ئەر لەرنىڭ جىنسىي ھاياتىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ
ئۇلارنىڭ ئىسيانكارلىق روھىنى يوقىتىش ئىكەن.
ئۇيغۇر ئەر ئەسىگىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ئۇسۇلى

شەرەمیە سێ بلاڤ سابیق ئۇيغۇر يېزا ھوكومىتى ئۈچۈن
ئالاھىدە دوشمەن تېگىشلىك ئىدى، چۈنكى ئۇيغۇر يېزا
ئىقتىسادى مۇكەممەل موستەقىل ئىقتىسادىي قىياپەتتە
ئەمەس ئىدى. يۇقىرىقى ئامىللار ئىچىدە ئاساسلىق
ئورۇننى ئىگىلەيدىغىنى ئۇلكىنىڭ سانائەت ئىقتىسادى
ئاساسىي جەھەتتە ئۇيغۇر يېزا ئىقتىسادىغا ئېھتىياجلىق
ئىدى. ئۇيغۇر يېزا ئىقتىسادى ئۇلكىنىڭ سانائەت
ئىقتىسادىغا ئېھتىياجلىق بولۇشىغا قارىماي، ئۇلكىنىڭ
سانائەت ئىقتىسادى

تادیتش مۇھىمى قوللاشقا ئاساسەن ئۇ دۆلىتى، مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەتلەر ساھەسىدە ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئورنىغا ئىگە بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ئىمكانىيەتلىرى بىلەن دۇنيا مىقياسىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت ۋە ئەنئەنىۋىي ئالاھىدىلىكلەرنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ ئامىللار ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ سىستېما

لادگه تۇسىتىپه كىشىنىڭ كەنتلىك لەدىي تۇنغىر سىيدا بولۇپ دىسە ئىشەنچىسى
تۇمۇنداق قىلىپ ئىقانداك ماھىدىك دە ھەقانداك دېگەندەك ئىپادىلەنگەن
جىگدە مسالدى. يۇمۇ مشۇچىك لەدىي تا دېتىپ ئىلىپ بېرىلگەن سەد
وا با مشقا ئشلەپ چىقىرىش ۋاستىسە لەدىي ما خراتسىيە لەنىن-
تەدوشى ھاھانىسى بلەن تا دېتىپ ئىلىنىپ بولغان دىسىلدىكى ما خراتسىيە
لەدىنىڭ ئۇمۇمى مەللىگە ئايلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ، دېمەك يېڭى
لىگى ما خراتسىيە لەشتە دولدى. ما خراتسىيە لاشتىتو دوشى
مەجبۇرى بولغىنى ئۇچۇن ھېچ كىم بۇنىڭ سەرتىدا قالمىدى.
مەيلى دە ھەقان، مەيلى قولھۇنەر مەدەنى ما خراتسىيە ئۇزاق بولۇشقا
مەجبۇر قىلىندى. كېنىرەك بولغانلىقتىن نەچچە ما خراتسىيە ئالى-
ما خراتسىيە گە ئۇز لەدىيلەدى. يېڭى ئىگە لىگىنى ھاياتىغا مۇۋاپىق
ھېسابلانغان شتو دىھاخ خىتاي ما ھومىنتاڭ بولۇپ ئۇنىڭ يولتوشى
بىلەن تالىسا ئۇنداق ئۇ ئەزالارنى ما ھومىنتاڭ ئۇ خەي قا زا ئىنىڭ
بوزنىمودىلىقى قىلدى. دە جەڭزا لا ئىنىڭ ئۇ ئىقتىدارسىز ئىكەنلىكى
بوى سونىمانلارنى تەرەققىياتىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلىماسلىقتەك
لەدىن ئىشلەتتى، بونداغلارنى ئۇ كېنىدەك دوجۇ ئىقتىدىرىغا ئىگە
ما ھومىنتاڭ يايلاق قىلدى. ئۇنداقلا مسلىنا تتى،
ما ھومىنتاڭ دە ھەقانلارنى ئۇ ھەقىقەتەن ئۆزىگە بولا كاتتى،
ئۇ ئۇنى ئاستى ئۇرۇم تۇرۇق ئىشلەتتى دە ھەقانلارنىڭ ئۇچۇن ئىقتى

شوله دتن ما دده ځه حقدې د یغبه تله تل ودځسنګ تامونا تلګ
نقتسادی یه ټه یتی. شونګ ټومستیګ تامونا دامیزا تیګ لګ
دائرته خنګ عقود الدیوق. شوتلګ بلاخ تامونا تلګ
شتل ه چیقوشی مه هسولاتی کوف سانا یه اتوه وه تلګ
ها شلیدی. یزا تیګ لیګ دیکی تامونا تتوز وم تلګ سا یسب
هالیتی دوله تنګ شاشلیق تا یولفاخ قصتیا چنې قانه ورالګ
میدی. بوځ هوالدې تغوتولوشق شوځومه شاده صله دینګ
ه دکیوقه مینلښتګ چ لګ عقو یولدی، ئقتیادی مسیټ شلیب
فالیغیږ ه ټوز ټوتولیږ ل سفاخ صالیات ټوز ګ ودی.
دوله تنګ ږتوتا ټق ته مغلشق ه یږ ځ نودما سټمه یه
میولفا عقو یولدی، م ږ ونګ دا یمه ل، ئچمه ل، کیم کیچ ل
دوځ، هتا، تاماتا، هاداځ قاتا دلیق ه نه دسیلدتلګ
همه ه تالوفا ټوز ګ دتیلدی، تالوښنز هیلې
ه نه دسه ږیلمه یې یفاخ ږولدی. دیمه ل ځ دقق
ټو دکښتا ځ جوتلوځ قا ږلیدی.
ټوځ جوله کیښیګ ئیفا 14 کلوګیرام، کچلګ ها لیلدتلګ یښیفا
قاډاب 3 کلوګرامدې ح کلوګرامفې، ګوشی ئیفا یږ م کلو،
نیانې ئیفا 4 مسه .....
نودما توزوم مشه ه دله دده موقیم لاشتودولفاخ بولسیږو
یزا له وده مشه ه د یکیدې ه ل بولها سسدې تامونا تلګ
شتل ب چیقوشی مه هسولاتی ئا سا سه قیلیناتی. مګډو
تامونا تلګ شتل ب چقا دنغاخ مه هسولاتی یوقادی بولسا
یزا له دګ ږ یلیه یفاخ نودما څده دیاضتی بولاتی، تلفاخ
مه هسولاتی توو ځ بولسا نودما موتوځه تلاب کیته تق،
ه تا دوله تګ ئا شلیق مسیټ ږ یشګ ده ځلی سیټ
کوزه مه سلاک ټوځوف ..... ده ځقا تله ګ ګه
نودما ږ یلمه یږ وقالاتی، بوځ ه هوالده ه ځقا تله ده
باتتاهیږ ه قانغاخ ته منلښتګ ځکا تیږ ت بوکفا تلیق دې

مشوجادیدا ئاچادجیلیق مەسلیسیدە چیقا تتی. مەسلەن 1958-يىل ئاقسوويلايەتتىكى قاداشلىقلارنى ناھيەسىدىكى يوزبەدوگەدە ئاچادجىلىقدىكى ناھيەنىڭ ئوبومسىنىڭ دەفنى ھەققىدىكى قوماندىسى مشوويلايەتتىكى قاداشلىق توقۇنۇشنا ھەيەسىدىكى 4 مىڭدەك ئادەم ئاشلىقدىكى ئولۇغ كىشى، مشوھالدىكى قوھول، توۋاڭ-ئاقلادىكى ياشاقچىلارغا ھەدەگىنى ئوقۇشتى. بوئاچادجىلىقنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۇلۇغ كىشى ئۆزىنىڭ سۆزلىرىدە مۇنداق دېدى: «بۇ ئۇرۇشتا ئاقسوويلايەتلىك ئاچادجىلىقچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجرىگە ساداقەتمەنلىكى، جاسارىتى ۋە ئۇستىلىقى بىلەن ئۆزلىرىگە ئىشەنچ قازاندى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۇستىلىقىنى ئۆستۈرۈپ، ئۆزلىرىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى ئۈنۈملۈك ئورۇندىد

موضوع: ثبت نام صاحبه ۱۹۹۳-۱۹۹۴ مدارس متوسطه

مسوده لایحه به دو گونه ۱۹۹۳-۱۹۹۴ مدارس متوسطه تهیه شده است.
بوده و در دیدار با جمعی از مقامات فرهنگی
که لازم می بود لطفاً بشیفا که دگرگونی ها داده شود.
همچنین بر جای خود ناظر بر مشاوره ها داده شود
دائم مشغول به شتر داشته و دارای قوانین باشد.
خود لیگی خانواده با مستقلی باشند غم قایوسی.
گه دگیشید یی چشمها شه واز وه ته نیم یا مالتی.
بو بینیفا سر تماق بولود باغلاق شی توجوب ئاغا چه.
بر گشی که لسه باذا رغا هاجتی توجوب نه دسیگه،
یو تقاضا لا مشتقان چیوینه ولی خوددی هوسا ساتچی.
دائما بوندات شوتو دموئا هوداق به دیات بلان.
یای ته گدم به دگوز هی وه فمه تعدیلگزدی یا چه.
(۱) هوسا شه هدوغا ناضه مطالعه گشوده تعدیل چه)
حاهونا نلاق تو دی خانواغ غ لقمز نلاق مسیل تودوب ئاده تلادنی
ده ب مسه فوه خیلف، گیشیل دئا دسید یکی تزوه ت، هود
مه ت ئه لوز مه ین یفاف ئه د مسه بولوب خالدی، موی
سیت ئا غسا غالله د ئا ت چاچه هوما یلاد غولادیدیکی.
تا واخ تترگنه هالله هو مه ئه تو ماشی توجوب خاداغانغا
ئه لهود مشوب یاک ئا واللاه. هیچ خودا بوکوئل دی به زده
له دیلاگ ه دگوز کود مه تعگین. خیصولا ب نالله خیلیشا ت.
ئه سوله دبوی تو ز یه دله دیگ یه کمک یگانه مشکل ب یاشاب
خیلیشوا تقان ه دغی تو دکستان ده هقانلادی تزیل منتای
ماکمتی ده بو ردده تادیم کود میگ ف خود لوخ لازی
با مشکل دیدی کوچو دوشتی.
چادواچیلیتا دایونله ددیبو ئه هوال ثغولاشتی. چادوالله دهم
چادوادالله دغولادیدی تا دیتب ئیلشتی. چادواچیلیتادی
هیچ بوساوادی یه غ ختای سادی له دیلاگ با مشقه دشقا
شوئکوزوب خه مبوچ نو دغونلیفان چادوالله دنلاگ هو لیشفا

سهوه بولدی. ثالثای، چوچوك واسیلی تقاشاولیف
جایلی ددی تاراق چادر واچیلدیی ۵۰۰ دی شادتوق کشلدن
... ثوگونوشمك چاغوشی باصانیه بلدن تودوصیگ
ثه که لتودوجه برشاز واقعه ثوگونوشمگ تاتنا مشتودنماندی
کیچه ثه مگك بلدن چنقتودوشی دیگن دوك واولیفن ثشلیتیه
ثولدن ثودوصیدی ثاتمسوکونا مشه دنا مصیه مسیلك تاراپول
غوف که نلیگ ثا غریب ثشیه دا ثومیشتك چاغتودنماندن، ثثو
ثه مگك واچادیلك ابولدگ ... ثشیگ ثشیه ثوتوپ کیتیه
تهکه یه تولیه ثولوپ کتیدی. بوغ وه دن ثاگلوغاندن یوتاراق
جایلدیکی چادر واچیلدانا داولیفه کوچیدی. ثیوتی
تغضتوتوشی ثوچوف ثولگه نلدنك ثائیلدیگ بره دتوغدی
غسه، چای، غول تاتاولیفه نده دسه له دن بریه موغول
غه له نتوغتوتا تایدی. ثچوالدنك چیدیلیتواتقاف
لفن توشه نگرف ختای تاتکیدت ثودوتلدی چادر واچیلدن
له دیگ تاداتقاف بوغاتا سیاستین ثوزگه دیتیه. چادر الودن
تاتیالاچ ثیگ له دیگ بولعب برش بلدن چادر واله دن ساق
لاچ خیلش ثمانیتی توغولیدی.

ده تقاف واچادر واچیلیقدا ثوموچی بابیلیقه دن تو غداچ یگلیش
واتقاف کیتیلدگه تاتنفاف ذیبانگ مشلك له دنا دخسیسك ا
سله دخی تودکستاف نیلك مالی ثقتسادیتی ده چ ثی تقومسزغاف
لاشتی مانا مشونداق تت تصسز سیاسه تگ دچادبولغاف
ف لقینلك چن توسشوغیقا که لگه ندن تو مویتش سیاستین یودگوزو
- ثشوزف ده تقانلد دامونادی تو تولعب ثاز تولاشقی سیه دله دگه نیگ
- بولغاف یه کین ثوزمولکی تصاویلا کیچه کوف وزشلاچ
ثاز واقعه ثچند. یزانیگلك واچادر واچیلیقه تبدیه برشاز
تومیلشلدیاد لتقاکه لگدن. ثلگوی سنی دوشمدن
دیگن سشه خسیلدنك باللادی تایی چای. تایی نیگ لکشه
بولکسوف باشتقالدگه تاداتقاف ثیتقسادی چه تدی یه ثالاهیدا

کوزگه تومسکوب تقدیمه و، مه مسلمان 1851-یلی یه کشه بیه بازاری
شیب تماشلیقان خصوصی دوبیگی نلق حیاشتا قالقان مؤنمل.
دوبیل صاحب شاشی مه میلخان تدبیه مسیده ٥ خلیه کومیگی نه
کودوب یمیگ شن یه ب چولق بولهب شه قالیقی شائیلی ده
توغولغانلق شوچوف صانا صاذیر شوکشی سماوه اگه وبیلک بلان
مشوغولنب شالاهیه ٥ چولق شقتسادلیق کیشیلی دقاتا دیدا
مه شرهوه. موفاغی مسالک نی کوبیلی ب که لقعود شمذهومکن.
شه فنی مسماوه اسمانه تچیل وا تعول هوف دهه نلدگ که لسه لک
شوله دن هم شوزگه دقتب شه شکیل له شه سیاستی یودگوزوشتی
مشونلق بلان شوله دنلق یه کلکه تعاده ت، یه کلکه شکل شلدیگ
چلک قویولهب ما لکتف له شتودولدی، مشویول بلان شوله دهو
کاهونست صاکمیه ت نلق توزاغیفا تومشودولدی، مشونلق
بلان شوچگ قادنی، یه شگ قادنی یه ن خیاف تچلک گه قادنی
هدیکیت شادخیال شوله دنلق یومشودوف شقتسادی یا ییلغنی
شاشکادیلاب دولهت صسابیفا ییلندی. مه مسلمان غولیها
شه هدیک سماوه اسمانه تچیل دبوله مشهه سیده ٥ ے
ما هامومت صاحب نومودنلق ثنیه شاکتف لیق قلیه خیاف تچلک
گه قادنی کوده مشه شاکسینلک دوکانی شا مستیفا یومشوخانه
چه کتوب کیبه لک شالتوف غیاشه قلیه شالتوف هوگومه شگ ییلندگ
سماوه اسمانه تچیل دکوده مشونلق مؤسیکی قلیه
دولهت بهه مؤغود لیقان دیگ فنی قالیاق که یگوز ولهب
سوخوولیگه شقتسادیه یه شاجواب خلاشتی، غولدیه دیه بولادی
قلشقانلدی بولسا، یاد لیقا شقتسادیه یه شاجواشتی.
ماما مؤنلق بیول بلان شقتسا قلیق قتاده تچیل دنلک خانه تومود
نی کیبه شاشلیدی، شونلق مؤسیکی ده خه قتاده شگ چلک
شوچیولدی، مشه خه کاسب له دمومؤزمساهیه بویونچه مال.
لکتف له مشتودولوب مؤله دنلک هم یه کلکه مشلی میشیگ ییلندگ
بیول یرسلمیدی.

ئەيىبلاش ئۈستىدە سۆزلەشمەي ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدە ئىشلاپ چىقىش
دەك سەركەش مەسئۇلىيەتسىز، سەھىيسىز بىر ئىنسان ئىكەنلىكىنى
گۇۋاھلاندۇرۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئاپتونوم رايونلۇق ئاساسىي
كېڭەيتىلگەن مەجلىس يىغىنىدا ئۇنىڭ ئۈستىدە ئىشلىتىش
بويىچە ئالىي سوتىمىزنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى
ئەمەلىيەتكە ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىسلاھ قىلىش
جانابىي سېرىتتا قالمايدۇ، دېگەن ئىدى. مانا مەن ئېلان قىلغان ئەمەلىي
ۋاقىتتىن ئەمەلىي ھۆكۈمەت ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدە
ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سوتىمۇ ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي سوتىمۇ ئىسلاھ
قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي
سوتىنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلىيەتكە
ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىسلاھ قىلىش جانابىي
سېرىتتا قالمايدۇ، دېگەن ئىدى. مانا مەن ئېلان قىلغان ئەمەلىي
ۋاقىتتىن ئەمەلىي ھۆكۈمەت ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي سوتىمۇ ئىسلاھ
قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي
سوتىنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلىيەتكە
ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىسلاھ قىلىش جانابىي
سېرىتتا قالمايدۇ، دېگەن ئىدى. مانا مەن ئېلان قىلغان ئەمەلىي
ۋاقىتتىن ئەمەلىي ھۆكۈمەت ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي سوتىمۇ ئىسلاھ
قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي
سوتىنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلىيەتكە
ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىسلاھ قىلىش جانابىي
سېرىتتا قالمايدۇ، دېگەن ئىدى. مانا مەن ئېلان قىلغان ئەمەلىي
ۋاقىتتىن ئەمەلىي ھۆكۈمەت ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي سوتىمۇ ئىسلاھ
قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي
سوتىنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلىيەتكە
ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىسلاھ قىلىش جانابىي
سېرىتتا قالمايدۇ، دېگەن ئىدى. مانا مەن ئېلان قىلغان ئەمەلىي
ۋاقىتتىن ئەمەلىي ھۆكۈمەت ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي سوتىمۇ ئىسلاھ
قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي
سوتىنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلىيەتكە
ئاساسەن ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىسلاھ قىلىش جانابىي
سېرىتتا قالمايدۇ، دېگەن ئىدى. مانا مەن ئېلان قىلغان ئەمەلىي
ۋاقىتتىن ئەمەلىي ھۆكۈمەت ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۇنىڭ
ئىچىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي سوتىمۇ ئىسلاھ
قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي
سوتىنىڭ مەسئۇل كىشىلىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلىيەتكە

ئۇ ئۆزىنى ھېچ ئىشتا ئەركىن ھېس قىلمايدۇ. ئۇ ئۆزىنى ھەممە ئىشتا باشقىلارغا تايانغان ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ھەممە ئىشتا باشقىلارغا تايانغان ھېس قىلغاچقا، ئۇ ئۆزىنى ھەممە ئىشتا باشقىلارغا بويسۇندۇرۇشقا ئادەتلىنىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ھەممە ئىشتا باشقىلارغا بويسۇندۇرۇشقا ئادەتلەنگەچكە، ئۇ ئۆزىنى ھەممە ئىشتا باشقىلارغا بويسۇندۇرۇشنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ھەممە ئىشتا باشقىلارغا بويسۇندۇرۇشنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان بولغاچقا،

ئاخ سىكىلەك تېنىقا ئايلانغۇدولدى. دېگەن مەسىلىنى ئېيتىدى،
ماۋچېلى دېگەن دېققەتتە ئۇ كىشىنىڭ مۇئەسسەسىنى ھەلىكچىلىگىنى
چىكىتىش مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلىدىغۇ، ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ كىيىشىنى.
ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئىجتىمائىي ئاڭنى
ئۆزگەرتىش مۇمكىن دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ بۇ قارىشى ئەمەلىيەتكە
ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئىجتىمائىي ئاڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەكىسى
بولۇپ، ئۇ ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا نىسبەتەن ئانچە ئاستا ئۆزگىرىدۇ.
ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى ئۈچۈن ئۇزۇن ۋاقىت كېتىدۇ. ئۇ ئىجتىمائىي
تۇرمۇشنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇش
ئۆزگەرگەندىن كېيىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىلا ئاندىن ئاڭ ئۆزگىرىدۇ.
بۇ سىياسەت ئۈستىدە لاگېر ئىشىنىڭ ئىلغار بولغانلىقى 1933-يىلى
بېرنېڭ ئوكتەبىر ئىنقىلابىنى ئۇيغۇرچە ئۆگىنىش ۋە تەشۋىق
قىلىش ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرۇلغان ئىدى.

ئۇ دېققەت تۇرۇكستان يېزا ئىگىلىكى، ئۆگىنىش، تەتقىقات،
بىناكارلىق ئىنستىتۇتى ئىلمىي خادىملىرىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىش
ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىۋاتقان بىر ئالىم ئىدى. لېكىن ئۇ ھەرىكەت
ئىتتىپاقى ئاكادېمىيەسى بولۇپ ئۆتكەن ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيەسىنىڭ ئەزاسى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىشلىرىدا
ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنى تەشكىل قىلىدىغان ئىجتىمائىي
ئاڭنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئەمەس، بەلكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ
ئۆزگىرىشىنى ئاساس قىلىدىغان ئىدى. لېكىن ئاكادېمىيەنىڭ ئىلمىي
خادىملىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ئەكسىچە بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ ئۆزىنىڭ
ئىجتىمائىي ئاساسىنى ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى.

ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ
ئىلمىي ئىزدىنىش ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى. ئۇ
ئىجتىمائىي ئاساسىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىلمىي
ئىزدىنىش ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى. ئۇ ئىجتىمائىي
ئاساسىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىش
ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى.

خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلمىي
ئىزدىنىش ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى. ئۇ ئىجتىمائىي
ئاساسىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىش
ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى. ئۇ ئىجتىمائىي ئاساسىنى
ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىش ئىشلىرىنى
ئۆزگەرتىشى لازىم ئىدى. ئۇ ئىجتىمائىي ئاساسىنى ئۆزگەرتىش
ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئىزدىنىش ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشى
لازىم ئىدى.

شه هه لدا ر له دی شه وخه یز" یه تو مشود و لکه ف بو یو حق نی شو اخلفوه و
له دی یه دو د . هاذ یخ حق مشنطالله مقیفو دشا خقتو نوم دله یونا
لوق هوکو هه قنی هه حقق هوکو هه ت دوب مشتواب
حقلشقا بو لها یلا و . هو نلکی نؤ هوکو هه مشلک نؤ ذ -
ئالدیفا حیقا دغاف خانو نی بولوشق کیده ل . مؤ مناق
خانوف شا خقتو نوم دا یو نلوق هوکو هه مشه یوق .
هه دگزی هوکو هه ت نلک نؤ ذ یگ بوی مسوف سود و لفاف
خانوی شا سا مس تعلتب مشو بو یو نخ یشن یود گوز مشیدلو
سا جونسه ختای صاکمیه نلک چه هبه دمشه کلیده یود گوز وف
مالیشوا نقاف سیاستی مؤ ذ له دیلاق موسسه هلیک چلک صاکم -
هو تلا خلفخ موسسه هکه مله مشک خا دا تلفاف لیف دی
جای . جا یلا دده مؤ له دگه خا دمشی هه دیگ تلا دبا مشلنه کی مشی .
چولاق مشده له دده دو ختا یلا دشی دخی تود کستا نف یی حقیب
که قسوف ایگ دیگ ف مشوشا د له دیه یلا بولوشقا با مشلیفاندی .
بونلک دا بوخص بولعب سا جونسه ختای صاکمیه خا دمشی گوگوه ل
کیرمیب هه یلا نفا حقفاف خوشه ف خ لقی بولدی .
تا دیفی یه نلا دنلک کا نف یلا تی مشیدا تلیق شالیم هه دهوم هه گود
تو تلوق نلک خوشه ف شا تهوی مفقلا یه » نا ملیق صا خالسی ا -
1990 - یل تود کیده دیه خا دیفاف شی دخی تود کستاف ئ و اذی -
نا ملیق ئ و د نا لفا بلفاف شا سا مسلا نفاف 1954 - یل
12 - شا یلا دده خوشه ف ویلو یه تی ئلهو نا هیه سیلاق شا تهوی که تیلا
سیاز یه گ صاجن نلک ئ و میده خوشه خاد اخا مشلیق شا بلهیمیت
دا مو لا و ا یه قیلا یه هه خسوم هلا د نلک با مشجلاقی دیلا دشه مشکیلا -
فیجا تلیق » یا دتیس تود و لوب بونلک جیلا دی فیضی میخیلیلا و .
یفیدا 1954 - یل 11 - شا ی 15 - کعتی تقوذ نخولوشق خاد اخلفاف .
یه تیله یه هه خسوم با مشجلاقی دیلا دی بوخیسم خیلا مثیلا د -
شا تهوی که نتلا یکی چه یخ تو د میفا تو یو خسنز هوجوم خلیب
ئ و د میلا یکه سا خصیلا دنلک تود الا دینی تا دیتب ئلیب ، ده دهمال -
خوشه ف سیل میخصله یکی ختای خیسم له دیگ هه جوم خلیب شا تلیه
مشه ها دنی ئ و لفا گوگوذ و مشکی میلا ف خیلشقاف . بو میلا ف
نلک بزنی خیسی شه هه لگه شا سیلا و . تو دها شالا دیلا یکی -

ی منیه دسا تحصیل دن یوخه تقریباً، خود الله دین خو لفاتو مشهور گدن.
بو نه سنا دامه هیو، مسلا دشاد مسیل یکی شوهود بو میه هم بسیگ هو گهم
تلفظات والا پامیلی الله گوهند الا شوه وخاک خوف غولاک چیلد دگه
قو مشولو هلیب، ددمه ف ماشینا گله دن همایه اب بوه ی ده ب
بو قیسم خیلا ئیلد دن ماشنا بلدن ئلیب یولفا صیقید ی. بو
خاین مشهود واغ کو بریگیگه که لگه فده ماشنا ف خا تتق
هایلاب، تا تتق مسگیفال بریب مسیل بخید یک ختای نه سکلد
له دنی تو وغوز وب قوشغا ف. ئوله ده هوا لن شوقوب بتون
کوهو بلدن خوز غولاک چیلد دشوستیگ بسب کلیند و. نه تفید
بید ائیلد چیکنشد و. ئتقلاب ده هبه ولد دی خلیق ئچیگ
بو مشود نیشید و. لیکن چو ئتقلاب ده غلب بولغا ف مو مشو
وا قتنلاک شوذ یده 1300 دی ئادتو تکیشیلد خولغا ئلنب
کوغی ئولتود و لگد ف. لیکن بونلاک نه سبدی بلدن خوته فده
بو مشود وف واغا مشاده تا دمشلیق کود مسوقو شکه دیکلق
له دی شادتا مو شادتا ده یلد تقاچیقتا با مشلیدی.

خوته فنه بو زبه دگه ف حه ذیشه ت ن با هاشه خلفا ف،
ختای کا هوشست هاکمیتی خوته فنی نو قته تعلیمه ی دق
تود گستاف بو یونچی شوهوی میذالک شاذیلا شق هه دیکتن
ئلیب با ددی، شو بولسیو 1957 - یلد ی 1959 - یلد دخلی
داوام خلغا ف شیتیل تذ وقوشق واید ولد ملاذ چلاک گه تادتی
هه دیکه ت ئیلد ی. بوهه دیکه ت با مشلنشد ی بود وف یاکی کیگ ی
تلگ ف فضا اتا غتونوم دایو نلوق یاد تکهم ت دخیلد ی) ئچلنگ
دین ئلگوی کا هوشست هاکمیت بیو تذ وشکا ف هه دی سیاسی
هه دیکه تلد ده مللی کادی له دنلاک هه لهم قسمی نلاک ختای
هاکمیه تیگ بولغا ف خلیلو مسا داقه تلگی مه لهم بولد ی. بونلاک وا
سه وه بیاد چو نلاک نوذ وف میل ختای هوستنه هلیک چیگینلاک
سیاسی بسمنی نوشو تما سلیق کده ک. بولو به هو ئیزا ئیگ ایلگی
دیکی هه دخیل هه دیکه تلد دبلاف نیوا ئا کتف له دنلاک کو میلاب میتیشب
چیقشی ختایلد دموجوف ئاسا سی کوچی بولغا ف ند ی. ختایلد گه
هوستنو گفا شو خیچیفا ف نیمه دبیسه مشلاگ - دوی، خوته
ده ف نیفا ف تادیله د کده کد ی - ئ ف مشوخلد یک مللی تادیلا د

ئۇ ئەدىكى تەپسىلى ۋەقەلەر ھەققىدە ئوقۇغۇچىلار
ئۆز ئالدىغا ئىلاھىي ھېكايىلەر توقۇپ چىقىشقا
تېگىشلىك. يوقاتقى ئۇ مەزمۇنلار ئۇچۇن ئىنسانىي
ياشاشتىكى ئوخشاش ئەمەس ئىككى خىل ئۇقۇمنى
ياكى ئىككى ئەۋلادنىڭ جاپالىق ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ
ئەسلىدە ئىككى ئەۋلادنىڭ ئۆمۈر سۈرۈشىنى
ئەسلەپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇ

كوفليگرف مەخسىسە تۈل دېگەن سۆز نەدىن بولدى؟
نازادە تىلىكى كوبلىگرف مىللى باشلىقلار دەكوەشىگ
ئىلىپ چازالاندى. مەسىلەن: تاغشونوم دايونىلوگ
ماخراتسىيە قىلىدىغان باشلىق شابەتچىسى بولۇپ، مونداق
باشلىقلار ھامىدىن بولاتتى. نەتىجىدە تاغشونوم دايونىلوگ
ماخراتسىيە قىلىدىغان باشلىق شابەتچىسى بولۇپ، مونداق
دوختۇرلار، قالقانلىق دېگەن ئىلدىن ئىلگىرى تاماقتا
قىلىندى. بولمۇنلار گوناھ ئادەمنى قىلىدۇ؟ ياكى سۇدىلاش
ۋە تېقىنچىلىق دەۋرىدىكى مىللەتلەر ئىلگىرى ئاخىرەت
ھەققىدە ئويلىنىدىغان باشلىقى ئوچۇق مىللەتچىلىك بولغاچقا
ئىدى. قوغدىغان باشلىقى ئوچۇق مىللەتچىلىك بولغاچقا
ئىدى.

قەشقەر دېگەندە بوھەر دېگەچ ئېيتىلغۇدەك مىللىي ئالىم ئىدى.
تاغسوۋالىس ئوھەر شابەتچىلەر، ساۋداپولغىم باشلىقى
يوسۇف مەھكەمىسى ۋاباشقالار دەكوەشىگ ئىلىپ چازا غا
تاردىلىدى. والى ئوھەر شابەتچىلەرنى ۋىلايەتتىكى دېنىي ئوقۇشلارغا
دېنىي كىتاب تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن ساياھەتچى دىنى ئوالى مەھكىمە
سىنىڭ سىرتىغا تاماشىلىق ۋاقتى. ئەھەر شابەتچىلەر ئوھەر
دېنىي ھاياتنى قالدۇرۇپ كېتىش بىلەن ناھىيە سىنىڭ ھاكىمى ئوقوغۇچىلار
ھاموت شىلىم قىلىپ ئەكەلگەن ئىسلام تارىخى، ئىسلام تاكتىف بولغاچ ئىدى باشلىق
ۋايوت باشلىقنى ناھىيە ھاكىمى كېتىش ئوالى بولغان. تاۋاكتا
بىلمەك شادەمنى ئەيىبلەپ جازالاپ ۋىلايەتتىكى غەلىتىنى

بر ساوالسز ده خسیسک تو تقوز وب حقیر مشتاق شه لبد تتی
سسه وه ج بولسا کده ك.
شیتل توز وتوشق وایه دلك هلاك قبلك گ قادنی بوهدکچه
کاسب. ساوول تصاده قیلی د شاد سیل یهو ثلیب برلیه
بونی برگه تالا مشتود وشق شاوقیل موزشاد دو شخ شلشق
ن کوچ تیوا تدی. وا بولد سوتا مسیل یکی د وسلوق
ن بوز دی بوختای لادنك با مشقود وشق موچون پایده
لیق ئیك ی.
دینی ساهیه یکیل د هو شیتل توز وتوشق وایه دلك هلاك
چلك گه قادنی هد دیکچه تك هو چومیفا موچودی، شولکه بوسونیه
مه مشهود دینی شولیما لدنی نا ختوفوم وایه نلوق سیاسی کیلیکس
گه یفیو ملیب اسوددوشوق گ شولدنی هم - بونی برگ قادنی
حقیر وب تالا مشقا مسالدی، موزشاد تازه ت، هودهه ت
بوز ولدی، سیاسی کیلیک مشدد ثلیب بر سیلفاف بوهدکچه گ
ضوتنه سویله یه تیل یی بر ذه ن شاهو فوصله د قاتنا مشتود
لوب ضوتنه ن شاتهوی ثقلاو بر تلك ده هبه د له دینی پاتی
قلشقاد ایش غیلی له د موسوددیقا تو مشکل تدی. شاخود ابوهد
که تتی ضوت نلگ هو گوچود وجه بوشتی بنه نی بولسا نکشتل
تؤز وتوشق وایه دلك هلاك قبلك گه قادنی بوگا مسلدی
ضوت ن شاتهوی ثقلاو بر تلك ت سدینه سوقو قشقا قادا
یتیب تقویل ضقا یلدنلك قا نضود لفنی موچوچی گو د مستدیقاف
با ذا لاگید یقا شا یلنیب قالدی. هو شوهد دیکچه ت نی باهما
نه تجلیب شا تهوی ثقلاو یقا قاتنا شقاف شا بده یکو مرهاچه
تو ددی موهلچ ت شا خوف، شا بدی نه ج قادنی صاچه، یعشود
نیا فشاخوف، مه ت توختی، دوزی دامولا قا شادلیق له د-
گوده ستی شا دقیل قو لفائلیه سوداق قو مستده تقناپ تؤدولدی
بو ملا تعلك گه قادنی هد دیکچه ت با شلاو نما مسلدی بر نی چچ
شای شلکوی با سوسیلدنلك با شتی قیلتی پلاف بده تیل یی مه صوم

خاتا دلیق بر نرخ کښیلد می مشود و نفاق تعوانلر ینه سیلدی
1957-یل 2-نای 10-کعن تعولطا تومشوب بولدی
یه دلک ملاقیلک گه خادیشی کوده مشنک غه لبه قلیش
مه خسه دیدی 1958-یل 3-نای ملک 1-کعن شیب
تامشلک دشتی. یانا مشومسا تقن له دنک یاشی قلش
بلوغ شابلهیت دامولک یامشچلف دیکی یانا بر عیسم
ده هبه دی کیشیل دخادا قاشی نا هیه مسینلی یا هوادیگر
یویلدی مومشود نوب یاتقاق جایید ی تعوتوب 1959-یل
+ 4 نجی شایلی تعودیاخ قیلشتی.

یه دلک ملاقیلک گه بولد مشتود وب ئیلبه بر سلیفان تروده و
خوشدن ذلقینی تعود تعوتا کیدی، تعوله دز بولوصفا. دی-
دوشمه شلک دیگر جادیشن داوا ملینی. تعوذ غولاق کوتودوب تعودوشتی.
مه سلدن: 1957-یل بر شعو شایلی خوشدن شلاق خاص تعوتی-
دیگر جایید خه لیمه خاص دیگر شایال یامشچلف واتعوذ
غالدی. بوله دنی یاستودوشن تعوچوب. کنه لگه ن ساقی
له دی. دی بر قیسمین واتعود یاق نا سرهاجی (خوشدن
ویلی یه تلاک سیاسی کیشگه مشنک یاشلفی) دیگر ن-
ساتقونن چوماقلاب تعودوشتی، نا سرهاجینک
تعولوگین ختای شه مه لدا دلدی نا صایتی داغدولوق بلان
کومو شکدن. شه دتیی قادیساقه بره شاده م گه نلر سن بلان
کوصولصب تاشلاتقان، ه لیمه خان جسه تی ده خلق-
قلتقان جای شه دتیی گول بلان تعوالقاش،
شوبلی خوشدن لوجه نا هیه سنی جایدواخ دایو نیدی
ثابت بیقادیر صاجی بتنه کصلیگید ه تعوذ غولاق کوتودولدی.
بوتعوذ غولاق نماکما غراشیه توغولاکی ده ب نام بوشکدن
-1958-یل 1-شایلی خوشدن تی وه کگولدی بر یاتی دامولام
سه مه ت دامولاملد یامشچیلفند ا ده هتانلد د
تعوذ غولصب، تادم وادیسید یکی ختا یشلی تعوالقیق

بوزينه دئوزله بشتودوشه جيسم له ديكه هوهوم قاليه ده
مينه دشه مسكه دله دى ئولتودولگه ن. بوجه گده ميدانى
له دى ٥٥٥ كشى قودباف بولفاف. ١٩٦٢ - ميلاد خاداقاتش
ناهيه مسيك يى تودمسوف هماخينو با مشهلفك ر ده دقى تودر -
كستاف بيادتيزانلدى» ناهليق ته مشكيلات ته ذالدى
قوذغولوشى ته دخيسيك ه باشى بولوب مه غلوب بولفاف -
بوله ددى ها شقانا مشكاده بيا ئاليه تگه ئولگودا كماى -
با مستودولفاف يه مشهودوف ته مشكيلات تله دبا لغوذ هوتى ن
وبلايت دا ئومسيك ه به مشكه يه تكه ن، بولادنالك ميدان
دا ئومس چولاك بولفن ده دقى تودكستاف ئوچقونلك -
ئباق» ميدى.

لكين تيشن تونا غچ ذاما ئينوى قودالله دبلاف قودالاك
غاف ختاى با مسقوف هيلى ديگه قادئى كوده مشته قوللدديك
هيچ قانداغ قودالى يوق هوته ن قوذ غولاك هيلى دينك با مسا
ده تله ديگه ئا برين ابولدگه بوفاغ با مساده تن مه ذالات
له ديغ مه اسه قالدودغاف. مه مسلاف هوته ننك ئوذى
دى شالا يلى ١٧٥٧ - ميلاد ١٧٦٠ - ميلاد دغچ داوام قلفاف وه تين
ئودمشيك ما نبود فانلفنك قوصافاغ چاوخوى نك موئا وين
فوده با مشهلفن ديكى هوته نگه قادئى ئودوشتا هوته ن ذ لقچف
ئوچ ئاى قوصافاغ نليق قليبه چ لك قلفاف قهوه يان ئا بده ديالين
به گ ١٨٦٤ - ميلاد ما نبود. ختاى فانلفن نك هوته ن وبلايه تن بسبب
تودغاف هوى ن قسم له دى بلاف هولكى مه مه لك اله دين يوق قليبه
هيبلك صاچ با مشهلفن ديكى هوته ن دولتين تكليگاف -
ئا بده راخاف فاغ قوچا بلاف تشنه بئواچ ميدن مسود دودفانلاد
له بوچ كشى هسبيلا صاچ نك ئوغولادى ١٩٣٢ - ميلاد هوته ننه
ته شكيلات قودوشى يولى بلاف هوته ن ذ لقن قوذغاب
هوته نن ئا زات قليبه ر هوته ن ذ دقى تودكستاف سلاحيه
چه مهود ستين قودوب ها ئاى هوته ن دولتين با مشقودغاف

بیول ئنساف موهمیت ئین هزده تو ائوینك ئیکی ئیسینی
ثابت ولاد امولك (شامه منسوب) ئودئ فیت ساهیب
وا باشقا مللی ئه هریمانلاردور.

ئومود پولات تاولاشتی هدکتی:-

مئتیل توزوتوشن وایه دلك مللئ ئیلك گه قادئنی هدیکیدی
-ئه وجیگ ئیقتصاف مه ذیگیل ده ئومود- پولات تاولاشتی
دولقوغ کوئودلوب، بتوف ئولیقا بوهدیکه تگه مه جبوری
ثادئیلدی. ئیز یئف مشوئی، ختای سمادیی له دی مئسیق ئوی
له دیه ده ئیشب میئه اده له دده ئشغل ئشی، بوهدیکه ئیلك
ئفوئیلفی مللیله دنلك ئومیستیگ توشتی. دیمك یه دلك-
مللئ ئیلك گه قادئنی کوده ئشی بلدن بوله مللئ ئیلك ئیلك
ئودن ئیتیضحو موسسئه هکام له نگدن بولدی. مشونلك دیئکین
ختایلی دنیا مللاتی یه دلك له دبو لسیا ثاذ سیا ئلیق
مللات ده یگه ن صاقاده ئیلك سوزله دو ئوهوملیشیکه تی،
ئومود پولات تاولاشتی هدکتی سوغ ثایلدرده باشلیدی
ئشیچی. ئنزمه تیچی. یوقادی مه کتبه ب ئوقوغو چیلدی
تاهونا ئوزالدی سونا حتا تاغله دده دومنه پهئش
له دن یاسا مشی. خالئ ئیصب کوهود ئیقوشتی وا دودا
قزیلئن قاتاد لیق ئقول ئه هگك له دی بلدن ئیلیب بویلدی.
دامسن ئو ئقائدا جسمانی ئه هگك مشود ئیلك ئفوپولیچو.
ثاماك قاتاچه. بوئفوهایات جو ثای ئستیل توزوتوشن هایدو
لك هلله ئیلك گه قادئنی کوده بشك یه دوهن ثاذ ا بقا
قادیقا ئدایه ئگیل ئیلدی. وا ختنچه تاغله دده ئوهوتا-
هاوا ده یودوب ئشلیگ نلك له دیگ وا ذی ئیلدی.
ئشچو. خنزمه ئقیلدگه موتا مشلدی بر یالیب تودوشلك
تا ئشقری قیما، جو وا قاتاد لیق قیشلئق کیم له دموبر یلگنلدی.
ده هقانله دگه کله سلك ئوله دگه صوئنا غی ما ددی یاده م
له د نه دیه بولسون، ئشوتا ده هقانله دنلك گو خیولیگی

تاغله ده ئولهب كتشى. ستوشقاغ جايلاها مشاقەت له دىلدە
مىشلاپ ۋەقەلەر ئىچىدە ئوقۇشلۇق تۇرمۇش سوۋغىسى تېنىز
بولغانلىقىدىن دوختۇرخانىدا مىشلەۋاتقان ئىلىم ئىزدەش تامشلىنىڭ
بوھەدىسىگە ئاساسلانغان ھالدا ئۇنىڭ بىلەن ئىزناكلىق
ليگىدىگ بولغانلىقتىن سىرى بولۇپ ئۇنىڭ ئىزدىنىش دېگەن سۆزىنى
دېگەن ئىشلاپ چىقىرىشقا سايمانلىقىدا تاغله ده وەيران
بولغىب كتشى بىلەن تەخمىنەن ئالاقە ئۈزۈلگەن ئىدى
ئىشلاپ چىقىرىشقا چولاق تۇرمۇشلۇق قىلىدۇ. مۇشۇنداق بىلەن
جاي - جايلاردە ئاچارچىلىق لاۋىنى ئىلىپ چىقىشقا وەجىب
بولدى. ئالى مەكتەپلەردە ئوچۇق تاپلىق ئوقۇغۇچى تەخمىنەن
بوپلا ئىسىزدى. ئەلۋەتتە ئىكىن ئىقتىسادىغا كىچىم چوڭ بىكار؟
دېگەنلەك كامونىستلار باشقا ئەغان ھاكىمىيەتنى ئىلىپ بېرىش.
چېرىلىك، باشقىدىن ئىشلەپچىقىرىش دېگەنلىك بولۇپ، ھاكىمىيەت
ئىچىدىكى ئىختىلاپ، ھاكىمىيەتنى ئەخلاقسىزلارچە تالىشىش
دېگەنلەرنى ئىكىتادا ئىلىنىڭ يۇرگۈزۈلىشى بىلەن، ئىشچى ئوممىسى
دېگەن ئۇقۇمنىڭ ئەسلىدىكى مەنىسى ئىلىنىڭ ئىچىدە ئۇنتۇلۇپ
بولغىب، ئىشچى دولىتى، ئىشچىلار سىنىپى ئىلكىدىكى ئوزۇق ئوكىتانىنى
وەيران قىلىۋاتتى.

ئىشلەپچىقىرىش ئىستىل ئوزۇقلۇق ئەسلىدىكى ھالەتتىن ئىلگىرى
گەتمەسلىكى ۋاتتۇرۇپ ئاچارچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئىستىل ھالىتىنى
لەرگەنسايىن ئىقتىسادىي ئىلىنىڭ ئاچارچىلىق ۋەزىيىتى بوگەنسايىن
يامانلاپ خېلى سىياسىي بىسىمغا ئىگە بولۇپ ئوبولسىدىن
ھاكىمىيەتنى ئەخلاقسىزلارچە تالىشىش، ئىختىلاپ، ئىقتىسادىي تاراڭچىلىق
قاتارلىقلار ئىچكىرى ئىشچى ئوممىسى دېگەن ئۇقۇمنى: ئوتتۇرا ئاسىيا
خەلقلىرىنىڭ ئاز ساندىكى قىسىملىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى تالىشىشى
ئاچارچىلىقنى پەيدا قىلدى، دېگەن ئىلىم بىلەن
ئالماشتۇرىۋەتتى. ئەمەلىيەتتە ئىنقىلاب بىنىڭ قانداق ئىكىنلىكى
ھەققىدە ئىلىم بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئىستىلىنىڭ ئىلگىرى سۈرۈلىشى
ئارقىسىدا ئىشچى ئوممىسى ئىچىدىكى ئىختىلاپ، ھاكىمىيەتنى
ئەخلاقسىزلارچە تالىشىش، ئىختىلاپ، ئىقتىسادىي تاراڭچىلىق
قاتارلىقلار ئىچكىرى ئىشچى ئوممىسى دېگەن ئۇقۇمنى: ئوتتۇرا ئاسىيا
خەلقلىرىنىڭ ئاز ساندىكى قىسىملىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى تالىشىشى
ئاچارچىلىقنى پەيدا قىلدى، دېگەن ئىلىم بىلەن
ئالماشتۇرىۋەتتى. ئەمەلىيەتتە ئىنقىلاب بىنىڭ قانداق ئىكىنلىكى
ھەققىدە ئىلىم بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئىستىلىنىڭ ئىلگىرى سۈرۈلىشى
ئارقىسىدا ئىشچى ئوممىسى ئىچىدىكى ئىختىلاپ، ھاكىمىيەتنى

فیل تونا قلد دگی تومشو دوجه یانا نو دغوف صلای تادیلاری
تادیفن صوده کسکه ب دیگرف تفوابلرف سسه خلدی میقاد دی.
بوتادیفی شقلاه شف هدکتن صو موژ تودوخلد دیلا، یفن
له ده کوده ش سشه کل ده ئلیب، دیلیب تادیفن یوشود
نعان جنایی تصوده ه بتا بقانلدن تومومن تادیلاد
یفنیلا تفولفا ئلیب جانشقا مللی تادیلاد دگی دوهن زه دبه
بریشن توختا تمیلی، تومومف مللی تادیلاد دیسی دوهن
تومشکولول واژوز سمیه سنیاغه فنی ئویلی ش بلانلا
وه کلنب خیلشتن، دیبل مللی تادیلاد خاتوجم شه هدسن دی.
مللی تادیلاد نلاغ خیلشن هد منبه سن

1- مللی تادیلادنلاغ تومسوتین مشلاغ سئیسی ده ود دیی
با مشلاب صلابلاغ شقا توغری خلیلی و. مشلاغ سئیسی،
2- ختمه حقفا نف یی کن تومژ صاکمتی نی مومسته هکا ملاش
تومومن مللی تادیلاد لدن شقا تودخلد دوش تومژ
تادیلاد یشتود دوش ئیشگ کومشکنه دی. مثلا مسئله دی،
ده ود ده یه نی صه کتب لدنلاغ کومیلب منعلشن،
تا زبولسه یوقادی ئلحم تودوئلد دنیلاغ شه مشکیل قلنن
وحت شه لگه تومژ خوغوص حیقدمیت مللی تادیلاد لدن یه نی
تومژ یگه مشله نعکات یبلاد بلا مشتاکوحی حقاد غانه دی، یانا
کود مسلدن ئصبه تادیلاد یشتود دوشگ صه حیود دبولفانه،
تومژ کینیلای واعتقاد تومژ دی شه یبلاد بلاب یشتود گدن مللی تادیلاد
بله دیلاغ مشتاین کتب قیمتنی قاهاب یوقا تقانه دی،
3- تومژ حی ویلایه ت مللی تادیلاد قلیلی مشقلاب عه لبه بلاد خو-
-دولفا ئ، تادیلاد شه دقه تودکستانه حه هدودیتی،
یستقامو دده ت شیفتده مللی تادیلاد لدن شه یبلاد بلا مشتا
تالاهیلده فوصه ت مشکیلدی. نعولفا بلم یودتی، تیبیب صه کتب
شه ختمه دله دیشتود دوش هدیب صه کتب دیمللی

قاتنادلیق مؤحقوقلق مؤدوننلری مللی تادیر لەرنی تەیارلاش
تاژوودخز مەمت قیلدی. گومنک الله قبول قیلسین. یەنە
بیر قتە سیاسی مسیقلیشقا مؤجبر قیلماق کودەنەدللک
تادیر لەرنک مەلبەر قیسمی مؤچی وبلەن بیرلیکدە مؤقتوشوب
ئویەردە دەھەرخیل خزمەتلەردە مشغول بولدی.

III. تاموستە صاکمیتی دە ودە بولسا مللی تادیر لەرنک
مؤسسوسی ئەھوالی تۆزەلمشتی.

1. گومنک الله دە ودەی تەلیپ قالقان مللی تادیر لەر.
2. مؤچی وبلەرینک ھوکومەتیک یی مەجبورەن قەلقوشولقان
مللی تادیر لەر
3. تاموستە صاکمیت تیکشتە دگەن مللی تادیر لەر بولەب
1. چ. چسیگە تادیقلانمۇ چی. خلق یاکی مللی تادیر لەر مسودەسینی
بلەن ئوسمکدە بولدی. تاموستە صاکمیتی دە ودەیکی مللی تادیر
لەرنک کیلیشمەسلیکی سیاسی جەھەتدەیزا بولدی،
تاموستە صاکمیتی تەرخیلی یزالەردە یوقگوولگەن
ھەرخیل دەلگەن ذیکی ھەرییکی تلەدبلەن تیتیب چقماق
یزا ئاکتیف لەدی یدی. مانا مشو یزالەردی مؤسسوب
یتلگەن مللی تادیر لەدبلەن 3 وبلەیەتکی قوشولقان
تادیر لەرنک دەسلەپتە قەدەھەدە تؤولی سیاسی کودسلرد
دە مؤقتوتۆمتی یوللەدی بلەن مؤلەرنی سؤذلەدیگە سادیق قالیب
تەدبیرلەرنی تۆمتی بوشتی. مثلاً شالدی یلگەن مسئول خزمەتکی
تادیر لەرنک بعض مادکسندم لنینزم مەکتەب. کودسلدیدە وا
بعض مللەتلەرنی ئیستتوتیلەر مؤقتوشتی، مؤدوھەمە یادقتیەمەکتەب
واحادیر لەرمەکتەبیدە ساقلی، متبەوا باشقامەکتەب
قاتنادلیق مؤدوننلەردە مؤقتوچی مللی تادیر لەرنک ئالاھیدە
صاکمیتنگ تادیق تەلیپ تەدبیرلەرب چقماقنی ەلبولدی.
بەتەدبیرلەرنی مؤستودولگەن مللی تادیر لەرکینکی واختدا.

فتای تا موئسسه صاکمیتی مؤهوف ضو بلک صسا بلاو ئدی، بولویمو
مؤچو دیلو یت هوکومتی تیشتو دگدف واسا ذا تلیق موسسه،
تة قیللیق ته دبیه سنی ئالغان تادیرلاردن قانداق قلک
تقلیب بولهسوف ئوله دن تاذیلاب یو ئوقوتمش نشان
قیلندی. مشك سیسهی قومول ئتقلك بیلك غه لبه سنی
1937 - یلغی ماختاب 12 - ئایدیل بونش شیعالله نیلك
ئاذا تلقفا صیقاغ کوندده ب شدتی تودکستان بویونچه
بایرام تقلیب که لگدن بولسا کیشیلیك صاکمیتی موئسسه ده
خالیغان کیشیلیك ویزیه تلهدن باشلاب بوئسلوب صاکمیتی موئسسه
تاهلاب ئالغانلرنی کیفی ئوچون یغدللك ئتودیا مشلاب
قومول ئتقلك بیغا قاتنا شقانلردن قانداق قلدوق یوقاتقان
قان بولسا ماوجیله دموخودی مئوئناق مشلاك مشهی
ئتوی بلدن هکیب نوچی ویلایه تی ئتقلك بیغا قاتنا شقان
هللی تادیرلهدگه نوچو قلری نوچوق هوجوهنا ئوتدی
معاذیرق واعتذا موسسه ملکه ملك سیاستی یتقیمو
گوچله نمودو سش ئوچون ئشهی. خلاصه تصیل دن
- ئاواسیدك ئیمویالیزم نیلك ئتقیی ئوزگه دیتوپتش سیاستیگ
قادش ئوداپلی! دیگف شوئادله دئاسیتا ئوگونوسشلد
ئیلیب بویلماقتا. بوخیل سیاسی ئوگونوشسلد ئادقیلی
هللی تادیرلهدگه ئوهدیت سیلیشیب، بویونچه قلیب کوچی
کودسوتوش ئاسیاسیتا ئیلیب بریلماقتا. ئیگدهسه لك
پاشقاخیکرلهدگوتودولگه نده بادین واقعه سنی (1991 یل)
ختای ئه دمیه سینیك قانداغ له دچی باسیتودوشقانلقنی
ئه سلیتیشیب، کله دکسم ئشهالك نی چونگه دیبولیو-
یشش نی خالسا ئه نه ئشونداغ ده هسئه تلك باسیو-
تودلیك وده ب قودقوتوشما قتا. ئشونداق ئوئیود
ئولق ئتخلیق ساقلاش ئش نازادتی ئه دفیدیی ئشلاتیلی-
واتقاف نی چوچو ملك لیقاف ئشقیبون چاسیوسسله ونلك

قودمشاوسلی وایامشاماختا.

- ثمریالیزم مه وقسیلی ه تودوجب هحقق دیه وگراتیلی
دولهتلدن ثمریالیزم ده جموسته ملیکلی ایچی
شالهاب کهلگهن ثکلکی تقویل ثمریالیزم نیلی بوسس.
سه ن ثلی کوچلیگی تادیغ سسه هنیم سسیدیه تیوشتی.
یالغوز ختای ثمریالیزم تالدی ثیوش.
له دینیلی صاذیرقی ... یوپوزاسسیالی ... ثاساسی
مه خسه دیه ... ثوکی ف لقالد.
دونیا سسیدیکی سیاسی تهذگودوسشلدگ تاماماسین
صالدا تهذله دینیلی هونامسب ثودونلدینی ثیگله شن.
ثوجوف چولهقده م تامشلیو اتقاف ثه دقی تهوکستان
ف لقیض ... دیمکراتیک ... تیسیم کود سوتوشی
دیثاره ق، لمکیف ثه دقی تهوکستانلیقله رشاده م
قاتاردیلی ثوهودسودوشه ... موسته قالیقیلدن
شه دکتلاب ثملشی ثهوتق که سیکیلی کوده شه میوگوذوشمه کته.
ف لیغ شا دامیقیاسقا کوتودولگهن پهشاذاتلیقا
کوده شن ثوسوشه موسته خلیکی هن ضقای ثمریالیزم
نلی قولیدیکه له دیدو. ثمریالیزم ثاتولهم!

مه دینیه ق ثنقلابی ثوغرسیدا:

ده هشته قدیکی ثنقالدوزغان بوبه تنام مه دنیه ق
ثنقلابه باشقیچی ثنقانلی جاهیل قاتهوداتوتیلگی دیکه
گیزیتیقانلیدنلی ثاذ. تولاغده وه دیکی پولسسهوه مه ن کوذوهم
بلهن کودوجب قه لوغهم بلهن ثالی قانلیدم ثی بهقده دسوذ
له جبه مه کهیمن:

1989 - یل 1- ثاینیلی 6. کهن ویزا بلهن کیکلی ثن ثتیا چینلی چیقیرا
سیدیکی قوه تلی تهنگ ثوتدوم. 7- ثاین ده ثی ثوچیگه قده دقه شقه ر
ثاقسو، شایار کوچاد، ثودوهوتهن. ثولهاه، تیکه سس.
مسوبیت ولی قاتاد لیقجایلیدده بولدوم. بذی یذالدگیچو

جیقیب ده هقائك دبلاف هڤ هیرا مشتیم. مومشوجه دیائك سیاسی بلسم غادایئو به ژه ف هڤ هوالك دبلاف ئوئوشتوم. ئاسا سی تمام مه دنیه ت ئنقلاب بن مسوزله شك یی بودوف بوهه دیكه تنك كلیب جیقیش واڤونك مه هنسه دی ئوسیتك ه هڤ ختولیشقا تۆغری كیلیك ه.

«یودولتاد مه دنیه ت ئنقلاب ب» ده ب ئاتالفاف بوهه دیكه ت هتایك 1966 - یل ی - ئایدا باشك ندی. مشونك ئهڤ ئاسا بی ئلگری ختای كهم - چادیتی مه دگوزی كومیتیت نك «یودولتاد مه دنیه ت ئنقلاب ب» ن یودگوزومش ئوغرمسید یكی 16 ماددیلیقا یولیودیفی ئیك ف. قیلندی. مشونه یه كین بوهه دیكه ت ختاینیك ڤۆزیه. واڤونك موستهه لیك دایمونك دیدا ئاسیاسیه ت باشك ندی. ئالی - مه كتاب ڤۆقوغوچیلدی دیه فولك وه یین له دهڤ ئۆه تلدی - ته مشكیل قیلندی. فولك وه یین له دماوژه یدولك ئیدییه - مه بلاف قودالك ف ودولدی. ئوله دن یتیضو كومیلف ودش ڤۆچوف 1966 - یلی كوزدیه باشك ب 1967 - یل ئاپریلا فهه دقتم دا بر ملیوندی ه قتم ه ملیون فولك وه یین ن بهف دیكه تیه ف - ئهڤ فلق مه هیلنیفا ئیفیب ماوژه یدولك ڤۆزی قوبول قلیب مه دنیه ت ئنقلاب بن ئاخوغیه ئلیه بوشقاده وه ت قیلدی. ئاندین ماوژه یدولك ڤۆزی «سیلكبونی قوفقاتوتاپلی» ادهب تمام گیدیت (اداز یباو) جیقومیب، فولك وه یین له دن هه دیكه تنگ كلتودوف ماوئیدییه مسیتگ قومشولهایین یفاف مادیله دن یوقوتوشقا كیمویشتی.

مه دنیه ت ئنقلاب ب توغرفولوغ ماوژه یدولك مشونك ن دیگف: «ماژیرتن مۆلوغ یودولتاد مه دنیه ت ئنقلاب ب یودولتادیئات - دیكتاتوداتی موسسته هكاملیش. كافتالیزم نك ه مسلیئ كیلیشنیك ئالدین ئیلیش واسوتسیالیزم قودلوش ئیشدا ئاهمایتی زوردواشتاین ڤۆزواقیتدا ئنقلاب ب یولیب صاهلندی.»

ماوژه یدولك 1969 - یل.

دوختولق وه یین لیولد استلاد! سیل نالخ داوز سیاویگز لدده یوهوشیالک
له د. بوذی نازیه. ثمو یالستلاد، دیوو زینستلاد و اشونالک تویروق
له دی، نشیو. ده هقاف و انتقاله ذیالیل دنخ، یادتیه له دن، وا
گودو پیاله دن ثیکسیک نا تاتسیه قیلیو اتقانلف وا با ستود
و اتقانلفی موئا سیوه تن بلن غه ذه بلنش و ایثیلک نش هیس
یاتلدی ثذهاد قیلنلک و، همن سیلدن بتز نمن قوللاب قووت
له یمه ف. مشون ثتتم لازمک! همن وا مینالک ثنقلاب سه بلنش
له دم خو ددی مشونا غ همه وقیلک و تو دیمز» ماخوذه یین ولگ
1966 - یل.

جالگ چین... (نا یالی) صاز یرتی وا اقتدا بزنالک وه ذیه میز یوتکول
یادتیه وا یوتکول سه ملکه تنه نا سا سن چه هتن یی ثوگیلدن
غولوتومشک یی نیادوت ' یه تنه، سه کلز یل ثوتکه نه ین کین
ثیبلک سلدن تا ذیلا نش بو یونچه هدیکه تنی یانا با شلک یمز کیلد.
چه کته یانا کوب ختتم ثولدن تا ذیلا شقا تو غوی سیلیلد و »
ماخوذه یین ولگ 1966 - یل -

بریل ثیفنده نیادهمن هیران قالدو دید یفاف ثوز گودو شلد -
یوذبه ددی. شه لبه تنه چولگ ته دیتبسز لالله دثودوخ -
نالدی. همه سمیاله یه ولده ده ته دیتبسز لالله د. لیکین بونالگ دا
هیران قالید یفاف هیچ نه دسه یوت. ذید دیبه ت با شن بول
- خان جاغدا ثونی هیل خیلکن ثوقای. ثولوغ مه دنیه ت ثنقلاب ی
ته د خیلدین کلتو دولگه خ و یاف نا صایی نا ذ. ثونالگ هوا -
خیقیسیه تلادی بولسا ثنتا ین چولگ»
ماخوذه یین ولگ 1979 - یل -»

(سن دا شکوف نالخ 1981 - یل 15 - نو یابر کونی یکی صایات گزشتینگ
بسلقاف دا خوجایین ن شونقوب تقلیب نشت ن ثودوخا حقتا ا سه د
لعه لک ساقالسین)

۱- بوخادیمی قتن با مقدار حشد یکی ماخوذه یین ولگالک تویکی ثیذ یبه لی،
۱- ختا مینالک چگوا سین کیلکی تیشن، خوشنا شه للدن بسیو یلیشن
دی یبادهت یثدی، صوشو یثذ یبه گه تو شولما یدن یفاف -

سعادیزله دنلگ مه لغم چیمن یوقوشولدی.

ج- باستقوچیتا 1968- یلدی یاشلگ ب رد 14 رد کوشیلیقانی یوقو
توشی دیگرف نام ئاستیل موسسته ملیک دایوف ف القلدنلگ
ئه سزله دیوی داوا ملیشه کیلیوا تقاف هلل مؤدوب ئاده ت
وا هلل ئه ئنه ئزله دینی قیستمنی ه جمسنی ختایلگ شتودوشقا
قادا تیلگدی.

3- باستقوچیتا" مئیاف کوشتودوشی یوللوقا" دیگرف شوئاد-
شامستیل 14 اخیل مؤسسوللادگه قادئی تودوشن باشلیلدی.
یه ق ماوئیل میه سیگ قومشو کایه یفانه ه دخیل ه دیاگزانقا
-ئی گودو هلادگه زه دیه ه بر یشگ باشلیلدی.

4- باستقوچیتا" دوچی - گه - ی" لکودئی قیلشق، ق نقست
قیلشق، مؤزگه دتیشق باستقوچی) (ذالشکوف منلگ شوماقا-
لیسیفاقادالسوف)

مانابوقانونسزه دیکیت ئه دق تودکستانف موضودی بعض
دیکیلگ مؤضنا شلگ ئالی مه کتب ب مؤقوغوچیلدیه ق ئشکیللادف
گه ن ضبولگ ده بیش سوا مؤلدگه جدچه ه ق تی ه صه ده ق یی-
یفاف ختای ئه دمیه سیگ تاغشودولدی. بونلاق ه کیشز
ه وقوقا مؤشکف یاشق ها للاتلاد ه ه دیکت ف ئشکیلیب ب شق
ج دیاشیل ئشساف ق لیسیگ سیفمایه یفاف یاماناتیقا لاف
مؤچیلگ ب قویب ف لیقا لادمؤسسیتده ئفوجنایه تلادف ساد یز-
قیلشق، بوه دیکت ه لاف ئاذاتلقه ده ب ئاتاگلیشق ینلگ ده مسلیقق
مه دگیل له دیده ها دلقفاکه لگه ف ئاذ تولاف تفضله ددیه ئه سه د
قالگیدی. ق دکوشه دگه ف ذاماشیوی قودلومشلی ب شکلی ئه ده ب
ئاماوی ئه شکیلاوت مؤدتامسیه یکی ئه لام کودشی بلاف بوذولوه
وه یواف قیلشلگ ی، نودغوف لیفاف ئیالم مؤدف بولفاف مه کتب ب
بینالادی، مه ده وسلادکویه ودلعب کولگه ئاریاندی، ئشلی ب
چقومشی مؤدوئلادی ئشلیه تو ختیدی. بذا ئینگلیلگ جیدی بوذ،
غودئچلقفا مؤچویدی. ئریق مؤسسته گلادف قودای نیسب کوتف،

یا هوز لاشقاف هولگا وه یبن له د یه دلک مللات یا مثلاً دین.
جنایه تلدیگ نعودتا قلو شنعود دوش نوچوه، هیل میکو یلاد نی
ئیشلیتیب دیوهد دیکات ئنقلاه بجیلدنلک یه ذیلتین کمو دسموتوف
بویه یفاف ئه یینه لک، ده ب ئه قلل تعکینفاف یا مش ئوسمود
له دیلاف ساد دا ناذا نلله دن مالاد ب، مشوله دن نعوذ له دیگ
قه مشوه هو یانتایاات قیلشتی.

هه دینه ت ئنقلاه ب یلک وه یه ا نیلف نوستیک ه مثا: ئوسموف قانوف
ا لیکی صایاات گیزیتی 1976 - یل ۱ - ئیوف سا نیفا سوز کوز وم بلاف
کودگ نلادم،، دیگف ما قالسیدا مشوله دن یاذیه سو:،، 1966 - یل
4 - ئا وغوست کعن تونصو ختم ئشیبالاق دا دیلیضونوف دیه هه کتاب
مودیری. یادتکعم مسه کومیتادی یا شلیق 364 نیه دکشی دوشوف
ده ب قادالیب هه سخده ده قالیاات کی یگوز دولگدن صالاا ئوده وه
کوچا سیفا جیقه ملیب سا ذایه قیلندی. بو 364 کیشک یه ده حی نیه دی
ئوبیضود. قاذاق دا یا شقا ئا ذ سا نلیق صلاتلدن ته شکیل قیلاتی.
شوندا قلاک ئوده وه سئه ه ونیلاق بنوبیلیک،، دولاط فیلاق،، لاشدن
ئا حال محامو نیسدا یفن هه میه ا نیفا،، دچن مشه یتا نلادن،،
ئا فا مچا بلاف یا غلاب صایاب ملیب حیب یا لاکفاچه قلیب
یسیئلد ودگه ف. کین مشوله دنلاق یقن تو قفا نلادنیلاق قه لیفا-
قامچا تو قتقعوذ وب یا غلاق قد یکیلدن ئوده وشن بویه یفاف.
ئوده وشلیه یا شه ئا دتقا نلادن ده وشمه نلادقا تا دیفا-
قه سئیه وانتقاف. واقا قتق جاذ اغا تا دتلفاف. تو دیاف-
ناهیه مسیدا ه،، دچن مشه یتا نلادن،، جاذ الاشنلاق ه ئوده ی
قه للوتولفاف. هه مسلاف: ئشه دئا یالن حیب یا لاکفاچه قلیب
سوغصولوک ئالدیا مسا ذایه قیلشن، قالیاات کی یگوزگه نلادنیلاق
سیئیلد قالیاات تو غتیمسا کو نوغقا بسب تودغوذ وشن، ئوتقا
قاقلاشن، ئه ینه لک یا دچه له دیگ یا لاکفاچه تنزله نلادوشن قاتادلیق
قینا شن ئوسوللادن ئوموه لیتیب کی تگلاف. ئالتای ویلایتی
نلاک کوک تو قای، جمنه ی ناهیه له دیبه ه،، دچن مشه یتا نلادده ب

شاتالفانله دتك بوشقوكدييكي بالادين صوهاذالاشغافن تولهد
نك بتيفادد بودينيكي كوچيكي» ديكن يزافه هادتالياقلدكه ياكوذو
-لگهن». تا: ...

خوتن ويلايه تنك هه دگوزي شاهوي سشه هدده شابه يوصول
داصوللاهم نخولك وه يبف له دكوده شمشك ئيابه بتيفا قبخزدي.
يا سالفاف كولاكه ياكوذ وخ بر قاشاتليق شمشك نه بوبتيفا ئيب
كونه وذي سشه هدده سه ذايه قلك ودي كوده مشمشگ ئيليب
ئودوب ئولتودوشكرخ، بارات شاخوف نه ئيشب قويوخ.
بوتيفا ئوق ئيتب بوتين سونه ودوب قولدينيكي تدناقلدين
ئاهبودا بولهب شاذابلاب ئولتودوشدي تاشقري بشين
كيسب ئيليب قاذانله بوشقودغاخ،
قافليق ناهيه سينيك به شق شويق ديگن يزاسيفا تووه منگ
توشقودولگهن ناهيه نك چولك شاخون..... بلخ ناپلئونه بونن
له دني شويزيه يكي هه دنيه ت ئنقلوپ نك باشلغي ختاي كوده شق
بوئنگي كشينيك چامق. تاشق. كيوخيك. ساقال بودتل دينيكي يومي
ديه قودوق ئوستوداپلخ وگونه وبي ئوشقودوب
شالتاريغي قيناف نبولادمك ناده م قيباتيفا ئوذگه دتيواتقان
شا: ئوسوب قاشوخ نيك شوماقالميدي يزيشدي: «دشينجالگدتينك
1966- يل ميوف سانيك ئنقلوپ سشايرلتيولا صوشه لليب بخ
قاداباندييه ده ب جاكاليفاف- شك قاذاق ئوپلوسشك سابيق
باشلغ قودبات غالي باندييه ده ب ئيلاخ قلغفاف. ختجالگ
داديلغوفوخ ئه دبياتي ماكولتينيك دييكن هه صنعت خودا-
به ودي ئوغضود ئنقلوپ دبياتينك دودداتيلادينن ئوپلاب
باستودغاتلق ئوچوف قاداباندييه ده ب شاتالفاف،
1966- يل 11- شايل شاك سشه هدليگ سشنجالگ داديلغوفوتنك
كتاب خاناسيدي دوه. دوه وه كتاب قوليازميلدني
ئليب عقب هميل نفاتوپليدي. شاذ ئوقده ي ماتيجاتيابو-
كولتينك 4- كوده ي ئوقونوچي خولوشخ ختاي هازير

ئاختۇنوم دايونىلوق دائىمكومىتېتلىك دۇ ئاسىل مىسرده ئۆگىنىش مەقسىتى
ئۈچۈن قويىدى. كىتابخانا دكويىسوا ئىقتىدار بىلەن يېتىلدۈرده كىتاب بويىچە
غاپىلىق دىن كورە شىكايەتلىرىنى باشلىق قىلدى. شۇنىڭدىن ھاقارەتلىك
لەقەب بولغانلىقى ئۈچۈن بويونىدىكى ئىسىلغان كىتابخانا دىن ئۆز ئۆزى
قوللىدى. بىلەن ئۇنىڭغا باشلىق ھېچقانداق ھېچنېمە دېمىدى. مۇ
ئىشلەرنى قىلىپ كېتىۋېرىپ ئاخىرى ئۇنىڭ قولىغا ئېلىنىپ مىسىر
مىسرده ئۇ بىلەن كىتابخانا دىن ئۇنىڭغا بايوبىكا مىسىغا بولۇپ ئىشقا
باشلىدى. ئۇ ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ياخشى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئۆز ئۆزىنى
بايوبىكا مىسىغا 40 ھاسسا كىتاب ئىشلەتتى.

ما وچىلى دىنىڭ سىنىڭ دېگەن تودكىستاننىڭ ئالىي باغاتىمە دىنىيەت
ئىنقلابى ئۇ ئۇنىڭ ئىلتىماسى بويىچە ئىسرائىلنىڭ مەدىنىيەت
بولغانلىقى تاتىنى كىتابخانا دىنى، ئاساسەن ئۇيغۇرلارغا دىنىي سوۋغا قىلىش
دېگەن ئاشقىدى ئىلتىماسنى ئىلگىرى سۈرۈپ ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى
قوبۇل قىلىنىپ ئۇنىڭغا ئۆز ئىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ئۇنىڭغا ئۆز ئىشىنى
قادىرى ئىنقلابىدە دەپ ئىككى گۇدوھىيىك بولۇپ ئۇ
ئۆزىنى ئاتالاش ئاشقىدى. دىنىي ئىلتىماسنى بولىشىچە
گەپنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تودكىستاننى ئىلگىرى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن
كۆرەشكە ئۆزلۈكسىز ۋاقانلىق ئىنى ئىشىدىرىش ئىشىنى
ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى. ئۇ ئۇنىڭغا ئۆز ئىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ئۇنىڭغا
ئۆز ئىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ

موسه هووه دیه وزه تل له دی مؤلوم جاز اسیفاهو کوم خیلنب
ثیتب تامشلاوندی. مؤله دنله شاد مسیل استعمالگ کیندتیلگ
سابیق باشلق یاذغوهی توضتی خودباف. نیاذ مؤمه د-
مؤدوهی سته د مسامیواغ رایونلوق سودتلگ باشلق
شابه دهم باتی. ئه مه ت شاخونوف. یاذغوهی یئف ئیکدام-
خودا به دی. ئیف ئه میسا، عشود قادم قاتنا دلیق 74
کیشی باد بولعب بوله دنلگ کوخیولیکی مؤدوهی سته د ده
خولگ وه یبن له دته دخیلی بوکوندوه ثیتب تامشلاوندی.
بوپاکتنی سوزله ب به دگوهی سئوکوندیکی سیاچنه نئوذکوزی
بلدن کودگه ف، یانا هؤ هونولهدنی قوسئوهچه خیلدی:-
خولگ وه یبن له دوا مؤله دنی همایه قاظهی ختنای نه دمید
سینیلگ قودالیق کوچلدی ذلیق مؤیلگ نفاف سوت مه دیانتی
قودمشاب ثلشقاف. همه سینیلگ قولیه ثا ختوهاف. مه دیان
تلگ 4 ته د خیگ ذلقه قادتیب خلهموتله د ثودنو تولفاف بولوب
هاذی نلگ ثوذیب یلاذلیقنی مؤحقاتو قیدنفاف ده لی هدی
حالهت سئه کمله لگ ف. یئف بیلفاندی یکنی ذلیق ثیلفانداد
گه ماتام یاشلادینی ثا حقوقدوهشوب، غوذه ب ثا دیلاسئ
4 مه دیاندی یخاتشت. مه ف سئوقانلیقگ وتنلگ مشاهیدی یه
(1989-یل ثودوهمی) سئوواقعت له ده ماتمول کوده لگ
له دسوداتگ مؤسیتده مؤلتودولگه ف ناهیه باشلق قاتنادلگ
تیکه سلاگ له دمؤقتودامه کلته ب مؤقوتقوچی هاگی موهمو تلگ
توحقوقؤ تادالیق له دناهیه یادیته کوحیتیلگ موثاورن کاتیوی ده ب
ذلیق هوکومتی مالیه نیلدیبی باشلق ثا ب یکوم نلگ نیلفاقلاد
ناهیه باشلق ته خه دت جاف مؤمه دنلگ سیه وه ب بسذ مؤلتو-
دولگه نلگ له دنیی ذلیق نسلدی یچیقوشمایل ب.
1989 سیل ج. ثای اچیکه ف تاگون تا ئیلگ جنوب دیکی سته د ادیاله
نلگ بویل ده بوکلشی مه دینه ف ئنقله بیلدی یکود گه ف خود لوقالدون
صوفلاق سوزله ب به دی. « مه ف مؤقوتقوچی. مثلاً ئیشیم
مؤسمودله دگه ته دبیه بومشلگ. باشقا مؤتلگ زگه ف گوتایم ئه

مبیلمه یمدث، هر کمتن خولگ وه یبن له دشتنا بدیی بارنج خود الیف
خولگ وه یبن له د مؤنیومگی با مستدوب کیو میب با لاله د مرن تعود تو
تعوف مؤمومدیی مین با غلو جنابه خولگ وه یبن له دشتنا بدیل سو-
واقعاتا دتیب، قلفاف گونا یلگ نه ئیت، نیمه تلفانلفاگ
نه بله مسه ن؟ دیگ نگ مؤخیشیفاف خیالی سوئال سود اقلاد
بلاف بونج چ واقعتا شود و شق تینا مشل ددیی مؤنگ ذدی.
واشفر شه مگ گلدگه سیلشتن. به ده نیم ذه میب له شتن، ناخوق
یه یتت له دده تعود و قعاتا مشلیدی، کمونف وزی ناغامعابلاف
تادیتب چیقومیب شه مگ گ مسالیل و. که چته یانا ناغامعابلاف
تعود و قعاتا مؤمشودیل و، دیل ناللته نای تعود و قعتاماتا
-دم، چمانف، دوهی نائاب بچ ذادیل خالی بولا گیلدیم. جانچت
مایل یگ ف، بوکمتن مین شولتود وشق مه کچی بولوشوب فلیف
نی مؤچوق مه یل تفاچیخشتن مین یفن مه یل تنیلگ قاتگ مؤدنا-
مسیفا تیلیب بومیب یا تقوذ دیل، خولگ وه یبن له دبود یگ
مؤخنایل یفاف یوغاف یشتن نه صالحا قادیتب تومیوانتن، تؤزاق
مؤ لومشوم نه تیلاب بومینوم نه ئیجب یا تتم صالحا قاداب مؤقدل
ئتیلیب که لگدن مشتن بومینوم نه یودا ب متش سالحای نائاقا-
مسیفا یانه ی، خودا وه نه یگم بوده تقعلی نالگ دیل یفا سالاوچ
یای ب، ده نیم دیگ نه چ یل لیف کیو مسه وه ب بولد یمو یانا-
مؤ لعیدم. مؤدمؤمدیی تودمشومفا قذیل لوکچ کلدیتب
کلتیب، سینگ نا که مسلیقیگ دیی مشتن مه یه میل بادیگ نه تیل
ها قاده قلدبلاف یو توم دیگ یوغاف فیمانه سالاوچ ئیگ
ئیگ تومتو مشقوذ وه ب، ر- بیگ چیتب بومینوم فایشب نالاد یفا
مسیلیب میگشتن، حالسند لنب که تگنم مؤچوف بومینوم دیگ مؤتوم
بلاف تعلیب تومشدوم، خولگ وه یبن له دتیفشگ با مشلیدی
بودتوم قانابه هومشوم نه سوقاتتم. کوذوم نه نا چسام-
قعود و قعاتا مشلگ ختو»

نا قسو و یلگ یه تلگ باچ میدا دسینگ مؤنا وین با مشلفی تادیفیل
مه مقن با یؤنگ نا قسو مشهود ده مه دنیه ق نتقل بدیی

كودگه‌ن خودلفی : « قاتتق سوغات مونله رنك بولمه‌يدى » مه‌ده‌نيه‌ت
بايدن قولفا ئليتيب خولق وه‌يسن له‌دئشتابيل سوداق
قاتادىتيب جنايه‌تچى تاشقرى تالاغا ئليتيپ ميڭيپ
ئايلاق كيمنى يه‌ئشكوزوف يالاكفاغا ئشكى بوتيدن
تيزغيچه قاردو وه‌ سيگه‌ ئشكى سايه‌ تۆرى ئادەتى
كومه‌ ئوشكوف . هه‌ختيگه‌ يه‌ قه‌ده‌ى ئشكى بوتى هه‌ركه‌ت
ديه‌ قيليپ 12 يىلدن بۇيانقى تۇرمه‌دە ياتقان ئاخىرى
يىلدن قولوچ كه‌شكوف . (1986-يىل)

مه‌ده‌نيه‌ت ئنقاچى ئاغا سوغات قولى سۇنغان ده‌شتى
ئابدىراخمان ناواى ئۇستيده‌ ئليپ بارغاندا چاغدا
1989-يىل 6-ئايدا ئىلى م. ك ياشلار ئابدىراخمان ناواينى
كۆپ چاقىرىپ كه‌لگه‌ن . ديياره‌ تنى كوپ ئادەتچه‌ ئه‌ده‌بى
وه‌ده‌سىنى ئۆتكه‌ن . ئۇ 1958-يىلدىكى ئىستل توزوشتوش
يىغىلىش مه‌زگىلىدە ئۇ قولىغا ئليپ بارغان ئاغىنىسى
سوئال قىلغان سوئالغا جاۋابىدا ئۇنىڭ ئۆزى
يولسىز ئىشلىگه‌نلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ مه‌سئۇلىيىتى ئۇنىڭ
ئۈستىدىكى ئاساسلىق ئاغىنىسىغا يۈكلىنىپ قالغانلىقى
ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىشىنى ئاڭلاپ باقماستىن ئۇنىڭغا
ئىككى يىل قاماق جازاسى بىرىلگه‌نلىكى ئۈچۈن
بۇ يىغىلىشتا ئۇ ھەم باشقىلارنى مه‌دەنيه‌ت ئنقاچى ئاغا
زه‌ده‌سىنى ئۆچۈرگه‌ن ، ھه‌ق ھوقۇقىغا بولغانلىقى ئۈچۈن
ئۇ بۇ يىغىلىشقا قاتناشقان ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ
قولىدىكى ئاخىرقى ئۈمىد ئىكه‌نلىكى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ
قولىدا ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئاڭلاپ باقماستىن ئۇنىڭغا
سوئال قويۇلغان سوئالغا جاۋابىدا ئۇنىڭ ئۆزى
يولسىز ئىشلىگه‌نلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ مه‌سئۇلىيىتى ئۇنىڭ
يېنىدا ھەل قىلغاچقا بولۇشىچه‌ ئۇنىڭ قىلمىشى ئۈچۈن
بۇ يىغىلىشتا ئۇنىڭغا ئىككى يىل قاماق جازاسى
بېرىلگه‌نلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆزى ئادەتچه‌ ئىشلىگه‌ن
ئىشلىرىنى ئۆچۈرۈش ئارقاسىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى
تۈرلىرىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىڭ قولىدا ئۆزىنىڭ
تۈزۈلىشى يېقىن ئاختۇرمات يازغۇچى ئابدىراخمان ناواينىڭ يېقىنقا

تاقتى ئود غانليق دين هومىتيدل يې كتب مېقاليب مسعودي تالدىلار و
ضاقيواب يا تقاف شائوڭ مسعوده ب ئايوميب ئوستسته گديكى سوفيا
تامشايدى و. به ختى بادئيكڭ. شائر تامشاو ئقاڭ جاى توماپور
لوب برشچه تال تعوذ وق ضيقلفاڭ. شائر مشوقعوفو و خلەدىنلاڭ
قاق ئودتا مسيفا تومشوب. مسعود الەيلب تالقاڭ. وەقتى
ئائلا غاڭ مشا ئوڭ خېنى ئايتسى خولاڭ وە يېپ لەدتا دخېشكەرق
كەدنى يې كېن گىشى بئەدىپ ئوڭ مسعودي ېمتصوميب ئىشە ككە ئادېتب
ئوميگ ئاليب كەلبە يا تقوديشىك و. خولاڭ وە يېپ لەدئويىد يەمور
ئوڭ ئادە ملەدى يې يراتلار مشتودوب ئاذاب لامشە مەخسەدىدە
«دەكسيل ئنقلاب ملەتچى ئومشود ئايد يراضماڭ ناوايى ئائيلىر»
دەب خەت يۇيلىاخ قادا تاختانى ئېشك بېشيفا ئېسب تعويشىك و.
كسەدك ئاذاب بلاڭ ئاشى يا لعوذ ېتب ئاذابلا نقاڭ وا ئوڭ ئېنلاڭ
مساقب كېتىشك يې ئوميد ئوزگەڭ شائوئايد يراضماڭ ناوايى.
خېنزى ئادۇ يېگولگە قادابدە خېنى خېنزم خەلېگزغا قەخەزىقەلەم ئېلاڭ
مەڭ ئېتب بېرەى سېنز ېنزىلاڭ» دەيدو. قېنزماذىر لانقاڭ ئشايئر
ھايا تېنلاڭ ئاھۇقى دە قېقەمسېدە و جاضيجاڭ ڭ لقېيفە قادېتب
شەدۇم ناملېق مشرېن ھامشلايدو.

دد يېقىلدىم بودېيا دودەمەڭ.
تقوا و غاھېچ ھادادم يوقتتود.
قادايەمەڭ ھاشكدېي ئايا غەم غا
قەدېنامسەخەدېردانېم يوقتتود.
ېشىلفا ېقاقادا تاختا ېشاڭ ئەلە
كشى خودخەب كېيالمايدو.
ېنلاڭ سەدتقا جېقېشقا
ېشېختىدادم يوقتتود.

ئوذوم ېيالعوذ ېيا تادەمەڭ
يودەك ېبا غەم بولوب لەختە
خېنى ھوكرا مشقېلى سودا ئشى
بەختى ېيادە ئىلەدم يوقتتودنە

مه ده مینه ت ئنقلاب ب نلا خانلیق ماکمگالیه اینا دامه ت بلدن
ئولوب کتشکرف سانسز وه ئه ئه ئنقلاب دم نلیق نامی
تادیضیمزدا ساخلندی.

بیضیه ئی متقاعد مه ده مینه ت ئنقلاب ب ماوزه یه وک ئیدیه
سی دیکی کیمگ یمه چلک نی تیکلر ئی یولیک یکی ته یاولیق
با چقوی ئیک ی. یوقاردقی ده هشه تنه یی تادیضاندا ماو
ئوکیگرف بولسا ئیکینجی با بستقوچیتا موسته هلیکرف لیق
له دنک همه سنی خنایلر مشتو دوشی، خوشنا مه ملکرف
له دگه ئودوشی با شلاشی شه میلیه تنی کودسه تکرف
بولاتنی.

مه ده مینه ت ئنقلاب نی نلا نلا نلا

ختای کوچمه یلدی ده تقسیده:

ختایلدن بشه دقی تودکستانغه کومهود وجب میقشی ده مسلسی بولسا بوگونکی پیلاف بولماسلیک یه 18-ج سرنلق چ. یری ده 1917-ج سرنلق 80-یلدین باشلاب نفاق تیلدی. 1923-شمالی ج دقی تودکستانغه 1923-یلدین 1929-یلدهٔ قه مشقدیسینی بتونلای مسبب شلشقان دیگن ختای تهٔلار تودلغه بشه دقی تودکستانغه مانهود دوا ختایلدن کوپلاب کومهود وجب مقشی باشلاندی.

1- قه ژده مده مانهود، میوه- سولوف (داغود) له ده- قژده مده ختای تاماجینایی تهلدی بلهن، ئونری قماد وازی ج خیوغه جازالهٔ هود، بساوه آلد وکوهنه مقشقا باشلیلدی. بوله د هوکومه ت ئقتسادی بلهن کومهود ولگه ندی، چ. قژده مده ده توگهٔنلهٔ دئوزکوهنه بلهن کوهنه مقشتی. لیکن مانهود ختای هوکومهٔ دانلدی ده توگهٔنلهٔ دئلهٔ ج دقی قم دکستانغه کومهود وقشن خالیماتیتی. چونکی توگهٔنلهٔ دئشلهٔ مدینه بولغنی ئوچون بوده د وقه یوز برمیه خالسا ئویغودله دیلکن بولیچه کیتیلد ئوده ب ئهتیاق قیلهٔ تتی.

بوکومهود لوق چقهٔنلهٔ دئلهٔ شاسانی کوغهولگی ئودوده، یلهٔ ئم به له دیگه ئودونلهٔ مشتی. چونکی یلدین (کوده ده) باله مولهٔ تودنهٔ ف بولسا شودوهیلد ه ئونلهٔ دیی برده دجه توده ف ئه مه لدا دقوداتتی. ئشولارنلهٔ مومانغه یتلد ه یاشاتیتی. لیکن ده لهٔ قه مشقدیسه موسوتتاقامایدی شوقاتادا آمله دقی تودکستانغه مسبب قلشی ئوچون چقهٔنلهٔ کوچه سانلدیکی ختای هه دیی له دی فؤمه ت ئوتهٔ مشقده وه دیسه سن توگهٔ که نه یی لیکن ئوله د ختایف قاتیتودولیماسلدیی بشه دقی تودکستان غایه دله مشتودولگه ندی، 18-نچی ئه سرنلهٔ 70-یلدین باشلاب 19-نچی ئه سرنلهٔ چ. یری میغه سشه دقی تودکستانغا فقا سه دله مشکه ن ختایلهٔ دنلهٔ سانینلهٔ قا نصیلهٔ یا مشقا نلقنی ئولی کودیسه بلهٔ ن نوله یا ئادالفیدیکی دوئدیسانلهٔ ل شاله یتریلید یفاف جای) دیکی ختای ماناخله دینلهٔ سانینلهٔ کوغوییشید یی ببلیشنگ بولاتتی- مشوواقتینلهٔ مه منبه له دیگه قادیفانلهٔ مشوجایلهٔ ختای ماناخله دینلهٔ سانی 1000 دی یا مشقان. دیمهٔ ک ماناخله دنلهٔ سانینلهٔ کوپوینی ختای نوپوسینلهٔ کوپوینی بلهٔ ن ئولهٔ یم قیلیناتتی، بوتوغرولوق ئیلی ئویغودله دیلهٔ یی مونهٔ ن ژاوابیه تتی قالفان. مشوجایلهٔ یا مشایلهٔ یفاف ئویغودله دئوزئاد اسوفلیشنه، قانداق- ئه هوالیلهٔ لا؟ نیمه ئشقیلیواتیسیله ده ج یری بولدیی سوراشقا، قایسی یرسینه ئیتای، دوديشانگدا یرياشیفا برختای ده ج جواب یرمیسیدیکه ف. لیکن 1864-یلدیکی ئیلی قوزغولاکینیلهٔ غه لیسه بلهٔ ن مشونهٔ ی گوبه سانلدیکی

ختایلەرنی خودی ماھکاغ گولیلەرنی توغرۇپ کەتتی. شۇ-
ۋاقتقا مەيلى خوشنى دېيىشمەيلى شەرقى-
تۈركستانغا بولسۇن ~~ئۆتمەكچى~~ ختايلار دېگەن باشقا
ختايلار ئاساسەن جەنۇبىي شەرقتە ئولتۇراقلاشقان
يوق دېيەرلىك. 1878- يىلى باشلاپ ئۇلار چۆلنى تالاپ قالغان
شىجاۋ ۋە ئۈرۈمچى بىلەن 600 مىلدىن ئارتۇق ئارىلىقتىكى ئۇرۇمچىغا ئاندىن
كۆچۈپ بارغانلىقى ئېنىقلانغان. قاچان كېيىن خوشنى
ئۇيغۇر دۆلىتى ئۇستىدىكى غەلبە قىلىشلار ئارقىلىق
مانجۇ خانلىقى 1875- يىلى 1908- يىلغىچە
شۇنداقلا ئولقاننى قايتا بېسىۋېلىش ئۇرۇشلىرى
مىللى ئازادلىق ھەرىكىتىنى باستۇرۇش ئۈچۈن شىمالى
شىنجاڭغا ئۈزلۈكسىز ھەربىي كۈچ ئەۋەتىپ تۇرغان
ئىدى. مانجۇ ھۆكۈمرانلىرى ئۇلارنى ئۇرۇمچىدىن
ئۆتۈپ ئولقاننى قايتا بېسىۋېلىشقا بۇيرۇغان
ئىدى. ئۇلار ئۇرۇمچىدىن ئۆتۈپ ئولقانغا بارغان
ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ سانى 10 مىڭدىن ئاشقان ئىدى.
ئۇلار ئۇرۇمچىدىن ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى
كېسەل بولۇپ قېلىش ۋەقەلىرى ئۈزلۈكسىز يۈز بېرىپ
تۇرغان. ئۇلار ئۇرۇمچىدىن ئۆتۈپ ئولقانغا بارغاندا
ئۇلارنىڭ سانى 7 مىڭدىن ئاشمايتتى. ئۇلار
ئولقاننى قايتا بېسىۋالغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بىر
قىسمى ئولقاندا قېلىپ قالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ
بىر قىسمى ئۇرۇمچىغا قايتىپ كەلگەن. ئۇلار
1884- يىلى 18- ئاينىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىدىن
شىجاۋغا قايتىپ بېرىلگەن.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تارىخىدا ختايلارنىڭ
ئۇيغۇر دۆلىتىگە قىلغان تاجاۋۇزچىلىقى ۋە
ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارغا قىلغان زۇلۇملىرى ئۇلارنى
ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى قىلىپ قويغان.
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تارىخىدا ئۇيغۇرلارنىڭ
ئۇلارغا قارشى ئۇرۇشلىرى ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى
ئۇزلۇكسىز باستۇرۇشى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا
قارشى ئۇزلۇكسىز قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشى ئاساسلىق
مەزمۇن قىلىنغان. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا قارشى
ئۇرۇشلىرى ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشى
ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا قارشى ئۇزلۇكسىز قوزغىلاڭ
كۆتۈرۈشى ئاساسلىق مەزمۇن قىلىنغان. ئۇيغۇرلارنىڭ
ئۇلارغا قارشى ئۇرۇشلىرى ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى
باستۇرۇشى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا قارشى ئۇزلۇكسىز
قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشى ئاساسلىق مەزمۇن قىلىنغان.
ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا قارشى ئۇرۇشلىرى ئۇلارنىڭ
ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا
قارشى ئۇزلۇكسىز قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشى ئاساسلىق
مەزمۇن قىلىنغان. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا قارشى
ئۇرۇشلىرى ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشى
ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلارغا قارشى ئۇزلۇكسىز قوزغىلاڭ
كۆتۈرۈشى ئاساسلىق مەزمۇن قىلىنغان.

- کیسا مفاته مرحیللی بلاغ مانعوف فانلغنلق مانا دیف،
ئومستیك یکی سیاسی بسمه کوچمك ئیگ بولالمای قالدی،
مه مسلدف ئاسما - ئوکما موسا بایوفلدینك تومشچانلیق کوسوم
توشق فتنه جسیدی ه ئاتقوشنلق ئیکی ئاتلی مانا دیف
دولقونی بامشلك نه ی. بوهم دیکیف نی شوواقتدا یکی
نودنغوف مسانه یکی ئده ده حقی بیدوه وکیشیلدوقوه ئالاب
مه یی انقاچقانلق ئوچون کیشی سیلدگه کلگه نده ئومه دی
ویتیمزنلك قده ده ملدی مسوبی یتیك ه واوجلك نشقابا مشلیدی.
- جای - جایلدده یکی یی نتی مه کتله یلدئصیلیه ئومسمود له دمنز
ئیلیم قومیتفا ئیلندی. مانا دیف تده قصه تینلك بو ئومقونلکدی
یالاق ذشلك ده ودیگ که لگه نده یا ناوجه ملدی. ئوذخذ متنی.
یاخشی ئاتقصه ذ حه به که لگه نی ئوقوتقوچیلدنی قاماب مه کتله ب
نی یتیشقابا مشلیدی. مه مسلدف ۱۹۲۴ - یلی غولجیدی مه شوتی
شه یه نده ی یلدف ئایه ده ایچانلاه نی تعولفا ئیلیه غولجا دوتای
یا مولیقا ئوچیل قاماب ئودوه جیگی ده یی ذ بلدف ئیلیه یی یه
خسته لیدی، بو یالاق ذشلك نلاق ده دقی تودکستان مانا دیف نا
نسبه تده ده مسلدبقی توسقونلغی ئیلدی. شونلك بلدف
یکی مانا دیف ذه دیه ئوچون یفاده بولسه ده ۱۹۳۱ - یلدیکی ئنقره
غه لبسه یلدف بامشلك نفاف مانا دیف قانا مسا سی مسالدی.

یانا - ختایلدنی ئوچودوب چقشه میلیسیگه تابیتیب،
ذوزوك تالاق تباوجوزیدی حیکیتی بو ئولکیده ختایلدیانا یه یل
بولوشقابا مشلیدی. هدب مولگی بیلدده له دیشتیلدی ختای تعول
له دیل بولغامیقا ئولدنلك به ذی ئوذئودوغی تعققانلدینی ماقوتی
مشلدینی برقده وئلیه یشقاف بولسه ده کوخویوشی شبه تی
دیبه دلك بوکفا ئدی، یالاق ذشلك ده ودیگ که لگه نده ختایی
شاده م چیقوشی مشی متوختو تولفا ئدی، چونکی یالاق ذشلك شرقی
تودکستانی ئه لقنلك تامشقی دونیا بلدف هیچ قانداغی مالاقه سینلك
یوملغیدی یه یایی یلنب مشلك تاقامشی سیاستینی یودگوذوب
قاتاوطل ختایه یی واپچه ئه لدی ئاده م کرگوزوشی ئوذی

مۇھوف خوب صبابلەپ مۇستونالىق دېگەن؛ «ئېكۇمېدە يېڭى ۋەقەلەر
ئەھمىيەتلىك، ئەمما بۇ مەسىلە ۋاكونىڭ ئەھۋالىغا ئوخشاش ئۇنچە
ھاياجانلىق ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىدە ئۇزۇن ۋاقىت توختالماسلىقىمىز
مۇمكىن. ئۇنداق بولمىسا، ئۇ بىزنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالىدۇ» دېدى.
ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئېنىقسىز ۋەقەلەر ھەققىدىكى ئۇچۇرلىرىنى
ئاخىرىغىچە ساقلاپ قالماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ
ئۇچۇرلىرىنى ئاشكارىلاشنى خالىمايدى

- تاریخ نالۍ ده سلایقې لاندې هوسی ۶۸ - ب ت 1960 - یل مؤدوعه ده
دیمه لۍ جلګې شمودې ده وده کوچنۍ ختایل وشاز تولاړ -
په یو بولوشقا باشلیدې. بونالۍ دا ټولګه شاسا سلیفې ختای نالۍ
سلګه دق شاهال ټولکه لاندې ده قیطیه سوویت مټیاقیفا
ټوشکې ف 6000 ده ل ختای هدې تاچقونالۍ سوویت مټیاقې
ټادقیال قوړالسند جلګې شمودې ټضیتاډیفا ټوشکوف وب بیلګه نده:
بو ختایل دکیفې واقیتدا سټبلګ سټیسه ف نالۍ ته ختقچقیفا
ټاسا سې کوچې بولعب قومشو لفاندې.
سټلاګ سټیسه ې هوکعم دانلیق قلفاف ده وډله دده ختایلرنې -
ټوشکې یې کوچو دوب چقټش ټاسا یې کوچې هم تې یه ټق ختوتولفاف،
ټه مما یه کټه نه یې سوویت مټیاقې ټولکه گه کلګه ف برف چچ ختای
ټاهو ټستلاډې لا ټیدې، کین سټلاګ سټیسه ې یه کټه نه یې برف چچ
جلګ ختای ټاهو ټستلاډینې چاقوتیت، بولا ډنالۍ ټضیده ځاوزین،
چلګت نچو قاتاولیق ټ ضیلګ دهوبا ډیټدې سټونداغ قدیچو
سټیسه ټق تودکستانۍ یې ختایلرسانۍ ټاسا ف ټاډیدې،
1943 - یلګ یې بیاسټلاګ ب گوسټالاګ هوکعم دانلیق تودنو -
تولفاټ یې کین برف چچ ټای ټضیده ټولکه گ ختایل رضیب
کوتتې، بولا ډنالۍ ټاسا س کوخچولیګې هدې لاډیټدې
1946 - یل بټم ټاسا سیلګ قودولفاف سټبالاګ بولا سټیسه هوکعوت
لاټوچې ویلګ یې ت هوکعوت سیلګ ف ځ ویلګ یه تې ضیب یاټقافیت تاړاځ
خاف گوسټالاګ هوکعوتې سیلګ ف موټاوین ده ټه ټخچت قاسیې
ټ ډق تودکستانۍ سټوواقتدیلګې نوچوسین بوټف ټ گودا
سیه، تګ ن: دد سټبالاګ دیګې ټویضودلاډ 4 ملیون 90 میلګ،
500. قاذاقخلاډ 4780000، قرغوزلاډ 1153000، تاجکلاډ 22 میلګ،
دوسلاډ 22 ملګ، مانچوډ، چوه، سولانزلاډ 40 ملګ،
ختایلډ بولسا هډ ب لاډ قوستولعب 275000 ملګ. "
لاټوگ تنځولیف کډه ل دیګې ف کتابچې 46 - 47 ب تلاډ 1947 - یل
غولجا.)
بوواقیتدا ختایلډ ساټینلګ موټاځ کوچوچوب کتې -

مؤمے ویلایت هوکومتی بالیف گومندالگ هوکومتی تودتا سیدا
توزولگوف تنجلیلق بتیم دی کیش، گومندالگ هوکومتی ۵ دقی
تودکستاندیکی مکتبلری سانیتی هر ده بر تا شود میشیفا
بیگ مطیعه بولغانلری، بو بولسدو گومندالگ هوکومتی ۵ دقی
تودکستاندا هوکومتی تینگلیق ملل ۵ دمیه سیگ قادیلی ۱۰۰ ملگ
لیفاف کوچیرتلمشلگ شقاهد جبود بولغانلری، لیکن گومندالگ
چیلد شوکلی تودوشی سبب بوه بالیف سوناله دمیه تارتوق
هوب کوچیرتیلمه یاتگه یا کمفاف
1949-یل 10-تا یدیه یا شلاب 22 الاه دمیه سی بالیف بسبب
سوگوف ختای تاموشیته له دی ... چیلگ قانداغ توسالغو
سیزومشه دقی تودکستاندن تینگلیدی، بولدوگه ۵ سلیم
بولغان گومندالگ ۵ دمیه سی، شلاب 23 قوریشی ۵ دمیه سیگ
تودگه دتالیب تولدشولگه ده توتوب تیلقدی، سوناله
بالیف تینگلی باسقونچی ۵ دمیه سنه دقی تودکستاندا ختای
سانیتالگ کوپیشیگ تاماسی مسالدی، بولدتوزوف
هوده ده. هوب خزمه تبالیف شوخولا منب بوییاتقه
قالغان ده ب ختایی هسابیسز تینگلدن تالیب
میقیته بوهوب له دگه واقولدیا سیدیگ هولگ
خزمه تلدوگه تودونلگ مکتودولغانلارگه هوسوناله
قاتقوشتیه بوهم ختای نوپوسنیلگ کوغومیشیگ باغلیق
تینگلی.

ختایلگ دنلگ ۵ دقی تودکستانگ هوکومودلیشی ه مسلسی تو مکتیلگ ه
شتامبولگ اقتصادیغا ف (1990-یل 28-تومیلگ هم ۲-مسافه) -
دمنه دقی تودکستاندگ هوازی ذوونالیدا شتامبول شنوری ستی
نلگ توقوقوچی سولتانلگ ه هدوت قه مشقه دیگلگ "دوچی
گه سوده منه دقی تودکستانداختای کوچه نلگ دنیه یه د -
له مکتودوشی واسوناله شاقوبه تلدی" ناملیقه ما قالیسیفا
شاسلانغانلگ ۵ دقی تودکستاندیکی ختای هوبه قیم له دنیلگ
بربولومینی شلاب 23 قوریشی واقولوشه دمیه سی غالشقا
بوی وق چیقاردی، سوناله بالیف 1953-یلدیه یا شلاب

مشه‌وق تۆرکستانفا هیزا ئیگه‌للك ئشلەرنی قوللشقا تۆمه‌ن
ایشقا ئاشۇرۇش ئایه‌تی تۆمه‌ن، ۋه ئۇششاشات تۆمه‌نی
ته مشكیل قیلندی.»
ته‌ركین ئالیب ئشكین (ۋاسالله تسۇز) له مشكلرنی دوله ئشلەرنی
ته مشكلرنه تینچلیق یۆزیدین یئتی) نلك ئۇیغۇرچه ۋاذی گیندتینیالق
1992-یل 6- ئۆكتەبر توركۇمینك یكی ساینیفا بیلفاندی «ئاغۇ قی-
سیاسی ئۇزگۇدوسئل ۋاسئله وقی ئۆزبكستان» ناملیق
ماقالیسینیفا ئاساسلاندی فانلار دختای هاكمیتی هوسولوقی
دەب هسابلیواتقان مشه وقی قودكستانفا كوچمه كتەر.
ئۇزاق واقتقا موالیه للله نگرغ بوكوچمەدوشقا پیلانی دا
100 میلیوف لیفاف ختاینی شۇدونلار مشتود وشقه.
ختایله دنلك كوپلاب چیقیواتقانلیغینی مشه وقی قودكستانلیق
له ئۇزئۆلكه سیده ئاز چلیقدەدجسینك قوشۇشكه باشلیدی.
مه سلەن: ئۇیغۇرله دەچۈن 1953-یل 5 چه یره مسه نلرغه تەشكیل تەلفان
بولسلك بوسان 1982-یل 53 یره مسه نلرگه، 1990-یل 40 یره مسه نلر
گیتوقتوشتی. ئه گەسنی 1953-یل یاردلق 6 یره مسه نلرنی تەشكیل تەلفان
ختایلار قوشۇدەچیقیپ كەتتی.

مینگچه ختای كوچمه نلرنی كوپیودوچ چیقیشی 1953-یلدین
1959-یللرغچه دا ۋاقتلیق تەلفان شەكلیدە ئۇزۇنتوشقا ۋاقیه دلك
مەلۇم قبلك گه قاراپ ئاز دیگەندە بلەن بر گه باشلنغان. ئۇ
هەرقیسی ختای ۋاقیه لەرنی چگرا ۋاپونیفا یاددەم قلیپ كامبەل
چیلك نی یۆتكەتوشقا مۇناسیپ بلەن ختایلارنی كیچه كوندوز
له جئلیب چیقیشقا كیرشتی. بۇ ۋاقتلدە ختای كوچمەدوچ
چیقیشقا قارشی كوچمه وبولسیالیستلر توزۇتوشقا ۋاقیه دلك
مەلۇم قبلك گه قارشی هەرقیلك ئۇبیكتن تالیپ، ئۇلەر
مەلۇم قبلك بلەن پیلانلیپ كودەشكه پیلانۇ اتقان ئیدی.
ئۇزۇمالا كیتی بلەن تالفان ئۇقۇشچیلەردەن ئۇیۇشتۇرۇلدی.
ختای كوچمەدوشی سیاسیستیگه قارشی چیقیشقا باشلیدی،
بۇچولەتاذیلاشقا ۋاقعەدتوشقەدیكتیدی كیف

ختای تومۇر دوشمۇ ئۇنى ئاساسىي تۈزلە مشتود دولدى. ھەتتا بۇنداق بىلەن
ھەۋەرتە دەتى تۇدكىستان نامى يالغۇز ئەسلىدە، يەنى ئۇيغۇرلار دىيارى دە-
گەن مەنىدە ئىشلىتىلگەن. بۇ دەل ئۇنداق ئەمەس. بۇ سۆز ئەسلىدە ئۇيغۇرلار
ئۇدۇمىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۇيغۇرلار دىيارى
مەنىسىدە ئىشلىتىلمىگەن. بۇ سۆز ئەسلىدە ئۇيغۇرلار دىيارى بولۇپ،
بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرى ئۇچۇن ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنى كۆرگەن
ياكى ئۇيغۇرلار بىلەن ئالاقە قىلغان باشقا مىللەتلەرگە مەنسۇپ
ئەدەبىيات ۋەكىللىرى ئۇچۇن ئىشلىتىلگەن بىر ئاتالغۇ بولۇپ، ئۇ
ھەممە ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىدىن باشقا كىشىلەرنىڭ
ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ئۇقۇم
ئىدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى ئىشلەتمىگەن.
ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى ئىشلەتمىگەنلىكىنىڭ
سەۋەبى ئۇيغۇرلار ھەققىدە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۇچۇرلىرىنى ئۆز
ئىچىگە ئالغان بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىدىن باشقا
مىللەتلەرنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان
بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىدىن باشقا مىللەتلەرنىڭ
ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ئۇقۇم
ئىدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى ئىشلەتمىگەن.
ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى ئىشلەتمىگەنلىكىنىڭ
سەۋەبى ئۇيغۇرلار ھەققىدە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۇچۇرلىرىنى ئۆز
ئىچىگە ئالغان بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىدىن باشقا
مىللەتلەرنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان
بىر ئۇقۇم ئىدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى
ئىشلەتمىگەن. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى
ئىشلەتمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبى ئۇيغۇرلار ھەققىدە باشقا مىللەتلەرنىڭ
ئۇچۇرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ئۇقۇم بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ
ئۆزلىرىدىن باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلىرىنى
ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر ئۇقۇم ئىدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن
ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى ئىشلەتمىگەن. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئۇچۇن
ئۇنداق بىر ئاتالغۇنى ئىشلەتمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبى ئۇيغۇرلار
ھەققىدە باشقا مىللەتلەرنىڭ

هم یاسیکنائاتوم یاد تلیتشی ئودش مولوبنا قالوسنود
دادلوا ملیشوا تقاف ئاتوم مسنا قلدینی توختوتوش
حاقوف یشقه کودوشی کوملوك دولقونفائای.
لائدی. ئوموشنا منه تنك ئاتوم یاد تلیتشقا
یول بهدهه مسلك لاشه هه سن ئوغ قشی یوقو
توشی ئومستیك یکی کودهشی غه لیبه گه ئرشتی.
شه نلك بلغه ئوصویال خوده شنیه. کیلك شئیاتی.
کمش دوسیه قاتنادلیق هولك دولهتله دونیا.
ضلقینك بوهقل یکی ناداذلیق له دیگ قولاق سالغان
هالدا ئوذدایئرسیدیکی ئاتوم یاد تلیتشی ئودون
له دینی یشقاف بولسهو لیکن صاذیرقی ختای هوکومی
دارلهدی دونیاغ لیق له دنك شه له بلدینی هسابقا
ئالمغان هالدا لوبنودیکی ئاتوم یاد تلیتشی توغ
ئاتنهاسیدیکی جاهیلله دچیانا ئاتوم یاد تلیتشی بلغان
ئنسانیه تنی ذهه ولیه گتله. بوده هشه تنك ئغدی.
شه وقی تودکستاغ خلقی ئوستیگ تو شمه گتله. شو
قاتاردا خوشنا شه للهدبولوبهوه دگه ذی ئاذیبا
دیکی تودکی غ لیق له دنك هه سلاغ: قاذاغستاغ.
قرغزستاغ وا باشقالهدغا ئوذتله سدینی کودی.
سه تله گتله، ختای هوکومدارلدی شه وقی تودکستاغ
هوملیدیکی دونیاغ لقینك ئاتوم سنا قلدینی توختوتوغ
یالوگونن یشقی تیلبلهدینی هسابقا ئالهمای بوجنایهت.
میلك یشنی یانا داوامك ئشتودوشی شه لبه تتله ئشنای
یه تگ کوچی سودسوتو سشکی باشقا شه دسشه هه سه:
شه وقی تودکستاغ سودگوذ یلیبو اتقاغ قودقونوش
لوقی ئاپه تنك یانابدی توغوت نی چه کله شی بولوب بور
نه سیل نی قودوتوشقا قاداتلغاف سیاسه تچی بولغاچی
قانوئنك نماقه تنی قادشی تودوشی لازم. بولهاتوغوت نی
چه کله شی یولی بلغاف نه سلیغزنی ئاذامیتبه. قلیبه قالغاف
له دنی هه لوم یلله دینی کیش سیاسی. ئقتصادی یسیم بلغاف

تۇزلەدىكى قوشۇمچە كېتىشكە مۇمكىن، بۇ تۇغۇت مەسىلىسى
ختاي ۋىلايەتلىك سوۋغات ناھىيىسىدىكى بالىخان مۇيباب
ئايىقاخۇن ئىسمىلىك قىسىپ قېلىشقان ئاسىتىنقى مىسكىلچى بولۇپ، كېيىنكى
ۋاقىتلاردا ختايلىقلار ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان مۇشۇنداق
مۇشەققەتلىك تۇدۇكلىنىش بويىچە ئىككى ئايلىق ھامىلدارلىق
بولۇنى دېگەن ئىسىمانقا ئۇ مۇشكۇل ختاي ھوكۇمدارلىقى
ئۈچۈن مۇيەسسەر ئۇنىۋېرسال ئۇسسۇلنى ئاڭلاپ
-قېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ تۇغۇتنى چىدىمسىز ئاغرىقلارنى
ئازلا ئىشلىتىپ ئۇنىڭغا ئائىلە دوختۇرلىرىنىڭ ياردىمىنى
تەۋسىيە قىلىپ، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي جازاسىنى ئېلىپ بېرىش
بىلەن بىللە،

ئەگەر كېسەل ئالدىن تېكشۈرۈش ئۇسۇلىنى ئىشلىتىپ ھامىلدارلىق
دەۋرىنىڭ ختاي ھاكىمىيىتى مەسئۇلىنى ئاڭلاپ يېتىشىگە
ئاز قالغان بولسا، تۇدۇكستاندىكى ئاساسلىق ئاھالىلەر
ئىچىدە 1974-يىلدىن باشلاپ بالىلارنى تۇغۇشنى چەكلەش
بىلەن بىللە تۇغۇتنى ئاۋارىچىلىقسىز ئېلىپ بېرىش ئۇسۇلىنى
ئۆگىنىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن، ھامىلدار
ئاياللارنىڭ كۆپ قىسمى ئۇنىۋېرسال ئۇسسۇلنى ئۆگىنىپ
بولغان بولاتتى. ئۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ئۇلارنىڭ
ئىچىدىكى ئاز سانلىق بىر قىسىم ئاياللار ئۇنىۋېرسال
ئۇسسۇلنى ئۆگىنىپ بولغان بولسىمۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ
ئەتراپىدىكى ئاياللارنىڭ ئۇنىۋېرسال ئۇسسۇلنى ئۆگىنىشىگە
ياردەم بېرىشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇلارغا

له ژنگو هیوه وه چیقتی وا تۆغوت مه سلسله شاد حیال ئۆیغود
له دنی ئۆزله دیگه خوشتوب ئشتش نه ئویلاب شاد تی،
لیکین ختای هوکمدار لندی ئۆزوت شه سوزله ددی
سری ئۆیغود له دنی بوتونلای هوقوشۆش میای ئۆلهد
شك ستل وا وسیخیلوگیه لله، ولیگیگ ته سرینی هوتگوزۆگ
تاتیق کومشك نه بولو مشسیلو ختای له دیلف ئۆیغود
له دئودتا سید یکی چولگ هه دیق؛ سیاسی جه هه تل یکی
چیگر لنیشن، وادنی میڈا لوگیه جه هه تل یکی شایم چلتی
وا نه لقمز شك وه شه سنیگ بولفاف چکسز حسادا
قه تلیگی هوله دشك میا ماف غه گه ڈله دیگه چولگ ئوس.
قوشلوق قلفاندی.

ختای دا نشمه نله دسلیگ شه دقی ئودگستا نفاقادیتا-
تۆغوت مه سلسید ه ئویلاب تاپقاق ضیالیه ده س
هسیاتلدی رچ-ئ سرده شه مه لگ میشش موسکین
شه مه س.

نۆیوسنیك کوفلوسکی میای هه ر ب هه تل یکی
ئۆستونلیگی سلاف شاذف لقلدنی ده غسه ندهٔ قالیب
خوللوق سلاف میڈا ده قلید نفاق ڈاماف ئۆتوب کلهٔ تکلف،
چه شه سونك ئودتا له دیفاق ده دونیا دا هوسته ملیکی
چلك تۆذوم کوچلول هوکوم مسودگ ندی. لیکن ئسانفیق
شك ڈاماوتی، هقیقی دیموگراتیك واشادا له شك شه نفته ف
قیلشی، موسته ملیگ شه لله دگ ئوذته مسرینی کود مسه تیی
قالمیدی، ئوله دئۆیغونوب که تی، میانا برات ده غلبی ئۆزی
شه شه ددی چاصانگولك مه وق سیدی تۆدوب مسر تقاقادیتا
موسته ملیکی چلك تادشی کوچلول ته سئویقی بلاف ضلیق شاداد
شاذ اتلیق هدیکتین قوذغاشتا مه لوم دولفائیگ بولفاف مسوویت
هوکومتی اچ- ئ سوگه قده م قوئیوشن شالدیل غولاشقا باشلیك
قایتا ئوزگه دیتب قودوشنیك غالیب کوچی بلاف مسوویت ئۆریه س
غولاب ئوشك موسته ملیگیلدی بولوب که تی. شوقاتاد
دا ئودتا شاسیادیکی تودکی ضلطه دئوذموسته غالیف له دیگ

بوھایات دولقونی ھەق قودکستاشلق لەدگیوتە سور
قلشقابا مشلیدی. ئویغورلەدھەدخیل یول بلەن وەتەن
داواسی ئوستیدە جایی - جایلەدە سیاسەکودەشی یوزگو
ذوشمەکتە، ئەندی بوکودەشنی تۆختوشی زادی
موکلین ئەھەس. بو موئسسەملیکچلاگەقادشی
ھەکەتی بوگونکی دونیانڭ ھەققانی تیلموی.

قادیکدم ئوغلی سئەھیادی.

قرغزستانەدولتنیلڭپایتەختی بشکەڭ مشھوری.

مشهدی تودکستانه لقبیله مللی تاذاتلیه کوده سی تادیفودی
چیسته یه یانلد!

تویفودله دیی ضلیقه دود. وانوله دنلاه تادیفی یوذلیگی نلدیلخ چه کلاق
همه یدو. توضه لیقه ده دگوزی تاف بیادا دیی ضه لیقه له دنلاه تادقفان
چه بری ذولوم له دینی توضه شلک یامشلد دیلد یی کوچودو وشتی،
تویفودله دیلاوالقی ذاهانلد ددیی تادقیلک هماذ مرتضی توذلدی سیلاق
یامشاب تودغاف چامیدلیه یی مشهدی تودکستانف یامشاب، مشوفیی
بلاف باظلیه بولوب گه لگدف، قوله وسگه ه دله دن تودغاف، یشاده
باد لیق تادیفی داوامیه، توف شدهگلاگه دی بلاف همه دنی شده وقفی
یاقیف شلگوله تگدف،

7- شه سوده تویفودله دتودله ضاقانلفی / 1351-705 / بلاد
شه دگیویه ده بولوب که لاتوشتودیه گه شیگ قیلدی، قوله وتوذلدی
شلاق قه دیقی ذهینی مشهدی تودکستانف یامشاب هماذ مرتضی توذلدی سیلاق
ده دیامسیلاق، مسیله فتاشه قوافنی هم شیگ له شلگدف، ماناشو
داثریف ه بوقیسم تویفودله / میلاد دیه 840-740 میلادی / قاداد
قتودوم سشه هم دنی مناقلیب تویفودضاقانلفی نلاچه دگوزی
قلقافندی. بودوکه ث یوذیل توصودمسودی، بولنانخ دولاق
قتودوشی هوقه قی ثوصودده تویفودله دکام دیگفندی ه 740 میلاد
تودهسی ماگضوذدی. تادیفی پدنله دنیلاق دوختودی بونیشتام
/ تویفودله دنیلاق قدیم دیی تادقیب توقتودانگه مسوگه قیسه مسیلاق
دیگخانه مسویف ه ددضاقانلیه ده مسیلابتنه قوقوده تلاک گوچگ شیگ کی.
شوذشه به سی ثالقایلد یامشاغاف 740- میلادی ماتفولیه دیلاق
تویفودله دنلاه توقصوذ توخوذ ده ف ثاتالفاف بوتادیفی
ثصیف میکی بوقب سیلاب بولفاف قادلوقلد، تویفودتودخوف ضاقانلفی
نی قتودوشتا تعوب گوچ صیقادنخافندی. 720 ده ف یاذیدی ه.
مشوفنلاق قادلوقلد / 1381 - 720 / میلادی ماتفولیه دیلاق
تویفودله دنلاه توقصوذ توخوذ ده ف ثاتالفاف بوتادیفی
ثصیف میکی بوقب سیلاب بولفاف قادلوقلد، تویفودتودخوف ضاقانلفی
نی قتودوشتا تعوب گوچ صیقادنخافندی. 720 ده ف یاذیدی ه.
مشوفنلاق قادلوقلد / 1381 - 720 / میلادی ماتفولیه دیلاق

قومانداننی دیکی شه ده چ قوشونی گاوشه نزی
خومانداننی دیکی ۵۵ میاۀ کشیلاک تالۀ قوشوتلدی
ئوستیدیه شانلیق غه لیبگلئوشکدن. گاوشه نزی
3000 ملاه ده ل کشی سی بلن ئاداناک قیچب قونولالیقان.
دیمه ل قادلوتلدی ئوغوزخا قانلیقدا ناحیائی ذوکوی
بولوب قودغاخ میدی. براقخانلیقدیکی خاقیچقدیقیاق
قه بیله یاغاک قادنلاه بیزی یولبسز لیقا له دیدین ئاداذی بولوب
760-یل لادیگه کلگنده یه قتله سوغاکوچوب کتیدی.
766-یل سویاپ، توقماق سلهم وله دینی قادلوقخاق
لفنی قودوب یاپیشخت قیلیدی."
لیکاه مسیک ئوغوزنه دیباتینلاک مه ذهوشه سی.
بولاق. 416. بتلد. 1980-یل چ. ساخ
ئوغوزخانلقی ده یه سه یی قادلوتلدنلاه بولوب کتبی
بولساده مسله تلاخانلیقنلاه ئوکی قسمیدیای ئاجز
لیقنی کودسه تیی کتله سیدی. بونلاه ئاغوئوغلیقنی هوالاد
نلاه توگوتولشی ئوزنیخانلیقدیکی چولاه. چولاه غوزدالیاق
سوبه کلدیایی ئاقسالله دیلغ کنیه زلدنیادسیدیکی
ئوزالدوکوفدین کونگ چیدیلیشیکه تتی. بوحال خانلیقنی
موسسه هکه ملهشی ئیشیقاچدی توصقوف بولهاغتائیدی.
قسمی خانلیقنی ئوشمه نلاه نلاه غوسوسه ن ختای خانلیقی
ئوکی تاشقه دوشمه نلاه نلاه غوسوسه ن ختای خانلیقی
نلاه ئوزاکدوصلیگی تاسیسی ئوزونن ئیگلیدی. ختای خانلیقی
تالدی بلن ئوئیغوزخانلیقنی یاوده م قتبه تلاک له دنی
مه غلوب قیلیب 762-یلدیبه ده ئه نلوشالاه قوزغولاکنی
باستودغانلن بن ئوئیغوزخانلیقنی تاجنولیشه ئوچون مؤلاد
نلاه یوقادی قاتلاوم له دینی ئوزله دیگ بقنلاه خودوشه سیاسیتی
قوللونوب، مؤلادئوچون ختای خانلیقی خه وفینه سنلاه ئیشگنی

شیعیواتقافچه ولدی. تودلی صوکا یاتلدی که شیکیر بولوشقاف
(ضتای فانلفی تدخیدی) «تاقسیاقالله دنلاه کوده کلدشی
کسه لی تیضه کوه وبیشک یامشلیدی. تنه شوفاغی شالله اتی
صوکا یاتلدشی یوللدی بلاف ذیریاق خدای الله دن موذلدیگ
تادتیقی حیاستغه لبه قلیبده شکینه ذیر. نوصوصه
شالیمی، ساووهو، شولوس هم شای وولهدنا شوخشقاف
ساقتوف له دشوشه یه لاک لدی بلاف ختایف شوتوچ کتی"
(تادیف یه نلدسیلاق دوختودی گومیلوف تلاق قدیمقی
قوکلدیدیگ خ مسریتیق شوفولددیگ یامیقاخاد الوف)
شوخوف شویفود فانلفی نلاق عربیلشی چدیانی شومیزده قوغو
تادیقچ شوه دیامیشود قیلاق شوه نف سکیلدنی یازیدی وز
«میلاد دیسه 832-یلی شویفود فانلفی نلاق هوکعم داف قیه قسی
شفقده سیاسی شوزگود وشی یه پیدا بولوب، بوصانف یکی خاقان
تغاز اتکن شولتدولدی. گردچه شونلاق شنسی قوغوتکن تخنگ
چقتاف بولسه ولیکن شویفود فانلفی نلاق شملکی قسمیدیکی
سیاسی کوسه تیضه شولفایدی. چقندی قبیلیلدنلاق توبو
بولاکادی تیضه کوچدیدی. میلادیسه 836-یلی یه نسسه ی قوزغزلاد
شوذاق واقعه کوده شی قالیه موسته قالیق شیاوف قالیه شویفود
فانلفنلاق شیلکیدیه قوتولدی. بوصال یاشقا بیقندی قبیلد
سلاونلاق شویفود فانلفیفا قادشی کوده مشلدینی تیضه شولفاتیق.
چوهلیدیه میلاد دیسه 839-یلی شویفود فانلفی نلاق باشی وه زیری
خاقان قوغوتکن شوزینی شولتدیوالدی. مشویلی شویفود فانلفیدا
10 نچچه میلدیه ~~تختلمای~~ بویاف تقتمای داواملی چقتاف تیه بیشی
شایه تله دشتانی سوچوپوه بتوف فانلفی داشوسیگ تاوقالدی.
شویفود فانلفی نلاق سانسنز چادوامالادی واشاده صلدی قویلدی

يوصال ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ ئۇچۇمىدە ئۇدۇل ئورۇن ئىگىلەيدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى ئىزدىنىشلىرى ئۇيغۇر ئىلىم ساھەسىنىڭ ئومۇمىي ئىلىم ساھەسىدىكى ئورنىنى بەلگىلەشتە ئاساسلىق ئامىل بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى ئورنىنى بەلگىلەش ئۇيغۇر ئىلىم ساھەسىنىڭ ئومۇمىي

مؤچې ئىلتى مۇھوف سەنەنلەك چېگرالىرىنى ھەممىسىدە ئەلچىلەر بولۇپ تۇرغۇچى
ئوغۇللىرىدىن بىرسى ئۆلسە ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ ئوغلى ياكى ئۇرۇق تۇغقانلىرىدىن
بىرسى ئولتۇرۇپ ئىشلەيدۇ، ئەگەر ئۇلاردىن ھېچكىمى بولمىسا ئۇ ھالدا ئۇلارنىڭ
ئەلچىسى ئۆلسە ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ ئوغلى ياكى ئۇرۇق تۇغقانلىرىدىن بىرسى
ئولتۇرۇپ ئىشلەيدۇ.

تاریخ دولت هم شوه تلك تاریخ یه كونه دمالك شدی تودكستانلر
شوشه ده و بتنلك تودولیشیك تامیلاد تونغه قدر بهدی.
واقعه دنك جسمانی بر لیشب قوشولیشنی ایله كلدی. هم
تودوه تشكیل ایتمه هوذدولتین قیلك شی كودیشنی داوام
لاشتودی. شكری تاغنك شامالی شته كلدیكه كوچوك
یوكلیك تشكیلاتی قسا تعالی. یوكوچوك تودیموكراسی ایله تاسیس
ایتمه قبیله تلك له دیلكن كوده شی تامامیله قودیاخ قوچول
نی قبیله تلك له دیه بوشوشوب تایلب 861 - یلی تودشی خان
ده ب تلاخ قلدی. بویله قودولفاخ دولتی تشكیل ایدیه
ده ب تاتالدی. مه دگوی تودیاخ بولدی. بودولتلك داشدن
كمكلی سبب ایله تقویت - تنصلق، دولتیكی تودكیلدی.
یاخیه خلق تودیاخ قاراكوچا بولدی، یادمشاله دنه ده سلاله
ی دسیلن خان (شهر یادمشا) دیگن نامله دیلكن یودگوزلكی.
1946 - یلی دكی تودكستان هوكومتنك سیاسته تشكیلاتی -
- یامشاله دنه تشكیلاتی كوره كی كودنالیتلك ج - ح - سامن
14 - بتن عبارتدر. كه دكی تودكستان تاریخی تودكوره سیله
دیگن ماتالیدر
میله تقوت دولتیتلك تودلته، تشكیل ده قاراخانیلر دولته
نلك ته مشكیل تشكیلاتی من صاحبی لیدی. حی سیاسی اجتماعی
ی دكی تودكستان كوزه لری توتشكیل ایتمه دكیوید یكی
تودلته قاراخانیلر دولتی صاكلی دولته دیلكن قاراخانیلر
یاغماق بلكیدی بولغان صاكلی دولته دیلكن قاراخانیلر دولته
شامی بلكن شاتالغان میله ده حسیكی موقتی. مونلك مه دگوی
تاریخ ماتالغان تودكستان خلقلری ایچون تاریخی كوره سوتلك
جسیه تلری مشوبایف ده كن قلغان شالف مشونی كوره سوتلك
تودوه حقوق
قاراخانیلر دولتینك تودولیشیده واقعه لره دقت ایتیلسه

ئویغۇرلەر ناھايىتى چوڭ دۆلەتچى. خاقانلىق دىنىنى كۆتىكى دە ئوردا دىنى ئىللىك خانلىق دىنى ئۇتتۇرىسىدىكى ئىدىئولوگىيلىك ئىختىلاپ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، 1142-يىلى خانلىقنى ياۋچىلىنىڭ ئىچكى ئۇرۇشلىرى ۋە سىرتقى ھۇجۇملىرى ئۇنىڭ ئىقتىسادىغا ئېغىر زىيان سالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ ئىچكى ئىقتىسادىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاجىزلىقى بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن ئۆزلىرى ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنى ئىستېمال قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىدا ئالماشتۇرۇش ئىقتىسادى ئاساسىي ئورۇندا تۇرمايتتى. ئۇلار ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنىڭ ئاز بىر قىسمىلا ئالماشتۇرۇشقا سېلىنىپ، ئۇلار ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان مەھسۇلاتلارنى ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىچكى ئالماشتۇرۇشتا ئاساسەن ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئالاتتى. ئۇلار ئالماشتۇرۇپ ئالغان ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنىڭ ئىچىدە ئاساسلىقى ئىپەك ماتېرىيالى ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى.

بىز ھەممىمىزگە مەلۇم بولغان 1124-يىلى ئاقسۇ ۋە ئەتراپىدا ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش ھەرىكىتى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئالماشتۇرۇش ئىقتىسادىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاجىزلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ئۇيغۇرلار ئىچكى ئالماشتۇرۇش ئىقتىسادىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاجىزلىقى سەۋەبىدىن ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى.

ئۇيغۇرلار ئىچكى ئالماشتۇرۇش ئىقتىسادىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاجىزلىقى سەۋەبىدىن ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى. ئۇيغۇرلار ئىپەك ماتېرىيالىنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان ئاز بىر قىسىم ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرىنى قولغا كەلتۈرەتتى.

مشونلاه ماڈن میڈ یقوت دولتی قادغتای ئاتلیغ بقندی
بولوب قالدی. ئوله دمۇسىيگە بۇيرۇغه لهاد لارنى قىلىدى
كىشىچە ديادى، تايشى قادا ئاتاسىنىڭ وصولالسىيگە دىق
بۇ تېغىنغا قادىشى سەن سىڭ يقوت مقوشونلىدى بلەن
بىللە، ئۇدوشى تەلغاف بولسەبۇ ئۇتىدە ئۇنى قاتتىق
ھەيلوبىيە تىگ ئوچراپ قاچىپ كېلىپ نۇدى قادا ئاتاسىنىڭ ئىنا
قادىسى ئۇدوشى باشلاپ قادا ئاتاسىنىڭ ئىزىدىن يۇ تېغىنى
بۇ قاتتى. قادا ئاتاسىنىڭ ئىلگىرى دىق يۇ تېغىنى بولسا
كوملول ئاتاغا دغدىغا ئوخشاپ صونۇپ ئولتۇردى.
كوملول محمد تۇ تۇركستانغا ئەمىر بولغاندىن مسلسلىگە
كېلىسەلە: 1204-يىل چاگاتاي ئولوسىغا ئۇيۇشۇپ ئۇنىڭ
ھەمبلىنى بۇ تېغىدىكى. قانداق ئاتاسىنى ئاتاغا ئولتۇرغۇزدى،
ئۇنىڭ ئۇرنىغا كوملولنى ئەكىلىپ ئاتاغا ئولتۇرغۇزدى،
ئۇنىڭ ئۇرنىغا كوملولنى ئەكىلىپ سوۋادىسىغا ھەيدەپ
بېرىپ ئۇدۇنى يىلوى ئاتىسى قان قوغىنىغا ئاتتى.
يىلوى ئاتىسى ئۇنى ئەندىنە بېرىپ كېيىن ئۇنى ئولتۇرغان
ئۇنىڭ 1209-يىلى قادا ئاتاسىنىڭ ئوغلى ئوخشى ئاتا ئۇرنىغا
ئۆتۈپ ئۇيغۇرغا ئەلچى ئەۋەتىپ ئۇلارنى ئۆزىگە تابىئ
بولۇشقا ئۇندىگەن. ئۇنىڭ يىلى ئوخشى قادا ئاتاسىنىڭ
280 يىللىق ھوكۇمرانلىقى ئاياقلاشقان
تادىنى ھەيدەپ كەلگەن ئاسسىمىلياتسىيە 1204-يىلى ماڭغولىيا ئاتلىق
كەڭ ئىكوچە سىگەن ماڭغول قەبىلىلىرىنى ئاستىغا ئالغان ئۇنىڭ
ئۇنىڭ دە دىياس ۋادىسىدا ئۇدۇشكەن ئىش ئاتۇمىيە ئۇدۇنىڭ
مىڭگۇخان ئاتالمىش ئادەمنىڭ كەڭ ئىچىگە ئۇتۇپ ئۇنى
دىق بىلەن ئولتۇرغۇزغان ماڭغوللارنى دىيىشىدۇ.
مىڭگۇخاننىڭ ئالتاي خان ئۇستىدىن قاتتىق غەلبىسى
ئاتاسىنىڭ ئۇنىڭ كوچىغا ناقابىل ئۇدۇنى مۇمكىن قەدەر مىڭگۇ

بولوبدو قادا خانیلاد وسولالسی بالغ میڈ یعقوت واقادافتای
خانلغی بۇ دەتسید یک حدی سودیکولوشلاردی نی ذەدە
تۇتقان میڈ یعقوت خانغانی باشقۇدیوق شادتمکین قادا
خنای لاد نیلاد دولەت بۇستیدە تۇغۇلغان شەھەرلاد لاردە
ئولتۇرۇدىغان قادا تۇققۇزىنچى ئەۋلادتىن ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدى.
هاجىلىلىغىدا بولىدىغانلىغىنى بىلدۈردى، 1211-يىلى باشقا يۇرت
شادتمکین تۇغۇلغاندا تۇققۇزىنچى ئەۋلاد ھەدىيە سالىپ خىلگۇزخان
ئىلگە داڭ دوغالىق كومىتىلىشىنى ئۈمىد قىلدى. خىلگۇزخان بۇ
تەشەببۇسنى ئالقۇش بىلەن قوبۇل قىلىپ يەتتە قەبىلە قىلىدىغانلىغىنى
ۋاقتىنچە بەش قەبىلە ئۈستىدىن ئۆزىنى خان قىلىپ تىكلىدى،
ھاجى يۇرت شادتمکين دەۋرىدە ئەسلى يۇرتىغا قايتىپ كەلدى،
ئۇ يەردە يېڭىدىن ئۆي سېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالدى،

1217-يىلى خىلگۇزخان ئەسكەر تۇپلاپ ئاجىزلاشقان ئۇيغۇر
قەبىلىسىنى بويسۇندۇرۇپ ئۆزىگە تابىئ قىلدى. ئۇ ئۇيغۇرلارنى
ئىدارە قىلىشتا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز تۆرىلىرىنى ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ
ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشمىدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ ئىلگىرىكى
ئىمتىيازلىرىنى ساقلاپ قالدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ ئىلگىرىكى
ئىمتىيازلىرىنى ساقلاپ قالدى. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ ئىلگىرىكى

میلادی 1218-یل مونغول قوشونلری ئۆزبیکستان ئۇیغۇر ئۆلكىسىگە يېقىن
قاراتۇغراق قوشۇنلىرى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن
ئۇرۇشتا ئۇيغۇر قوشۇنلىرى مونغۇل قوشۇنلىرىنى تار-مار قىلىپ
ئۇلارنى ئۆزبېكستان ئۆلكىسىدىن قوغلاپ چىقارغان. شۇنداق قىلىپ
مونغۇل قوشۇنلىرى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.
(مەنبە: ئالى مەكتەپلەر ئۈچۈن تارىخ دەرسلىكى 1991-يىل بېيجىڭ
مىللەتلەر نەشرىياتى نەشرى 272-بەت)

ئۇيغۇر خانلىقى ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان مونغۇل
قوشۇنلىرىنى ئۆزبېكستان ئۆلكىسىدىن قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن
ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزى مۇستەقىل ھەل قىلىپ، ئۆزىنىڭ
ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى ئۆزى مۇستەقىل يۈرگۈزگەن. ئۇيغۇر
خانلىقى ئۆزىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى ئۆزى مۇستەقىل
يۈرگۈزگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇيغۇر خانلىقى ئۆزىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى
سىياسىتىنى ئۆزى مۇستەقىل يۈرگۈزگەن دېگەن سۆز توغرا بولىدۇ.

ئۇيغۇر خانلىقى ئۆزىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى ئۆزى
مۇستەقىل يۈرگۈزگەنلىكى ئۈچۈن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سىياسىي
ئورگانلىرى ئۆزىنىڭ ئىچكى دۆلەت ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۆزىنىڭ
ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزى مۇستەقىل ھەل قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىچكى
ئىشلىرىغا ھېچقانداق چەتئەل دۆلەتلىرىنىڭ ئارىلىشىشىغا يول
قويمىغان. ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سىياسىي ئورگانلىرى ئۆزىنىڭ
ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزى مۇستەقىل ھەل قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىچكى
ئىشلىرىغا ھېچقانداق چەتئەل دۆلەتلىرىنىڭ ئارىلىشىشىغا يول
قويمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سىياسىي ئورگانلىرى
ئۆزىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى ئۆزى مۇستەقىل يۈرگۈزگەن
دېگەن سۆز توغرا بولىدۇ.

ئۇيغۇر خانلىقى ئۆزىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى ئۆزى
مۇستەقىل يۈرگۈزگەنلىكى ئۈچۈن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سىياسىي
ئورگانلىرى ئۆزىنىڭ ئىچكى دۆلەت ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۆزىنىڭ
ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزى مۇستەقىل ھەل قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىچكى
ئىشلىرىغا ھېچقانداق چەتئەل دۆلەتلىرىنىڭ ئارىلىشىشىغا يول
قويمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سىياسىي ئورگانلىرى
ئۆزىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسىتىنى ئۆزى مۇستەقىل يۈرگۈزگەن
دېگەن سۆز توغرا بولىدۇ.

ئوله‌ دىلا ئوسىتىگ دوغا (ما نفول ئه‌ه‌للاه‌ دى) قويولدى،
ئولار ئۇيغۇر ئاللاه‌ى بىلەن بىللە ئاھالىنى قاتتىق
ئەزا، مۇنلاق دەك، غۇۋالىق ئوله‌ دىلا ئى ئۈچۈن ما نفول
دولەت ئىچىدە سىياسەت دەكىمۇ قوشولدى، بولغىنىدەك
ھەنبەلىيە ئاساسىدا ئىشتام ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ؛
دە ما نفول خانلىق دىلا خۇجىتىدە 14 يىل ئۇيغۇر ئوله‌مالىرى
بولغاچ، چىگگۇزخان ئۇلارنى ئىسلام دىنىغا ئەگەشكەن
ھەم ئۇلارنى ئۆزىگە ياخشى ياردەمچى قىلىۋالغان
ھەم ئۇلارنى ئۆزىگە ياخشى ياردەمچى قىلىۋالغان
ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا ئەگەشكەنلىكى
ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئىسلام دىنىنىڭ ساقچىسى دەپ ھېسابلايتى.
ھەم ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام دىنىنىڭ ساقچىسى ئىكەنلىكىنى

یوه څ مسولیت (قوبلری باشلیقاخ) ده ل مثومیزیتخ مؤصوم
یوزلاه شئیلاتکاخ دی. هجریه دیه 1269-یل قبهق باسیالاصا
قوبلری دخا شئیلاه یه دهان بالخ قبهق یزیغیخا سیاسیلاه ثقافاخ
ری خیل هاتفوللاه یزیغنی شئیلاه ج چوپیق. بو یزیق باسیا یزیغ
ده ج شاشالدی. بو یزیق ج مئی 1/12 هجری خه یخ تؤزولگاخ. یوه څ
مسولاسی شاتمه ودولهزاخ نی کنی هاتفوللاه دیا سیا یزیغنو
شاشسلیدی. هیلاه دیه 1307-یل چوپ مؤسسه ناهلیق بر شالم مؤیخود
یزیغیقا شاسیاسیلاه ثقافاخ ددمؤ یخودچه. هاتفوللاه دیگخ بر یزیق
نی ثبهات تاله ری. بو یزیقتا هاتفوللاه دنیاله تیل واگرامهاتکا
ج هرقه یکی خوسوسیتی شالاهیده بیاد یلاه نی ری. مثوقاما تفوللاه د
بو یزیق نی تا بوگونکی کونگیچه قوللانیلگه لهری. شنجالاه دیکی هلاله
سلاه و تاریخی څوه دیا یتود-854-805-به تاله د. 1991-یل یچن)
ج څوه څ تاریخیله دنیاله مؤیخود یزیغنی قوبلری ثقافاخ واکنیکی
واعتیقاد هاتفوللاه د بو یزیق نی مؤزگرامهاتیا حسیکه هاسی
لاه مشتوجوب مؤزگ دتکه نیلاک لاریخ قوچ څ نی ود مثوب
کلتیکلیخ بولسیوچ مهابو یزیق کیم لاه تی دخیلی، تاریخ
سلاه و شسلاه تحلیفا ثقافاخ. بو مهسلاخ بر نهو بولهب
هقوغرتاریخی څوه دیا یتود هجا مثقلیفا ثقافاخ کودیمه،
مؤصوصه هاتفوللاه د عقد یقی مؤیخود یزیغنی واکنیکی مثلاتکاف
مؤیخودچه. هاتفوللاه یزیقتا مثیگه بولفاخ نی کنی بو یزیق له ده
یه صوغه یادلاق څ مسه وله دنی یاداقتی، بو نیاله څ هنخ ه
دیا لتاخ تؤیصیاخ" (هاتفوللاه دنیاله مهخیه تاریخی
ناهلیق څ مسه ری تاریخی مهه مشهود، مؤ 13-څ مسه ریخ مؤ تقو
والهدیه مؤلیفاخ بولهب ج صفی 282 باب. مؤنیاله واشا مسا څ
مثلگوخاخ نیاله څ ذکه رمس، هاتفوللاه دنیاله مثلیب حیقیقی
هاتفوللاخ نیاله څ قهلی واتا مثقی مؤدونیاله دی. هاتفوللاه د تاریخ
چه صیتی، مهه دنیتی، دینی مثتقادی واؤدب شاده تیاله دی خاتاد
لیقی شاهایه تی چوله مهه ذصوصیله دیا یاخ قلنقاخ. چونیاله دیه
یاشقایه نهه شالتوخ ده چته د" واباشقا بر صوغه هوچهتیاله دیا د"
لاشوکتاب 805-بت)

اجتماعی خانه ده کنیکی خانلار دئوللاق سیاستینه داوامار مشتوده
شوذلادیغی حتا نی هم باشی شه گلوده یوخ.
جاغاتای تورکلیگینه توخونماق ده دقیق تورکستان تشاننی فوق-
العاده دولغون دئوللاق خلقی ناصایه توروخ تودوشوتماق دولدی
جاغاتای 1942 ایل ئولوچ یوذیل ئیغنده دئوللاق دوولادیغی
25 دیه شاد توق کشی خاف بولدی. بوئه لدیکی سیاسی تورک
سیزلیکنی یاشلیقاف جنگلگوخاف متوخوم لادی - مانغول خاف زادیلاری
دئوللاق تورتوده سیه ئوزلوکسیز داوام ئیتیرخ تودوشله دئوللاق
قانیقاف جانغا دگوی تاغزاق شاماللی بولغه یه نه ئیلی، ئاکالیق
ابومسلم دوتونما سعدیکی تونغلوق تومود خاف ماذادیقایض خاف یاشلیق
بولغانلیق دین بوواده تعبیر مستانلقا ئایلاق قدی شونداق خاق
یولدوشوف، مانغول کوده لده مانغولستان صاللی له دئوللاق تورغاف جای
لادی بولغاماق، بوجایلاد دئوللاق ئاذابیدیه کوبولاق. تالالاق لاوزی
دیه خانی وه راذخلقا توخوموبلادی. 14- سنه دئوللاق تورتالادیه یه ماشلیه
مشیه دقه تورکستانلا دولغون سیداق تده ده تعقیبات باد لقاکه لادی.
بونلغا سیاسی، ئقتای صاد سیداده لوه قتله قه سه قلغاف ئیدی
ئیصل غوجالاقچی ئیسه ف بوقا ئمکلیق) 1346 ایل واپات بولدی.
ئوئلاق ئوغلاق تومودیه نه 18 یشه تا قسودا فانلیق
ته خیتفو حیقیلیک 23- ایل 1353 سیئیک مشه یفه دسلدی
ته دخیلیه مسلوم دینه قبول قیلدی و. یه نه تاکیلخقا
بوواختد ئوغلوق تومودفاخ مانغولدئوللاق ئیتیلدی شونا
بوبوبو نضی یاقیله خقه نه تاقسودیه تاکیلخقا کوموچ فوی
تومودفانلاق مسلمان دینه قبول قیلیشی ئیلاخ توخونولا
مانغوللاق ئیلاق مسلوم دینه تاسلاشیدا ئوغودتشه نتیجه سیده
مسلگوخاف تومومله لادی تاد سیداا ئوزیلاوب داوام قلغاف
جنگی جده لله دئلاق ئوددوشوماجدالارئیلاق بوقده د
ته گی بولدی. بولوبو سولتاف
تاباینی بیلشه تومودتکه بولغانده ک بولدی. بولوبو سولتاف
ته خمتخاف مونغلی سولتاف حسین خاف موذاتاباه کوسیلاق
48 سالیق هوکمدارلیغنی ئالغان ئیدی 1514 ایل سه ئیدیه

مؤضوددولتين قودوحقاصوافيق بولاليدى. بودولةتناك
ياميته ختيه كه سكه هوى بولغاناقدى يه سه كه خانلغدوب
ئاتاشتى. مسه ئيك سه مؤضوددولتيناك قودلشى بلەن
همه ئيش كه لگه ن مسابسه جه هه تنى يوه ركيل لك
متنجليق همالتى ن. لقه يرغه ده ئاداملرم بيه ردى. ئقساد
واسه ده سيه ت ئاله يوكسوليشيك زعيم صاغ ليدى.
مشونلغ بلەن برقاتاردا مؤضودلقنى قدكى دونيالقغا
باشلوب مسوخيلقناك همه نوى ده زهرى بلەن بوغوشقا
تؤروشقان ئشاخ غوجيلرى يوزغوزطلق له دى
كه لتودوب چيقاردى. واقاتتى دينى سوزلوشلرى
سه بيلى بولوب قاتوتوكوشلرى كوچويوب كه تتى، بوئناڭ
ده مسلى بقى ئلهامى همه خه لقم ذه مناسى بلەن
قه شقه رغه كه لگه ن غوجاى فى خ ئيني جالاليدين قاسا
بولدى.

شه رقى تؤركستانغا كوتؤرولگه ن مؤدوشى واعيز قادمو
قادى شكيلله ديه ن ئشانلى وناڭ بوغوطلق له دى شه رقى
تؤركستاننى جاصالاشقا تؤمانلدى قابيلدى. شه لنى
ذه ئيبلى ئشتودى. ئاصالين قادايلر ئشتودى.
ئكسيك ئاتاتسيه ناڭ ئاله قالاق واڭ كسيه تيه ئى همالادى
همه نى نفك لدى. بوئناڭ همه سى مؤضودلقنى ئه سلەدگى
كين تاشتليق دى. بولوب يوزبيواتقان ئوكى دينى زيه دسيه ت
ناڭ مؤدلاب كتتى بلەن مؤضودلاردناڭ كوپ قىسمى ئوزطوغوزه ئيب
له شتى. دينى له گه شه رقى تؤركستاندا ناڭ تاريخى كوبره ك
ئه نه ئشى بلەن ئوتتى، شوندا قعلو مؤئيك ئوقوتقان، قاراقاشلار
مسولالسى واسه ئيك ميه مؤضود دولتيناڭ ده مسلى بقى
شادام تاپقاق واقتته لديده مؤزناڭ تيبى بايلىقلارى
بلەن به خت سيه گوللاب يانا ئاسيانناڭ گولستانى بولوب
شالقاق. ليكن ئوزغوچ ئه مسه له دى بويان مؤزولگى

داوام قلغان تۇرۇشى ھاجەتلىرى ۋە دۆلەت تۇرۇلۇشىدا
ھەلقىنلار ھەيۋەتلىك ۋە نۇرغۇنلىغان ماداراق تۈزلەرنى قالدۇ-
غان، ۋە دۆلەت تۇرۇلۇشى نۇرمۇسىنلار كەسكىن ئاۋىپ كەت-
كەنلىگى ئۈچۈن ئاساسەن ئۇلۇغ ئۆزگىرىش
بولمىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ
ھەمىشە ئۆز كۈچىگە ئىشەنگەن سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۇرۇپ-ئادەتلىرى
بىلەن ئۆزلىرىنى ئوراپ ئالغان ئاساسىي ئاھالە ئىچىدە ئۆزلىرىنى ياخشى ھېس
قىلاتتى. شۇڭا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەت-تۇرمۇشلىرىنى
ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ئاھالە ئىچىدىن ئايرىلىپ
چىقىپ كېتىشنى خالىمايتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ئاھالە
ئىچىدىكى ئۆزگىچە ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ
ئەنئەنىۋى ئادەت-تۇرمۇشلىرىنى ساقلاپ قېلىشقا ئالاھىدە
كۈچ چىقىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ئاھالە ئىچىدىكى ئۆزگىچە
ئورنىنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشاتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي
ئاھالە ئىچىدىكى ئۆزگىچە ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ
ئەنئەنىۋى ئادەت-تۇرمۇشلىرىنى ساقلاپ قېلىشقا تىرىشاتتى. ئۇلار
ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ئاھالە ئىچىدىكى ئۆزگىچە ئورنىنى ساقلاپ
قېلىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەت-تۇرمۇشلىرىنى
ساقلاپ قېلىشقا تىرىشاتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ئاھالە

بەختوخ مەللەتنى يادىمىدا ئىككى ئۇسسۇلنى ئۇسسۇلىدى.
ئىككى بەزمە ئاشىقلار ئىيالىلەر بىلەن ئەسسۇسىيالا
ئۇسسۇلىدا بولغاچ ئاندىن ئەسسۇسىنى ئۇسسۇلىدا ئويۇنۇ
ئويۇنى ئۇلغاچ ئاندىن ئەسسۇسىنى ئۇسسۇلىدا ئويۇنۇ
ئۇسسۇلىدا ئويۇنى ھەممىلا دەپ ئاشىقلار ئاياللارنى
ئۇسسۇلىدا ئويۇنى (يا ئەي) دەپ ئاشىقلار، ياۋۇزلۇقلارنى
ئاشقاچىلىدىن خوشنۇت قىلىشقا ئۇسسۇلىدا ئويۇنۇ
مۇقامىغا قوشۇلۇپ ئۇسسۇلىدا ئويۇنۇ ئۇسسۇلىدا ئويۇنۇ
ئۇسسۇلىدا ئويۇنۇ

صەنتا قوزغولاڭ دەھبەد لەدىيى بودھانىڭ يى غوجانىڭ
بتوف ئائىلەسىدىن ۋالى رىضا جاناب ئولتۇدە ھىشكاف، ئىسلام
كېلىك ئۇنىمى سامسايى غوجا نەم قوزغولاڭ چىلەر دىنمۇ ئادىنىپا
يوقىتىش ئۈچۈن ئاقلاپ قالىشقان.

ھافىزخان، ختاي جالاتتىن ۋېنگۇ ولاڭنى ئۇيغانىڭ كوزىنى
ئوي» دەپ يالغان قەدىمقى ئادەتنى ئىشقا سالاتتى. بوھەدەل
ئەنگلىسى يازغۇچىسى چاد لىنۇبولگېر ئۇنىڭ ياۋرىپا جوڭگو
سىياھەتنامىسىدە نەقىل ئېلىنغان ھېكايىسىدە ئېيتىلىشىچە
كەشتى چاد لىنۇ قولىدىكى ئاق ھەل ئىسكىلەنى ئاسمانغا
قويۇپ ئۇنىڭ

ږ نصه یا سقوچی ۱۷۵۲ - یل دیکی ګوصود مسنیا ختنه سی دیه یایلی
هلا ننفاف ما شهود خانلغی شاما لی مشه وقی تووکستا ننفا ګوصوم سغد
الله هوجوصفا ګوتوچ (۱۰۰ ماه دیه شاوتو قوشوون یاخ) جوګفاد
له وګوستیده تاویغ داکودو کمګدخ قدغن جلیق نی یاشلیاچ آخ اعلوف
جوګفاد له دنی قیلیغ دیه ګوګلګ ذی.

ګلګلغی یاسقوچتا ګویغودوف لقی ګودتا مسید یکی چیدی سعود کولوشلاد
بولوبصوګا قتاغلیق، خادتا غلیق ناهلیق ګلګی دینی چیودده ګویغ یکی
سیاسی مقیمناک ته خمتا لقتی ذید دیه تلدیه یی یایلیاق ندی.
ګونلاک ګوستیګ یه دلاک-شا قسوبه کلد ختای قاوغوز جیلدیګ
هاسلیشیب، قاوغوزچی قوشونلد خاتا دیدا وه قدخ صمایه
جیلدیګ خادش ګودوشی قیلدی. بولاد تووبا نلیق شا قتاغلیق
قحف غوجا، کوچاد صاکی هودی یه ګ له د بولسا شا قصوصاکی
شایه سواصاچ، ګوچتووباف صاکی خوچسی یه ګلد. قاوغوز
جیلدنی صاددی قده ده خلایه قدنلدی. بوصاقتن له د
ګونه قیوندیا شلد دینی یاتد وقتمه خ قوللوغلغا
قوتوب یه دی. مانا شونا نخ قلیب بودصاغلیه یه غوجا وا
شونلاک قشی چ صسوده قدنصه وه ده صه ختمخ (ضاخ غوجا)
له وباشصلغید ایاشلیک نفاف ۱۷۵۲ - یلد ۱۷۵۹ یل شاغوی
نخ وداوام ګوتوفاف ګویغ سللغی وه قدخ ګوګوشی نخ لیه سنه
شایاقلاک ختی. ګویغودوف لقنلاک تادیغیدا شلاک ګویغشلیق یللد
یاشلیاقلاک ختی. چاولیغ چولگوشه وغدلد یی کودصسوقولگه خ ګ
یاشلیاق ذی. چاولیغ چولگوشه وغدلد یی کودصسوقولگه خ ګ
ګوشوه ۱۷۵۹ - یلد ۱۷۵۲ - یل شاصاله دیه شاوتو کوشا سنه شاصاله
شاغریغ داوام لاخاف صوسوقویغ سللیق وه قدخ ګویغودوشی
شلاک قعودیاشلدی.

وه قدخ صمایه جیلدینلاک یه ده خشانغف جلکشی، یه ده خشانغف
شادقیلی ګه خفاف شادخشالغف دیه شاوده م ګلیب وه قدخ ګویغودوشی
قاتیشادیه داوام ګشتوصوصوقیدی. قعوغوجالاک جیلدینلاک
یوسیلاشلدینی سلگه نده لک قعوماندان جاوغوی هواسوده له دیاقتجلغی

دیکی ۱۵۵ میلۍ لیفاف ډاډ او وزن هم څوښتونه د څو غولاګانو ځیلو
شلۍ که منډ یې شي نسبت یې ده ځناورانو یې یشل کول
پوهیدل خلیښت ماشوم ځناورو ګنوالۍ دی یې ده ځناورانو
سولتاف څانګې سیټ ټکلی شکلی ته ده څه یې څو غولاګانو ځیلو
موضوع ایډ سکیټ تاسیسلیدنی، څو غولاګ ده هیډ ولډ دی،
پوهیدل سکیټ تاسیسلیدنی، څو غولاګ ده هیډ ولډ دی،
پوهیدل ټکلی ډیلیټ ګلګولیشنګ ځل څوښتونه تیلف غولاګ
شپاډه ځیلو ډیلیټ ټکلی، لیټ کیډ پوښلۍ دی ځل کیف واقیټ ډانفاف
ځ غفانستاف یاډ مشالفی ټکلی ځ څو غولاګانو ځیلو ډیلیټ
ساډه ځیلو ډیلیټ، لیټ کیډ پوښلۍ دی ځل کیف واقیټ ډانفاف
ځ غفانستاف یاډ مشالفی ټکلی ځ څو غولاګانو ځیلو ډیلیټ
یاډ مشالفی دی وه ټف صیمایډ ځیلو دی یې ده څه یې هډ
یاډ مشالفی دی وه ټف صیمایډ ځیلو دی یې ده څه یې هډ
یاډ ده م، ټګډ ده ټکلی غاموملین پوکفانډ ماشوم ځناورو
څاپیلاف ډ وډ دی،
هوښتونه ډیټیډ دیکی پوښلۍ ټکلی وه ټف ټوډیښتونه
ده هښته ټلاک یاډ ستوډ ولفانډ یې کښ، ځاهالیلاډ ټوښتونه
ده هښته ټلاک یاډ ستوډ ولفانډ یې کښ، ځاهالیلاډ ټوښتونه
ټوښتونه ټلاک ټکلی ټف ټلاک، ځاهالیلاډ ټوښتونه
ټوښتونه ټلاک ټکلی ټف ټلاک، ځاهالیلاډ ټوښتونه
ځ غفانستاف یاډ مشالفی ټکلی ځ څو غولاګانو ځیلو ډیلیټ
ځ غفانستاف یاډ مشالفی ټکلی ځ څو غولاګانو ځیلو ډیلیټ
یاټ ډولوښ ځ هډ ټوښتونه ډیګف ډولاګ ټوښتونه ځاډ ولاډ
یاټ ډولوښ ځ هډ ټوښتونه ډیګف ډولاګ ټوښتونه ځاډ ولاډ
ځاډ ولا

ساقچیلیق شۆبەسىدە، ياكى سىياسىي شۆبەسىدە
قاتناشقانلىقى سەۋەبلىك، ئۇلارنىڭ ھەممىسى
بىلەن ھەر دائىم ئالاقە قىلىپ تۇرۇشقا
توغرا كېلەتتى. لېكىن بۇ ھەممىدىن
مۇھىمى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر
سىياسىيونلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە
ئۇيغۇر مىللىي ئىستىقلال ھەرىكىتىنىڭ
ئاساسچىلىرىدىن بولغان ئابدۇكېرىم
ئابباسوف بىلەن ئالاقىسى ئەڭ كۆپ
بولغان. ئۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوف
بىلەن ئالاقىسىنى ئۇزاق يىللار
داۋامىدا ساقلاپ كەلگەن. ئۇ ئابدۇكېرىم
ئابباسوف بىلەن ئالاقىسىنى ئۇزاق
يىللار داۋامىدا ساقلاپ كەلگەن.
ئۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن
ئالاقىسىنى ئۇزاق يىللار داۋامىدا
ساقلاپ كەلگەن. ئۇ ئابدۇكېرىم
ئابباسوف بىلەن ئالاقىسىنى ئۇزاق
يىللار داۋامىدا ساقلاپ كەلگەن.
ئۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن
ئالاقىسىنى ئۇزاق يىللار داۋامىدا
ساقلاپ كەلگەن. ئۇ ئابدۇكېرىم
ئابباسوف بىلەن ئالاقىسىنى ئۇزاق
يىللار داۋامىدا ساقلاپ كەلگەن.

مئومىشه ھەققانىيەت، ئۇرۇقداش مىللەتلەرنىڭ ئەڭ ياخشى
- ئەنئەنىۋى ئادەت ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ئۆگىنىش ۋە ئۆزلەشتۈرۈش
ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈش
ئۈچۈن ئىنتىلىش، ئۆزىنىڭ ئەسلى مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ
قېلىش ئاساسىدا، باشقا مىللەتلەرنىڭ ياخشى نەرسىلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش
ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈش
ھەققىدە 19-ئەسىردە ياشىغان خوتەنلىك تارىخچى مەھمۇد
ئەلەم 1897-يىلى يازغان «خوتەن تارىخى» ناملىق
ھەجملىك بولىشىدا؛ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجداد ئۆرپ-ئادەتلىرى
ئالۋاڭ-يالىسىغا: - چاي ئىچكەندە، چوتا بېشى، خان بولى، بەگ
بولى، چوتا ئالدى-ئۈچ بولى، خوشئال ئېلىش، ياغلىق،
ھوزۇ-ئادالىق، مۇبارەكلىك، غەللە، ياغ، تاياق ھەققى
چاي، ئىم-خەشەك ئاتا-ئانا ۋە ئېلىق سىلىق بىلەن خوشلاشقاندا «ئۈنلۈك
ئۆستىگە بىجلاق چىگدە» كوچىنى ئاغدۇرۇش ۋە ھاننىڭ ۋاپات
بولغاندا ئۈزۈك-ئوللاخ ياساشلىرىغا قەدەر بولغان ئۇزۇن
مىنۇتلۇق 59-بەتتە مۇنداق يازغان: «ئۇيغۇر خانلىقى بولغان
تارىخىي دەۋرلەردە ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئۆرپ-ئادەت ۋە ئەنئەنىۋى
ئادەتلەر ئاساسەن ئۆزگىرىشسىز ساقلىنىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلار
ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئۆرپ-ئادەتلىرىنىڭ
بەزىلىرى ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما
ئۇلارنىڭ ئاساسلىق قىسمى ئۆزگىرىشسىز ساقلىنىپ كەلدى.
ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى ئىچىدە ئەڭ ئالاھىدە بولغىنى
ئۇلارنىڭ ئۆستىگە بىجلاق چىگدە كوچىنى ئاغدۇرۇش ۋە ھاننىڭ ۋاپات
بولغاندا ئۈزۈك-ئوللاخ ياساشلىرىغا قەدەر بولغان ئۇزۇن
مىنۇتلۇق 59-بەتتە مۇنداق يازغان: «ئۇيغۇر خانلىقى بولغان
تارىخىي دەۋرلەردە ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئۆرپ-ئادەت ۋە ئەنئەنىۋى
ئادەتلەر ئاساسەن ئۆزگىرىشسىز ساقلىنىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلار
ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئۆرپ-ئادەتلىرىنىڭ
بەزىلىرى ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما
ئۇلارنىڭ ئاساسلىق قىسمى ئۆزگىرىشسىز ساقلىنىپ كەلدى.
ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى ئىچىدە ئەڭ ئالاھىدە بولغىنى
ئۇلارنىڭ ئۆستىگە بىجلاق چىگدە كوچىنى ئاغدۇرۇش ۋە ھاننىڭ ۋاپات
بولغاندا ئۈزۈك-ئوللاخ ياساشلىرىغا قەدەر بولغان ئۇزۇن

سیفلیس بیماری دیگر نده ضاف یوقسیلاق بقیم غاداسیقدیرالمی
شیکیف. شوشیو قیسم دیکی داراضی توبسی بلاف کوتودوب
بصیلاگه یه تاکوزوشاگه یارلیق توشودوغتو، شوجهتدن
یاف صاکی بو داراضی بصیلاگه شاپرشکوزده همه تولاه یه کلگه
تاغشودنماف شیکیف، ده همه تولاه یه گه صاغشاصیلدیلاف
یوکسیلیه. شوزنغولاب سشه دنی شالغاف،

غوتیف، یه دکف، قمشقد، شاقسوا شوجتودیاف قاشاد لیق
جایلدیده شیادضاف هقده شاد الغاف کدلگ داوایه تشلاه
یوده دیانت شوقزبولوب، شاغشودبوسه دده شیادضافنی
کوزده توشاکیدیلک، یوسونصه داوایه تلدگ قادیغالغا
شیادضاف هقیقتف نکوزه للکته تهکه دیشی یوق، جاصالی
جاصاف شادشاپتاب نودیدیلک واتهکه دیشی یوقایه کلکه
گوهردیلک یاپشی بوقز جالاتده حسنه ف دنیاگه زیرگ
توشودیتو، قولادقزنی قیلیبشاستغاشیلشی دیه کوده
شولوغی خانغا بولگه دیه شادقوقشادزوقلغودیلک مه هبوب
سوغامسالام واتوهبه بولماسودیچ بچلگه غائیلب
کهتگه خفیکی.

خاف نلگ یاد لغه فیصداقیلیشی فوجوده 240 نیه دصاغشاصیلدنی
100 سانه وقت چیگدیکوجتی بلاف ده هچ قولاه یه گه یاپشی
قیلیغف بچلگه یولغاسالیدیو، شوفهقوزوف یولنی
خیاده چسب سالامه ت قاتیب قلشدگه کوزی سه تیگدی
صاغشاصیلدیغادمسیلی شادازلیقی کوچیواتاتی، صاغشاصیلدی
صاکیم شابدولاه شلگ یولغاچیقشه بویرسفنی ده ت قلغاف شابدولاه
صاغشاصیلدنی قامچیلاه شقابامشلیدی. بوفودلوهدنی
کودوب تودغاف ده همه تولاه یه گه صاغشاصیلدنی سه ودی
شاقه تلگ بولوشقاشوفیده دو، هچ-شای 14 کونی هاغشا
چیلدیده سیمی یولغاچیقب شوجتودیاشلگ شیلقشی دولگ،

دېگەن يېرىگە كەلگەندە ھەممىسى ھەيران قالىدۇ. بۇنى كۆرگەن مانجۇ چوشى ھەممىسىنى چىن شاھىغا ئوخشاش بىلىدۇ. شۇ ئېتىبار بىلەن ھەممىسى چىن شاھىغا چىقىپ، جېنگدە ئۇلارنى بىلگىلىك بىر ئادەم باشلاپ كېلىدۇ دەپ ئويلاپ، ئۇلارنى كۈتۈۋالغىلى تۇرىدۇ. ئۇلار كېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلىرىنى تونۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىلتىماسىنى ئېيتىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇيغۇر ئەلچىلىرى دەپ

دوشمەن چېرىك لەدى شەھەردىكى خۇداللىياۋاتقۇسكىلاۋاتى
ئوستىگە چىقىپ ئامىستىدىن ئۇق قويۇپ ياردىلاشقا باشلاپ
ھەممىسى ھالاك بولۇشتى، شەھەرقەلئەسى ئالىندى، دېمەك
بىتوف ناھىيەسى ئاۋابولۇندى، ئوچۇقتۇرپان ئەلقەلەرىگە تىكىلىپ
ئىگىدە بەھۇدادبولغاچ ئىمپراتوردىن ئەلۋاللا ئىلى جاكچوڭ
مىن دوى، قەشقەردە تۇرۇۋاتقان ئۇششى باشقۇرغۇچى
ئامبال ئاشتوك، ئاقسۇدىكى ئۇششى باشقۇرغۇچى ئامبال
نىيىسە قاتارلىق ئەمەلدارلارغا ھۇجۇم قىلىپ باستۇرۇپ
ئوغوسىنى بورۇۋەتتى دېدى، جوھلىدە يەنىمۇراتۇرۇپ ئۇنىڭ
ئىلكىدىكى ئۇششى ۋاتقا جوجىلاك گىدالى ئاگوينى باشلىق ھوجاندار
قاتارلىقلار ئۇرغۇچ چېرىك لەرنى يىغىپ تۇرى،
قەشقەردىكى ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان ئۇنىڭ
چېرىك لەرى ئاقسۇ داۋاقى ئادەتتىكى ھەلىۋاتقانلىقىنى
ئاڭلاپ ئۇنىڭغا ياردەمگە بارماقچى بولغان ئۇنىڭ
ئەلۋاللا چېرىك لەرنى ئۇششى باشقۇرغۇچى ئامبال
نىيىسە قاتارلىقلار ئۇششى ئەتراپىدا ئۇرۇشقا تەييارلىق
قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇششىغا ھۇجۇم قىلىپ
ئۇنى ئىگىلىۋالدى، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇششىدا
تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان ئۇنىڭ
ئەلۋاللا چېرىك لەرنى ئۇششى باشقۇرغۇچى ئامبال
نىيىسە قاتارلىقلار ئۇششى ئەتراپىدا ئۇرۇشقا تەييارلىق
قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇششىغا ھۇجۇم قىلىپ
ئۇنى ئىگىلىۋالدى، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇششىدا
تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان ئۇنىڭ
ئەلۋاللا چېرىك لەرنى ئۇششى باشقۇرغۇچى ئامبال
نىيىسە قاتارلىقلار ئۇششى ئەتراپىدا ئۇرۇشقا تەييارلىق
قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇششىغا ھۇجۇم قىلىپ
ئۇنى ئىگىلىۋالدى، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇششىدا
تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان ئۇنىڭ
ئەلۋاللا چېرىك لەرنى ئۇششى باشقۇرغۇچى ئامبال
نىيىسە قاتارلىقلار ئۇششى ئەتراپىدا ئۇرۇشقا تەييارلىق
قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇششىغا ھۇجۇم قىلىپ
ئۇنى ئىگىلىۋالدى، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇششىدا
تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان ئۇنىڭ

سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزگەن بىر كۈنلۈك تۇرمۇش ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرىدۇ. ئۇ ئۆيىدە ئانىسى بىلەن بىللە تۇرىدىكەن. ئانىسى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەتىگەن سائەت يەتتىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەتىگەنلىك تاماقنى تەييارلاپ بېرىدىكەن. ئۇ ئەتىگەنلىك تاماقنى يېگەندىن كېيىن، ئۆيىدىن چىقىپ، ئاپتوبۇس بىلەن ئىشخانىسىغا بېرىپ، ئىشقا كىرىشىدىكەن. ئۇ ئىشخانىسىدا ئۈچ سائەت ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن، چۈشلۈك تاماقنى يېيىشكە ئۆيىگە قايتىدىكەن. ئۇ چۈشلۈك تاماقنى يېگەندىن كېيىن، ئۆيىدە بىر سائەت ئارام ئالىدىكەن. ئاندىن يەنە ئىشخانىسىغا بېرىپ، ئىشقا كىرىشىدىكەن. ئۇ كەچتە سائەت بەشتە ئىشتىن چىقىپ، ئۆيىگە قايتىدىكەن. ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆيىدىكىلەر بىلەن بىللە كەچلىك تاماقنى يەيدىكەن. ئۇ كەچلىك تاماقنى يېگەندىن كېيىن، ئۆيىدە ئۇخلاشتىن بۇرۇن ئۈچ سائەت كىتاب ئوقۇيدىكەن. ئۇ

لیکن بەختکە تاوشی دە ھەمە تولك مسیل ئوستید سی ولد
دە قەھویسانلیق بلەن صالان بولدی، قوزغولالە جیلد
مۇجودە بوجولە یوقوتوشی مۇمکن ئیدی، بوبوشلوقنی تولدوردی
یولماتتی. شاھوقی بەگلەر جولە ئوغلی ئەسمە تولك قوصانلرنی
السیقە قیلدی، دە قوزغولالە جیلد دبا مسقوف جیلد دنالە تاتق
ماشا مسر سینی یوسیب ئوتومشنگ برقاچ قتم ئوردوسوب کور
گەن بولسیلە صواخیق بولا یکیدی» (اشنبالك تاریخ قسطلی
تاریخی 478 ب ت) بوبە قیلدردە شاھ صلدشات ئولا قلدوبنی
بەبوشاماوملقدی قوتولالمیدی، بوواقتدادە
ماذیدی، دە مەفصلك قومشولدی قوزغولالە جیلد دنالە
مالوا اولدوبن بولاب کەتکەن، ئوچقودیاغ ئولەك وقتی
دە دواوسی سینە یکی توگودەمەلدنی بوئوسوانتی، بوئولدە
دە دواوسی مشکلیق لەدنی دە دیاغاقوسوانتی، بوئولدە
مفلفاف شامشکلیق دی ئولتودەمەك بولتی،
مشەھدیکی شامەدان شامشکلیق دی صواقف جیلد دنالە جردە
شوئلك ئوستیکە مشەھدیکی صواقف جیلد ئوگە مشکل ئوزاولدی
بوقسمی جیقدم بولغامقاوآتا مشکلیق ئوگە مشکل ئوزاولدی
بوقسمی جیقدم بولغامقاوآتا مشکلیق ئوگە مشکل ئوزاولدی
مشھوالی حسن لاشتی. شوجاغدا قوزغولالە جیلد دنالە
مشھوالی حسن لاشتی. شوجاغدا قوزغولالە جیلد دنالە
مشکیلدنگوجیلد دبالفتە سلم جیقوسوئلدی بولدی
مشکیلدنگوجیلد دبالفتە سلم جیقوسوئلدی بولدی
بولەدە مسلم بولوشن قیلب قلفاف ئیمواتودەمەلدنی بولدی
بولەدە مسلم بولوشن قیلب قلفاف ئیمواتودەمەلدنی بولدی
ئوئیتاك بوبوبضیلك دە ئوئولادنالە شاھ صلدی ھەتاشە سمە
ئوئیتاك بوبوبضیلك دە ئوئولادنالە شاھ صلدی ھەتاشە سمە
ئولك دنی باغلاب ئەمسلیم بولسیلەودەھەم قالمامسلیقکسن
ئولك دنی باغلاب ئەمسلیم بولسیلەودەھەم قالمامسلیقکسن
دەجەقتانی. (اشنبالك تاریخ قسطلی تاریخی 478 ب ت)
دەجەقتانی. (اشنبالك تاریخ قسطلی تاریخی 478 ب ت)
لیکن ئەسمە تولك یەنە جلاقنی داولمامك مشتوقوب قودنمانتی
لیکن ئەسمە تولك یەنە جلاقنی داولمامك مشتوقوب قودنمانتی
قاتتی صواقف قلدی، شاھوی شامسیلەدە ئوقتودیغا
قاتتی صواقف قلدی، شاھوی شامسیلەدە ئوقتودیغا
جیقیبەئەمسلیم بولدی، ئولەدەمسابی، مشەھدیلاردبولغەدە
جیقیبەئەمسلیم بولدی، ئولەدەمسابی، مشەھدیلاردبولغەدە
لابولدئەمسلی مسابوداپەگلدی) مشولدبامشولغەداھمشای

1.14- كىنى 42- ماددىسىنى تەتبىقلەش ئىلىنىش 15- كىنى ئالاقىسىنى ھەرقانداق ماسلاشقۇچى ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىشلىتىلىش ساھەسى ئۇزۇن مۇددەتلىك ساقلاشقا ياخشى چىدامچانلىقى بار بولغان ئوزۇقلۇق مەھسۇلاتلىرى بولۇپ، مەسىلەن: ئۇزۇن مۇددەتلىك ساقلاشقا بولىدىغان كونسېرۋا ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ 1984- يىلى ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسىدا تەجرىبە قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئۈنۈملۈك ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان. ئۇ 1985- يىلى ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى بىلەن بىرلىكتە ئىشلەپچىقىرىلىپ، ئۇنىڭ ئۈنۈملۈك ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان. ئۇ 1960- يىلى ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسىدا تەجرىبە قىلىن

بولاردىكى جىسىم تىلدى توشكىن جايىلاق مۇزىگى بولاردىن
ئەبجىدى ئەسلىتى مۇچۇمەرۋەز قىيىز ئادەم» دېگەن نام بىلەن
دەشتاتكىلىق مەغدە ياساب ھازىرغىچە مۇچتوپياندا
ئىلگىرى زىيادەتگاھىن بولوچ كەلمەكتە.
گەدەمئادىمىزات بولسىدە بۇ مۇلدىكى مەغىرسىدىكى دەھەت
مشتوام ئىلى تۇرلىنمۇ.

بۇ مۇچقۇدىياق قۇغۇلاگىنى باستقودوشتا مانجودەختاى
قىجاھوزىمىلى دېيىلگەن ئىلىم ھېتى مىيامىتى ئىلگىرى سوۋ
لەدىن قۇدە ئەكىلىپ كەلگەن. بۇ قۇغۇلاگە شىيا خىلدا
مۇلىق ئىلگىرى مۇستەملىكە چىلدىكى مىيانى ھوكۇم دائىلغانا بولۇپ
سوقىمايدىغانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ. مشۇ جاھەتتىن قەشقەر
مۇستەملىكە چىلدىكى بولىدىغان ئىلىم قاداشلىقلەدىن قەشقەر
مسۇنىڭ ھودوشى ئۇچۇن قۇغۇلاگىنى مۇئەيەن قىلىپ ئەۋەتكەن
ئىدى. لېكىن بۇ ئىلگىرى بېرىپ مۇئەيەن قىلىنغان ئەمەلدار
دەپ ھېسابلانمايدۇ. ختاى ئانلىق ئىلگىرى قولىغا
بەرگەن ئۇقۇم ۋە ئىشەنچ بىلەن 1816-يىلى قەشقەرگە كېلىپ
ئاياغلاشتۇرۇپ بېرىلسا 1816-يىلى قەشقەرگە كېلىپ
ھوقۇقىغا ئاساسەن باشلىق ھاكىملار ئالماشقاندەك قىلىدۇ.
ئەمما بۇ ئاساسەن باشلىق ھاكىملار ئالماشقاندەك قىلىدۇ.
دەپ قۇيۇشنى باستقودولغانلىقىن بۇ كىشى بۇ قەشقەرگە
كەلگەن ئۇچۇن ئۇنىڭ ئۇچۇن ئالماشقاندەك قىلىدۇ.
ئاساسەن ئالماشقاندەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئالماشقاندەك
ئالماشقاندەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئالماشقاندەك
بىلەن ھەمدە ئىشى بولوچ كېتىپ قالغانلىقى ئۇچۇن 1815-يىلى زىيارەتكە
دېگەن تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ بولوچ قالىدۇ. 1815-يىلى زىيارەتكە
ئاساسەن مۇزى قاداتاغلىق قاماقسوب بولوچ مۇ بولۇپ قالغانلىقى
ياكى ئىشتەودولغانلىقى ھەققىدە ئۇنىڭ قاداتاغلىق ئاساسەن
ئالماشقاندەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئالماشقاندەك

ئوی ئاپتاغوجا ماڤزی چیدا ئیدی، قوی بولوب ییلئوتکه ندی
کیئیف ذیپا ووید که ئاخوف قه ئیشق دهاکی یوسوفگه ئیلتما س
قلیب مؤذ میثالیه بو کهیاك خاتونی ئاشیق لیق قاکوجوود وب
که قه کهی بولغانلاف صاکم یه گ یوسوف ئاختا غلیق له دی
چه کله ئش بسیاستی بویوئچی خوجائه وی ئاتادی ماڤ اوئلاك منداا
ئاپتاغوجا ماڤزادی) ئوددشی کیده لی، یاداق قاکوجوود کتش
هه واغیق ئه هه سه ک ده وب ذیپاووید یی ئاخوف ئلاك کوجوشق
غیکاپنی ده ق قلیك و، ذیپاووید یی ئاخوف ئاهوشق کوجیغا
چیك یهای مؤذ میثالیه یقی ئاغنه سی بقرغزله دیك پاشلاق
ئوددی هه مه ت یی ایلاف بولکته ماجوود ماشلاق ئالاچ ئشق
دیك خوشئوشتیك ئاشق خوجینی کویك وود واقتیك و، بویه ده
قه دهوشلوق چریك له دی ئولتودیك و، بوه چ تینئادیك
ئ ئواغقا ئاکلنیپ ضلیق ئچنده ئینتلیشق که ییپاتلادی گودونوشگ
پاهشلاپ یك و، بوه چ تینك یوز پهشیگ قاتتق غه ذه پلانگاف
ئهوا شوود تیشی یووخ (1796 - میلادی یه 1820 - میلادی) ئوق یالقوف
ئلاك کیلگه یتیپ که ئه هسلیگی ئوجوود ئالدی یاهشلیق پلاف پاهشوود وشقا
کیپوشتی، بونلاك دا یرئهی دی یه مؤذ میثالیه هدی یه کوجیغا یوله نگاف
بولسا ئگلنیپدی یه ئوغود له وئیدیمکی یوقادی ئه یه چ دوهانی
له ده دی یه پایه پلاف ندی ک، بوجود ئسیز له ذیپاووید یی خوجالده ئه ولادی
ئه هه سی، ئوبزله دگه یه خت که لقوالهایه و، ده چ ئاداف ئه لیقا
له ونی قوزغولالاك چیلده دی یه اقلاپ ئشتوددوشق خنزه ئتینی ئوقوشمی،
ئشونلاك پلاف یالغوز قالقاف ذیپاووید یی ئاخوف هلیقی
یقی دوشتی قه دخیلی یه دوشمه نلاد گه قوتوب یه پلادی.
تودی ئه هه مه ت یه توغرولوق ختای ئادیغه ئیلیوزشاو
ئوددی ئه هه مه ت یه توغرولوق ختای ئادیغه ئیلیوزشاو
ئوئیشلاق دد ئوئیغوله ئاوشه ده دیگه ف کتاوید هوشه انچ
یازیله و؛ دد تودی ئه هه مه ت یی ئه سیلیك اچلاق سولالیسی

شاشا قلغان بىكىنچە دە چىلىك يوسۇندا «گۈلگە شاجى» دېگەن بەھەيكەل
بولغان بولسىمۇ، ئۇ دەسلەپتە سىكە خېنى شاغىنە دا چىلىك
مۇناسىۋەتتە بولۇپ ئۇ شاھ ۋەپاسىدىن كېيىن ئۇنىڭ
ھوقۇقىغا ۋارىسلىق قىلغان. لېكىن چىلىك سولالىسىدىكى
ھوقۇق تۈزۈلۈشى ۋە ئاغا - ئىنىلار ئارىسىدىكى ئورۇق
تالىشىش ئەنئەنىسى بويىچە شاھ ۋەپاسىدىن كېيىن تەخت
ۋارىسلىقى ئاساسەن ئىنىسى ئاغۇلاق سىلىك ئىسىملىك
شاھزادىگە ئۆتكەن. سىلىك ئاغۇلاق 1126 - يىلى تەخت
ئالىدىن ئاغۇ. ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان 19 يىل ئىچىدە
ئاغۇلاق سىلىك زىياۋېيدىن ئاغۇ خېن قىتاقلار دىلىدىن
ئۆزۈلۈپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاساسىي ھاكىمىيەت
قىشلىقىدا ئۆلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ ئاساسىي ھاكىمىيەت
بېشىدە ئۆلتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ جانابى ئۆلتۈرۈلۈپ ئۇلىغى قىشلاق
بېشىدا بالاغەتكە يېتكەن ئوغۇللىرى ۋە ئاكا - ئۇكىلىرى
شامىشاپ بوسلاق، ۋاھالەنكى بۇ گۈلگە شاھ زىياۋېيدىن
ئاغۇ خېن ھوقۇقىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ھوقۇقتىكى مىلىك چىلىدى
نوپۇسىغا ئىنسىلىق قىلغان تۆلمەلەرنى ئاجىزلاشتۇرۇش
بىلەن قوشۇن ئاساسىي قىسىملىرىنى ئاغۇ خېن ھوقۇقىغا
نىسبەتەن ئەڭ ئىشەنچلىك قىسىملارغا ئالماشتۇرۇش
ئارقىلىق ئاغۇلاق سىلىك ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى مۇستەھكەملەپ
چىقتى.

4 - سىلىك ئاغۇ خېن ئاساسەن ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلار
قالدى.

زىياۋېيدىن ئاغۇ ھوقۇقنى ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلار
ئىقتىسادىدىكى ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق
ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى ئۆستۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ھوقۇقىغا
تەھدىت سالغان ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ،
ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۇلارنى
ئۆزىنىڭ ئاساسىي ھاكىمىيەت ئورنى بولغان شىمالىي
شەرقتىن ئۆزىنىڭ ئاساسىي ھاكىمىيەت ئورنى بولغان
جەنۇبىي غەربكە يۆتكەپ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ ئاساسىي
ھاكىمىيەت ئورنىدىن يىراقلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ
ھوقۇقىنى ئاجىزلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى
مۇستەھكەملەشكە تىرىشقان.

ۋە ئەينەك ئاۋازلىق كەيسىاتى كوچىدىيۇ، ۋە ليق شامەس خېنى ئەھوال
دىن خەۋەر ئېلىنماقچى بولدى ئاۋازلىق ئوچۇق كودە مشك ئى
ئېتىۋەتتى ئېسىلگىنى ئۇ مشۇدە مشك بىلەن ئىشلەيدىغان كەلگە
كەلگەن ئىكەن ئۇ مشك ئىشلەيدىغان ئۇستا ئىكەن ئۇنىڭ
كوللىكتىپ ئىشلەيدىغان ئىشچىلىرى بار ئىكەن ئۇنىڭ ئىسمى
جاھانگىر خوجا ئىكەن ئۇ ئۆزىنى ئەرەب ئەۋلادى دەپ
ئاتايدىكەن.

جاھانگىر خوجا ئىلگىرى نەدە ياشايدىكەن؟ - ۋەتىنى خوتەن
ناخشا بەدەخشان ھېگرىسى مۇغدەر بولغان ئۇيغۇر ئوشتا ئۇيغۇر
لارنى ھېيت ۋاقىتلىرى لەيلى مەئى بودھاندەك ئوخشاپ ئۇيغۇر ئوشتا
ئۇق قىلىپ ئۇلگەن بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۇلگىنى يوشۇرۇشنى، ختاي
گىنرال لەر دىگە بوشىمىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ياخشى قالغان
ئادەم بولۇپ ئۇغلى ساماسات خوجانى ھەم يوشۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن
ئىدى. ئۇنى ئېلىپ كەتكەن مەھەمەت كىشىلەر ئىلە تەبىئەسىدە
تاغنى ئادەم بولۇپ، كىشىلەر ئاختىدا خوتەن ئىگىسى بولۇپ
ئوتاق بولۇپ ئۇيغۇر ئەھەدىنى كودىكو، بولەد: ياھاۋىيە
خوجا، يوسۇپ خوجا ياھانگىر خوجالەردىن ئېتىبارەن بولۇپ،
يوئۇيغۇل ئۇنىڭ كە ئېسىلگەن ئەمەسىگە ئىشەنمەيدىغان
ئادەم ئىكەن ئۇ ئۆزى ئىشلەيدىغان ئوچاقلىق جايلاردا ئۇيغۇر
كەسىپداشلىرىنى ئىشلەتمەيدىكەن. ئۇچۇقاندا ئاتۇمان خاقىسلەرنى
ئاتىسىنىڭ چوڭگىواللىق ياشالىتىگ ئىشتىراك قىلىپ 1820-يىللاردا،
ئاتىسى ساماسات خوجا بىلەن قەشقەر غەھەرىدىن قاچىپ كەلگەندە
ئۇ ئۆزىنى ئەلقىنەك مانجۇ خانى ئەمەلدارلىقىغا تەيىنلەتكەن

كه يىياتىناق كه سكنيلگنى ۋاخوجالەدگه بولغان ئىتتىفاق ئىتتىفاق لەدىنالە
كوپلوك ئىيك نالگنى توسمسه نگ زدى. ئەمەسا شاتىسى بلەن
باشلىغان بوقىيەنلى تۇزغولالا مەغلوبىيەتكە ئۇچراپ،
سامساق خوجا قوقانغە قېلىپ مەدىلى 60 مىڭدىن ۋاياق بولدى.
«مشۋاختك» يىكە سكنى لك سىدە وەبىيدىنە بىرى قىشقەر
ئىيكىمسىھ تەھمىسا مىال بېرىلا ئۇچىغا ئىتتىفاق سوتەھەم
ھەم ئالغا چوپىلا كەشىكخان زاكىيم ئىدى. ئۇقۇتغولالا دىن بېرىل
بودوف يەنى 1819-يىل قەشقەر دىسىھەربىدە تۇدوغلۇق
قوقانغ سادا گەدىن يەسىالى جاخانلا قۇزىنىك ئاموسىغا
شەككەنغ نى كىنى سالى جاخان قاتتىق غەزەپ لىنىپ قۇزىنى ئۇل
تۇدوغ يامشاپ ئۇنلا ئالگىنى مەسىھەتسىز يامولىنىك
ھوپلىسىغا تامشاپ بېرىدە. بۇنلا پلەن ئىتتىفاق ئۇغولغا
كوتولغۇپ كىشىلەرنى قەھرى غەزەپ ئىچىدە تامشىدە.
ئۇ، قوقانغ خانى ئۇمەردىن ئۇ مسىكى دىيارەدە مەبىرىشنى قىلغان
ئىتتىفاق بولسىھەئۇجاھانگىر خوجانى قوقانغ قىلىپ مسىكە قاھاب
قوشقانىدى. 1822-يىل قوقانغ خانى ئۇمەردىن ئولدى، ئۇنلا ئۇ
ئىسمى دىنى ياشىد يىلا نەچە جاھانگىر خوجا قوقانغ دىن قېچىپ
تىلغا چاردىسىدە يىكى قۇرغىزلەرنى قوشۇلدى. قوغۇزلەرنى
غادا ۋاھلىق قاتناپ تۇدوغانلىق دىنى ھەم چوكلەدى ئاختانلىق

یاد قیلیه مسیگه کیرگه نلاك دینی بوله دجاهانگوغه جاغا هودمدق.
بلك ودشتی. جاهانگوغه جا قوغزله دیا وولله دیه تودغانده
قوغزله دنلاك کودونه دلك مسه دداد له دی بلاغ برلیکته
ته یاد لیقسز قشقه دغه هوجوم قلیه کیودی. لیکین
سشه هدی شالالمای جیکشتی. قانداغلك بوله وسوف
بوقوغزله دنلاك باشقاشی قیلدی. بووه قدیه لین
قوغزله دنلاك مسایاق قه بیله باشلغه جاهانگوغوجاغا
قومشوله دی. سایاق، باسس، خاباقوغزقه بیله
له دی نلاك یاد دی بلاغ قه قشقه دغه بوفوجم قشقه هوجوم
قلیه سشه هدیکی صانجود. ختای فانلفنلاك سشه هدموصا
غیزه تیه قومشوله دیغا یادا که دلاك مسلیه قاچیشتی.
ختای شه هه له دی بولسا قه بیه دشامبلین 500 جوبلك
بلاغ جاهانگوغوجانی قوتوشی قوجوده قوغزله دشاوولله دیگ
قیوه تتی، بوواقتتا جاهانگوغوجا باشقاشاوولله دده
قیوه تتی. کدلگف صانجود ختای هه دبیله دی
قوی قوسیناب بوده تتی. کدلگف صانجود ختای هه دبیله دی
جاهانگوغوجانی تایالهای شاوولن بولاب 100 ده له شایال، بالا
جاهانگوغوجانی تایالهای شاوولن بولاب 100 ده له شایال، بالا
له ونی قولتودمشوب قه قشقه دغا قاچیشقانه ی، صانجود
له ونی قولتودمشوب قه قشقه دغا قاچیشقانه ی، صانجود
ختا یلدناك بوغوداوانلفنی شاکلی غاخ جاهانگوغوجا قوغزله د
ختا یلدناك بوغوداوانلفنی شاکلی غاخ جاهانگوغوجا قوغزله د
شلاه مه ده تی بلاغ مبوجاداقومشوله دینی قه قشقه دغه
شلاه مه ده تی بلاغ مبوجاداقومشوله دینی قه قشقه دغه
سیه شکوزمه ی هه مه مینی قوسیب شامشلیدی، بوغه لبه
سیه شکوزمه ی هه مه مینی قوسیب شامشلیدی، بوغه لبه
دینی دوهلا نفاف جاهانگوغوجا قوغزله گفا بیل شه سیادلیق قیلدی
دینی دوهلا نفاف جاهانگوغوجا قوغزله گفا بیل شه سیادلیق قیلدی
یانفنی قوقانف دگی قوغودموصا بیرادی، سوزبه گ، قدغز
یانفنی قوقانف دگی قوغودموصا بیرادی، سوزبه گ، قدغز
شاجیلك لودی بولوب 1000 ده له کیشی قوبلیدی، بوذی تاریخ
شاجیلك لودی بولوب 1000 ده له کیشی قوبلیدی، بوذی تاریخ
همه بنه له دی شاسسامسلی نفاف شه نجاف شه هدینی موصا غزغ
همه بنه له دی شاسسامسلی نفاف شه نجاف شه هدینی موصا غزغ

قالغوچه شه مسئله دلدنك باشلانغی شه یسا دایدا قوهافف انلغی 19
جاهانگرغوجا حوشنودلغی 1826-یل 7-ئای 18-کونی بولوب
حوالیلیق کوچلدینی باشلاپ چیشق تاغ ئاد قبیلی کچیك دیگن
تاغدیکی توتوب ئاتوشقا کیردی.

مسه ئیدییه ئوغودغا انلغنی حوالیلیق مسولتانلغی مسیتافافه
1514-یل هوشویول یاغ صکیب ئاتوشقا کیرگه ندی.
دیمه ك 12-ئای میلدین کیین بوپول یاغ هیکلی جاهانگرغوجاغا
نه صیب بولدی. دیمه ك تادیغ قالدوغان قوشلوق
قه دهم ئنغلادی هیچ قاچاق کوهولمه یلی.

جاهانگرغوجا حشقه دسته هویکه قاراپ یوروشقه قیلدی.
قه شقه دنغلقی ئونکفا حوشولدی. مسته هدینك یکی
توصه خانده دیاسی ناله بوپید یکی دولهت یاغی دیگن یه رده
جاهانگرغوجادوشمه خ حوشولغنی, رنغی ئوچوق ئشیتیلغان
تادماد قیلیب سسه هدگه ئلگولیدی. دوشمه نلاری
مسیل ئچیکه چیکندی. بوقازانقا موافیق یه ته یاغ جاهانگرغوجا
غه لیق نه زیریده یوقادی هوده مه تیکه ئیکه بولدی. غه لیق ئوق
ئیختیادی یاغ ئونك یاموپیغه ئاستیغا قویلشقا باشلیدی.
جاهانگرغوجانك قه لبینه ئاتلاغان خوشه غ, یه دگه غ,
هوایی کیساد غه لیق له دی هوقوزغولمو حشوب ئوق سسه هدلدی
دیمی ماتیغودا. غه تای قوشونلاری واغه تای جاداننغ خود,
سلاو داگدلاردین یوقوتوب قه شقه دسته هدیگه کلیشیب
جاهانگرغوجانك قه شقه دنی ئالیشقا صه رده ته یوشتی.
نتنجیده ده سین - مسیاغ باشلیغنیك قه شقه دنی ئیگه لده
قالیب ئودغان ماتیغودغه تای قوشونلرینی واغه تای جه لالدین
لاردین یوقوتوب جاهانگرغوجادد مسه ئیدمسولتانغ ئوغلانی

بلخ قوشقه حاكم دادى دەمده مۇلوخ خانلغى،
قوشقه دنك بۇيوده شكل دى قۇقاف خانلغنك تەۋەسى
بويونچه باشقه دولى. حاكميت بشقه كوچه لەقۇقاف
ايچيده مەلله دولەتلرى مۇجود ايدى. بولاردن بادەخشان
تاخارستان بلخ چەچه جاهانگير غورجاغ بوى سوغد بشقه دى
مشهور بلخ شهر متبسز الله دكوچوبوچه كەتتى. فرغانه بولاريدن
ها واذى بولدى. سكوا حتدا بيرنى مۇنوبۇيوك قوشقه
سسيل وادى بۇيده ماشجود، خۇتاى هدبه سوڭكى ادى بۇ قۇقاف
واقعتك - قۇقاف خنى مەدول (مەھەمەت ئالى) ايكى ميلك مۇسكوى
بلخ نۇڭ نيكوسوتى ئاچۇجود قوشقه دەكەكەف ميدى،
بۇخوسوسيدا مۇنيخود تاديخچه موساسايراى (باى ناحيه
سنيك سايرام بندسه دا تۇغولغان) مۇزمنلاه تا دخچه همەيده
تاملغى شه مسلمان ايدوكەن لوقات بويك ده: «قۇقاف
قوشقه دشه قيدى مەنلەدىلەرى بۇمونچه شاده مۇلوخ
بەدغانه ويلايتيدى قوشقه دنى خليب مۇنلاه ترافيدكى جامكەدن
مۇمۇيگ شهبه خليب خۇتاى مسلمه دنى هيچ قبلغى بۇجوده جيدى
تەسياولغى خليب تۇدغاخ كەنلەدە مەھەمەت شالى خانشاه نى بوچ
تۇهود لەدى جوشقا خليب له مشكدچه مۇن خليب دولەت شه دكاف
له دنغلب شالەم مناه ئيگسى بولغاخ خۇداوه ندى كندم بويادمشالغى
نى بزگ شاشا قبلبتو، ئيگەدە بۇمسوسلوخه بومشالغى واغده
له تنى مۇزعلدكه لازم وادى ايكودسسه له بوكەم داولغى وا
ياد مشالغى مۇزداشيره وا جاماغ تاماسسيدى بيواقلاريك و،
بۇچسكى خوجك بۇخوچى بوكچك وا باشبا شتا قله دنى تۇيلاچ
قوشقه دشه ده. دنى ماشا مسده ويلايه تلەرگه ئيگ بولوشق
داوامنى خليب خانلغنا غوسنى چليب، مەملكت خۇدوشنى
مۇزيگ نسبه قبلبتو، تولادنك بوشكل دنگ يول خۇمغالى
بولهايدى و، نه لبه تته، ئيگ دبولادشه ده دنى بەدى خليد نغان

بولسا ختاییلەر دىلىدىكى ئەدەبىيات ھەققىدە سۆزلىگەن
باسلىق لەدى بويىچە ئىشقىلىق تەرەققىيات ئۇسۇلىدا
بولىدۇ. ئاقارتىش بولسا ئاختاۋاز ئوبىكتىپ
شىكى بولغاچقا بىر تەرەپ قىلىنسا ئىككىنچى
تەرەپ ئۆزلۈكىدىن ئەمەلگە ئاشىدۇ.
ئۇلەدىن ئەدەبىيات ھەققىدە سۆزلىگەن
ئىشقىلىق دىنىمىز ئىسلام بولغاچقا ئۇنىڭ
كۈچلۈك ئاقارتىش بولسا ئىسلام ئەقىدىلىرىنى
بولۇشى ئىنتايىن زۆرۈر. بۇ ئىشقىلىق ۋە ئاقارتىش
ئىشقىلىق ئەدەبىيات ئىككىسى بىر-بىرىدىن
ئايرىلمايدۇ. ئۇلار بىر-بىرىنى تولۇقلاپ
ئىلگىرىلەيدۇ. ئەمما ئاقارتىش ئىشقىلىق
بولسا ياخشىلىققا بولغان ئىشقىنى ئاساس
قىلىدۇ. ئەمما ئاقارتىش ئىشقىلىق بولسا
ئەقىل-پاراسەتنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇلار
ئوتتۇرىسىدا ئۇلۇغ ئىشقىنى ئاساس قىلغان
ھالدا ئەقىل-پاراسەتنى ئىشقىلىققا بويسۇندۇرۇش
كېرەك.

ئۇ ھەقتە سۆزلىگەن مەسىلىلەرنى خۇلاسىلەپ
مۇنداق دېدى: بىزنىڭ ئىشقىلىق ۋە ئىشقىلىق
ئەدەبىياتىمىز ئىلگىرى-كېيىن ئىككى باسقۇچنى
باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، ئۇلار ئۆز ئارا
مۇناسىۋەتلىك ھالدا تەرەققىي قىلغان.
ئىشقىلىق ئەدەبىيات ئىلگىرى-كېيىن ئىككى
باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، ئۇلار
ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىك ھالدا تەرەققىي قىلغان.
ئىشقىلىق ئەدەبىيات ئىلگىرى-كېيىن ئىككى
باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، ئۇلار
ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىك ھالدا تەرەققىي قىلغان.

ژەمبە دەكلە دېتە چىشتى. ھەقتا ئىككى تە دەچ گۈرە ليشت
قاتتىق جەلاھ قىلىشتى. ھەتتا مەسولمانلار دەشتە تىلەك دېيامىناچ
ئىسىل ئوستىكى چېقىپ جەلاھ قىلىشتى. لېكىن مايدىلە دېگەن گەپ
سەۋەبىدىن ئىسىل ئوستىدىكى مەسولمانلار دىن 3 قېتىم ھاۋادىن
توختىشى دېدى. 14- كۈنىگە كەلگەندە مەشھۇر ئالىم ئىسلام
مەھمۇد، ياۋىدىلا دىگەن تۇرلىقتىكى مىسىل گە ياۋىدى نىقاب
يوللاپ ئېلىپ كەلدى. بوھانىن خان غازى گۈدوچ دىگەن
يوللار ئېلىپ قالدى. ئوھانىن خان غازى گۈدوچ دىگەن
يەرگە بولۇپ چىقىپ كەتتى. ئەتىسى داۋالار بىلەن ئوتتۇرىدا
ئېلىپ چىقىلغان مەسىلىلەر ئۈستىدە ئاخىرقى قېتىم سۆھبەت
ئېلىپ بېرىلدى. ئۇ كۈنى ئاخشىمىغىچە سۆھبەت داۋام قىلدى
ئەتىسى ئەتىگەندە ئىككى تەرەپ ئەسكەرلىرى ئۆز ئۆز يولىغا
قوزغالدى. (تارىخىي ھەقىقەت 149-
150- بەتلەر)

ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن كېچە-كۈندۈز ئۈزلۈكسىز يول
يۈرۈپ ئىلى ۋادىسىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئىلى ۋادىسىغا
كىرگەندىن كېيىن ئاۋال ئاتالمىش ئىلى ۋادىسىنى
ئەسلىدىن ئاخىرغىچە بىر قېتىم كۆرۈپ چىقتى.
ھەيران قالارلىق مەنزىرىلەر ئۇنى بىر مۇنچە ئويغا
سالدى. ئۇ ئىلى ۋادىسىنىڭ تەبىئىي مەنزىرىلىرىنى
ھەقىقەتەن ئۆزىگە ئوخشاش بولمىسا ئاتالمىش
قاراشلىرى ۋە ئىجتىمائىي بولمىسىنى،
كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىدى.

ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن قىشلاق دەپ تەرجىمە قىلىنغان ھەلىسىدە
ئاھانگۈ ئوجاقتا قىشلىدى. ئۇ ئىلى ۋادىسىغا كەلگەندىن كېيىن
ئاۋال ئىلى ۋادىسىنىڭ تارىخىي ئەسلىمىلىرى ۋە مەنزىرىلىرى
كىتابىدا 1159، 1160- بەتلەردە مۇنداق يازىدۇ: «ئۇ
ھەيران قالارلىق مەنزىرىلەر ئۇنى بىر مۇنچە ئويغا
سالدى. ئۇ ئىلى ۋادىسىنىڭ تەبىئىي مەنزىرىلىرىنى
ھەقىقەتەن ئۆزىگە ئوخشاش بولمىسا ئاتالمىش
قاراشلىرى ۋە ئىجتىمائىي بولمىسىنى،
كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىدى.

ئۇ ھەمراھلىرى بىلەن قىشلاق دەپ تەرجىمە قىلىنغان ھەلىسىدە
ئاھانگۈ ئوجاقتا قىشلىدى. ئۇ ئىلى ۋادىسىغا كەلگەندىن كېيىن
ئاۋال ئىلى ۋادىسىنىڭ تارىخىي ئەسلىمىلىرى ۋە مەنزىرىلىرى
كىتابىدا 1159، 1160- بەتلەردە مۇنداق يازىدۇ: «ئۇ
1896- يىلى 9- ئاي 26- كۈنى قىشلاق دېگەن مەشھۇر ۋەقەلىكى
ياھانگۈ ئوجاق قىشلىقىدا ئىسىرى ۋە ئەسكىنە ئىلاھ ھالدا

مشهورگه کیرمش هم واسمی مۆتهگه ڤدی. ئاوهتیك ی لاڤۆرینی
مسله ئۆ جاهانگرمسولتانلاف ده ج جامالاج، وه شهخ بۆلگینی
بۆڤوشق یولیك کی مۆحهلافنی ئاڤشا وه لیك»
مشت یونڈی ههدگهخ مۆگسیگ هیچ واختقا واماك و
قاواغاخ شه غهیرده تۆڤکودلقی تۆمشوغیفا ماللهلهیده و
ئاڤ تۆلیك ئۆڤقاف، مۆنلهکوهمشۆقهده ئاشقاف بۆلسه و
ئاڤمستقا تۆمیلانفی. مۆنلهکوهمشۆقهده ئاشقاف بۆلسه و
ئاڤمستقا تۆمیلانفی. مۆنلهکوهمشۆقهده ئاشقاف بۆلسه و
مۆقهشقهدیه ئاڤالفادیه وهشق قیلاکمیکی. مۆیه نه
مۆقهشقهدیه ئاڤالفادیه وهشق قیلاکمیکی. مۆیه نه
مۆدئاشاسیاموسولمانلهدیه نیه یادهم مسودیفانفی. مۆلاوده
مۆدئاشاسیاموسولمانلهدیه نیه یادهم مسودیفانفی. مۆلاوده
یادهم مسلیده وده ج مۆنیلاچ ئه لهئیشفاییه وه اسیزقاداج
یادهم مسلیده وده ج مۆنیلاچ ئه لهئیشفاییه وه اسیزقاداج
یودکه نلاك دیه یایدیلاڤاف ماشهود ضتای خانه واوتالاك

« 1826 - یاله وئای 27ج - کهنی ئلی جاگهچی جالاك لیڤنی یاشی ڤوهاك
داڤ تۆلیب مۆنلاك ڤاشکه شتی، کی مشوغلاك یاشی والیه یالاك -
یوی چولاك، واسهشق ولاك نلاك یاشی موهه قیشی مه هاکی سیلاك
یوی چولاك، واسهشق ولاك نلاك یاشی موهه قیشی مه هاکی سیلاك
ئاوهتیك، واسهشق ولاك نلاك یاشی موهه قیشی مه هاکی سیلاك
ئاوهتیك، واسهشق ولاك نلاك یاشی موهه قیشی مه هاکی سیلاك
هه وی مشلهده مسلهه قصه وولوك شاله دی ڤوشوج، ختای
هه وی مشلهده مسلهه قصه وولوك شاله دی ڤوشوج، ختای
نلاك هه وتایی مۆنلاك له ویه یه 36 میلاك دی مۆهوقه مسکه و
نلاك هه وتایی مۆنلاك له ویه یه 36 میلاك دی مۆهوقه مسکه و
واشه هه للهد له و یۆنلاك شی بلهخ له ئلی جاگهچولاك
واشه هه للهد له و یۆنلاك شی بلهخ له ئلی جاگهچولاك
تاده هیه یلی هه وی ڤوشولهد یۆنلاك سه تیلاك
تاده هیه یلی هه وی ڤوشولهد یۆنلاك سه تیلاك

جاهانگو خوجانی پاستود دوه تا میشوه تنه، ی (اشغالا
تاریخی آ- تیسی 508 - بت 1984 سل تو شفودوه خ سس)
ئ منگلیز یاغوچی جاولیز بولگر یا قوب به گ نلا تی دیمه
صالی دیگ ن کتاوسیتاح 96 - مبتد ه مونوله دن یاذیه و
جاهانگو خوجانی پاستود و شی تو جوده تو گتگان قالها تی ختای
له د ی ه تشکیل له نگ ن 100 میلا تو شوخ بلخ چالا لیغ
قوهانلا تلغد ا سلده ی یولغا چیه تا قمونا بسب کوردی
کیتو مولا و تی شقه دنلا سیتی تابات دیگ خ یه دیگ مت که لگ فده
جاهانگر خوجانلا بویه دگه تولیغاخ 50 ملا گتسلاا قوشو
منغا تو جو میت چالیب قود و شی با شلیب کتیه و ه لگیغ
جاهانگیر خوجا تو شونلا دی چیلانتگ با شلا ی ه و ه.
بوتونغز مولوق کودو یوتکن قه شقه دیه کتا و سیلا ه خ
بتیله ه شولون یاذیه و ه ز دا نجود ختای تو شونلا دیه ی
چیکنب قه شقه دغه که لگ ن جاهانگو خوجا قه شقه دغه نزیوان
بلخ قه شقه دیگ سله ه و غیره یکی شا غتوللوق نزمسیفا
تا سلا سه کوچنی تو یلاب دو شمه نگ قا دی شی مو واخ کوردی.
ه قیقته خ جاهانگر خوجانلا قه شقون تا هاتیه کوی یگ نلا ه
ختای تاریخیلا دی ته د غیره یه نزیلغاف یسالا نلا ه تیسیقی تاریخی
دیگ ن کتا یتا ه غرود لتب قوه ن نلا یاذیه و ه: 1827 - یل
ه - تای 19 - کعنی یه نزیوشن سا قلاب تو دغاخ 500 ملا
با نف قا موچ یولا بلخ ه و جوم قالیب 10 ملا با نف یه نی
یوقوتوج 3200 با نف یه تریلا قولغا تو شتی، ه - تای
22 - کعنی شا غتوللوق نزمسیفا با ستود وج کوچیب
100 خ چیملا با نف یه ت بلخ ه و جود قا تو گلخ جاهانگو خوجانا

وصف قوشنلدی هوجوم تقلیب 50- 60 یاشلرنده شیلد
یوقوقولدی. جاهانگیرخوجانلاه مسویاق، جاهنیرگ، سئوالدی.
دیگرخانه لرادلادی مؤلئودولدی. قالفاق یاشلاشده
قوشقه دسلهه دیگ 70 یا 80 یاقرم کلیپ قیاف یاشدوده
ده دیاحسیاچ مسودوب یاددی. چلاه قوشنلدی
ده دیادیمؤقوب ئالدی بلاخ میکی سلهه دنگیف کونا سلهه
نئالدی. سلهه دچکله دیه 60 یاشلاده یؤشوق.
یاشدیه ئولئولوب بزنچه یاشلاریاشدیه له وتراق
قولقاقوشی. 3 ئای 27 کون چهانگیرخوجا بزنچه یاشادی
یلوف قوشقه دیه کلیپ کلدی. (شندیالاتا دیف
5000 یاشلاده)
ختای تاخئودله دیلی ئیلیه یادقاف 19 یاشده 27 یه
یاشلاده یولوف قوده حشئه دوسلهه ف قوشنلدیدیه یولوف
قوده حشئه دوسلهه ف.
ئاف صقیم یومشودوشقاف.
مانغود ختای یاصمانگو لیگیناله تهاوزوه قوشنلدی
ه اصیلیه یول یؤقاقلیقدین کلیپ یاشقاف لیق لاونله یه ده
لهدیگه قودال کوچه یلوف یاستودوچ کلدیب. گونا سندف کیف
له دنی ئولئودوچ بولاق. تالاله قلشقاف لیق لاری قوچوشنی

مشولەدن باشلىنىپ، جالالەت، وەھشەت قانۇنىدەك ئادەمنى ھەيران
ھەتتا ئۆلۈمگە تەييار قىلىدىغان ئىدى. لېكىن جاھانگىر خوجا
ئۆچمەس ھەۋىگە چىلانغان ئىدى. ئۇ ھەقىقەتەن خوشئونالۇق
بىلەن جاھانگىر خوجا ئەسىرىدە ئۆتكەن ئەڭ مۇھىم ۋەقەلەرنى
قەلەمگە ئالغان ۋە ئۇلارنى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئۇسلۇبىدا
بايان قىلغان.

ئۇ ئەسەرنى كىرىش، ئاساسلىق قىسىم ۋە خاتىمە قىسمىغا
بۆلگەن. ئۇ ئەسەرنىڭ كىرىش قىسمىدا ئۆزىنىڭ ئەسەر يېزىشتىكى
مەقسىتىنى، ئەسەرنىڭ مەنبەسىنى، ئۆزىنىڭ ئەسەر يېزىشتىكى
ئۇسۇلىنى ۋە ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئىزاھلىغان.

ئاساسلىق قىسىمدا جاھانگىر خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى
ھەققىدە تەپسىلىي توختالغان. ئۇ ئاساسلىق قىسىمنى ئۈچ
بۆلۈمگە بۆلگەن. بىرىنچى بۆلۈمدە جاھانگىر خوجا ۋە ئۇنىڭ
ئەۋلادلىرىنىڭ ئىسلام دىنىنى تارقىتىشتىكى خىزمەتلىرى
ھەققىدە توختالغان. ئىككىنچى بۆلۈمدە جاھانگىر خوجا
ئەۋلادلىرىنىڭ ئىچكى ئىختىلاپلىرى ھەققىدە توختالغان.
ئۈچىنچى بۆلۈمدە جاھانگىر خوجا ئەۋلادلىرىنىڭ ئاخىرقى
ھاكىمىيىتى ھەققىدە توختالغان.

خاتىمە قىسمىدا ئاپتور ئۆزىنىڭ ئەسەر يېزىشتىكى
مەقسىتىنى ئىزاھلىغان.

ئاپتور ئەسەرنى يېزىشتا ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن
ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرىدىن پايدىلانغان. ئۇ ئەسەرنى يېزىشتا
ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرىدىن پايدىلانغان.
ئۇ ئەسەرنى يېزىشتا ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ئالىملارنىڭ
ئەسەرلىرىدىن پايدىلانغان.

لىگىن كىشىلەر ھەددىدىن ئارتۇق ئالدى. ۋاقتىچە ئىشقا ياماشتۇرىدى.
بۇ كىشى جاھانگىر خوجا ئوغلىدىن ئىدى. ئۇنىڭ دوستى ئۇيغۇر
ئالىم جىنگى ھەسەن ئوغلى باغراپ ئىتايىلىق دەستا ئىشقودوق
بەردى. ھەسەن بۇ خىزمەتنى ئۇچۇمە ئىتايىلىق دەخلىگە
ئوتتۇرا ئىلى ھاكىملىقىغا بەلگىلەندى.

چاۋلىغۇ بولگۇ شوندا ھازىرقى ۋەزىر جاھانگىر خوجا بىلەن گەپلاپ
ئىلىپ بېرىلىپ ئاۋال يوقىتىن قولىنى كېسىپ تاشلىۋېتىدۇ. ئاندىن
يوغۇن لاپ ئولتۇرغۇزىدۇ، ئاندىن ئوق بىلەن ھەممە ئالىملارنى ۋەزىر
جاھانگىر خوجىنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرىدۇ. ئۇ مەزگىلدە ئۇنىڭ
مانجۇ ئىتاي خانلىقى ھەممىسىنى 60 مىل ئۇزۇنلۇقتا
قولىنى كەسكەن بارلىقى قىنجىلا دېگەن بىر قىسىم ئادەملەر
قېچىپ غەنىمە بولۇپ ئۇيغۇر ئىتايىلىق بىلەن كېسىلگەن
قولىنى. ئۇنىڭ بىلەن ئۇ مانجۇ خانلىقى قاتتىق ھۆكۈم
سۈرگەن دەۋرلەردە ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆتكۈر ئىستىقلال روھىنى
تۇغۇلمىدىن ئىلگىرى يوقىتىش ئۈچۈن ئۇيغۇر ئىتايىلىق
ئىلىگە ئۆتكەن ئىتايىلىق خەلقىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش
ئۈچۈن ئۇيغۇر ئىتايىلىق خانلىقىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش
ئۈچۈن ئۇيغۇر ئىتايىلىق خانلىقىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش
جىلگىنى قولىنى ئاشكارە قىلىۋاتىتى. دېمەك ئۇنىڭ بايرىقى
ئاستىغا مۇنۇق كۈچ كىشىلىكىنى ئىختىيارى قوبۇلىشى
مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

قوزغولاق یامشودو لفافدیکی چاق لیق یامشلیق حالاتی
له دختای ئومسولی بلغ ئوخودله دی یا شی شه کی ووشن
داواهلر شتودی. جاذالاشقی شه ترمه دی شکفا مسلند
سیلندی، فتحیده حصا یسندیا مشلی دقندیه جود اتلندی
بولاشی تالاشق کوچیومه کی تتی، قیووف چاق نالا ئقواد
قیلشچه ده ی یاویل و. دوس تاوضحی کوزمتسوف
« دیا قسو ویلر تینلاق یزالدیلاده هقانکی دادامی نلاق
قاوزاتحل دیتی ئوزوق سومیه تیلده شتهسال تلفات
چونکی ئولادنلاق یادلیق تاشقاق، تهدگنلادینی جاذالیضحی
ئهمسکله دله بولیوالفافدی.» (1965-یل 15-ئیوف تیکی
صایات گندیتیدیکی دختای همکلعم دانلدی وا ئوخودله دنلاق متعذری
ئیگدخ هاتالیسیل!)

هومسا مسایدامی تاوضیاهنه 32-یه ق 1905-یل خافان
یا سمیه دا ئشولرنی یاذیل بوزدمشهاق والق
قهشقه دغاصالم، ئوغلی شخصه ق یه گیا قسوغاصالم بولقاف
تیکه نلاد. خاخاف بوشقه هدلدوی تووه مگه (یاصاقنگر
تحوجانغ دیه کلن ق) قوشولوب خزصه ق تلفاف واصه ق
سسه ج توقتاف تاده هلدنی قیب ئولتودوب، یه ده
سو، جاد ویای تاتاولیق گیل ئه شیالادینی ئولجا،
خه شیه قلیب 10 هلاک دی ویاده دراق تاتوف قیز. تادسیده
یالیلدنی ئولجا ئه سه قلیب هاجاب، بولتله ده ق تلی چوده
سیگه. وائولتله ده ج له ئیوقشللهی قلیب بریب ختایله دغه
تاغشودوب بریب خزصه قیگه توقوب یه ددیله ق
چارلیز بولگو یاقوب یه گ نلاد ئه دجمه صالی دگه ق کتاوینلاق
96- چیتیده ختایله دنلاد نیچه دیب یکی ئوصعر یاسقدوشی»

دیگن کیتاو یغیا ئاساسلانغوچا تەۋەلىكى.
ياكى ئەۋلادلىرىنى كېسىپ 12 قېتىم ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەن
مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان) قېتىم ئۆلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن
دىيەت تۆلەش، جۇملىدىن ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى، مال-
مۈلكىنى، ھەقسىز ئىگىلەش ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى
ئاستا-ئاستا يوقىتىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە
ئۆزىنى ئوخشاش قىلىپ ئەۋەتىلگەن ئادەملەرنى
ھايات قالغانلارنىڭ ئىچىدىن ئىزدەپ تېپىپ ئۆلتۈرۈش
قاتارلىق ئىشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى.
ئۇلتۇرلۇشلۇق ئەلچى ئەۋەتىش ۋە ئەلچى
قوبۇل قىلىش ئادىتى بويىچە ئەلچى ئەۋەتىلگەن
ئەلچىنىڭ ئۆزى ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۈچۈن
ئۇلتۇرلۇشلۇق ئۆي ۋە ئوزۇق-تۈلۈك بېرىلىدۇ.
ئۇلتۇرلۇشلۇق ئەلچى ئەۋەتىش ۋە ئەلچى
قوبۇل قىلىش ئادىتى بويىچە ئەلچى ئەۋەتىلگەن
ئەلچىنىڭ ئۆزى ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۈچۈن
ئۇلتۇرلۇشلۇق ئۆي ۋە ئوزۇق-تۈلۈك بېرىلىدۇ.
(لىيۇشياۋ
ئۇ سېۋىتاريخ 1-قىسىم 1128-بەت)
خانلىق تاۋابىئەتلىكىدىكى بوھەيلوھاتىگە ۋەكىل ئەۋەتىپ ئوزۇق-
دىنى جەھەتتە يېڭى ئوجاقسىيافىيو ئۈچۈن ئۇلۇغلۇق دىگەن
خىتاي ئالىملىرىنى ئەۋەتكەنلىكى ئۈچۈن بولسىمۇ ئەسلىدە قىتەي ئوزۇق-
لانما ئاساسلانغوچا تەۋەلىكى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى، مال-
مۈلكىنى، ھەقسىز ئىگىلەش ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى
ئاستا-ئاستا يوقىتىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە
ئۆزىنى ئوخشاش قىلىپ ئەۋەتىلگەن ئادەملەرنى
ھايات قالغانلارنىڭ ئىچىدىن ئىزدەپ تېپىپ ئۆلتۈرۈش
قاتارلىق ئىشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى.

موسسه قلليق بولديد كوده شى قيلش ئوچون چاقيرغوچا
نلك كوتهرگهن ئاز آتليق توغى ئامستفا ئويشوب، ئونگفا
بولغاف چكسز ساداقه تلگنى هقتائوله دئالديغا موئنك
شمنى تللم دفاعى قلس جالك تلد تحولدى قودياف بولوش
قانليق له دى، ئوله ديكى ئوزوه شه فيك بولغاف چكسز سا
داقه تلگنيك ناحايانده سى. مانجود ختاى تجاوز قيلدى
ملك ئاز آتلق واهوسته قللغن سا قاچ قيلش ئوچون
چاقيرغوچا ئوچ گليش بوده شى قلغاف ئويغودله دن قتلى
قيلش بلف قانائ ق قلماسدن، ئوله دنك حال بولكى
بيه د. ذهن له دنى ذودلوق بلف تاد قتيب ئيلشقاف.
بو هقده يه نه شوتا ريضولبو دستيا و لشوكتا خيدا
هونو له دن بيا ئيه و ادچاقانكرغوچا قويبل كيفا قاتنا شى
قانله دنك بيه د ذهن له دنى هوسادبره قاليت. هوكومدت
ناميدن دفادبگر بهيب بولنك 56 ميلك داوف دفاده هقتى
ئيليب بولنك 30 ملك داده فنى هدب له دنك ما ئا شقا
قالغاف 18 داده فنى با شقا هيقله دگه ده ب قلغاف
البودستيا و. شوكتاب 1182 - ب ق)
ئويغودفلقى هوشوقتم دبكى كوده شته شونغ ئفوه وسبهت
ادگه دوقاد بولديكى با شتوفصل دئاده ملد ئوستيك بكى
قانغودلوى لارى قوشوب فلقنك ئولوغ ده دگا هساب
ليوب كيشواتقاف هقتاجا ميسيكه هم قولوب سلشقاف
ئيلدى. ئولوم ما ئگاليد اتودوب بوده قى نى ئاتلغاف
ما ئوشى فلقى ه هدت شه فى با شقا لغدا قوقولوب
قشقه دشه هوسيكه قيلشتى، جامى ئالد فيا قيليب ه هدت شه فى
چولاقده م بلغ ده دوافيا قيليب، ئوئله غا سلتغاف سه فى
دنى هه دكيناك نلك كشه فى بولغاف قاد قولوب فى ئوچون
سوف وو.

مشونافنی بوه‌ده جالك ئاتلاندی ئاشلنیب ئه‌صحابلرینی مشونافنی
ئوغرلاب قاچیرمشلاردی. اولیشوا ئقاچ یرده‌ن گلده‌یه‌نه قادینی
لیقی کوردیلر ئاتلیق گلئه‌ن چوبانقا لقاچ یاسقونجلاردیه‌نه
موده مشه ئلیکیرولر. بازارجیلر ئویلاب قیشقیرده‌ده‌واذی
ئالدیلر ئوغلانلر ئه‌صحابلرینی ئوتلاب مشویه‌د
ئلکه ئوذیلر. سودا قیلماقچی مسه‌ف کیلنلر ده‌خسه‌ئی
یلاف چولوب نی مسوف وودولر؟

ئه‌صحاب. جالك ئاتلی هویوفی یلاف. یانادیلر: وه‌ئی
ئالدیلر. جامیقا چولوب مسیلیشقانیمه هرقندك یاد.
ده‌ب کوتوده ئگوشه واذیلاف بیردیگن جوابیقا میلاقلی
لیقیدا لقاف ختای جالك ئاتلی ئه‌صحاب مشیقلی
ئه‌لیقی ئاتلی کوز ئالدیلر اقیب یالاقلاب قلیشدن. جامی ده‌دو
دیسیقا چاد صیغه قلیب ئوستودا یلاف ئیومشنی مسوچوب
میشنی کیسیب یاخشوده دحاضیقا مخلیقلی.

ئوچ هدیقاف ئلکه یاجئه لك ئولدی هرقندك ده‌ئوشاقلاردی
ئیتلی:

(د مشه‌یغی غوجام ئلکه بوی ئالیم.
ئوده‌ئ ئوغلاق لدی ئالیم.
مشه‌یغی غوجام نی مشه‌هیدقلدی.
ختای چوکلدی ذالیم.
مشه‌یغی غوجام ئیده‌هویلیه.
قوده‌ئ ئراغ حتای قلیقه.
مشه‌یغی غوجاملاری سالللسه
ده‌دو آوغیاهیغلاقلیقه.

ئوده‌ئ ئوغلاق لدی ریولمه
یاشنی ئالسا بولماضدو؟
ختای کلسه بشقا
قیلیغی سالسا بولماسدو.

مثنه

مثنه یغوجام قولونی شادوم
خلیق توحید وصاشدم.
مثنه یغوجام نهیات قلساق
کوزله دبولدیم وشدم".

اما فتیسوق. ئاکی ئوغلی ئوزیگه دینایه تانیش قوشنولاری یالاری
-10 یاشقا 1951 یاز قاداخ)
ئوچ مدت مثنه یغیشاتوشتاتوغولوب کلنسکی واقتیله دده شاتوشی
هم مثنه قدیمکی سولتاخ سوتوق بوغوزاخ هاوادینایه
چوالیبادشادمی بولوب خلیق ئیغلیدی هودهه تک ئیگه شادوم
مثنه ی.

چاهانگوغوجا تقوغو لاگینی ماسقودغانلری یه کیشی هانجودختای
قاتلیق تقوقاناتلی بالخ بولغاخ صونا سیه تلادنی توذوه
قه مشقه دیکی تقوقاناق سیاه والگه دلادینایه هاللادین بولالاه ستادای
قلیب تقوقانق سیاه والگه دنایه چیگوادی یه هاللاگیوغوشنی چکلاب
تقودیلدی. بوتقانی بولغانق یکی تقوقاناق خنی هه ده ل تقوال
قوچوبلاخ یولنی ئوچوشه ئوچوده ختایلادیه قاوشی هدیکه باشلیکه
بو قتیم ساهسیاق غوجانلاق ئیکلنیق ئوتمالی هه ت یوسوف غوجادی
ویایه یاقاندی.

ئاتیتسیلاق کیتیه زیاد خنی توکلوکگه خ واقتسی چاهانگرغوجانلاق
قه هویه انلیق ئوزادی بلاخ هلیشقه تلهودوب تقودغاخ
هه ت یوسوف غوجا بویودسسه خنی غه نیخ بلیب بوتولونی
سیه دگه ته یاد لانیب مو 1830 یل 40 یاشه ئه سکه د-
10 یاندزه هبه ده ل بلاخ قه مشقه دنی یه دوشی قیلدی. هانجود
ختای ئه هه للادی بولادناق هه وکتینلاق ئالدینه ئیلیشی ئوچون
000 ی یاشاق ئه سکرینی قادینی چیقاددی. دده یاشاق یول" دیگه خ یابه
هانجود ختای قوهشونلادینی قوقاناق ئه سکه دلادی تادهاوقلیب
تاهشلیدی.

خوقاند ئەسلەدىكى باشلىق قىشلىقىدىن ئايلىپ ھەقىقەتەن يوسۇف
خوجانى خاپ قىلىۋەتتى. بۇ ۋاقىتتا ئۇ قەشقەردىكى
ھاكىم بېگى ئىدى. ھەددىدىن زىيادە ئەسەبىي قىلىقى بىلەن
بۇخارادىكى ئىمىر لېگى بىلەن خوقاند ئاتالمىش ئۆكۈز دېگەندەك
كۆچۈپ يۈرگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوزغۇلاڭ باشلىنىپ
ئۇيغۇرلار مانجۇلار ئۈستىگە ئۇرۇش ئېچىۋەتكەن ئىدى.
ئۇيغۇرلار ئىچىدىن ئالىملىرى، شائىرلىرى بولۇپ 70
ئەلا كىشى ھەزرىتى يوسۇف خوجا بىلەن ئۇرۇمچىغا
كېلىپ چىقتى ۋە، بولۇپمۇ ئۇنىڭ بىر قىسىم دىياغا ئۇدۇنلىشىدىغان
بىر قىسىم تاشكەنتكە ئۇچرىشىپ ئۇدۇنلىشىپ، تاشكەنت
مىنەن يېقىن بىلگىلىك شەھەر ئىكەنلىكى ۋەجىدىن
ئاپاق خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىق مەركىزى بولۇپ قالدى.
(ئۇ ۋاقىت 1324-يىل)

ئەمما ئاقسۇدا تۇرغان ئاپاق خوجىلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى
جەھەتتىكى ئۆزئارا ئالاقىسىزلىقتىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنى
ئەلا دەپ بىلىپ ئۆزلىرىنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈستىگە
ھۆكۈمران قىلىپ ئۇيغۇرلارنى ئۆزلىرىگە قۇل قىلىۋالماقچى
بولدى. ئۇلار ئۇيغۇرلارنى ئۆزلىرىگە قۇل قىلىۋالغاندىن
كېيىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ ئەقىللىق، ئەڭ
ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈپ ئۇيغۇرلارنى ئەقىل
جەھەتتىن ئاجىز قىلىۋېتىش، تاشكەنت مىنەن يېقىن
بىلگىلىك شەھەر ئىكەنلىكى ئۈچۈن ئۇ يەرگە ئۆزلىرىنىڭ
ئاپاق خانلىقىنى قۇرۇپ ئۇ يەردىن ئۇيغۇرلارنى
كونترول قىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ
ئەقىللىق، ئەڭ ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈپ
ئۇيغۇرلارنى ئەقىل جەھەتتىن ئاجىز قىلىۋېتىش
ئۈچۈن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ ئەقىللىق
كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈپ ئۇيغۇرلارنى ئەقىل جەھەتتىن
ئاجىز قىلىۋېتىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىن

مسرقتا قالمدی. بوهقده تادیصی متب جاف صادی
ئلی تادیف ماتحمیالله دی ا-کتاب 94-95-بتله دیده
موفله دنی یاذیلو ددد ئاقسوبلف ئلی ئادالفید صاف یا
یودالماسلفی همه که مه لوم. ئیلدیش ئاقسوغاتا لسوات
شوهوف لیق قامسلنیف ضب ئلنقات ئامشلیقنی نولاق کوه.
سلف یوتکه ش هوکین. لیکلق ئلی یاالهوکی ئلیدیه ئامشلیقنی
ئلی ده هقانله دیش 2000 کشی ئاهوشت هدیکشی 50 یلدش
ئامشلیقنی نوقامسیدآکوتودوه فیاده ئاقسوغا یه تلوذو
نی ئلی صاکم بیگی ضالیزات ضافغانه موقیلیدو. ضالیزات ته یهن
بویویه وش نی ئیه اقیلیدو. (ضالیزات 1818-یل دادیش)
هو مشنوات موددفیقا تولقه بدللاک گه تولتودوغاف)
ئلی بلف ئاقسوشلاک ئادالفی نوذوف یول بولوف، ئلی تده هوذ یکی
خالقیا یلفید یه ئاقسوشه به مسیدیکی ئاهضا مشقه بولغاف
ئادیلیق. صوذداوا خ ئلی، ئاقسوغا دالفید 10 نچه قهتونالفو
یولسه. بوقونالفوله ده 2000 میله ئاده مشکه فیدیقاف
لیگنی توشه نگ فماهود ختای ضاشلق شدقی تودکستاف ا
ختایله دماننه قایتیدیه کوپه یشی قادادقیلیش، تولهدنلاک
توشه فصی بویونچه کوهود ولگه ف ختایله دقه شقه دیبده ده
قادقیلاک کوپه یسه، نویفوده دنلاه سافیه وشونقیلاک ئاذیدو

وائولەدنلاڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىشلىرىنى كۆتۈرۈشىگە توغرا بولىدۇ،
شۇنداق دېگەن بىلەن ئاتا-ئانا ساغ تۇرسا ھەممىلا ئىشنى ئۆزى
كۆرۈشۈپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن
ئاندىن ئۇ ئىشلارنى ئۆزى ئۈستىگە ئالىدۇ. ئۇيغۇر ئائىلىسىدە
بولۇنمىغان ئاكا-ئۇكىلار ئۆز ئارا ئىناق ياشايدۇ. ئۇلار
ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئارا ئىناقسىزلىشىپ
قالىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئارا
ئىناقسىزلىشىپ قالىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن
ئاندىن ئۆز ئارا ئىناقسىزلىشىپ قالىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ
كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئارا ئىناقسىزلىشىپ قالىدۇ.
ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئارا ئىناقسىزلىشىپ
قالىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئارا
ئىناقسىزلىشىپ قالىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن
ئاندىن ئۆز ئارا ئىناقسىزلىشىپ قالىدۇ. ئۇلار ئۆلۈپ
كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۆز ئارا ئىناقسىزلىشىپ قالىدۇ.

حقیقه کتیش ئامساف شه هه سیدی، شوله دی شه فه میشیگ
سالفاف نه دسسه متا هوو جیلدت دغیف یه فیاشکه شلاق
که موجواشی میدی، بوقتم هوبوله دشوله دیگ باشق یاناده ب
حصابک فقاف قوداللیق کوجلدوگه شه گیچه سدت یاقاله دغا
حقیقه کتشگ مه چبود بولوشقافعدی، بوگوجمه نلدیاشواد
مئیدیاقاچقانلیق دیه تره له داوافقاقاوئاسیتداقلیب
حصالاله بولوب کتشتی.

1855-1856- سیلادی غوجالدودیه کیلک ضاف تووده واوولی
ضاف تووده لدیکوچی تویلاب قمشقدغه، رنه چچه قتم هوچوم
قیلدی، لیکن قه مشقه دنی شالاکادی. ضلیقیگ کشمیدی.
چونکه غوجاوه قه حی ضه لقه حسه لبی شه سه قالدودغانلا
شاموبیدوه لکضاف تووده یالفاظ ضلقفاقا توتوچ هدف قوقاندا
یاشاواتقاف چاصاغگ غوجاشغلی بوندوله ضاف دوودسه ن
ده ب ضه لقی نی شالدی، موقعه قانلیقی رنه چچه ئ سکری کوچی یاف
1857- یلیاناقه شقه دغاکه لدی. قه شقه وضه لقه بونی بوندوله
ضاف غوجام گکه ن ده ب خوشال خودام قادشی ئلیب قوزغوله لاک
کوتودوب صانبود، ضتایلدنلاقه شقه ددیکی صاکمیه تنی
غولوتوب بوغوجانی ضاف کوشه دی، بونا صابیه تزالحم
بولوب حیقتی، بوزالم لفه یاضه لقی نی قودقه توب توخود
مسودمه له بولوب، موقیگ موضیفاف چالاقه لدنه ئ اضیفا
مقیلوب توخوم تووللوه سیاحسدت بودگوزوب توچوت
مه یلدغاشاده مله دبشدیه دوه وه له دیاسیدی.
موساسایلی موزیتیتا زیفاهنده دیگ اشاوبیگ 36 مثله
موبیشچی دوه لی ضاف تووده شاده مله دبشدیه 10 گه زیگزلگه
کمالاک هوشاده یاسیدی 1857 ده ب یازدی.

کوه‌یاتکن ناله یوسیتی یږدوه لخوا څوده خپلیق څخه دی څخه الواف
یاسا ی ښلتی یاله خپلیق ناله خاتنه څادمشلفانو څخه ویناف.
یانا ښه ډوه دیگوده له یږف چې ښاده مې نه شه لتوه وب څودغاف،
مؤنالة موشوجه لې تالفی فتنجسیده څخه ډه دیاسی (څخه څخه
سته هرډیگ یقین) یوسیپاف خپلیق لا ږناله یاشلدیپ یې بنا بولفاف
ښاده مې بښی صونا دیسی ښکاره له وه دگه ف، مؤ 1854-یال 8 ږنایږ
څخه څخه دغا ښلیب 14 ږنایږ یې لیږف خپلیق ښاچاسیږ څخه څادمشلفی
واخښای څومشونلدی ښاله ذه دیږه سی یاله څخه صیب که تی ی
اکوه‌یاتکن څخه څخه دیږه لښاوی 231-ب-ت
خوباله دناله ذالمافی هرځده صولک شایږذه یږ دناصه واسی
ښامیږ صونوشکږن یازدی.
«د پناقولک وډوب کالک یاله صونادی،
یوښ مشق ذ صنیک یاسیه مؤ ډی یاده،
څیصیب که تی یایږ څ ښاتقاضیب
یوښالتوف کوه وشتی صه ذخپله ناږ یږ»
ک ښادم ډودنالی 2-ساف 48-ب-ت 1857-یال مؤ ډوه صاله
شویاله څښای څومشونلدی که ونگ فده، سوه یاله لږدی صوتوانفا
څامتی. 1854-یال یکی یوه لیږ څخه ځوا تکن یا مستقدوه شی،
واعتیږ ښا وه ذخپلی دناله یا وه ذلوقول دنی (څانلږ) شه صه لگ
ښاشود ناښلیږ له دنی 1854-یال شویږ دیږ یږ مؤ ډکوډی یاله
گودیږ مسایاه څصه صوتوان وسلیفانو څ ښاصاتیږ څښق کودیږ
ک څ ده ب یازیږ و. ښادیږف یږ ناله دنیاله صافږ یږ تی څوډ څښقوف
دو باذ الیږ وخپلی د صالتی، ښاشلیږ ذایاسی، صوبله دنی ښادښوالاتی،
صه څښتی له وگ مؤ څ څویوشاتی. څ ولیاله دناله څوده له دنی
گوه‌واخ تولږ تی. ښایالله دغا یاسیږ څ ذخپلیږ څخپلی تی. جادو دا
څوفوالفاف ښاده صله دناله یاشلدی سلیفاف څږه ذله دیوالله د
ناله ښلگی څښتی څ څوفوله له دگه یښتیږ څوا تی.

موضاغ تو خو وگل د شو ذهبلك تو د غو خو ئيف سكى، ئو له د تو توف
بر ده هيشه ت خا د ابـــــ ئى ئه مشكيل خيلك ئى ئا
(كو ز تسو ف، ئيه ما يا ت گيز ئى 1985 - يل 15 - ئيو ئا كو ف كى
ما قا لى)

ما نجو د خنا ى يا مسئو ذهبلى د نيا ه قا نو د لفو ئو مسئلك ه كو و
يا شكن موضو له د نى ياز يى و ؛ د د خنا ى تو مشو نلا دى ق مشقديه
نى قا ئيا بسب ئا لفا ئن ئى كيف ذ ليق نيا ك ما لا هو لكنى
بو لاب ئلشتى، هه چيه له د نى كو يل و د ى، نحو ها له د نيا ه
گو د ئى ئصب كو لئى كو لك مسو د ى، بو ضله د خيل يا و ز، و ه لشى
قيلمشل د ده قالما تو له د هه هه نيا ه ئا لا يل ما گ د ى. ئو له د هه چيه
له د ده ئا ت ئو لا تو ل د ئى يا قتى، ب گو نا ض لقئ يو لسئو ئو لتو د ى.
فا تو ف قيذ له د نيا ه ئشيه ق نا هو مسيفا ئه گ د ى. مشو نلا يا ف
پر گ خنا يل د ئو له د يئ قا د ئى تو ز غو لا لا نا قا نا ف نا ئ
ئا ده هله د ئى نا صا يتى ق ئف قستا تو له د گ ئا لا ى. هه نلا گو صا ف
ليق ده ج قا و لفا ف ئا ده هله د نيا ه هه هه هه سئى ئو لتو د ى،
ئفر، ق ئف قستا تو له د نا چيك ها ى يا لفا ف ئضوا قلفا ف نو نخو ف

ب گو نا ئا ده هله د نى موضيئا ه ئصله د قا نا د ى ا ئشب نا شليك ى.
خنا يل د ئو لتو د گ ئا ده هله د نيا ك با شلى د يل نى هو نا د ه
يا مسيه ى. به لكى بو با شلى د نى قه به و له د گ مسليه ق مشقديه
مشه هو له د سنا ه چو لا. د و له ده د و ا ئيلى د يگ يا د يل د فا ف
كو صا له د نيا ه ئكى ق د ضگه قا نا د تيلگن هو صا يا غا صله د نا مشيو ئى.
بو گو د و نو ئى كيشلى د گ به ه ئى ئى ئا لا ئا مستى يو لله د نى ئه مسله
ئه ئتى. (گو و يا تكن ق مشقديه - 1374 هجرى، ئو ضوعيه - 1983 يل)
ئو يضو د له قيئه ف مشو نلا غ غه يره ق يلى ف تنسز گو ده ئى يو د گو زگى ف
يو لسمو ميكليب تو د ى. ئو نلا ئا سا مسه وه ى؛ بو گو ده شلا د
به د نگيللا ده هبه د للا گ ئيگ يو لا لو يل ى.

مانجوو. ختای خانلغی وکیل یه تاچخاف ذولوم سسه شهادیاخ
تویغوده لقتن تاماه خ یوقاتما قوی بولوقتافدی. ئ مداپیسو
ثم ی دهب ثاتا لقاف ختای ده هیقانلاد سیلاه که لاه کوله ملاک
تعوذ غولای ثوّلادیتی ثویغوده لقتن یوقوتوشتی قاتلیق ضیالیق
شهه لگه ثاشوده وثقا ثوسقونلاوی. لیکن چت شه لنیاه کوچی یاخ
(1850-) یلده یه 1866- سیلادتعلی تعوذ غولالاه ضیادیوقوتولدی.
مانا ثوتعوذ غولالاه ده یه مسیده ی دقی تودکشاندیکی -
مانجوو- ختای ئ ی ه لاد ولاد سیلاه خوائوله رنلاه تعول چوه میغی بولقاف
سیه دلاه به گله رنلاه یوشی کوچوبوب که تی.

« ئالواق تول، هوسولئاز،
بوه ی ادیسه م ئاسیم یوق.
بو هوسولئه ده میسه م،
ثویلاه لیکته ما یاسیم یوق »

مسعوده ورف لقتلاه تادیغ شه ئه ی یه نگی خشلاه ضافه بو
ذولوم قاوشی تعوذ غولالاه یاپا ده یاشلاه فدی. دیه له،
1- ئ سه نلاه 2 ی یه صیه ملاک دقی تودکستافه لقتلاه بوملای
ناز اتلیقه ده یکتلادی کودونه رلاه ده دهیده ئاکتوقلشقا
شقتوالاه قیلیاقتائیدی 1864- یلده یی تعوذ غولالاه غه لبسه
بلاغ کوچادوسی دا شیدی یه خان غوجا، قه خشقه دین سیدیق
به گ قیپچاق، سیه دکه ندی یه شاش ئابدوراخمانخاجه، خوشه ندی یه
هیبیتلاه ملاه ی، شوده مه ده یه توگگاف داوه وقه لیه، ئلیدین.
مسادی یه لیواف واثاپ یه وسوگپه کلاه وباشچیلیفیدا کوتودولگن
بوملای ئاز اتلیقه ده یکتلادی غه لبه بلاغ مانجوو- ختای خانلغی
ملاه ی دقه تودکستافه یی ده دسته ملیکه یلاه سیاسه تگه
ئاقتیمه یوبلگه فدی.

مۇھتەرەم قەدىرلىك ئوقۇرمەنلىرىمىز ياكى ئەسەرلىرىمىزنى قوزغىتىپ
ھەممىتودىيات قەدىرلىك ئوقۇرمەنلىرىمىز ياكى ئەسەرلىرىمىزنى قوزغىتىپ
بامستودولغانلىرىنى ئۈچۈن ئالدى بىلەن سىزگە مىنۇن ۋە شۈكرانىمىزنى
ئوياقتىن ئاۋال بىزنىڭ ئەسەرلىرىمىزنى ئوقۇپ چىققان ۋاقتىڭىزدا
ئۇلارنىڭ قايسى جەھەتلىرى سىزنى قايىل قىلدى ياكى قايسى جەھەتلىرى
سىزنى قايىل قىلالمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ھاياجانلاندۇردى
ياكى ھاياجانلاندۇرالمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئويلاندۇردى
ياكى ئويلاندۇرالمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئاغرىندۇردى ياكى
ئاغرىندۇرالمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى خۇشال قىلدى ياكى
خۇشال قىلالمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئۈمىدسىزلەندۈردى
ياكى ئۈمىدسىزلەندۈرەلمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئىلھاملاندۇردى
ياكى ئىلھاملاندۇرالمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئۈمىدلەندۈردى
ياكى ئۈمىدلەندۈرەلمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئىشەندۈردى
ياكى ئىشەندۈرەلمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئىشەنچسىزلەندۈردى
ياكى ئىشەنچسىزلەندۈرەلمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئۈمىدسىزلەندۈردى
ياكى ئۈمىدسىزلەندۈرەلمىدى، قايسى جەھەتلىرى سىزنى ئىلھاملاندۇردى
ياكى ئىلھاملاندۇرال

ـ له وئیلچ وه هیلیگیگ نه زه یانه ی. بوها دیسیله دن ئوچی ئالتینلیک
یامشلک نمیده چ تومشه نگرف ئومیود، ئوکتیاف ئاصالتی بولیچه
عجاوزچیله دیگ قادیش خودالله خوزغولاکو تود وسشک
هاذیرلانه ی. موستهملیک جیلک ذولعم دیه خوتولوشی
ئوچوره بوتاق دیه یامشقا ماده سوق ئیلک ی. شونلق ئوچوندو
خوداله ولسانی جهه قدیه قولیله ئوستون تودغاف دوشمن
کوچیگ قادیما سدیه، ئوئیود ئوکتیاف خلق لدی ده جلوف ئصیب
ئی ئوچوه جلسه ی. خوزغولاکو جیلدنلق بولشک کوچلی دیگ
مه یاف ئیلیب ئالدی یلف نوچاقشه ده دیکی ضیای گادیزوئ
ئیلیب. یانه یه قاشقه قولیشلی دیه کوف یایانه ی مسیل. یانوق
ئیلیب. یانه یه قاشقه قولیشلی دیه کوف یایانه ی مسیل. یانوق
همیابتا ده جاکچولک ئوردیسی کوده ئیلیب ده لعم واحیدی مسیاسی
ئوذکود وشک دیش کیف ئیچیلیاف ده چ ضیشه ی لر خان

ئوذکود وشک دیش کیف ئیچیلیاف ده چ ضیشه ی لر خان
ئوبول ئوغال یامشه لغیف ئالی سولتانلغی جیل ۱۲۸۶/۱۸۶۹ سلیه
ئوبول ئوغال یامشه لغیف ئالی سولتانلغی جیل ۱۲۸۶/۱۸۶۹ سلیه
جیل یامو نیچی ئوئوچون وه ذیه مسیدی قالدی و
دولسوف»
شونلق بلف ئالی ویلایه ستی ئوچون یوذلاف لیق خوزغولاکی
ده یه لف ئیلیب ئالدی یلف نوچاقشه ده دیکی ضیای گادیزوئ
ئیلیب. یانه یه قاشقه قولیشلی دیه کوف یایانه ی مسیل. یانوق
ئیلیب. یانه یه قاشقه قولیشلی دیه کوف یایانه ی مسیل. یانوق
همیابتا ده جاکچولک ئوردیسی کوده ئیلیب ده لعم واحیدی مسیاسی
همیابتا ده جاکچولک ئوردیسی کوده ئیلیب ده لعم واحیدی مسیاسی
ئوذکود وشک دیش کیف ئیچیلیاف ده چ ضیشه ی لر خان
ئوذکود وشک دیش کیف ئیچیلیاف ده چ ضیشه ی لر خان
ئوبول ئوغال یامشه لغیف ئالی سولتانلغی جیل ۱۲۸۶/۱۸۶۹ سلیه
ئوبول ئوغال یامشه لغیف ئالی سولتانلغی جیل ۱۲۸۶/۱۸۶۹ سلیه
جیل یامو نیچی ئوئوچون وه ذیه مسیدی قالدی و
جیل یامو نیچی ئوئوچون وه ذیه مسیدی قالدی و
دولسوف»
شونلق بلف ئالی ویلایه ستی ئوچون یوذلاف لیق خوزغولاکی
مه یاف ئیلیب ئالدی یلف نوچاقشه ده دیکی ضیای گادیزوئ
ئیلیب. یانه یه قاشقه قولیشلی دیه کوف یایانه ی مسیل. یانوق
همیابتا ده جاکچولک ئوردیسی کوده ئیلیب ده لعم واحیدی مسیاسی
ئوذکود وشک دیش کیف ئیچیلیاف ده چ ضیشه ی لر خان
ئوبول ئوغال یامشه لغیف ئالی سولتانلغی جیل ۱۲۸۶/۱۸۶۹ سلیه
جیل یامو نیچی ئوئوچون وه ذیه مسیدی قالدی و
ما نبود، ضیای واحیدوسیه ی ئوخشیقاف جاهانگیر کوچلی دنیاده
تل یرمقتودوشی یاذقسیدا دوسی ئوسشک دله دنیاده ۱۸۷۱-یلده کی
قدالله هوجومی یلف ئالی سولتانلغی یه میلدی، ئالی ویلایه تی
یسب ئالقاف جاهانگیر ۱۸۸۱ یل ئالتی یاناما نبود، ضیای
فاشلیقفا تتی.

1864-يىلى دېگەن مەھرەم ئېيىدا خوتۇن غولالاڭ چېلىدى مىنجىسىنىڭ
ئىچى مۇدكىتاپ ئوغۇلىغا دولەتمەن دىلاڭ ئېيتىپتۇ.
كەلەڭ ئاتىلىك غەلىبىگە بېرىڭ دولەت يۈرۈشكەن ئىدى.
مومىسايراھىلاڭ ئوغلى ئوسمان ئوغۇلنى ئاسىلىق قىلىپ
تەدە ئوغلى ئېلىپ ئوتتى باھادىر، باھادىر ئوغۇلنى، ئايىم ئۇ
ئوغۇلنى ئادەم بىلەن قاداشتۇرۇپ بېرىپ ئۇششاق
ئالغاچ بىلەن 15 ياشقا چىققاندا ئۇنى ئاتقا مىنگۈزۈپ ئوغۇل
غاپ دولەتمەن بىلەن بىللە ئوغۇل قىلىپ ئۆستۈرۈپ چوڭ قىلىپ
ئۇششاق ئالغاچ ئۇنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئاتا-ئانىدىن ئوغۇل ئېلىپ ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
بېرىپ ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ
ئوغۇلنى ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ ئالغاچ ياتقاچ ياغىدى ئىشلەپ

دیگەن ئوی بىلەن كېلىپ ئىقامەتلەشكەن ئۇيغۇرلار ئۆزىنى خەلقىمىزنىڭ ھەممىدىن
ئوتتۇن، بۇ مىللەتنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئۆزىنىڭ زىممىسىگە ئالغان
دېگەندە ئۇ ئۆزىنى ئۇيغۇرلۇقتىن ئايرىپ قارىماسلىقى، ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارغا
مۇناسىۋىتىدە ھەمىشە ئۇيغۇرلارنىڭ مەنپەئەتىنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىدىن
ئۈستۈن قويۇشى، ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارغا مەيلى جەمئىيەت ئالدىدا بولسۇن
ئىشلىرىدا ھەمىشە ئۇيغۇرلارنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ
مەنپەئەتىگە زىيان يەتكۈزىدىغان ئىشلارغا قارشى تۇرۇشى، ئۇيغۇرلارنىڭ
ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىقى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىدا
مۇستەقىل ھەل قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇشى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى
ئىشلىرىدا ئۆزىنىڭ ئەقىدىسىنى ئۇيغۇرلارغا مەجبۇرلىماسلىقى،
ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىرادىسىگە ھۆرمەت
قىلىشى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىرادىسىگە
ئەمەل قىلىشى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ
ئىرادىسىگە ئەمەل قىلىشى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىدا
ئۇيغۇرلارنىڭ ئىرادىسىگە ئەمەل قىلىشى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى
ئىشلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىرادىسىگە ئەمەل قىلىشى، ئۇيغۇرلارنىڭ
ئىچكى ئىشلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىرادىسىگە ئەمەل قىلىشى،

یازیدی و: 1281- جمعیه ده اوچسی خاتابولسا گلدی قا
واسیدی یه ضاف غوجا قه مشقه دیه که ن. خوتن خودغولالاق ویلای
نلیغ یامشلیق له دیفا دده یوق خیر واسکه دتسعز کوجا دهوکوجینگ
شیتاشه ق قلماق واتامام یاماق، خه ذینه له دنی تاخشودما قفا
شه یوقلیب بوشه موینگ بوی شه گمه گن شه غدیر ده ن تولاوتلاق
تومستیل دیگی شه مسکه دشه ویب جاتا مسین بوشی قتوغدولوق
میلیفاف مه گتوبیله دنی یوکلیدی. خوشه ن ضاکی هبیبلا ضاجی
یادشا یلاف قه مشقه دضاکی سیدیق به گله دتلاق یاغاف
جوابلیدیدا دضاف غوجا توگگانله دنی وائلگوما مسوف هوکومه ینگ
فنوه مه ت قلفاق به گله دنی هوکومه ت وای مسکوی گشتله ددنی
جیقادما قله دنی چه ت قولیب قویه یله دی، بوشه دتله دنی
شه مه لگه یا مشود غافنه نی گنی ضاف غوجا غاگیتا شه ت قلشقا
شه مه لگه یا مشود غافنه نی گنی ضاف غوجا غاگیتا شه ت قلشقا
شه جیاد لیق له دیق یلد سود دشتی" (موهه مه ت یوق میواهم تولیازضا
شه -6 بت)

یه وکه ن ضاکی شایی راضاف هذده ت سوجاد هوکومتینی تونوماق
دیفانلفت مه لهم تیله ی. مانا شونلاق یلاف ذضیلاق باشقه کومه دی"
(مشوبه قشه)

بوبولسا خشوالتا دقاقلیق: تیند فنسیه سی نلاگه مه سولی یولوب
مشوگما تولدیرلیکیف دولهتنی موسسه هکه شی دیگ تنلاق تودنفا
تونوناد خانلفت ما جوالدنی یامشلیک خشقاقه جیاد قودوخشقانفی
مانا مشوجیلاق یندیجالوگیه. همگ که دی موقه ده سی گوده سی
تادیضیغاداغ تومشودوب جاتیامه لیق نلاگه تنلاق ضاجیا قتینی
بوذ ماتلاق بولوشتی.

گوجادهوکومتینلاگ یامشلیق دیاشیدینی ضاف غوجا مونه شی جالالدینی
غوجا یلاف ضامیدینی غوجالدنی شاقسودینی قه مشقه دغه شیه د
دی. قه مشقه دضاکی سیدیق به گ گوجاد قومشونلاق دینلاگ قه مشقه دغا

یوسوئی تلفات، مذوه دینی شاگرد غاخ صاحاخ قوقاخ ضای
خودایاوضا فنانی یاده م مسعودی، قوقاخ فانلفی تزلاله
چاصاسنگوغوجا تو غالی بوزدواله ضوجانی برقاخ کشه بلاخ قوشقه
غاخاخ قلیب نئبه ددی. یاقوج به گنه هم قوشوج بئه ددی.
میئونله مبلاخ ضه مشقه دی نه که لگه خ بوگوزله دیلیندیقا به گلنیچه
قوشقه دنلاخ صاکمیه تنی شادیتیب ئلیب بوزدواله خاغ غوجاخ قوشقه
نلاله خانی ده ج یئلاف قیلاندی، بومه سلیکه قوقاخ فانلفیلا
قوشقه دنی سبب ئلئی سنه تی بولاخ بولسه دی صاگنیکی
مخصوص ئهوالفاقا دیقاق یاقوج نلاله ئلی سولتانلفی دیه باخقا
دولله تلدنی ده همسز لیه بلاخ باستودوج بوبئوف یه قشه
مشهد ئویه ددولتینی قودوخ قاصوواخیه بولا لیقانلفی،
مونلاخ ئقیل ذاکاویتی قوقاخ فانلفی نلاله سبب ئلئی یاخ نلادینی
بیه چیه قیلیواتتی. مقوله بلاخ یاقوبه گه باشقه دغاخ
بودولله قوقاخ یاخ ضای، چادوسیه قاتاتاولیق دولله تلادگه
بوقنده ی ئه صل صالف ۱۱ یل هم دکم سعودی،
یاقوج به گناه صاکمیه ت ئوستیگه قشقی مه مسلکه: یاقوج به گ کوصادقوشوف
له دینی صلکنده ودوج یه ده کمنی ئالفاخ یاقوج به گ بوزدولله فاخ غوجا
نلاه قابلیه مشه لگلدی یه ئونی صاکمیه تی یه چه تلاه مشقه دیه ئونلاخ ئونی
نما صاکمیه تنی ئوئی باشقه ددی. قوقاخ، کوصادولله تلادینی
ئوذیگه قوشوج ئیلیب ئودوصه یتودیاخ قاتاتاولیق چایلدنی هوکوهم
دانلیق یه دگوذوج کودلینه ه دگه ذقالیه ه دکوهم دانلفنی یه دگوذدی
بودولله تنی ئودکیه، ئنگلیه، چادوسیه قاتاتاولیق دولله دتوئوج
ئشتراب قالدی.
یاقوج به گنلاخ ئسلام دینیفا بوده نلاخ مشه نصه کوچلول ئیلدی
یه نه یلیب ئونلاخ بوه میه مشه دیئه قلاه صوهم دینی وه ذیه له دنی
ئوقیگه نلیگی ئوچوده یاقوج به گ ئوچیل یوصونه ا ئوذ مینلاخ

دینی مُعتقاد دینلیگ مُوهِملوک مُیگ نیلیگی بلغ مه مشهود میلدی.
ئُو، قه مشقه دده هم مشه دمشق قیلغان ذیهی باغلنیب تودوشی
ئُوذینلیگ موهم مه هسسه دی قالغانلری. ئُو قه مشقه دده مُنداق
قیین وه هوالغا توشوب قالغانلا، هتتا نه خشگه یولهب جیقادیغان
بوز دولهٔ غا ئُونی غا ئُین، وه ته نه سا تقوچی ده ب نُلغان
قلغان جاغدا. ئُو دمنی ئُولیماکه دنی ئُوذ ئولیما ئُوتوشه تودا لیغانلغی
ئُوچونلا ئُوذ مینلیگ قه مُنی میتیلگنی قیلمیده و یوقاتمیدی.
بونلیگ ئُوستیگه ئُولهدبوجه کُینلیگ نیخلا مسه هنلگنی تونوب
یه تکه چگ ئُونی پاشتهلیگ دنلیگ دیگه فیگر قادیمای ئُونه ئُوزی جیل
قولاب ئُووه تلاب که لدی. ئُو بوجه دیافه قه مشقه دده
دیگی مه شهود هیتیما پاسینلیگ هوله دیبو نُتی ئُوچون
کوپلهب ئُمقسات تا موانتی مشونلیگ بلغ ئُوذنی صاکیتمه
تا لغان یاقوب هه گ بیما لال میدوشیلدنی داواهلا، ئُختوا-
لیغانلری.

ته نگلیز یاذنوچی چارلیغو بولگو یاقوب هه گ نلگه دهمه صالی
دیگه ئُسری نلگه 267 - بتده یاقوب هه گ بلغ دئتال -
موتسیدلی مسوهبه تگه واتگه دشوفلغ یازدیب و، دوسیه
نلگه بوشه مه لادی ئُوذ ممه سه دیگی وه ذیبو نلگه تا مسا سلیق
جسمینی ته دیته مسیلگی ته له یوذیهلا یاقوب هه گ
هه گ ئُونی قه تئی، مه غرور غوذ و قسیه بلغ جایلدی. یاقوب هه گ
ئُوذ نلگه چاد یادمشا مه بلغ باب تیا ایه دئُودوشلا تودیب نفانلقنی
مسالهٔ تعلق بلغ یایلغان تلغانلری ئُوذ مینلیگ ده ئملی شه ده ذگه
یول قویمایدیغان قه تئی جامسا ده تینی کودسه تتی. دوسیه
مسا ودا جهه تدن یول قویوشنی تیلهب تلغانلری یاقوب هه گ
ته دخیلی یه ده ت قیلندی. ئُولدوسیه نلگه کوچ قوتر تینی
کوز - کوز قلیب ئُونی تئوچوکد ودهه کلهب بولغانلری ئُودمنلگه قوشندیم
بولغان یگه یاشا جاهانده تیلگه ئُوتوده نلگه یاذمشا ئُوده

مشاد مینلاق یوغاف بر قیسمیغا هدکومو انلاق قیلیو اینلاق و، صدق
ئونلاق مثالدیدا، خوجه کیلاق کیلمایوخاف. مشونداق قیلسه و صدق
خووبگه دوچ کلگه ن چیقیم داهم چیقمای قشاندا ولی زادیلاق هیچ
نیمه دی قودقهاجه ق. ئۇ ووقت نیم و اشتقاتیم ئوخشاش
قودیاف بولومشی بر خیلی ده چه صابلاق یوق. ده کچ جواب بیرگه ندک
بولماغی یاقوداغی واقعه نینگ جواب مثالدیدا ایتلاق ئادم بولوب
مثالسیز قالغاف مهمان یانا شمه ده چ ده قدیمیه بیرالایتی.
یانا شوقت کراولاچ: «دمینی قمشق دیمه نیلاق قانوق هوکمدار
دی ده چ شتاب قالمایدی یکی نسنه له دیاد لیق سوهبه قنی ئۇزغو.
مالمادا ده سمی ئیلچی شوه تکاک د. ئۇنی هدق ئۇزهوزودو ملا
قامیدی بومیوقچه جوابلیق کوتیه دی. مانی بن مسالاهیتی ئوخشاش
قیلده ده شتاب قلغاف بر وه کیل مینلاق دو مسلاقیم ن.
دولتیلاک دنلاق یادیشاهینایه تکوزیلدو. ئیکی دمینلاق موشو
ئودونلوق ته له یلدم ن ئویلو مشوچ کودمه یی مغاف بولسالاق
له دو لتمناق ده دواد سی سیله دنلاق مساوداگی دله دیالاگی
ئضیه بویلمه یی و. موباداد دولتمگه سبب کرمه کچی بولیدیغا
سیله دمه دهمت! مینلاق واقعا مسادیق قوشونلادمناق
جسه تلاهیدیغی ئاقلاچ ئوشالیسا تکاک دسبب کرمویوتکاک
اجاد لیق بولکو شوئه سدی: 276 . 276 - بتلاد)
ئۇزیل سوی قرست واهیلی میکدی ئیشلتیه که لگه ن ئاماکوف
قیچاووزی، کیکه یه چه، ئیکلی یوزلهیلاک ئیرمیه ن
کهیلک بوزاقمناق ئه نه شونداغی مالسیز لتیه چنی قوشقو
غیبغاته کلیب قویوشی دوسیه تادیخیدا تیغی یونه
ئیشی بولسا کیره ک، دیه ك یاقویه گ جادیاد شالضیفا
قوللاده مه تیز بوکوشی قتی ده ت خلغاف وادیلوماتیم

جهتی یې ټولنې وه کلنۍ څارونې مسابقتا یه ګډه ډیر ډیر بر
دولتې یا مشابهې وو.

چاولیز بولګر یا قومپنه ګډ ټولنې دوسلې دیې یادوم ټه له
قلفانالفې سونلغې یا ذیې وړو یا قوچې یه ګډ ځیرالیټولنې ځینه
ټودیانډائیکې، وو ټوډ ټولنې ټیګلغه سې سوانسونها سې دوهې
ټادقیلې ټه سسکډله دیګ ټلهام بره تې، لیکن ټوځتایله دنلې 60 ملې
مونټه ذم ټوډالا ډنفاف هډې کوچیګ تاقابل ټودې. ټودیاف
داوانډیلې، ټودوصیلې دقولدې ټ ګټې دنې ټلګوې یا قوچیګ
چونګولوقلې دنه قادې ټه دوځتقاد دوسلې دیې یادوم ټه له
تالیب تاشکه نه ګه ټه لهوماګفوذې، ځ مهاد دوسلې دنلې
ټه لچسنې بونډچې ځفوضاځې ګه چ سلاډنلې بولفامسالې.

لاچاولیز بولګرمشوځ سې دکچې

ضیلې چ: بوډوده دوسلې دنلې یا قوچ به ګډ یادوم به دهه سلګې
ځامساسدف ټودتاتاسیاه سلسلیګ باخلاقې ځیې، ماڼفوډ-ختای
فاتلفې نلې ځ دقې ټودګښتاڼفاتیهاوځوز تالیب کیوتې، ټودتا-
ځامسیاټوسټیډه ځ څقافف دوسلې دنلې نیوکتې ټولیهوسنلې
ځامسیاټوسټیډه ځ څقافف دوسلې دنلې نیوکتې ټولیهوسنلې
له شتودګه ډې، هاناموشوه چهیډ به دوسلې دټودتا
ځامسیادمې قولنې بوشوټوشې ځمکاسنه ټنګ ټنګ بولدې
بونډاټا ټودوټلوې دوسلې دهیلې وا ختلا واهیلې تاوان
ځ دقې ټودګښتاشناځ ځاڼاتلفې ټوډوده یادوم به دهه تې،
ځ دقې ټودګښتاشناځ ځاڼاتلفې ټوډوده یادوم به دهه تې،
ځولاسه تالیب ځ څقافف شه دقې ټودګښتاځ ځ لقنلې ټه ځ ځ ډې
ځنلې ځهاڼ دقې ځ ډه وا لا څلیشد لې سې وه بډو یا دختاهوکوتې
ځ ډه وا لا څلیشد لې سې وه بډو یا دختاهوکوتې
وا ټولې مواسه خودې کیلې ټې ځتیاقې باخ ځ مانفوډ ختای ځ ځ ځ فاتلفې
ځنلې هوسټه ملیکې ملاک سیاسټې څځ صیل لیټ باخ داوام
لاڅشتودوچ کلیوا څقاف کاموښت ختای ځ ځ ځ اکمیه ټلدیلې
سیاسه ټلدې دوډ.

زوزوکتاکک دیالغوزقالفاق یه قتله مشهد دئیلن یئره
کلن قاوانقاف هوجوهنی کورمیه قاوانقاف برواختاغوتی
والسی میاذهیلم بیگ زوزولاتالک یاخه مه غفی تیل برمکتوده
کودونوبتی دیه سیدی کودلیغا قالیبه واسته شادقیلان
یاقوب یه کگه زه هدیه مؤنث مشهد دئیلدی.
بوخاتین بوغوتی توچوده یه کی خانم صاکلیم لغیفا مؤنثی،
یاقوب بهگ نین مؤلومونا یاخین توتوشان مؤغولاری شادسیدا
ثم ثالثه ماجرانی کورمویوب بوسببدن مؤلتودئیلن
ساعتقالفانلاری قوقانفاتاغتی. مثونلاه یاخ 1877 نی
یاقوب بهگ. قودوخاخ مشهد دئیلن یئره قایتدی
قیلندی.

مثونقه تئی تشتی کسه کی: زوزوکتاکلیلار دیه قتله مشهد
دئیلن یئره قایتدیلار کی مؤلتودئیلن ساعتقالفانلاری
جودا قتلیشقا بویولی کیر تیشکی فندی. ثم صباقولی جه مینگاچ
تانقا بویالغاف بوجه للاق بوغوتی توچوده هوکومدار ثم فخرت جاف
قاسیم مثونقات دیگر ثیدی: زوزوکتاکلیلار مؤلتودئیلن
یودکوفخ جالالتلی یاخ مؤزی مؤدناقتقاف رشیدبالقه. تئی یه ده
سیکیدیه قوشوچ مئلتقاف یه دهنا سیفا ثیکگه نامن بیوالیدی

دیمه له شنجاله دیگه ختای موسسه ملیک چیلدی ت دخیل یه
ستیاک قیلنب تولوق موسسه هلیکه هوالفاظ مشهوم
ماخهود- ختای فاملغناک سه لتینچی تولوق شوردیوتولفاظ نی
کمتیه قویولفاظ نام هجولدی. دیمه له کودسوتولگه ن تادیشیلک
له دنی سوتف وودغاندین کین تولوق پتاشهت. ئه تکوذولگه ن
میشکی بجمیله دیه ختای دولتی توغریفیقا قوشولفاظلقنی
میاده قیلدی. یه دبزنیلک، وه ئه ن بزنیلک بونلاری اهمیه
قاغذ اینی مشهلک یوق). (ئه فحت جاک تاسی. (دکوچی یلکشدی
دیگه ن ماتالسی. مشنجالک واشملیق واقه لیق صیلتی نی صمایه قیلنق
ئستیاقی ذوذنالی ناک 1948- یل ستنابر مسامیدا غولجا)
یاواضیوسوذنادین پاسوف (مه زیز) قوغزس سعاد 1976- یل 6 نجه
نوهود 104- بتده ر، موهجت تاشی توهفوذه لقنلاه کودوه گلاه
شایئدی دیگه ن ماتالسیدا در 1877- یل یه ئی شویل ناک وضعده
زوذولاه تالاه ی دقی تودکستاف ه لقی دیه 6000 هلاک دی یه
زوذولاه تالاه ی دقی تودکستاف ه لقی دیه 6000 هلاک دی یه
کوبیوه له نی تولقودی) ده جیاوذی،
زوذولاه تالاه ناک یاوذولفی یاوف ی دقی تودکستاف تونوغوسنده
ناداپلاه شقاوف ئیدی، شوواختاختای یامسقوذچیلدی ی دقی
تودکستانی تولوق بوی سوتف وودشک شوجوده یوتاذقی تاظوذ
اوقلدیه ین تاشقی یه دلاک ه لیقله دنی مه جبوری ختای
لار مقصوذوشقاکیر شمه کلی بولفاظ ئیدی. ذوذولاه تالاه ناک
ماتهوذ- ختای ئمپراتوری گالاه شهوی (1827-1908) سلالدی
نیا قلفاظ دامیلاک قیلدی دشنجالاه لقنلاه مللی ئاذاتلیق هدیلاک نالاه دنی
یامقصوذوشقی شوجوده مشنجالاه شوقصوذیه حسیده یکی مه جبوریذه
ئولفاظ نی مه کته بلاه دنالاه هه مه سنی پیشی، موسولمانله ده سی
یوسوتلاه دنی چه کله شقی، ماتهوذ ته دقبله دنی کرگوذوشقی
شوقصوذلاه دنی ئاسماوی یوسوتف ختای تلنی شوگوتوشکه تشکیل له شقی

ۋاپاسىتسالەدىن ئەپەندى» (شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئاز ئاتلىق كود مىنىستىرلىقى تەستىقلىغان ۋەسىقە. 1979-يىل ئالمۇتا. دوسىيې)

ذوخولە تالا ئۇدۇنىغا مەشھۇر قۇدۇقسۇناخ ھاكىمىنىڭ ئىگىلىگىلىيو جىلگە. تالا ذوخولە تالا ياۋوزلىقنى داۋاملاشتۇرۇپ ئۇيغۇر مۇقاتقىنا قەبىلىسىدىن قۇرغۇن قاتلىق ۋەھشىيانە ئۆلتۈرگەن. 1864-يىلى يېڭى قۇزغۇلاڭغا ئۇرۇنغان چاغدا ئۇلۇغ ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى ئىسمائىل ئەپەندى قاتارلىق ئۇيغۇر ئاقسۆڭەكلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئايالى ۋە قىزلىرىنى ئەسىر قىلىپ، ئۇلارنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى تالان-تاراج قىلغان. ئۇلۇغ ئەپەندىنىڭ ئوغلى ئىسمائىل ئەپەندى ئاتىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەندە ئون ياشلىق بالا بولۇپ، ئۇ ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قالغان. ئۇ چوڭ بولغاندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۆزىگە ئوخشاش ئاتىسىدىن ئايرىلغان ئۈچ-تۆت يىگىتنى يىغىپ، ئۇلارنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ ئۇزۇن يىللار ئىزدەپ يۈرۈپ، ئاخىرى ئۇلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنى ئۆلتۈرگەن ئادەملەرنى تاپقان. ئۇلار ئۇلۇغ ئەپەندىنىڭ ئىنىسى ئىسمائىل ئەپەندىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەندە ئۈچ ياشلىق بوۋاق بولۇپ، ئۇ 1975-يىلى 21 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنى ئۆلتۈرگەن ئادەملەرنى ئىزدەپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تېپىپ ئۆلتۈرگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنى ئۆلتۈرگەن ئادەملەرنى تاپقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىدىكى ئەر-ئاياللىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى تالان-تاراج قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنى ئۆلتۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئۆيىدىكى ئەر-ئاياللىرىنى ئۆلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئۆيىدىكى ئۇششاق-چۈششەك نەرسە-كېرەكلەرنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىنى ئۆرتىۋەتكەن. ئۇ 1965-يىلى 8-ئاينىڭ 7-كۈنى ئۈرۈمچى شەھىرىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

سومشوه یلغی کیم و اکون وزیونیه یکی تعدوق بلاف سیدهو.
یزیلی ردی مثلا مرحلک بلاف یوگه نلک له دینی یوماز اشامستید یکی
شاده ملده دنیاله تاصفاتی کوچه ئیک ئلگنی، بولا ئلاه خود لوتحلا دینفا
ف لیف لا ئلاه دائم کوزیا شی تالیشه حسید امشلیقه بلد وده
تعدوق شقانلا دینی سوزلاچ ایه دگ ئلی ده یه وک.
ههه حیله میلیو حیتر دیه یوات هه مساویده بویونلا دیقا مسلیفنافا یوتحاف
تاکتینی کوتعدوچ کیم، کون وزلاچ، مشهد، یزالیردی ئلاه حلال
لا ولیف یودوشی ف لیه تئه ئشناف بالسی تؤجوده ده چ ف تعدوسئز.
ده هشه تعدی، بونلاه ف ئوا تلا دیقا ف مشوه چ ده هیلم مانجود
ختای با مسقوفصیلا دی ئلاه مشوندا ق جاذالا سلکا دی واهد مضوه
واذلیق واجیمان دوهی تاذا جیلا دیکه تؤجودی. بوندا ق
تاذاچ خودلوتحلا دی ختشنا فیده تا دیقه دی ئزلاچ تفضه
ئه مس بولسا کده ل. ئ مها تعللوق ذامان فیده
ئا تعللا دبوندا ق تافه یلا دن با مشلا دیه یه کوجود وشکا ف
بولسا. 19 ده ئ سه نیلا ق تاضویه دی دا ختای تقا وو ذجیلا دنیاه
ئ دقی قود کستانا ف ضلقی تؤجستیه یکی میا مس وه هشلیگی
نیلا چ هلمس ئیک ی.

هوده تلک مه قبوتاخ خانلا! 1864- یل ئ دقی قود کستانا
کوقودولگ ف بوهللی تاذا تلیقا هه دیکه تگ ی ایئه ها تالا مه ف 19 نجی
ئه سه نلک چه یه میه یکی ئؤ نضود دولتا ه دیگ ف ها وذ و دا
کهه ضنیه م تعنی گیند تینیاه 1988- یل 27- 99. 99 نجی دیقا یه کوف
له دیه یکی سه نلا دیه ا ئیه ف ضلقنافا ندی. مشوگا بوهاتا له هه ه
ئو، قعوذ نحولا ئه ئه بنده ف جایلا دینی به دم.
مانضوه خانلا فی لیه جلا تاگفا ئولکله قعدوچ، تعذ و لم ئؤد نوتوشتا تولوق
هه قعوق به دگ ندی. لیه وجلا تالا قعوشئونی ئصیه یکی ئوذ یگ یقف
تمالا کسه دله دنی. ده هه سنز قعوهانف نلا دنی هه هووی ئه لاو

شاهبال (صاحبم) دوتی (والی) وایاموللاه دنایی هوهم هندمه تایدیگه
قهیوب هوستنه هلیک هیلاک صاکمتین ئاکسیگه کهتودهنه دی.
دیمه لهزوو وولاه تالا ئاد قیلی ئاد قیلی ئه لیقه ئوستیگه هقهلات
یای ئشنجالا صاکمیه تین مانجوولا دی ئاد قتب ئالقاف
هتای هه قسه بهلا دی مانجوو هه قسه بهلا دیگه دیلهیه هوهلی
بوقیلشمیدی.

ئی- سیاسی جهه قه یئه ئه لیقه نی دیئوم ئاستیقائالدی، ئهوناله بلاف
ئستوف ئولکیده هه دی صالاقه قوو وهی چاوی قیلهنه دی. ئه لقاهه د
ئالا یوو وهش، قهوهشئه دکتیلیگی چهلهنه دی. هه مسلاف: هولاکیگه
هیلهیه ت، ئاصیه هه دیگه لادیده کی چه ساقه ت وه دیه کیش ئیکی
چهلهنا ئوف ئیتش بلاف هشهه د وقاپقالدی ئاقلیب، ئشهه د-
ئهمهف هه یوو وهش قهوهشی هه نئی قیلهنه دی.

ئهمهف هه یوو وهش قهوهلی ئهوسیلیقه لهدهم یاواسلش
چ، ئهقسادی جهه قه یئه قهوهلی ئهوسیلیقه لهدهم یاواسلش
یوللهدی بلاف ه ئه لقاهدنی ئالاقتاکدیشتی، ئهلب وهقهوهش
یوللهدی بلاف ه ئه لقاهدنی ئالاقتاکدیشتی، ئهلب وهقهوهش
ب ئاقه ئه کسیگه دلگهنه یئه کیشیه دلهدی یاچی ئسلش قهوو وهی
قهوو وهی،

بلاف بۇلاردىكى قول چوماقلارنى بولغاق يەردىكى كالدىنىڭ چاپىنى
يېيىپ كەتكەن قاراتىلغانلارنى، ئۆچ ۋەقە كۆستاغ يەپ يەپ بولغاق
بولۇپ كېتىلغانلارنى كېتىدىكى ئاچچىق ئاچچىق ئېلىپ ئاشقا
قوشۇلغان ئەدىيەلەرنى چاچاق كەبى ئوخشاپ كېتىدۇ.
مافىيە ئالىي ئاخۇنى سىلەنىڭ بولۇپ يەردىكى ئىلىنغاق
ئەھمەد ئاخۇنى ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىسىنى ئەسلەپ ئۆكسۈپ يىغلاپ
ئاندىن ئۆزىنى ئەسلەپ ئۆكسۈپ يىغلاپ ئاندىن ئۆزىنى ئەسلەپ ئۆكسۈپ
بولۇپ كېتىدۇ.
مافىيە ئەھمەد ئاخۇنى سىلەنىڭ ئۆچ ئۆكسۈپ يىغلاپ
سىلەنىڭ ئۆچ ئۆكسۈپ يىغلاپ ئاندىن ئۆزىنى ئەسلەپ ئۆكسۈپ
ئۆچ ئۆكسۈپ يىغلاپ ئاندىن ئۆزىنى ئەسلەپ ئۆكسۈپ يىغلاپ
ھېتاي ئەھمەد ئاخۇنى بوۋىدە خەنىپە ئالىۋاڭ يالاڭ ياپىلىق
ياۋاخۇدۇق، ماۋۇ ئاكىدەك ئىلاك بلاف خەلىق ئىلك بايلىغىنى بولىۋال
غاڭ بولسا، ھوكۇمەت سىياسىي بلاف مىڭ ۋەقە كۆستاغ ئوخشاپ
يەر ئاستىدىن خېتايلار چاۋاڭ خۇدۇق، داۋاڭ بۇ ئۇل ئۆچ
ئاكىدەك ئىلاك) سىياسىي ئاكىدەك ئىلاك، ھەمدەك ئانا،
چالاپ ئانا ئۆچ بولۇپ بلاف خەلىق ئىلك تاماق بولاشقا كۈشتەك
مەھمۇت ئەلەم خوتەن 1894-يىلى يازغان ۋەقەلىك ئاملىق
قولياز ئىسىدىكى ئاخۇنى ئەھمەد ئىلىدىكى ئوخشاش كىگىز ئۆيدە
بول ئالغاندىن تۆگىدىكى دېگەن سۆزنى ئۇيغۇرچىغا ئالىۋاڭ
ئايات مۇنداق: «1974-يىلى ئاپتۇنۇم رايۇنلۇق
يۇقۇنۇش ئەھمەد ئۇلتۇرۇشلۇق ئابلىمىت ئىسمائىل ئىلك سۆزلەپ
بېرىشىچە: ئائىلىمىزدىكى ئەھمەد ئۈچىنچى ئىدى. ئاتام ئىسمائىل ئاغىر
ئىسمەتتىن ئىلگىرى ئىلىقتى. ئاتام ئىلك سۆزلەپ بېرىشىچە ئاتام ئۇيغۇل تاماق

ئويلە مشگە ئقتسادمۇدىرە تەدە ى 1925- يىلدى بولسا كدوك
مشدھ ئوچىدە يكى جاڭ ئاڭ كەشى، دالدە يوڭ ولچە مس جاڭگويدە يدە ى
12 مىدە داچ قدە ئۇلىپ ئىككى يىلدە كىتىن 2 مىدە داچ
بەدىمە يانا مىندە 67 مىدە داچ قالدى. مشونى بۇ مىكىز
قدە ئىككى تۇگەيدە ئون دىگەن ئىككى - دىيەك 2 يىل ئوچىدە 12 مىدە
قدە ئى ھەمىدە كەيدە ئىگەن -

ئەھمەختاى ئوھىمكدادى ئۇمىتىدى يە يەدلك ئەلىق مىكايەت
قىلىشقا خىتالماقتى. ئوڭىكى يوقاچى ئولۇھەدىن ئەبدىيلمشودوگ
قادا تلفان ختاى مىوتى ھەم ئۇنداق ھومىمتە ختى قانۇنلادى ئادەتچە
دە دجيدە دە ھەمىمىنىڭ، قانداق ئەك ئىشى ختاى ئەھمەدلادى
ۋا ختاى مىاۋ ۋاگۇدادى ۋا جاڭان خودلەدىن ھەمايە قىلىشى يالغان يە دىلە
ئەلىق ئۇمىتىدى چاقتىق دىكتاتۇرا يودگوزۇشگە قا تلفان دى
ختاى جنايەت قا ئونى بويونچە كىچىك جاڭ اگونەدى خان (ئۇدەما) ادگە
ئىنىدىلمادگە قاماشى بولسىدا چولاڭ جاڭ اناھمايەت قا ئتىق ئاڭ ابدىلدى
قىيناپ ئولتۇدە ئتى، گونەدى خا مىلادگە مىولا نقانادگە ئەت جاڭ اسىيو
يىمىلى ئتى، مەمىسلاف! فوق ئەولىنە ئۇمىمود كشەدە يا ئى ئۇمىمود كوسىدا (بولەمىدى)
يالغان بوغوف، ئەنچىكى كشىلەدە ئى ئەرقەم ۋوتادىدە بويونچا ياغاچىلادگە ئەھولۇيالا
ئۇمىيوشى، بويونلادىنا ئەھوجەت مىسلىشى، ياغاچقا بىسىشى ئىككى ۋوتىدە
ئەنزىيق يانچى بەدە ئىگە چىشى، مىس قاچىدا ئوت ئى يا مشقا ئەھولۇشى
ئۇمشۇ ختى يوقاچ ئوت لەھۇ مىتىگ ئەھولۇيوچ ئۇدوچ مىسولىدو
دوشى. بوتىپا ئۇدوچ گوشى مشىلشى، بوتىلاڭ خىينى كىشى،
يامول دە دوا ئاڭ الدىدا ياغاچ ئەھولۇشى. ئەھولۇشكە سولاچ
مشەدەماد مىوسىپا ئىشى، 50 - 60 كشى بويا غلاچ ئەھماد
ساڭ ايە ختىلشى. ۋا يا مشقىلاك دى ئەھولىنا ختى.

ئۇلوم ھازىر بولسا ئۇ ئىككىسىنى بىر ۋاقىتتا بولۇپ
ياغاچ دادىغا بىر قېتىم ئۇرۇپ قويۇپ، ئۇ ئۆلۈپ قالغاندا
سىلىپ قويۇپ ئۇ ئۆلمىگەندە ئۇنى ئىككىنچى قېتىم كېسىپ
ئۆلتۈرۈش، قىلمىش جازاسى ئۇنىڭ بويىنىدا
بولغاچقا، ئۇ ئۆلۈپ قالغاندا ئۇنىڭ بويىنى ئۇزۇپ
سوۋۇپ ئۇلتۇرۇش دەپ ئىزاھات بېرىلگەن
ۋالىنىڭ كېسىمى قىلىپ ئۇلتۇرۇش، ئۇنىڭ بويىنى
ئۇزۇپ ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلى بىلەن ئىجرا قىلىنىدىغان
ئىكەن. ئۇ ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلى ئۇنىڭ بويىنىغا
بولغاچ، بۇنى ئادەملەر ئۇلۇم بويى تاماشا قىلىپ
قالمىسۇن، ئاز ئاكۇزۇندا ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ
قېلىشسۇن دەپ ئۇلۇم ئالدىدا ئۇنىڭ ئاغزىغا
ئۇزۇن سىنە ئېلىپ قويۇپ ئاندىن ئۇنى ئۆلتۈرۈپ
ئۇزۇپ سوۋۇپ ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىدىكەن.
ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشتىن ساقلىنىش
ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاغزىغا سىنە ئېلىپ قويۇلغان
بولسىمۇ، ئۇ ئۆلۈپ قالغاندا ئۇنىڭ ئاغزىدىكى
سىنە ئېلىنىپ ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشقا
بولىدىكەن. بۇلۇپمۇ ئاغچا ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى
كۆرۈپ قېلىشنى ئىستەيدىكەن. ئاغچا ئۇنىڭ
ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشنى ئىستەيدىكەن، ئۇ
ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشقا ئەقلى يەتمەيدىكەن.
ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشنى ئىستەيدىكەن
ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشقا ئەقلى يەتمەيدىكەن.
ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشنى ئىستەيدىكەن
ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ قېلىشقا ئەقلى يەتمەيدىكەن.

قەدىمى مەدرىسە ئىلاھ مشاملىق ئوقۇلسە دىنى ئىلملار تاماملانغاندىن كېيىن مشاملىق ئوقۇلىدى. مشۇنداق ئىلغار مەرىپەتچى مىرزا ئابدۇقادىر مۇجىز 1907-يىلى 1912-يىلدىن قومۇلغا كېلىپ ئۇزۇن ئولتۇرۇشلۇق مەكتەپ ئېچىپ ئىلغار مەرىپەت تەشۋىقاتى ئېلىپ بارغان. لېكىن يېڭى زامانىۋى مەكتەپ ئېچىش ئاسان بولمىغان، ئۇلار ئەنئەنىۋى ئىسلام مەكتەپلىرىنى ئېچىپ ئۇلارنى ئاستا-ئاستا ئۆزگەرتىش يولىنى تۇتقان. مىرزا ئابدۇقادىر مۇجىز ئەپەندى ئۆزى ئېچىپ چىققان مەكتەپلەرنى «ئۇسۇلى جەدىد مەكتەپلىرى» دەپ ئاتىغان. ئۇ

ئولوم كود وهديه و بيلله بولغوچيلى دتووه ئه يكى ناداللى ردود
بوغراق ناداللى و ئنتايين ناداق بولسا ئوله دبلاغ ئولومدن يهود
كود وهديه و، چاياما مشاقه تلى يهو بيلله بولغيلى بوليدو»
ده ب قادينغاف» (بودصاف ئخبالانلاغ ص ۲۱۶ - بت)
يالغه ز مثلكه خليقنى ناداللقتا قاتتق نوقسانلق ئوچون
هه دينى ماڤادين ئشلى دينغا قتلاغ يول به دمكاف.
شونداغى يامسى يول بلاف دابوالهليب مكليو اتقاف
شه رتى تودكستا ف نلك به دللك ماڤادين ئنتايين خالاتى
حاله تته بولوب، بتونلى دينى نوقسانلى ئاسياسى خلقاف.
بوخلف يكى نوقسانلى نوقومى نه يسنه چاغلدده ذاماننك
ميهتياجيدى يى حقالغانلك ئوستيكى مده ده مسئله دنكى
نه مسه بوب ناداللى ئقيدى يحليگى واقعه وقه مسه ب
مسه تيلى دشاداللاشقاف برقسم دينى گناهلى دناداللى هه مه مسه يه د
ده كه لگه شادخليب يودينى تويه يليدى نوخ ليقسزده خاداياتى
ليق واجاها لقتلاق نه مسه بيلى دى چوگقودنوقوشالغانده،
برقسم شالداللاغانلاق نوبوسلوقى خسيلى دنياى داموللا
ده ب ئاتاق حيقوچيب ئلشقاف شاده مله دگنيكى بيلله وده مه ده
دمسلدنى نوذادى نلك نه مسه ب له دينى باصاف خليب ذوللوق
بلاف ئيگه ليبو الغاصقا، ونه چه يل نوقوب قاماله تگه يه تكاف
بيلم ئيگيلدى نوذله دينلك نه حسه بسز واهمسه بسز ليگى
تويه يليدى يه چه تته قليب نوزئخشتادينى چادى قلدوداال
ميغاف بوربيلك بيلم نه هلى وابيلم نخلاسمه مله دينلك
نوغومينى قاتيستاقاغانده ى، نونلك دينى باشقاهه دبرمه چه
مه ده ومسلدنلك نوذئالاهيدياك له دينگ خاسى وه خفى

سوالنوکله دی بولسه ده، لیکن بونی هم ئاز مسافه یکی کشیلر ئیگه
لیویلیب، مه ده مسله ونیاق ئوقوتوشی ئشلر دینی داوام
لاف ئورمانی ئوچون ئشلر تیشکی ئیمکان بولمیغان ئیشلری.
چونکی یالاق ذیشان ئوز واختنی ئوندای چاهیللارنی وه ظفی
کیدیم له دیگه ئیگه داوجلیق مثللی هوقوقنی تاماقتن حیمایه قلیشغه
ئوز مشه دقی تودکستاف نالهٔ ئوز وقتامسعود ولفاف ئوقوسیغه
ته مسله کوره مسه تیری قالمدی، مشه دقی تودکستاف بویاکوفاف
ناخشا ئوچون ئیبات بولسا کوره.

« خوب شه ی ئادامنی تورد،
ئه تیوایسك نامباق،
باقانه کوره مسله ف
ئومیلیغن ئوزاق،
مه ده ده، معاوا دا
کیدلیبوله د
یاوروبالیق له دی
مثال ئه مثلی مساواق ».

(مه مشکل نا هلیق ئووتال ۵-مهجهت 1985-یل شا توشق)
یاوده وا دایاد اتلفاظ موجمله دق جسه دگهن واشونلاق
میکی هاشا دیفه دوگه دوشق ته مشه بیوعی تالفاظ کیشلاد
چه ته للاوگه مریضه شویه ددیه دیشالقنی میواسته دوه وتوه
تامیل بولفاظ موصاصاجه، تاشق شا خوده باصافنه یه بای
قاتاولیق ته ده حقی یه دوه وه واشلاد ب زیلاوی خته بوده
به زیلاوی خلافه یه زیلاوی گوصافیه، به زیلاوی تووکسه.
واشه چیستاف یوم تاوالیقه بوچیب مساشاشت دوفیاصتاک
قه ده حقی یاتق باتف صاشاوف نالگوللانگه مه نزدمنی
شوقوزادی باتف کوده وشوه چوکوده تسراتشالیب
واتق فیگه کهلگف باصاویه یه بای تاکسی هوسسه یف بای صاچه
نه میگه صاشاوتف یولفاظ قویوشقاده مه تاشلاشق کوفوده
دی، مولاوه ضه داواصتی دیه مقصاد شاجوچیب شا توشق
ناصیه میگه یکساتق که فقیده ه میگه یه مه کتهب بناسنی خوده وه
چیقیب مؤیضوه صاشاد یفه تاد یضیه ا قونچه یه یکی مه کتهب مگه شاساسا
مسالاوی. بوه مه کتهب 1885-یل قوزده ده سمی مؤخوقفه باشق
لیده ی. بؤهوه مسینه مه کتهب دیگف نام باتف شاتالاوی. مه کتهب نیچه
باد لیقواسفوتق هه هه ه یراتقاردیه میگیب چیچه مؤقویه نفاف
مؤقونغوچیلاوناه باد لیق چیقیم لاوی مه کتهب قه د وخه یه یوسیلاتق.
مؤصاپوچی سنبلقاه مه کتهب ده مسلم بقی قه ده هه ه دنی مه کتهب
مسئه هل نی شالفاظ بولسه وکنیچه مسلم تالیف هه چیقی باتف باد
مؤقومقوچیلاد نی قه میگیب تالیف نه دیمناک شالفاظ مؤخوقوشق مؤسولی واد
قوزه وهلاد نی قه بول تالیب، صاوزیرقی ذاصاف یه فنی باتف یوشنی شاساسی
قلفاظ میگیچه یه فنی مه کتهب مشه دقی قه وکستاف بویونچه قوفچه قتم
دوفیاتاما که لتوده وگه فه ده ی، کنیچه مسنه ساتی مؤقوفوسوصاه
مؤقومقوچه مه مسلمنی هه ل قالتساقاوزاف، قه وکیه لاده ی

ئۇ تۇغۇلۇپ چىققۇچە، تەۋرىنىپ ئاياغ بولۇپ، ماما ئالدىدا ئۇ يەرنى يېرىپ ئالدىغا ئۆتۈپ چىقىپ قالغان ئوغلاق، مانا بولار بىلەن ئالدىراش ئۆتۈپ ئاياغ بولۇپ، ئۇنىڭ ئەمدى ئۇ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشتىن باشقا ئامالى قالمىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشىغا ياردەم بېرىپ، ئۇنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولغان ئۆزىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشقا ئۇرۇنغان ئىكەنلىك

ئىسىم لاك تاتاد زىيالىسنى تەكلىپ بىلەن كەلتۈرۈپ مۇزىنالغا قويۇلمىدا
بوسۇلۇق يىگىت ھەققىدە ئاڭلاپ، بوھەققىدە زىنالغا نامزات قىلىنىدى
دەپ ئاتالدى. مۇھەلىيلەر يىغىنى دەسلەدە: ئاناتىلى، ھەساھەت،
ھوشۇاخىيە، پىسخىكىسىنالىزدەك ئىلمى تەجرىبە... قاتارلىقلارنى
ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. مۇ 1917-يىلى يانا ھەسكەرلەر ئوبزورىستىنى
تۇققۇچى تاتاد زىيالىيلىرى دىلسۇز ھەھبۇلاك، گولەندەم (ئاياال)
ئىلمى بۇيۇملار، ھەساھەت يىغىنلىرىغا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ئىلىپ
كېتىلىپ، يەككە ھەققىدە ئايرىم توختالغان ئىدى. ئۇلارنىڭ
ئىلىپ كېتىلگەنلىكى، ئالى ئوقۇش يۇرتلىرى تودىياق مەكتەپلىرى ئوقۇغۇچىلىرى
ئارىسىدا قاتتىق ئىنكاس قوزغىدى. تودىياق مەكتەپلىرى ئوقۇغۇچىلىرى
ئىتتىپاقى گولەندەم قاتارلىقلارنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن 1925-يىلى
ئاپرېلدا مۇتەشەببۇسلۇق قىلىشتى. ئەمما گولەندەم
قاتارلىقلار بولشېۋىكلار ھەققىدە توختالغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنى
قايتۇرۇپ كېلىش ئىمكانىيىتى بولمىدى. مۇتەلەپ بويىچە كېلىشىم
ھاسىل قىلىنىپ مۇزىنالغا قايتۇرۇپ كېلىنگەن گولەندەم
قاتارلىقلار «ئىلىم ئۈچۈن ئىلىم» دەپ ئاتالغان ئىلمى ئىشچىلار
ئىتتىپاقىنى قۇرۇپ چىقتى. ئۇلار ئىلىم ئۈچۈن ئىلىم ئىتتىپاقىنىڭ
نىزامنامىسىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇنى «ئىلىم ئۈچۈن ئىلىم ئىتتىپاقى
نىزامنامىسى» دەپ ئاتىدى. (ئابلا تالىپ مۇيەزوفنىڭ تەتقىقاتىغا قارالسۇن، 109-
-110-بەتلەر. 1987-يىل ئۈرۈمچى.)

تودىياق مۇيەسسەسلىرى دائىرىسىدە ھوشيار ۋە ئىلغار يېشى چوڭلاردىن
يەككە ھاجىياروف مۇستەبىت كوچىلار بىلەن جاھىل دوھانىلاردىن
جىددىي قاتتىق ئىنكاس قوزغىدى. مۇلدا يەككە ھاجىياروف قاتارلىقلار
قىلىپ، ھەشۇ ئىلىم ئۈچۈن ئىلىم» دەپ ھاقارەتلىدى.
ھوشيار ياشلار ئىلىم ئۈچۈن ئىلىم ئىتتىپاقىغا ۋە ئۇنىڭ
ئەزالىرىغا قارشى تۇرۇپ تودىياق مۇيەسسەسلىرى ئوقۇغۇچىلىرى
ئابدۇقادىر مۇئىزوف (1901-1933-يىللار) ھەققىدە توختالغان
ھەزمۇنلار يېزىپ مۇتەكەببىرلىرىنى رەزىل قىلدى.

«مۇئىزوف كىم؟ نېمە ئۈچۈن ئۇ ھەققىدە ھەممىمىز توختىلىمىز،

صەنئەتىڭىز سىزنى ئۇيقۇغا تونۇشتۇرۇپ ياتاتتى،
ياشلىقىڭىز دەۋرىنى ئۆچۈرۈپ، سىزنى ئۇزۇن كەچتۈرۈلگە،
ھەتتا سىزنى يالالاپ ئايالىڭىز قىسسەخورلۇقتىكى مالىڭىزنى،
يەنىلا كۆڭلىڭىزنى ئوزغۇتۇپ، چىرايىدەك قاداڭغۇشتۇر،
بوھەممىنى قىلىپ ئاخىرى ئاشۇ بولوپ ياتاتتى.
ئەخلاقسىز دېيىشتىن ھۇرۇن ئۇ ياشتىكى غەيرەتخور
ھەمراھىمىز قولىدىن ھەممىنى، ھەتتا ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالدى،
ئۇ ياناپ بېشىدىكى ياشلىق ئۆمرىنى ئويلىدى ئۇنىڭ ئۈچۈن
ئادەتتىكى بىر ئىنسان ھەممىلا ئادەم ئۆزىنى ئۆزى
ئۇنتۇغاندا باشقىلارنى ھەممىلا دېگۈدەك ئۇنتۇيدىكەن ئەمەسمۇ
ئۇنتۇغانلارنى ئەسلەش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئوخشاش
ئۇنتۇلغانلارنى ئەسلەيدىغان بىرەر ئادەم بولۇشى كېرەك ئىدى.
ئۇنداق بولمىسا ئۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۇنتۇپ قالغان بولاتتى.
ئۇنتۇلغان ئادەم ئۆزىنى ئۆزى ئەسلىيەلمەيدۇ،
ئۇنتۇلغان ئادەمنى باشقىلار ئەسلەيدۇ.
(ئابباس ئالىپ ھاكىمنىڭ 111 - بېتى)

مۇشۇنداق ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالغان ئۆمرىنى ئەسلەپ،
ئاپىزنى ئىلھام ئالىمى، ئاپىزخان ئاتىنا 1888 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇر
دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1933 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇر
يىلى داھىيسى ۋاپىلىق قىلىشىغا قالغان دۇنيانىڭ سەنئەت قىبلىسى
ئەدەبىياتىنى ھەممىلا قاتلامغا كىرىپ كەسىپ ھەم خىزمەت قىلالايدىغان
ھەممىلا ئۇچۇرغا كۆنگەن ئادەم بولۇپ، ئۇ ھەممىلا ئىشقا
"ھەممىلا ئىشقا ئۇستا" بولۇپ قالغان. ئۇ ھەممىلا ئىشقا
ھەممىلا ئىشقا ئۇستا بولۇپ قالغان ئاپىزخان ھەممىلا ئىشقا
ھەممىلا ئىشقا ئۇستا بولۇپ قالغان ئاپىزخان ھەممىلا ئىشقا
ساۋاقداش بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاتاقلىق ئالىمى
ساۋاقداش بولغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاتاقلىق ئالىمى
ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى
ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى
ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى

ئۇنىڭ غاقاوتى ختاي موغۇلستان مىلىكى چىلەدى بىلەن بىر دالە موتۇسىبى
كۆچىلەر بولىشىپ بادلىق ۋاستىلەر بىلەن ھاماقەت مەدەنىيەت باغلىق
لەر ئىنى كۆكەتمەك سىلىك گەپ ئۇدۇنا تتى. ختاي موغۇلستان مىلىكى چىلەدى
بولسا ئۇلۇغ ئاتالمىش ئۇچۇن ئۇنىڭ ئاتالمىش ئۇچۇن ئۇلۇغ
ئولوپ كەتكەن بولسا 1924-يىلى غولجا شەھرىدە بىر مەسئۇلىيەتلىك
ئولوپ كەتكەن بولسا 1924-يىلى غولجا شەھرىدە بىر مەسئۇلىيەتلىك
بىلەن ئايرىلماس شەرتنامە يىلىدىن ئۇنۇتقۇلىق ۋەزىپىسىنى ياخشى
بىلەن ئايرىلماس شەرتنامە يىلىدىن ئۇنۇتقۇلىق ۋەزىپىسىنى ياخشى
ئادا قىلىپ ئاندىن لەدى ئۇيغۇر ختاي ھۆكۈمىتى خاماقچىلىك ئۈسۈل
ئادا قىلىپ ئاندىن لەدى ئۇيغۇر ختاي ھۆكۈمىتى خاماقچىلىك ئۈسۈل
غولجا دوتى يا مولىدا قاماقچىلىق 1927-يىلى ئۇيغۇر شەھىرىدە
غولجا دوتى يا مولىدا قاماقچىلىق 1927-يىلى ئۇيغۇر شەھىرىدە
ئۇدۇھىگە ئالىپ بېرىپ ئۇدۇمسىزلاشتى.

ئاتا. ئۇتا مۇساپىر ئاغدا دە-ئۇسسۇنلۇق باشلىدىغان دەھەپتىلىك خۇدىشلىق"
ئاتا. ئۇتا مۇساپىر ئاغدا دە-ئۇسسۇنلۇق باشلىدىغان دەھەپتىلىك خۇدىشلىق"
ئاتاشى مەھەپتىلىك سىۋتتىيە كۆگۈزۈپ ئاتا ئۇتە جەنلى ۋاقتىلىق
ئاتاشى مەھەپتىلىك سىۋتتىيە كۆگۈزۈپ ئاتا ئۇتە جەنلى ۋاقتىلىق
مىشەۋقىلىدىنلى ئىشلىتىشكە يادەم بەردى. ئۇتاللىق مىشەۋقى
مىشەۋقىلىدىنلى ئىشلىتىشكە يادەم بەردى. ئۇتاللىق مىشەۋقى
موھىملىكى دېگەن ئۇتالاگىزىتى باھالاۋىيە يامىلىق ئىقتىسادى يادەم
موھىملىكى دېگەن ئۇتالاگىزىتى باھالاۋىيە يامىلىق ئىقتىسادى يادەم
بىلەن 1910-يىلى قۇشقەر مىشەھەۋىيە دوقىياغا كېلىپ مەدەنىيەت دوقتۇر
بىلەن 1910-يىلى قۇشقەر مىشەھەۋىيە دوقىياغا كېلىپ مەدەنىيەت دوقتۇر
لەدى بىلەن قىيىن ھوقۇقنى ئالىشىدا ئىناق كودە ئاتا مۇ ئۇيغۇر ئاتالىدى
لەدى بىلەن قىيىن ھوقۇقنى ئالىشىدا ئىناق كودە ئاتا مۇ ئۇيغۇر ئاتالىدى
ئۇتالمىش ئۇچۇن مەزكۇر كېزىتتە ھوقۇقىغ ختاب تەلقاندى.
ئۇتالمىش ئۇچۇن مەزكۇر كېزىتتە ھوقۇقىغ ختاب تەلقاندى.
« بۇ قېتىملىق بەدەسسە خودا كەسىدە چ، ئۇتالەتنا بۇيۇرسام،
ئۇتۇسسە خەلقىم بويىنىدىكى خودلۇق كىشەكنى ئۇەنىڭ،
كەدەتاڭا بىلەن ئۇەل ئوە ئۇەتەكالام تا ئۇتۇسۇف بۇ قېتىملىق،
كودەسسوف مەن ئوقى كەۋدا، ئۇەللۇقتا ئۇەل ئۇە ئەدەبىنى»،
ئاچىشىل ئۇەدىنال ئاچىچ
مىشائۇ ئۇەتالۇق مىشەۋقى ئۇتۇ ئوە ئۇەتەكالام ئۇە ئەدەبىنى بىلەن ئۇەزە ل
كەدەگۇسىگە بولغان ئۇەلىۋىشنى تاۋىقى ياكىنە لەدىلەن گەۋدە لەندۇرى

ئۇ قىشقىدەك قىقندەك ياڭغاچ غەزەلىيەتلىرى بىلەن ئوخشاش
شائىرلىقى بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدا ئۆچمەس ئىز
قالدۇرغان مەشھۇر ئايال شائىرلىرىمىزدىن بىرى ئىدى.
ئۇ كۆپ مىسرالىق قىشقىدەك كىچىك بوغما مەدداھىلىقلارنى ياتقان،
ھەزدە تى سۇلتان سوۋتۇق بوغرا خاقانلارنى ياتقان،
ئەلىقە ئۇچۇم قەدىمكى بالاغەتلىك، دوشمەن بىلەن تالاشقان كۆرەڭ،
ئۇل مىسرالىرى ھەقىقەتەن ئالىيجاناب شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى
ئودىيەتتە قوتا تقۇبىلىك ئەلىقىنى تالاشقان بەختىيار،
خاسىيەتلىك ساھىب ئوخشاش ئۇ ئەھلى ئۇيغۇرلارنى
ياد ئېتىدىغان ئەيلىك جاھانغا ياڭدى بىر دىۋانى لوغەت"
مەھمۇدىل قەشقەرى كەبى مىسرالارنى ياتقان.
ئۇ ئەيلىگىن (مىسرا وەزنى) نامەستوف ئىدى ئۇچۇم ئۇدلەر ھەققىدە،
بوسۇغا ھەدىسى كومپلىگ ئەلىقە ئۇغلى ئىسمائىلنى ياتقان:
ئاتادىن ئۇدنالى 115 يېشىدا 11-ئاي 1986-يىلى ئۇيغۇرچە)
قەتلوق مىسرا وەزنى بويىچە ياتقان ئۇنىڭ ئىسمىنى ئەسلەش
شۇھرەتلىك ئەلىقىنى تالاشقان ئەلىقىنى ھەققىدە،
ھەق ئىشلەتكەن بىلەن ئودىيە ئەلىقىنى ياتقان.
تاتام ۋاسىلىي ئەسىلى ئىسمى فاڭ ئىكى ماۋ دىن زامانداشى ھادى تايا فۇسىنى ئاكا
ئۇنىڭ موسابايۇغلى دېگەن يوقاتقىچى ھەكتەپ ئاشپۇچاڭ ئاتلىق پولسىنى
ئۇنىڭ مەسئۇلى تايا فۇسى ۋاجاھالەتلىك خاتىرىسى مەشھۇر.
ئاپىرىدىن 1924-1868). ئىسمى ئاپىرىدىن ھەققىدە.
ئۇنىڭ ئەسىرلىرى ئىچىدە ئاپىرىدىن ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلگەن ئۇچۇم
ئىدى. ئۇ ئۆزى ئەسىر ئالغان بالىلىرىنى قانائەت ئېتىمى بىلەن ئۆزى
ۋاسىلىق تەربىيەلەپ ئۆستۈرگەن بالىلارنى ئەسلەپ كېتىپ ئۆزىنىڭ خاتىرىسى
سۇ لىگىن ئەسىرلىرىنى مىسرا ئالدى. بۇ ئاھاڭ ئەھمىيەتلىك بىر ئەسەر ئىدى.
ئۇ مەسىلەن.

ئیلم مەدىيەت دەۋرىدە، جاھالەت ئادەتلىرىدىن ئازاد بولۇش مەسئۇلىيىتى ئاياللارنىڭ ھاياتىغا ئاساسلىق تەسىر كۆرسەتكەن ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. (تاڭدىم ئوغۇنالى 114-115-بەتلەر 11-ساخ 1986-يىل نەشرى ھەققى)

ئۇيغۇر ئىلى ھاشارىيىتى دەۋرىدىكى قانۇنلار ئىسلام دىنى كىرگەندىن كېيىنكى ئەھۋالغا ماسلىشىپ ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، ئۇلار 1910-يىلى قەشقەر ئىلى ساداللىق ئەدلىيە ئىدارىسى بىلەن بىرلىشىپ دەستۇرلۇق ئاساسىي قانۇن تەسىس قىلىپ، ئۇنىڭدا ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. 1924-يىلى قەشقەر ئىلى ساداللىق ئەدلىيە ئىدارىسى تۇزۇلۇپ، ئۇنىڭدا ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى.

ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى.

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى.

ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئەركىن ئىپادىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت كۈرەش قىلدى.

مثلاً چېكىنىش بارچىسىدا شەللىلەردىن بىرى لىيەلەردىمۇ ئايرىلىپ
تامشارىسى ئۇچۇدىن ئاشقاندىن كېيىن ئولار قەلەندىن توغرا ئوددۇغا ئۆلەڭ
قادىش قويۇش ھېتىيازى سىياسىتى بىلەن بىرلىكتە ئىسمايىل ئوغلى
سۇلتان ئولەدىنى بايرىقادىرداموللا نى ئۆلتۈرگەن قاتىللار نى چېگىل
ئىلاھ لەشكىرلىرىدىن دېيىلگەن تاۋىنىنى يالغان دەپ يوقىرىدىكى ئوغۇزنى
ئەدنى ئىگىزلەڭگە چاپلاق ھەققانى، يوسۇندىلەڭگە ئىشەنمەيدىغان
ئاختۇرلەڭ ۋە ئارىلىقتىكى ھوقۇقنى ئۆزىگە ئالغان ئاتاقلىق
24 كىشىدىن 24 مەكتەپ ئاچقانلىقىنى ئېيتقان ئىدى.

مىسالىمۇ مۇنداق ئىشلار بىلەن ئۆتكەن يىلى ئۆزلىرىگە ئاغدۇرما
يالناچاۋاكلىرىنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىزمۇ ئۆز كۆزىمىز بىلەن
كۆرگەن ئىدۇق. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ئېلان قىلغان ئۇچۇرلىرىدا
ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئۆلكە، ناھىيە، يېزا ۋە ئۇلارغا
قارايدىغان ئىدارە ۋە ئورۇنلاردىن ئۆتكەن ئىشلار ئۆز ئىچىگە
ئالىدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرى ئېلان قىلغان ئۇچۇرلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ
ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئۆلكە، ناھىيە، يېزا ۋە ئۇلارغا
قارايدىغان ئىدارە ۋە ئورۇنلاردىن ئۆتكەن ئىشلار ئۆز ئىچىگە
ئالىدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرى ئېلان قىلغان ئۇچۇرلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ
ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئۆلكە، ناھىيە، يېزا ۋە ئۇلارغا
قارايدىغان ئىدارە ۋە ئورۇنلاردىن ئۆتكەن ئىشلار ئۆز ئىچىگە
ئالىدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرى ئېلان قىلغان ئۇچۇرلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ
ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئۆلكە، ناھىيە، يېزا ۋە ئۇلارغا
قارايدىغان ئىدارە ۋە ئورۇنلاردىن ئۆتكەن ئىشلار ئۆز ئىچىگە
ئالىدىكەن.

كوف زاماخ تاداتك بوق نادانلىق دە دىنى وە يراخ بولوپ،
شەھەرى شاجىساق يېگى مەكتەپ توغرىسىدا يېزىلغان ئىلمىي
ماقالە مەسئۇل ئوددىتالى 22-ئۆمۈت ئاتوشى)

يۇنالغا ماوزېدىكى بويوكسولو مشلىدە 1931-يىلى يېگى قومول ئىشلاپ
چىقىلغانلىقى بايان قىلىنىپ، مۇددەتى تۇگىگەنلىكى مەدىنى ھادى-
سىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشى، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ۋە ئەمەلىي
ئەھمىيىتى ئىلمىي ئاساستا تەتقىق قىلىنىپ يېزىلغان.

ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلمىي ماقالىسىدە قەدىمكى ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسى
ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىندا ياشىغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ
ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ھاياتىدا ئىنتايىن
مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ كېلىپ چىقىشى،
تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىكى
ئورنى ھەققىدە ئىلمىي پىكىر يۈرگۈزگەن. ئۇ ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ
كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ئەسەرلىرىدە
ئوتتۇرىغا قويغان ئۆز نۇقتىسىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلەپ
ئۆتكەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئۇيغۇر يېزىقى سوغدى يېزىقىدىن
كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي
ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. ئۇيغۇر يېزىقى
ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاساسىي ئىجتىمائىي ئېھتىياجىدىن
كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي
ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. ئۇيغۇر يېزىقى
ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاساسىي ئىجتىمائىي ئېھتىياجىدىن
كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي
ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. ئۇيغۇر يېزىقى
ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاساسىي ئىجتىمائىي ئېھتىياجىدىن
كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي
ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. ئۇيغۇر يېزىقى

بوده صنایع ظریفه و حاذقیه دخیبه تحویل خاص بلدی بولیالدی. مرلیق قوغی
قاچ ثیفند و حلیب هر دکیم موزیشن خوندخ اشقا شالدیریلدی. بویوده
مسه قدیمی پایدیلار ثقاف ختای چویلک لردی مسیل ده دوا زمسیدی
صیقیب مرلیق لردن ثشقا باشلیلدی. قمغوغولاق با مستوه ولدی،
تودیاق صولدی، قودیاق دوگاه حق وا ثوزغوچا له دقاتارلیق
قوزغولاق باشلق لاردن ثله مسیل ده دوا زمسیفا ثلفاف قه ثسنف
با مشلدی بلدی قوضتاب قالما سیدی نوزغوف کیشیلدی ثولتودولدی.
توصودمرلیک ثودوهیلک خیصیب سلیب ثوچیل ثودوهیلک و یاغاچ صیلیق
قیلدی. قوضول قتنچی لافغانستن کیف قاعیتب کلگنلری،
1911-یلی شگفدی ثنقلاب بیلن باشلغن سوداگرچلک ده خلدی ثودوهیلک
ده فاجلقا قادرشی قوزغولاق کوتهدگلنلری، بوقوزغولاق با مستودولغانلر
بولسیلو بوتقسیم کیشیلدی ولی واقعشقات ده یلدی کچیچه کشکلنلری،
1912-یلی یانوادگنی جاکالافغان جوکخواه منگلری هوکومتی دین ثلهام
لافغان مشلکه خبری ثنقلاب بیلن 1912-یلی جونیا مرکزی
ثلی کوده مشهد ده کوله ملک قوزغولاق کوتودوبه خاص ثه مسکلدر
له دین ماناس ده دیا مسیفی قوزغولاچ کیلشکلنلری. ثونلک بلدن
قوزغولاق صیلدکوده دواختلال ثنقلاب بیلن هوکومت تنلاق تودولغانلرین کیف
ثودوهیلک ثه مسکلدن ملک ثه مه لدا دله قومولواکی مشا
مه خصوصا بلدن ولیعهد قومولقاهیلی قانغاق دائمیه قلما سیدی
گه ذگیسیدی سبب قومولاقها مسلیق کوه لاری دیگر با مستودوش
شه بوقی بودگودمشکلدی. 1913-یلی با مشقا والله دقاتارلیق
ثونلک هوکومتیدا ثومتسونلیگی دیبا یلغی شاه قدیمی شاقشقری

كوپيوچ كيتيد و. بۇ يۇتاديغى مەنبەلەردىكى شاھمات خوتۇن
والاياد ويسى؛ خوى مۇچكى 100 سياق، مالاى 30 سياق، ئات 20 ساق،
شوگە 8 سياق كېرەك. سىنە يېغىدىن ئىلگىرى مۇمود دامىتاغ 97- جىلدە
يېزىلىپ، دە قومول نوپوسىنىڭ 10 پوسسىنى ئىگىلىگەنلىكىنى بىلىپ شا
مەخسوت باشلىق والا جەمەتى ئومومى تۇرالغۇسىغە دائىر 81 پۇت
ئىگىز لەپ ئۇلىشىپ. يالغۇز والا ئائىلىسىدىكى 14 ئەھلى 34 ھەۋەس
بىر گېپىلىتادىغانلىقى بايان قىلىنغان».

قومول شەھرىنى قوزغىتىۋاتقان ئىشنىڭ يېڭى بويىچە بولغان
مائارىپ دائىرىسىدىكى ئوردىنىڭ شاكى گومىنداڭ والا ئەمەلدارلىرى
سىياسىي جەھەتتىن ئۆچمەنلىكى موخىتارنى والا ئائىلىسىنى قوزغىماقچى بو
لگەن، يوپوچىلىق ئىشلارنى ئەمەلدارلار بولۇپ، بوغا غلىق والا ئائىلە
والا ئائىلە دوستلىرىنى شاھىد قىلىپ ئەدالەت ئىزدىگەن. مۇسسە ۋەسىنى
قومول ۋىلايەتلىك ئائىلە بېتوف يەر-زېمىن چارۋا، ماددىي ۋاكالەت
خوسۇسىي ھوقۇقى ھەققانىيلىقىنى تالىشىدۇ. شۇ مەھكەمىنىڭ بايدىكول
دە خىتاي شاھبالالدىن ھاكىم بولۇپ، بولۇپ خىتاي بايغا قوشۇلۇپ دىنى
ئىشلارغا قىيىلىپ تۇرغان، چوڭكى خىتاي، قوشۇلۇپ 18- ئەسىرنىڭ ئاخىرى
يېرىمىدىن بۇرۇن قەدىمكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. يېرىمىدىن
ئارتۇق خىتاي قوزغىتىشىغا بىۋاسىتە قاتناشقان.

والا ئائىلىسىدىكى كىشىلەر ساداقەتمەن ئىدى. ئۇخىتايلار بىلەن
ھەمكارلاشقان ئىشلارنى مادىي ئەھۋالى ياخشى بولغاچقا، ئۇلارغا
يېقىن ئادەملەر ئىدى. ئۇلار بايغا قوشۇلۇپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد
قىلغان قوزغولاڭدىن مىشتىسا كودەسىنى تاكى ئۆزىنى ئۆلتۈرگىچە
ئائىلىقىغا بولغان ئىشەنچىسى ھېچ سۇسلاشمىغان. ئۇلار ئاخىرىغىچە
ھاكىمىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ئۆزلىرىنى
ئۇيغۇر دەپ ئاتىغان. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇيغۇر دەپ ئاتىغانلىقى ئۈچۈن
ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئۆزلىرىنى ئۇيغۇر دەپ ئاتىماقتا.

والا ئائىلىسىدىكى ھەممە كىشى ساداقەتمەن ئىدى. ئۇخىتايلار بىلەن
ھەمكارلاشقان ئىشلارنى مادىي ئەھۋالى ياخشى بولغاچقا، ئۇلارغا
يېقىن ئادەملەر ئىدى. ئۇلار بايغا قوشۇلۇپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد
قىلغان قوزغولاڭدىن مىشتىسا كودەسىنى تاكى ئۆزىنى ئۆلتۈرگىچە
ئائىلىقىغا بولغان ئىشەنچىسى ھېچ سۇسلاشمىغان. ئۇلار ئاخىرىغىچە
ھاكىمىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ئۆزلىرىنى
ئۇيغۇر دەپ ئاتىغان. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇيغۇر دەپ ئاتىغانلىقى ئۈچۈن
ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئۆزلىرىنى ئۇيغۇر دەپ ئاتىماقتا.

- كه يلتيه كشتوا تقانلفظا كوذى يه تكخ يوقنى اخواشجالگه خيتدى يه واز
كيوبه ختايغه قاچتداق منيه جيتدى ٥ قوشقه دوتهى يوه ف خوالهيوق
شوئوقوتيغ هوى قومانلاف قوليه يوقاديغاه لهم قلغانلاقى، بواق شويلى
7- هاى كونى يوه ف خوالهيوقه دشقه دده گيلوخويدا واشاماشوقالاد-
- جه ميتى) تدغيغ يه شولتودولگذى، بجنهوكوهتى شدقى قوكتاف
ئ قولى يه چقادهاسليقى ئوچوه گه فسونلاق باشى موغ قتشى يالاق
ذيتيگ ن 1911- يل يالاق زيشلاق باشى موغ تيشقه نهبگ ف خجالاق غا
گه لگوخ ئيدى، شوقوخزمتى شوستيگ ٥ 1911- يل يوه ف ناخوايالاد-
ذميگاه نماشوذتوتن بوشوتوف ختايغ ه ك تگ ئدى
يالاق ذميگاه تولهوهيلگ دشادهم بولوب ئه، شوذشوذينى چيگتشى ئوچوه
هه مسه ياماناليقى هتليشدى يه باشى شادتماتيق، قاف ذالم شهدل
واذيدى، شوكوده تباشلاه قاف خوذغولاكى باشلاه موغ قتشى يالاق
ذيتيگ ن 1911- يل يالاق زيشلاق باشى موغ تيشقه نهبگ ف خجالاق غا
گه لگوخ ئيدى، شوقوخزمتى شوستيگ ٥ 1911- يل يوه ف ناخوايالاد-
ذميگاه نماشوذتوتن بوشوتوف ختايغ ه ك تگ ئدى
يالاق ذميگاه تولهوهيلگ دشادهم بولوب ئه، شوذشوذينى چيگتشى ئوچوه
هه مسه ياماناليقى هتليشدى يه باشى شادتماتيق، قاف ذالم شهدل
واذيدى، شوكوده تباشلاه قاف خوذغولاكى باشلاه موغ قتشى يالاق
ئوچوه ف قادميغيگ يكى ختاى، ئوقيغوده مسكدلهذينى ئه شقا
مسليشدى يه تاشقورى قوموالى يه پولواسلاذنى ئه مسكدلاك گه ئلگى
پويوقنى بهدى، والاك ذوليغانه ذه چ بلك ودوچ كليواق
قاف ف لقه ياناپول سيلغ بلاغ ئه مسكد ئلگه پويوقنى چيگتشى ئوچوه
توموذهلبه ئيليدى اختيالى وقوذغولاكى باشلاه قاف لگفنى ئاتگاچه
ئوذيقنى ئوميغ خوذغولاكى كوتودوشى هه حقنده ٥ يگه به وگه ف ئدى،
ئوذيقنى ئوميغ خوذغولاكى كوتودوشى هه حقنده ٥ يگه به وگه ف ئدى،
ئولادهم قوشولشقاف ى، ئمسكد ئلگه سيلغنى يا قنى پويوقنى
ده چ بلگه ف توموذهلبه موبرنى چيغ قبشلدى بلاغ قوموله سنه هه ف
چه چ مسكدلاك گه ئلگه "2012- يل 3 ئاى 500 شولغاسلاذ قوموله لنيگاه
ئ مسكدلاك گه ئلگه "2012- يل 3 ئاى 500 شولغاسلاذ قوموله لنيگاه
ئچوب شاماك لى يگى برتاغ ئقنوغاكه لگه ف ٥ مسيه ذ داشلاذ ديغا
قاداچ ذد ئولگه مه وگنيگ والاك خوجام ئوچوه مه خزمه ت قلشقا باذماى
ماهقاميقيه ئوزئ ذكين لگفوئه چوه مه والاك باشلاه ئيلشايلا! ده چ
ياقوميق تلغاخذا 500 كشيدى ئ 500 كشى ئوزلاك ياقوغنغاى ذاذخوشلا
مشوغلاغ قليه قوذاى ئذمسيد! خئوذاللقا قاوشى باميداق كو
تودوشكه ف، (بوذهصاف خنجالاك ذا 50 يل ئسه ذ 44- جى 1983- ماى بغ)

پودصاف بویه دده تومودخه لیه تولکی والهٔ تۆوه وگه قادشی حقفاف
ده ج کودسه تکف.

بذچه تومودخه لیه نالهٔ واکفیلهٔ ئه مه سن بشو واکلیق غه یه یلا
قیلیب ئۆنالهٔ غاچکسنه هوقوق بریسه ئۆنالهٔ قولی بلاغ قومول
خه لقتی ده همسز بذیب کلیو اتفاق ختای هوکومتنالهٔ موسته
هلیکه ملک مساسه تنگ قادشی حقفا نلغنی کودعیز ئۆنالهٔ
صوفو ئشکری غیکلو بذز ئه سه یقلیسه کیره ک.

«سوبودسه م ده دیلدم والهٔ نی، قوشوچ برگه یانا یالهٔ نی.
قوصول ئاسسا منک، ده هشه ق بولوچ یوورگف قادچاکنی.
قولوهفا حیقتی ئایبالتی، شوکوف دولله ولفا ئاتلاونده م.
معدوچ تاغ ئوستیده چولیاف دیگنده م بسوبهی تالقلی»
(ئاباک تالیبه ئی سه د 503 - بت - 1982 - یل)

(والهٔ شاه ضبوق، یالهٔ - یالهٔ ئشکه ئی کوزده توتیدی
تومودخه لیه نالهٔ ئقلاب هه مکلیق تۆئادیلا همه یاقچه تا والدی
ئۆهفا سودگوف قلتفاف همه هیو مسلدهو بوده قنی ئاتکاچ
به ده نالدیلیق کشه نلدنی سۆنی بوده، ئۆنیلا نالدنی
بۆزوچ، والهٔ نالهٔ یاخشی ئاتلدفهاسیه تومودخه لیه گه
یکلیت قوشولتیش، قۆزغولالهٔ کیلدیدی
قومودخه لیه یامشلیق قلتفاف قۆزغولالهٔ ئۆزینالهٔ سوده شی بوگداها
سنه ئقق وه دوشدف کودسوقوچ بوالدیدی، ئۆنالهٔ دنیالونی
یاهاتق ینکله شسوف، والهٔ نالهٔ زولیق ئوگوتولسوف» دیگنی
یالقونلوق مشوناده 12 تاغنه قابلیفاندی. الئۆئقلاب قا
4/7 حیشدی اده هیه دلک قلتفاف، ئۆنالهٔ ئۆزی بلاغ شکلی مشاگیرتی
عشودیلاغ فیاذلده مه قۆزغولالهٔ جیلدوقندده مه سئول،
ئۆدونلاده ده بولتفاف لی، سسه ما لوچ قچوصول ئۆنفوداری
نالهٔ میلادی - بت - 1954 - یل مه سکوف

قوه غولالهٔ چیلد و قوای نزمینی هری باذا قتلشقافندی.
رنهو ختم لیپ تو فوشی تاتحوق منسیبلی یوذیه ودی،
تاغ شاداغ تتی یاغتی بلگی ذ قوه غولالهٔ چیلد ذ خاف چریک اوزنی
یرهیدیه کوپرگینی خیدمیه تامشلیاه ی، قالفانلری شهر دوگی
قاچشتی. شونی یه کیپ چالهٔ باذ خنای که هه لاد و لاوی جاکچولهٔ
دیپ یاده م مسعودیه ی، شو، باد یکول یکی که مسکد باشلغی یی شلاق
نوغا قوه غولالهٔ چیلد ذ جنونلری خوفیپ تامشلر حقا یوپوق
نوغا قوه غولالهٔ چیلد و شکی. بادیکول چریک له دیناه هه وه وفا مللیوا تقا نالغنی
یه ودی. باد یکول چریک له دیناه هه وه وفا مللیوا تقا نالغنی
شاغلاب، تومودف لیه خلاف تقا فا ۱۰۰ یکیت باغ یوم کهیه ه کومیوتو
دیگ ذ یه دگ یکلیه یکیت لاذینه شکلی تده نوغ یکی شاغ تقا نوذ وو ذ
لاهشتودوو هوکوتومشوج یا تقا فا ۱۰۰ حی شاغلیق ختای چوشکی
سلیوا تقا ذ شاغ شادمسیه یکی شادیول نالهٔ شکلی تد وغد یه که شلاو
تلفقا ذ هوجوم باغ ر قسم دو مشمه نلاد و تولوف ر قهمه
قهمه یه کتشی. تا ما فندی یی شلاه غوتوگینه ی. شونلاه باغ
قوذ غولالهٔ چیلد و شکی. یکی قوه الله د باغ قوه الله د ه لاوق جومیه
له وی هو قیلیک یا فتی لنپ تالفا فندی. بو کونلاده قوه ای دیگ ذ شاغلیق
یزا باغ تومودف لیه دیگ ذ نام ذ چیه ماه لیقا ف کشلاد کموجو هاتو میه
بغشلیما قتا یکه ی. شوله د قوذ غولالهٔ چیلد تد و غد یه که شلاو
بوجولهٔ دو لقوف قهمول و او سیلیک که هه سی شونلاغاه و حشنا د یونلاد گ
هو یوذ ت سه ر نی کودسه تمه کتله یکه ی. هه سلاف: تودیانلا مویه ی
خه لیه باشمه لغیط تودیاف ه. لقی قوذ غولالهٔ کوتودوشکه نله ی.
تودیاف شویما نالغید یکی ذ لیقا له د برتده غد یه ضتای که هه لاد له د یشلاه
شزیشکه شویوسیا شکلنجوتده غد یه تودیاف و الک تمغ خوجانلاه شزیشک

تاپاوتی زوومێکی ده چ یازیلیو. (بو وصاف شمالاشاله
ی میلی کتاوی سوی-ی-ب-ژلاد) شغاله ذلیقه ئوستیدیکی ذوکمنی
متیضلوکوچ قشبگ یاددهملیشیه ئونی صوصاغیزدت قبلیدیقاف خوشوف
قوتوشه ئوچوم سیلیچاک (پولوک دیه) بردهوچ قووت) ده وجیلاک
هدیچ ئصدل بدگه ئدی ی. ده چ یازیلیو. بوصاف شکوکتاب ی کاذیت
یگیت والاه ئوزخود ذلقن ئقتصادی چهقت یه تاالاشدیه تاشقوی
سیاسی ئصغای چهقت یه هم ئوزصه یلهی باشقودوشک. ئودوی
ذ شف قفاسلشه، واقعه کهلکسه ئولتودوشک ئوخشاشه
هوقعو قیضلو ئیگ ئیدی.

ئوزخودله ده سودیگ ده هقاتشاله چینی ایه دیگ ده هقاتشاله
چینی» دیگ ته مسیله یاد، ت دقی قوولکستاتشاله شوف اقلا قودیاخ
ئویدانلفی دیکذلیقه لاذشاله چینی واچنی ختای صومسته هلیکچیالدی یاخ
والاه وایه دئیگ اویشاق قولیدئیدی، بوشف ت خودلوقله دغذلیقه
شاله ئوذات چیدلاچ قووشقه صوهکلی ئه صه سن ئیدی. قوذغولاله
یاشلشه یاذلو مشکلیم واباشقا ئیزاله ددیکی ذلیقصو، صویه یه
ذلیقه شاله کوته دگه ئی ئاذاتلیقه توقی ئامستیفانا صایته تذ ئوئیوخشاف
ذلیقه شاله کوته دگه ئی ئاذاتلیقه توقی ئامستیفانا صایته تذ ئوئیوخشاف
ئیدی. صویه یه ذلیقه هقق وه ته ئیزه دوه وکشی بولوب ئی ما یاغا
یازیولکتدیه ذگوچیلادگه قادشقه قشصه یه ئه تودغاچقا ئوئی
ختای ئصه لقادلدی یاخ جنوالاغنه خومایودتیکیه یالیقاف ئیدی،
ئویودتیکی ئایریلیب ئودوهلی وآیلیقا بوچیب ئویه ولهددیه وختای
ئصه لقادلدی یاخ ئیگ. ئوقایه دگه یادهسوف ختای هوکوصه ی
ئصه لقادلدی یاخ ئیگ. ئوقایه دگه یادهسوف ختای هوکوصه ی
دائیولهدیلاچ قاتتقاناذادهت ئامستیفا ئیلنیه، شوچه ملعه یاخ ئوذیودی
تودیاخ ئصه مستاتیفا قاتیتودولقانت یکن بوده سیچ ذلیقلاری
ئیگ ئیدی. ئوقایه دگه یادهسوف ختای هوکوصه ی
تودیاخ ئصه مستاتیفا قاتیتودولقانت یکن بوده سیچ ذلیقلاری

یاتاقلارنی چوقوش وادسیگه قاداب صالگیمیز:

یالاق ئیشلهتیلگهن ماشینلارنی چوقچاق بولغانلیقتین سابیق ماگدولاق یوه‌نلهش ئوسکونلیرینی چوقچاق قیلیپ قالغانلیقی، یوه‌نلهش ئوسکونلیرینی توغرا ئیشلهش ئۈچۈن توکارلیق ئۈسكۈنىسى كېرەك بولۇپ، بۇ ئۈسكۈنە بىزنىڭ كارخانىمىزدا يوقلۇقى سەۋەبلىك ئىشلەتكۈچىلەرنىڭ ئىستىكىنى قاندۇرالمايۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىشلەتكۈچىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ماشىنىلىرىنى ئۆزلىرى ئىشلەتكەندە ئۇلارنىڭ ئىشلەتكۈچىلىرىنىڭ

شەقىسى تالاق بېرىش ھوقۇقى ئەرگە بېرىلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەرنىڭ ئايالىنى ئۆزى خالىغانچە تالاق بېرىۋېتىشىنى چەكلەش ئۈچۈن، ئەرنىڭ ئايالىنى تالاق قىلىشىغا ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ۋە ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ ئارىلىشىشىغا ئىجازەت بېرىلمىگەن. ئەگەر ئەر ئايالىنى تالاق قىلماقچى بولسا، ئۇ ئەر ئايالىنىڭ ئائىلىسىدىكى ئاقساقاللارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئايالىنى تالاق قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىشى كېرەك. ئاندىن ئاقساقاللار ئەرنى ئايالىنى تالاق قىلىشتىن ۋاز كېچىشكە ئۈندەيدۇ. ئەگەر ئەر ئۇلارنىڭ ئۈندەشلىرىگە قارىماي ئايالىنى تالاق قىلىۋەتسە، ئۇ ئەر ئايالىغا تالاق بېرىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا ئايالىنىڭ ئائىلىسىدىكى ئاقساقاللار ئايالىغا تالاق بېرىش ھوقۇقىغا ئېرىشىدۇ. ئەگەر ئايال تالاق بېرىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئۆزىنىڭ مەھرىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك. ئەگەر ئايال مەھرىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئۆزىنىڭ ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك. ئەگەر ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك. ئەگەر ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك.

ئەگەر ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك.

ئەگەر ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك.

ئەگەر ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك.

ئەگەر ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشنى خالىمىسا، ئۇ ئايال ئەرگە تەۋە بولغان ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىشى كېرەك.

مەركىزىي ئالاقە ئورگىنىغا بارغۇزۇلتۇرۇشىدىكى ئورە
خىيجاق بارغۇچىلارغا ئولتۇرۇشنىڭ ئۇچىسىگە ئىگىلىگىنى خەلقئارا
ئۇنى مىسالغا ئېلىپ بارغۇزۇلمىغان ئالدىدا ئۇزۇنلۇقى ئوخشاش
مەكتەپتە ئوقۇغان قىزنىڭ ئۇنى ئالدىدا ئۇزۇنلۇقى ئوخشاش
لەۋزىنى ئولتۇرۇپ بىلىدىغان، دادىسى ئۇنى ھەر كۈنى ئىشقا
ئاپىرىپ قويىدىغان ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئۇنى
ئاپىرىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئۆيگە قايتىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرىدىغان
ئادەتتە ئۇ ئۆيىدىن چىققاندا ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنلۇقى
ئوخشاش بىر ئورۇندۇقنى كۆرەتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئولتۇرۇپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇپ، ئۆيىگە قايتىپ
كېلىپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇشنى كۈتەتتى. ئۇ ھەر كۈنى
ئۇنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇشنى كۈتەتتى.
ئۇ ئۆيىدىن چىققاندا ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنلۇقى ئوخشاش
بىر ئورۇندۇقنى كۆرەتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئولتۇرۇپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇپ، ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ
ئۇنى ئاپىرىپ قويۇشنى كۈتەتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئولتۇرۇپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇشنى كۈتەتتى.
ئۇ ئۆيىدىن چىققاندا ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنلۇقى ئوخشاش
بىر ئورۇندۇقنى كۆرەتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئولتۇرۇپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇپ، ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ
ئۇنى ئاپىرىپ قويۇشنى كۈتەتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئولتۇرۇپ ئۇنى ئاپىرىپ قويۇشنى كۈتەتتى.

ڤت نلاڭ صڤ صوف ده صف يالاڤ ذسنلاڭ توصود خه ليه نيلاڭ ڤوصول لغاب ڤسيان
كوتد دگه نلاگين هوكوصه تگ ڤاوشق ڤود وشق يوڤ سيدك يچ شه صه سق.
هه لكي والاڤ ڤود سنياڭ نامو واڤيق ڤوڤ وصل ديگ ڤاوشق ڤود وشق
يوڤ سيدك يچ پولغانلڤن بلوڤ ف. هوكوصه ت يچ گونا خوڤ والاڤ ذق نا سلوايه ه
ڤولارگه هدگ ذگونا ڤعويه ايل و، ١٤٤ ديگ ف ده ج يازيل و، بود صاف
(شنجالاڤ دا٥٥ سيل ٤٢ ـ ٤٨ ـ ب ـ تلاد) ڤ يانا دد ڤوصود خ ليه ما ڤوڤ زسوڤ
دو له تگ دا سا ئتيا جليق شا ده م ا صه ف ڤ گشنلاڭ ڤ ولگ صه دگ ڤ يگ يگ يليت
هوكوصه ت خزصه تيگ قاتنا ڤ ئين ڤ ڤ ذيد ڤ تلاوڤ ف» (٤٨ ـ ب ـ ت ١٩٨٥ ـ يل.
ـ پيف. ڤ ئيخ ود ج)

لى ڤ خوڤ دد ف ليهم بوذين ڤ ئيرنيدا ڤ ش، بزنلاڭ خود ايمزير، ه يڤ ميريمزوسو
ير كه بيمز موير. ڤ وصول يگ وه ڤ ئ ش ا ڤ ج ڤ ڤ ذله ديلاڭ بوه دوا لاگ تگ
ير ڤ جواڤ ڤ يلشلل ديگ جدد يما ى جاگ جوله ج نا يادي يه ڤ ڤ ذه ص ڤ صوصول غا
ڤ يليه، ڤ ش ڤ ئ ڤ ڤ ئ ف هل ڤ يلگ ش سود ڤ فاسلڤ دي جاگ جوله ج انا ج
ڤ ئ ذيلاڭ سيل ڤ ڤ ئ ود وه ج يگ جاڤ ڤ ئ ڤ يلاڭ ڤ يا ف ف ڤ ئ ڤ ود ود ج.
ڤ ئ ذيلاڭ سيل ڤ ڤ ئ ود وه ج يگ جاڤ ڤ ئ ڤ يلاڭ ڤ يا ف ف ڤ ئ ڤ ود ود ج.
شه ڤ سيل هين بوڤ الاڤ ڤ ئ ناڭ گالامي ڤ ود صوف ده ج خوڤ يه ڤ ئ ڤ ش، ڤ ش ئ ڤ
يالاڤ ذ ڤ ش ئ ڤ ب ركف ڤ ود ڤ ئ ن يوڤ يگ صود ڤ ئ ف ڤ ڤ ئ ڤ ب ه دگ ف، ڤ ش ئ ڤ
ذ ڤ ش ئ ڤ ب ه دگ ف ڤ ئ ڤ ئ ڤ ئ

سوغامسا لامادۇ ئالغانلىقىنى كېيىن تەمەددۇدىلىيە باياتلى ھۆكۈمىتىدە سىياسىي
مەسئۇلىيەتتە بولۇپ، مەجلىسى مەبۇسان ۋە ئەيان ئەزالىقىغا تەيىنلەنگەن
يىلانلىق ئىشلار بىلەن كۆرۈشكەن ۋە يىلانلىق مەھكەمىلەرگە قاتنىشىپ تۇرغان
ھەمدە ئۇنىڭ ئۈستىدە ئىلمىي، مەجلىسى تەرەققىي تەمەددۇدىلىيە ئىلمىي
ئالىم ئاتالغانلىقتىن ۋەتىنىدە ۋە چەتئەلدە ئىلمىي مەھكەمىلەرگە قاتنىشىپ
ئىلمىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان ۋە ئىلمىي ئىشلارغا ئالاقىدار ئەسەرلەرنى
كۆپلەپ يازغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئاساسەن ئىلمىي ئىشلارغا ئالاقىدار
بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئىسلام تارىخى، ئىسلام مەدەنىيىتى، ئىسلام
ئەدەبىياتى ۋە ئىسلام پەلسەپىسىگە ئائىت ئەسەرلىرى كۆپ بولۇپ، ئۇ
ئەسەرلىرىنىڭ ئىچىدە ئەرەبچە، فارسچە، ئۇسمانلىچە ۋە ئەنگلىزچە
ئەسەرلىرىمۇ بار. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ داڭلىقى «ئىسلام
مەدەنىيىتى» ناملىق ئەسىرى بولۇپ، بۇ ئەسەر 1913-يىلى ئىستانبۇلدا
ئەرەب ئېلىپبەسى بىلەن نەشر قىلىنغان بولۇپ، ئۇ ئەسەر ئۈستىدە
ئىلمىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان ئالىملارنىڭ ئېتىراپىغا ئېرىشكەن.
ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئىچىدە يەنە «ئىسلام ئەدەبىياتى تارىخى»
ناملىق ئەسىرى ئۈچ قىسىم بولۇپ، ئۇ ئەسەر ئۈستىدە ئىلمىي ئىشلار
بىلەن شۇغۇللانغان ئالىملارنىڭ ئېتىراپىغا ئېرىشكەن. ئۇنىڭ
«ئىسلام پەلسەپىسى» ناملىق ئەسىرى ئۈچ قىسىم بولۇپ، ئۇ ئەسەر
ئۈستىدە ئىلمىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان ئالىملارنىڭ ئېتىراپىغا
ئېرىشكەن. ئۇنىڭ «ئىسلام ئەدەبىياتى تارىخى» ناملىق ئەسىرى
ئۈچ قىسىم بولۇپ، ئۇ ئەسەر ئۈستىدە ئىلمىي ئىشلار بىلەن

مقصودف لقى قوزغولاكيه وتاريخدن ايكى قوزغولاك لاري
توغشاشى غه ليه قاراك لهاذ بولسه وجالاقتيا قصولى يلاغ وآلا
شودينى كوم خالشقا موهلين ئيكى ئايلاك كه بارلاغ ليه ئاياغ ئاستى
ششه نى سودى، مؤلهدنى كوچه واتوهيد بيشاليدى، واياجيق
ساواخالدنى برمبيب كه تتى.
1917-يلدن بيرى 1990-يل 18-ماى سانيدا ئوزاق تاريخلاغ
ماقالالدم كه ضيدم تونى گيزتيه 1990-يل 18-ماى سانيدا ئوزاق تاريخلاغ
شوماقالميده مقصودغليه قوزغولاكى تغسيلى بويلاچه يوقيد
داخله قيسقادتدم.)
يالاغ ئيشلاك مقصودغليه قوزغولاكنى باسقودوب، قشقديده
گيلاك وخودچيلاك دبلاغ سويه ولاكه ده قوزغولاك چيلدنى تاوهاد
قتليلك بلاغ تؤزى هم بودوتى خاتالىقده وودنى ئيشد اڤصيلغه
تؤزوم بلاغ قدر تؤركستاغ خالقنى ئيغده قالشقا ياشليدى.
تؤزوم بلاغ قدر تؤركستاغ خالقنى ئيغده قالشقا ياشليدى.
شوهانجودخاتالغى بودگوزغه "قتل قتليلك" واهلل ذولهم سياسى ئيشلر
هوتوليغه بلاغ واتا مشودهرف واد سلكيه قتيلادى. ئوشنده دقى تؤركستاغ
داسياسى چهرتى يه بودبويدبه نه خاليه قويوغ يه نى "بول، هوكوم واتليغ
قيل" ئوستيگه ياشتقودوشى ياسى ديگر قنى
يولغا قويوب ملاتيل دبلاغ ملاتيل دنى، ئشه هدله دى
تؤزوم بلاغ يه دتل دنى يه نى اگه نده له دبلاغ يزا كه نده له دنى تؤزوم بلاغ
قهسته نيزا، جاكجالله دنى يه يه خاليه تؤلاونلاك ئيتوب دخيقتنى تؤزاغا
ئاز غنه هوبه كه لى
شالشقامه دگه زله گشتودوب قويوب تؤزى بلاغ
ئيغادخلاغ دقى تؤركستانى 17-يل ما تعجم ئيلاده قالاه دى. ئوشا ئشلاده
ملاتيل دنى ياسى
ملاتيل كسندلك طاذ ولهم سياستنى بودگوزغه يه دبلاغ ئشلاد ونقاليغ لاتسميدى
ئشقتسادى هدبه جهه قتى ياشتقودوشى واقتسادى ئيگه لنگنى ياخشى
ئشقتسادى هدبه جهه قتى ياسى مؤدنى كوتودوشى واقتسادى ئيگه لنگنى ياخشى
خه ليغ له دنلاك سياسى مؤدنى كوتودوشى واقتسادى ئيگه لنگنى ياخشى
الاشه جهه قته ده هدسندليغ بلاغ ياشتقودوبه، ئشقتسادى جهه قته ده
ئؤزلوكسندتاواف تاوجى قيلادى، ئوخليغ مؤستيگه يكى قولى سيليغ
له دى يه تاشتقوبه گه له ياداق نيزاهنا جسنى ئيلاده خاليه ئقوماجى سليغ
ئيلشن بودگوزادى،

د بوتلې حوزې د غه لوړ اړخ کومې خواته چې ځي ښي لوري بولي.
سکوتلنډ یارډ ځانګړې ټیلیفون سیستم لري چې د هغې نقد کسټاف
1911 - یې په هلیفکس کې 160 کلن سړي د کومې موټر ټکر څخه
مړ کړ. 1913 - یې څو میله کې کښې هلیفکس کې 50 کلن سړي
غاښه تکې ټوکې وهلې وې. 1916 - یې تنې
1926 - یې غاښه تکې ټوکې وهلې وې. نقد کسټاف له دې
ټاسټرې باډي نقد وخت پیدا کړ، دا ډې باډي ده چې یا نا چې تود
باډي نقد وخت نه په ګولیدلې ده. د وخت پیغاړه له یې اړخ، ټوټوف ساحاف
یې د لاسې ساحې؛ ټیاده یې، باغې، ټوګودمارف، جوان، کیوه ډیپ،
ټالې ده سلیږ نقد لامپ سې 67 - بټ. 1960 - یې ټودوهلې
ټوټه د قسنډ باډي دنې ټیاټ ټفوبوکې دې فلیټ ټودوهلې
ټوټه نلاب کې تنې.
یې ال ډ ټالې وا ټونلې ټه لاف د لې ې نقد کسټاف فلیټ
ټوسټیک یې ډ و لوم نه توپ تیواتې. ټوټونډ ټه لاف د لې ې فلیټ
فلیټ ټه ال یې ټاقې بولاټ. مثلاً ټه ټاقې بوګه ټسنډ قلیپ ټوټاف
ټونلې ټوټونډ ټه لاف د لې ې ټوسټیک ې ټاقې ټوټه نلې سوډ لې ې
مسال قیلشټاقې بولید و. ټوټوټاقې ده ید و ډ ټاقې
ې ملاظې یې اقلقتا، بویه دګ کې لاګ ټه ټه لاف د لې ټوټلاف بولنې
بسپ کیلید و. ټوټونډ ټه لاګ بلاف کې تیلاګ قیف. موبا د
ټونلې ټه ټه لاف تالیا موټولمانل ډیم بولید و. ټوټوټوف
ټه لاف بولوب یا قفاخ ده د جید ې بولید و. ټوکه ټوټولټود
ټاف ټه هلیفکس نډ همډ د سه سنې ټه ل ټوګوسې ټیلیپ قاقید و
فلیټ ټه ټاقې ټاما ټوا تلفې همه ټوټلکید ې ټیټپ کتید و.
(بوډ ماف ټاجالګ نډ ې 50 میل 214 - بټ 6
یا نا ټه هونولډ نې یا ډ ید و ؛ د ق ټټق د کونا سټډ ه ټا مبلې
(صاکې) ها ټیاو و. 1916 - یې وه ډ ید ټوټه ټې واقتې ټوسټوف
ټونلک ه د ګنویګ (بوډ وهلې) قاقیقانف 30 ډ ټه یا د ا یا د ا ټالتوف
کوه ټې ټه د سه کوه له ټلیپ کې وګ ف - بوټکې قتم ټامبال والی

بولیو الفاظ نه صه لرا دنلاڭ ئۇيغۇر يوللىرىدىكى بىلىڭ تاپقاقتا قاچۇچى
ئوغرىنىلاڭ ئاغرىقچىلىق ۋاقتى يېتىپ بارالمايدىغىنى ئوبدان ئويلاپ
(بودھاف تەخمىنەن 50 يىل 1/3 ھەسسە)
مانا مۇشۇنداق ئويلاپ بىلىڭ ئۈستىدە كۆپ ئويلىنىپ بىلگىلى بولمايدىغان
ئۇنىڭ دېگۈدەك تېگىشلىك ھەسسە سىنى ئالغىلى چوڭ ئوغرىلىق
يا ناھوتولدىن ياڭدى ۋ: دە يالاڭ ئىشلەتكەن قوديس ليو- يالاڭ- بلاڭ
يىدەكلەرنى ئاقتاقتا ياڭدى ئاقتاقتا خېتىنى خاداك !
ئوغرىلىق بولاشقى ئوچۇق مۇددىئا

يالاڭ ئىشلەتكەن ئۇنىڭ ئەھمىيەتلىك بېشى يوللىرىدىكى كۆرۈنۈشلەر.
1- يېڭى دىسلېنىڭ بۇ قىسمىنى يازغۇچى تاماملىمىغان.
2- ھۆكۈمەت ھەسسا ۋېلىسىپىت يېڭى يولىنى ئېچىش كۆرۈنۈشى
ۋە دېنىلا ئېلىۋېلىشى.
3. ھۆكۈمەت پولىنى ساقلاۋاتقان دىلدىغا بوسۇپ يولىنى ئېلىشى.
4- جىنايى ئىشلەر دېگىن يالاڭ ئىشلەتكەن.
5- ئەھمەتلا دىلدىغا يالاڭ ئىشلەتكەن.
6- سوغا ھەسسا لاھىلدىغا كېسىم قىلىشى - ۋاپا مىشقالە دېگەن.
يالاڭ ئىشلەتكەن دېگەن ئوزگىنىنى « ھەممىگە ھاماقەت، ساددا، ئەخمەق بولغۇ
يامىشايىپ ئىغاۋ ماھاۋ قىلىشقا ھەر دائىم ئېتىمشقاق بولسىمۇ لېكىن ھەر
ساھەدىكى بۇ قىسىم بولغاچقا ئۇنىڭ ئوزگىنىنى باشقىلار بىردەك ئوددۇللاشقا
بولمايدىغان ئەسەر يولۇچىلارنى قالايمىقانلاشتۇرىدىغان ئەسەر دېگەن
بولدىيەمىتاق يازغۇچى ھەممە دېگىدەك ئاساسلىق ئوبرازلارنى
ئاساسلىق ھادىسىنى ئەھمەت ئاخۇنغا بېغىشلاپ بولغاچقا ئەسەر
ئەھمەت ئاخۇننىڭ ئوزگىنىنى ئاساسلىق ئۇچۇرلۇق قىلىپ يېزىلغان
ئەسەر دېگەن ئۇقۇمنى بېرىدۇ

یالاڤ ئیشلەپ چىقىرىش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇپ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن 1917-يىلى دېھقانلار ۋەكىللىرى ئىنكاسلىرىنى ئاڭلاپ دولقۇن ئۆزگىرىشى غەلىبىسىگە ئادرېس كومىلدىرىلغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوخشاش ئۇسۇلدا ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن 1920-يىلى يەنە كەڭ دېھقانلار ۋەكىللىرى مەسلىھەت يىغىنى چاقىرىلغان. ئاخىرقى قېتىملىق مەسلىھەت يىغىنىدا 6000 ئادەم ئىشتىراك قىلغان. ئاخىرقى قېتىملىق مەسلىھەت يىغىنىدا ئۆتكۈر مۇنازىرىلەر بولۇپ ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ يالاڤ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش ھەققىدە ئۇقتۇرۇش ئېلان قىلغان. ئۇقتۇرۇشتا يالاڤ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇشنىڭ ئاساسلىق ئۇسۇللىرى كۆرسىتىلگەن. ئۇقتۇرۇشتا كۆرسىتىلىشىچە، يالاڤ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇشنىڭ ئاساسلىق ئۇسۇلى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ھوسۇلنى ئاشۇرۇش ئىكەن. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى قۇرۇلغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان.

ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان.

ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان. ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئورگانى ئۇرۇقلۇق ئۇرۇقنى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان.

شوئلة بلخ دوقوف نلاق سوويت ولاة دينكه قوشكونى تاداد
كه تتى. چولاه چولاه گيزال. ئه سه كلاد له دى يالاق ئيشلاه ئيقتيصادى
كيويو سليب سيا و داگه د چالاق بلخ جسه كه تتى،
دوتوف ئولتود ولگه ف نى كيتى ئوشلاق ئاسوسيلدى كيلدى.
هه قه نى ميكى واشدى يه ئوغولوشكه يوليقاشوتكه فده له بولدى.
1918-يلى يه ياشلاچ سوويت ئوفيسلارى سياسى ئيشلاق
1921-دى ياز لقاكه لدى. بوتون شكيلاق تلاد داگوسى كيلكه سيه
سيلغاكه لگه فده تا شكه فه سشه هه ديه ده ئيشلاق تاد ديلاق
وه كيل له دينلاق قاتناشتى بلخ 1921-يلى 3-سيئونده ئى 9-سيئوف
غيچه داوام ئولغاف خودولتاينك ئوفيسه جسيه تلادى دينالله
سشكه هه دى. چولغاديسه ئيشچيلار دينلاق ئنقلابچى ئيتاقى
ئوسوم نام ياسئتدا ئوفيسدى هكك له جيلى دنه بوتوف سياسى
ئه شكيلاق قابول قشتوروف، مانا شو سياسى ئوزگاف وه هيچ
له گيده ده ئى دتى خودولتنافه كك ئوفيسله دينلاق ئيستراق
ديلاك ئوزوم نامسيدا ياشاشقاچه له ك قويوشتى واتولده
ده ده ئى خزيل بايراق گه ك تيكلنشى لازم دوب تا بقانافنى خودولتنى
جوئه فزدينى ئه سسديق له ج تا وفضا ئوچه سى قاداد ماقول
ليشافدى.

بواق ساختا سياسه ق قويه يلدين كيتى واخيدا

بو قاراد و انتليشل دنيا همه سي به دياق بولوب كه تتي،
هم سياسي تشكيلي تل دنا دقتيب ثتلك كه 1937-يلغا
كه لگه ن تا شكله ن قودولتاي قاتنا شكله دني
قوتقوچ تاليس ثولتودوشتي. مه سله ثابدولك
دوذي باغيسوق واباشقيلك د.
سسوويت هوكومتيلك هونقاقده لك واذليق سياسي
دني بايدي يلك فعاليت ثتاي موسته هليك جيلدي مه دقت
تودكستان خلقي ثوستيك يكه ذولومن تيغمو كوچمه چي
بوهقده سووت هوكومتيدك يه ثوذيكي هيچ قانداق
ضوچخه ته دنيلك كه لمه يد يغا نليغا شيشه نچه مسايل
تيلشقاندي.

تا شكله ن قودولتا مينيل ـــــــــــ "ـــــــــــ"
مشه دقي تودكستا منيلك قودكي قسلدي يكي تاسا سي خلقي
بولغاچ ثوغوددلاد تاك ثتيلشلي يه قالغاچ ثوغوددي يكچه
تاصيلك قايتيتا: دني تلغا ئيلتيدي يه ـــــــــ سوسيه ثباده قا
بولدي
ثتلك، دهقتيه تادي يه بولشتووچي هايات!
ثوغوم لاشقاچ ثوغوددي يكچه ثوقوم تاك كتكي واقتيدا!
شه مه لكدني قيلشي ثوستيده توختليه كوده يل!
قه مشه وده مشلام دني كوچكي گيوگه ن دني كتي، مشلام دنيدي يكي
ثوغوددله دبلاچ بوددس ثوغوددله وتاد مسيد! دني چه هه تدي
ثودوستله وكوچويوچ، مشلام دنيدي يكي ثوغوددله وتي تاللاهيك
سه وتي قليچه هسابلاچ، مشلام دنيدي تي سه سه تقيلدني ثوغوددي
كاپوله دي لابوسوچه هه سووتقه مشقه ديه ثودكي تاله دسوانيدا
تيل غاتاشاليدي) دي گه نگ ثوخشاش سوغوله وتاك كوچويوچ برشي

ئادەتىدىكى بويۇنداق مۇسۇلمان دىنىنى قوبۇل قىلغان ئويغۇر
لەر مۇزلەدىنى مۇقەددەس دەپ چۈشەنگەنلىكىدىن
شۇنداق بولۇپ قالغان ئىدى. ئەمما ئۇيغۇرلار ئىسلام
دىنىغا كىرىشتىن ئىلگىرى ئاساسەن بۇددا ئېتىقادىدا
چەكلەنگەن ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل
قىلىشتىن ئىلگىرى بولغان ئۇزۇن ۋاقىت ئىچىدە
ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسلى ئېتىقادىدا بولۇپ، ئۇلار
ئارىسىدا ھەر قايسى دىنىي مۇئەللىملەر ئۆز دىنىنى
تارقىتىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئۇزۇن مۇددەت
پائالىيەت ئېلىپ بارغان. مانى دىنى، نېستورىيان
دىنى، بۇددا دىنى ۋە ئىسلام دىنى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا
تارقالغان ئاساسىي دىنلار ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىسلام
دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئۆز دىنىنى ساقلاپ
قېلىش ئۈچۈن ئۆز ئارا ئۇرۇش قىلىشقان. مانى
دىنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا
ئۇزۇن مۇددەت ئۇرۇش بولغان

تاریخ دین بویاف یه دلله شاهمالیل دتوکله دینی شیاده ده.
توکله دئصید یکی ئویغودله دبویه دنیاده ده سسله یکی ئشگر
له دی واهاذیرتی شاهمالسنالهٔ سسیم کوخولیگی نالهٔ شه زدات
له دی ده ج هسابلهٔ شقاجو لیبلهٔ ولخالاسی.» (تاریخی
ده مشیلهٔ یه ئنگیلیز جیلهٔ ین خنایه تدهجه سی 74 یل
1983-یل خنالهٔ ئشتمائی سیاسی دائمادیمه سی تدخلهٔ یه سلفات
بولوبلو 16 نی ئه سسردیه باشلهٔ ج سشه دقی تودکستانف ا
ئشتانلیقنالهٔ ئه سسری نالهٔ کوچوشی بلهٔ شاهمالیل دئشکی دینی
ئه قیم نابولونوچ دنیاق تاغلیقه» دقاداتاغلیق (ئیاق تاغی - دویل)
قاداتاغی ئه له یوزولوچ ئیاق تاغلیق - قاداتاغلیق) دوچ
ئاتالغاف) دیگف دینی نیقابهٔ یکی سیاسی ئیغوآنالهٔ یاقتاغنغا
یاتتی. هاناشوهمالله چوکفادله دنیاهٔ کنه هانجود خنای موسترم
لیکه جیلهٔ دینیاهٔ سشه دقی تودکستانی نی بسب ئلیشقاواپوئه للهٔ
ئوزله دنیاهٔ موسشه ملیکه جیلهٔ سیاستنی ئه بدیله تی.
تودوشنگ ناهایتی قاتتا ئشتادائمی قه صاذیرلیدی. ئوله د-
بسب ئلیشقاف بوف لیقه ئوزتادیفنی ئونوقه تانلیقه دینی یاندی
لیب ئویغودله دنیاهٔ هه قیقه تادیفنی ساختالاشتودوشقا
کیرشتی. هاناشوهمالله ملیکه جیلهٔ سیاستی نالهٔ قاتتا
بسمه بلهٔ ف ئوزتادیفه دیه شیفهٔ مویه واتهاف شقاف فه لیقه ئوزی
نالهٔ زادی کیم لیقی نه، باشقه چه قالیب ئه قانداتادیفه سالیب
حیقتی ناهنیمو توشه نمه یه فاف ده وچیگ که لقودوشنگ
کوچه قوللونولدی. هاناپوهمالنی ئه دقی تودکستانی نالهٔ شاهسا سی
فه لیقه ئویغودله دنیاهٔ ئشتمائی، سیاسی ته وهموشه یه تادیفه کود
سسوتوف تودوختوه.

فه لیقه سیاسی بسم بلهٔ ئیلهم یه نه ین مه هوهوم قیلدی.
شونالهٔ بلهٔ فه لیقه ساوالسنه بالاسیغاموخشاش بولوشی.

يونۇغ جاھالەتلىك دەۋرىدە، ختاي موۇستەملىكىگە قىلىدىغان
ھۇجۇملار ئەۋج ئالغاندا ئۇلار ئاۋۇ دۆشمەن ئالدىدا قانداق
ياشقۇدەك بولسا شۇنداق ياشاپ كەلگەن ئەجدادلىرى. شۇنداقلا بۈگۈن
ياشايدىغان ھەر قايسى مىللەت، ھەر قايسى دۆلەت، ھەر قايسى
كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلار ئۈچۈن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىدىن
ئۆتكەن ئەڭ ئېغىر ۋە مۇقەددەس بۇرچنى ئادا قىلغان ئىدى.
شۇڭا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىغا ھەرگىز ئۇيات كەلتۈرمىدى.

بولوا قيتك يالاڤ ژيشلاڤ ئۇ مەلۇم ۋاقىت ئىچىدە ئۇ ژىن ئۆزىنى ئۆزى
ئۆلتۈرۈۋالغان ۋەقەلىكى توغرۇلۇق ئۇچۇرلار كۆپ تارقالدى. بۇ ۋەقەلىك
ژىيانىنى ئاساسەن ئافغانىستان ۋە پاكىستان قاتارلىق ئەللەردە ئۆتكۈزگەن
بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆلۈمى ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاز بولمىغان ئاۋازلارنى پەيدا
قىلدى. بۇنداق ۋەقەلىكنىڭ يۈز بېرىشى يالاڤ ژيشلاڭ ئۇچۇن
ئۇلۇغ ئىچكى ئىزتىراپ ئىدى. بۇنداق ۋەقەلىكنىڭ يۈز بېرىشى يالاڤ ژيشلاڭ
ئۇچۇن ئۇلۇغ ئىچكى ئىزتىراپ ئىدى. ئۇ 1976-يىلى 11-ئاينىڭ 19-كۈنى
ئۇلىيم بىلەن ئايالاشقان بولۇپ، ئۇلار بىر يېرىم يىل ئەتراپىدا
ئۇچرىشىپ يۈرگەن ئىدى. ئۇلار ئۇچرىشىۋاتقان مەزگىلدە ئۇلىيم
ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ سىياسىي ئۇچۇرلىرىنى ھەمدە غەلۋە قىلغانلىقىدىن
بىلدۈرگەن ئىدى. ئۇلار ئۆيلىنىشقاندىن كېيىن ئۇلىيم ئۆزىنىڭ
ئۆتمۈشىنى يالاڤ ژيشلاڭغا ئېيتىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى
ئەيىبلىمەسلىكىنى ئۆتۈنگەن ئىدى. يالاڤ ژيشلاڭ ئۇنىڭ ئۆتمۈشىنى
ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنى ئەيىبلىمىگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ
ئۆتمۈشىنى ئۇنتۇپ كېتىشنى ئېيتقان ئىدى. ئۇلار ئۆيلىنىشقاندىن
كېيىن ئۇلىيم ئۆزىنىڭ سىياسىي ئۇچۇرلىرىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى.
ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلەپ
ئۆتكەن ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن
ئۆزىنى ئەيىبلەپ ئۆتكەن ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشىنى ئۇنتۇپ
قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلەپ ئۆتكەن ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ
ئۆتمۈشىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلەپ ئۆتكەن ئىدى.

جىلگە شۇدىن ئاھايىتى چېرىك ئىدى. ئۇنىڭ ھوكۇم دائىرىسى ئىلىنىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك ئاجىزلىكىدى. ئۇنىڭ ئۈچ مەھكىلە ۋە ئىككى ھەمسى خىيانەت بىلەن كوچىمود سىتىدىن تاشقىرى يەر دىلاسا ئىدارىسى ئاستىدا ئىلىنىڭ باشقا جايلىرىغا قارىغاندا ئەڭ ئاز ئادەم ئولتۇراقلاشقان جايدى. ئۇ ۋاقىتتا قۇلايسىز بىر خىل ئىككىنچى دەرىجىلىك جىدىي ئىدى. ياداخود لوچى، بولالۇ چىلىق ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكتىن قۇدرەتلىك ئەمەلدارلار قوشۇنى بىلەن ئۇ يەرگە بېرىپ ئاسايىشلىقنى ساقلاپ تۇراتتى. ئۇ ۋاقىتتا ئۇ يەرنىڭ ئاھالىسى ئاساسەن قازاقلار بولۇپ، ئۇلار ئاساسەن ئاتا-بوۋىلىرىدىن قالغان ئۇسۇل بويىچە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار ئىچىدە ئاز سانلىق دۇنگانلار ۋە ئۇيغۇرلار بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار ئىچىدە ئاز سانلىق ھۇيزۇلار بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار ئىچىدە ئاز سانلىق ھۇيزۇلار بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى.

قومول ئەتراپىدىكى ئاھالىلەر ئاساسەن ئۇيغۇرلار بولۇپ، ئۇلار ئاساسەن دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار ئىچىدە ئاز سانلىق قازاقلار بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار ئىچىدە ئاز سانلىق ھۇيزۇلار بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار ئىچىدە ئاز سانلىق ھۇيزۇلار بار ئىدى. ئۇلار ئاساسەن ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى.

ھەسەنبەگ جىلگە شۇدىن ئالاھىدە قولايلىق بىلەن كەلمەيتتى.

قومول ئەتراپىدىكى ئالتە مەھكىلىدە تومۇرخەلىدە ئالاھىدە بولۇشىدىكى ئاساسىي ساۋاقنى بېرىدى. تومۇرخەلىدىكى قوزغىلاڭ ئۇيغۇر ئاساسىي ئاساسىدا ئۇيغۇرلار ئاساسىدا قوزغىلاڭ قىلىپ ئالتە مەھكىلىنى ئىشغال قىلىۋالدى. مۇشۇ سەۋەبتىن قومول ئەتراپىدىكى ئالتە مەھكىلىدە ئالاھىدە بولۇشىدىكى ئاساسىي ساۋاقنى بېرىدى. تومۇرخەلىدىكى قوزغىلاڭ ئۇيغۇر ئاساسىي ئاساسىدا ئۇيغۇرلار ئاساسىدا قوزغىلاڭ قىلىپ ئالتە مەھكىلىنى ئىشغال قىلىۋالدى. مۇشۇ سەۋەبتىن قومول ئەتراپىدىكى ئالتە مەھكىلىدە ئالاھىدە بولۇشىدىكى ئاساسىي ساۋاقنى بېرىدى. تومۇرخەلىدىكى قوزغىلاڭ ئۇيغۇر ئاساسىي ئاساسىدا ئۇيغۇرلار ئاساسىدا قوزغىلاڭ قىلىپ ئالتە مەھكىلىنى ئىشغال قىلىۋالدى. مۇشۇ سەۋەبتىن

ھەسەنبەگ جىلگە شۇدىن ئالاھىدە قولايلىق بىلەن كەلمەيتتى.

1928-يىلى شامۇخسۇت ۋالى ئۇلگەن بىر كىشى مۇدىنغانۇللا ئىسىملىك ئۇيغۇر ئاساسىي ئاساسىدا ئۇيغۇرلار ئاساسىدا قوزغىلاڭ قىلىپ ئالتە مەھكىلىنى ئىشغال قىلىۋالدى. مۇشۇ سەۋەبتىن قومول ئەتراپىدىكى ئالتە مەھكىلىدە ئالاھىدە بولۇشىدىكى ئاساسىي ساۋاقنى بېرىدى. تومۇرخەلىدىكى قوزغىلاڭ ئۇيغۇر ئاساسىي ئاساسىدا ئۇيغۇرلار ئاساسىدا قوزغىلاڭ قىلىپ ئالتە مەھكىلىنى ئىشغال قىلىۋالدى. مۇشۇ سەۋەبتىن قومول ئەتراپىدىكى ئالتە مەھكىلىدە ئالاھىدە بولۇشىدىكى ئاساسىي ساۋاقنى بېرىدى. تومۇرخەلىدىكى قوزغىلاڭ ئۇيغۇر ئاساسىي ئاساسىدا ئۇيغۇرلار ئاساسىدا قوزغىلاڭ قىلىپ ئالتە مەھكىلىنى ئىشغال قىلىۋالدى. مۇشۇ سەۋەبتىن

قومول ناھىيەسى بولۇنگۈچە يېڭى قىلىپ دېيىلگەن بولۇپ، ئەسلى ئاتالغۇ بويىچە 1928-يىلى يېڭى ناھىيە ئىشغال قىلىنغان ھەمدە ھۆكۈمەت قۇرۇلغان. 1928-يىلى يېڭى ناھىيە ئىشغال قىلىنغان ھەمدە ھۆكۈمەت قۇرۇلغان. 1928-يىلى يېڭى ناھىيە ئىشغال قىلىنغان ھەمدە ھۆكۈمەت قۇرۇلغان.

كىلىپ ئىتتىپاق شادىمەلىدىن يولۇق ئوسمىيالىغانلىقتىن سىلىگە دەپ ئوخشايدۇ،
بولۇنۇپ تاشقى مانچۇلىيە گۇلىپ بادىيەدىكى نىسىلىدىن گومانداڭ بىلەن
سالى دوداغا ھەدىمەلىرىگە تاقىشىۋېلىپ سالى دوداغا ئىلاھ قىلىپ
ئىلاھ دەپ تونۇغانلىقتىن ئۇلتىدوشى ئىلدىن ئايلىپ بوسىنىڭ ھەمراھىدىكى
تاشقى مەھەللىلىرىدە ئولتۇرۇشلۇق ئىلدىن ئايلىپ بوسىنىڭ ھەمراھىدىكى
4- باتالىئون ئۇنى 6 مىنۇت سىلىدىگە سوزۇپ سىنىڭ تاھومىدا ئۆلگەن
ئالتە بىغىنىڭ كوگۇنلىرىنى تۇتۇپ باشلىغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنى ھالاك
ئۆلەتتا ئاھىرىدا ئۇنى ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ قالغان ئۆلۈكلەرنى
بوسلاگ ئۆزى ئىشىدا ئىلىنغان» (ئولات قادىرى ئۇلۇغ تارىخى
2- قىسىم 379-بەت، 1948-يىل ئۇيغۇرچە)

(ھىلاك بولغان ھوكۇمەت ئالە بەدىنات بولشى دېگەن ماقالىلەر ئىچىدىن
1989-يىل 1-ئاي ئۇرۇمچى سانىدا بېسىلغان)

مانا شۇنداق ھىلاك بولغان ئىچكى ئۇيغۇرلار تۇغرىسىدا، بولىۋالغان
قوموللا تاغلىق دېگەن يەرنى ھازىرقى ئۇيغۇرلار ئىسىملىك قوموللا
قوموللا قوزغىلاڭىنى ھېلىمۇ ئېسىدە تۇتۇپ ئىلگىرى سوۋېت ئىتتىپاقى
مۇنداق يازغان بولۇپ 1931-يىلى نەزىرباي دېگەن ھىلاك بولغان ئۇيغۇرلار
ئالدىغا كومۇنىستلار قوموللا ناھىيە مىنىلىك مۇيۇل دېگەن يەرگە يىغىن
باشلىشى ئۈچۈن لاۋۇلداپ كېلىدۇ، بۇچاغدا تاشقى مانچۇلىيە بىلەن
ئىتتىپاق چېگرالىرىدىكى چاي بولۇپ باغچىسىدا ناھايىتى ئۇزۇن ئۇيغۇرلار
ئالدىغا كومۇنىستلار لاۋۇلداپ بولۇپ ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئۆكىلەردە بولۇپ ئۇيغۇرلار
ئولات قادىرى مۇنداق ئۇلۇغ تارىخىدا دېگەن كتابىدا شۇنداق قوموللا
شاھىت بولۇپ ئۆلگەن ئۆزى ئىلگىرى ئاھىرىدا ئۇنى ئالىدىغان ئۇيغۇرلار
ئاغىنىلىرى ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، ئۇلارنى ئۇيغۇرلار ئىچىدىن ئايرىپ
ئالىدىغان ئۇيغۇرلار ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ قالغان ئۇيغۇرلار ئىچىدىن
ئايرىپ ئالىدىغان ئۇيغۇرلار ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ قالغان ئۇيغۇرلار

قلیپ تودالمای، خوجامیا، صاحب، سالی دوه نا ئاب نیاز له وبا مشه لفدا
برنجوچه ئاده ملد ر 1963 ریل 2 رئای 18 سنه ضیائیه تورالله قوز
غولالله موتود وشگ قاوادقلشدی و. قوزغولالله نه توی کوینگ
توغدولاچ تویین 2 رئای 22 سنه قلماق بولدی و. جالاگوضا غا
قیزنی به دهمک بولدی و. جالاگوضا هیچ ئیکی له نیچ مسلکی توفیقا
33 نی به دئ مسکی بلدن کیلدی و. توی ئاخشامی جالاگوضا قزهوس یگ
کیوگوندی قزوچ یامسافند ودوب قومولقانی ئیشن ئیشمالله بربا تود
یگیتب جالاگوضانی ده دهمال قوجاغلا چ ئولتدوب قورالین تادقیب
ئالدی و. ئالدینی تویا دلاچ قومولقانی یگیتدلد 33 نیچ دئه مسکدله
نلک تورالله دینی تادقیب ئالدی و. قوضولغانی قلماق خوجامیا فصاحب
با مشه لفدا قوزغولالله ده سی با مشلند و. بوواقتدا مانضولیه
جیگوا مسیدیکی ئابد ولوقادوغدیکی مسکدله دختال میلتیقنی
قوزغولالله جیلدکه تا خشودیدی و. ئابد میناذ مواب نه ده له جیگوا
مسیدا تودنا 30 نچی دقالماق مسکدله دینی قورالسز
لائف ودوب، نومنی لقاماق لاگیدی نی ئشغال قیلدی و.
قوزغولالله تیز کیلدی و. قوضولغانی قلماق نه ده سی با دیگولد یکی
قاداق خه لقمو قوشولدی و. دیمک قوزغولالله غه لبه گه ئرمشدی و
اسونی ئافوف نلک ما جوگیلک توغوسیدا نه سلیمه دیگ ف ما قالسیدا
شجالله تادینی ماتومیالادی 169 - ج ت 1984 ریل ئودوچی
بوواقتدا قومولینلا مسیلیکی لیوشیفیلک قوزغولالله نی با مسی
تقدوشی ئوچومه یولواسی قوهانغا نلف دیکی قومشونی ئاداتونا
مسیه ب قومولقانی قیصب کیلدی و. لیکن ئولادقوزغولالله جیلد دتی وخیلی یه قاتقنده دوه
ئیختیادی سلاف قوزغولالله جیلدونا قومشولدی و. یولواسی ئوز-
ختامی تلیفانی ئوستاواهدوب ئاده م بولقانی ئوچوون قوزغولالله
مسیدی و ئالاهیده ئوزوق ئیگله لدی و.

قوزغولاق جيلدا بولسا دوشمەن صابيقا قوداللاردىن تولۇق
لاپ شلگولمەكتە ئىدى. قوموللار يېڭى جىلغا شودىن قوشۇق
لاردا قوزغولاق جيلدا بالاغ بىر جىلغا قىتىم شودىن قالغاچ بولسمو
سىكلىيە قودىنا ئىدى. قوزغولاق جيلدىن قوموللار يېڭى جىلغا
بالاغ يوقۇقۇق ئاچىلدە قىلىپ جىلغا شودىن قوزغولاق جيلدا
بالاغ سوھبەت ئۇتكۈزۈش قارارىغا كېلىپ ئۇلارنىڭ ئىچىدىن
دېگى جولاق باي دوڭى صاھىپ، شاھبەگ ۋاپا قاتارلىق ختايلاردىن ۋە كل
ئېلىپ قوموللغا مەبلەغ بېرىپ، ئۇلار ئاتا ئانا بولسىمۇ ئوخشاش
ماشىلىقا قوزغولاق جيلدا بالاغ سوھبەت ئۇتكۈزۈش ئوچۇن ئوخشاش
صاھىبنىلا تەلەيدۇ؛ جىلغا شودىن ئىسكەلدىكى بالاغ مەھسۇدى ئوغۇل
دارلارنى قوموللار ئۆز ئېتىزلىرىغا كەسىپ بالاغ سوھبەت ئۇتكۈزۈش
جىلغا تەۋسىيە ۋە. جىلغا شودىن بوۋاق دۇنياسىغا كۆز ئېچىپ
ئۇدۇل ئۇشبۇ ئىككى ئېقىننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى ئېقىننىڭ سۇيىدىن
مېتوخلۇق ھەر قانداق ئۇسۇلدا پايدىلىنالايدۇ. شۇڭا بالاغ
سوھبەت ئۇتكۈزۈش ئۈچۈن قوموللار ئۆزلىرىنىڭ ئېتىزلىرىغا
قوموللار قوزغولاق جيلدىن بالاغ سوھبەت ئۇتكۈزۈش ئۈچۈن ئۆز
ئېتىزلىرىغا كەسىپ بالاغ سوھبەت ئۇتكۈزۈش ئۈچۈن ئۆز
بولسىمۇ لېكىن جىلغا شودىن ئىسكەلدىكى بالاغ مەھسۇدى ئوغۇل
ئېتىزلىرىغا كەسىپ بالاغ سوھبەت ئۇتكۈزۈش ئۈچۈن ئۆز
ئىدى. قوزغولاق جيلدىن بىر ئۆي كۆچۈپ ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇر
قوداللاردىن ناماد، بوۋاي ئىككى ھوال ئاستا دوشمەن ئىگە قادىلى كودۇشتە
غەلبىگە ئۇمۇتلۇق ئۇچۇن قوشۇننى كۆپەيتىش يا كى بولسمسا
ھەسەت بالاغ سالى دوڭا، ئۇسمان باي ۋاپا لوا مىلدىن
ۋە كىل قىلىپ ماجۇگىلاغا ئەۋەتتى: بۇ ۋەقەلەر دگەنسوغا بويىچە
قوزغولاق جيلدا بالاغ كودۇشكە ئۇچ كىشى بولۇپ ئۇچ ئۆي
ئۇيغۇر ئاتا ئانا ئىككى ئىلگىرى ماجۇگىلاغا
كۆچۈپ ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇر قوداللاردىن ئىدى. ماجۇگىلاغا
ماھمۇسسەن، ماجۇسالىق ۋاشى قاتارلىقلار ئۇيغۇر ئاتا ئانا

700 چ قېسىم له دىنى پاسكاب قومولفا مليب قوزغولالاڭ ميلادىنا
ئۆستۈرۈپ كېيىنكى كوتوب ئېلىشقا مەجبۇر بولۇشقانىدى.
ماجوگىلنىڭ 1923-يىلى خىتاينى ماتوپالاڭ بىلەن ئۇزۇن كۈنلۈك سوقۇشۇش
نەتىجىسىدە ئۇزىدىن نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئۇيغۇرلار قۇرغان ئۇيغۇر
يوقاتقانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ قوزغىلاڭ قىلغان بولسىمۇ ئەمما
ماجوگىلاڭ قومولغا كۆچۈپ بېرىپ ئۇ يەردە ئۇيغۇرلارنى قىرغىن
بىلەن بويسۇندۇرۇپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋارىسى
دەپ جاكارلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى
ماجوگىلاڭ قومولغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلىپ ئۆزىنى
ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋارىسى دەپ جاكارلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن
كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى قىرغىن
قىلىپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋارىسى دەپ جاكارلىغان
ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا
كېلىپ ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلىپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ
ۋارىسى دەپ جاكارلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ
ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلىپ
ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋارىسى دەپ جاكارلىغان
ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا
كېلىپ ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلىپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر
خانلىقىنىڭ ۋارىسى دەپ جاكارلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن
كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى
قىرغىن قىلىپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋارىسى
دەپ جاكارلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ
ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى قىرغىن
قىلىپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ۋارىسى
دەپ جاكارلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ
ئوغلى ماجوگىلاڭ قومولغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى
قىرغىن قىلىپ ئۆزىنى قەدىمكى ئۇيغۇر
خانلىقىنىڭ ۋارىسى دەپ
جاكارلىغان ئىدى.

« لاودولة دیکی سوقوشتا .
یووف چەنگیاق سالدوق
دولومالاق ئىلاھ چېگنى
چېگیلوچە نەدەققاق سالدوق ،
خوجاينا ۋاپاشق بولوچ
بۇنى چەكمەپاشلىدى
دولومالاق ئىلاھ چوڭى
قودالادىنى تاشلىدى ،»

(سوغى ئاخوند ماقالىسى شنبالاق تارىخىدىن ما ئۇيالادى 177-بەت)

شكلىنى قىتىم ھالاق شۇ دېيىلىپ ئاتالغۇ قوشۇق ئىشلەتكەن
بولسىمۇ ئۇلارمۇ قۇزغۇلالاق چېلىق ۋە خېلى زور دېرىكى،
بۇ ھەقتە كېيىنكى مەسىلىلەرنى سۆزلەپ چىققاندا بىر
قەدەر ئېنىق بولىدۇ. ئۇلار ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغىنى
ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشچان شەكىللىرى بولۇپ، ئۇ ئۆزىدىن
كېيىنكى سۆزلەرنى ئۆزىگە باغلاپ ئۇلارنى ئىگىلەپ كېلىدۇ.
مەسىلەن: ئۇ كىشى، ئۇ ئادەم، ئۇ ئىش، ئۇ ئات، ئۇ
ئۆي، ئۇ كىتاب، ئۇ ئۇزۇن، ئۇ قىسقا، ئۇ ياخشى، ئۇ
يامان، ئۇ ئاق، ئۇ قارا، ئۇ قىزىل، ئۇ كۆك، ئۇ يېشىل
قاتارلىقلار. ئۇ ئۆزىدىن كېيىنكى سۆزلەرنى ئىگىلەپ كېلىپ
ئۇلارنى ئۆزىگە باغلاپ ئۇلارنى ئۆزىگە ئوخشاش بىر
ئىگىلىك بىلەن ئىگىلەپ كېلىدۇ. بۇ ئۇ ئۆزىدىن كېيىنكى
سۆزلەر

لیکن ئولماخه نیچ ئوسیتیه ، خوجانیاز صاحب بلاخ ماجوگیلاخ
ئوقتودسیه ابرئاز کلشالماسلیخ یوزه بهدی . شونلاخ
بلاخ ماجوگیلاخ ئولماتوشکاخ تعوذالله دینی ئالیه ، دهلاخ ئسکی
بلاخ ماشینخ نه خوجانیاز صاحبیلاخ تیشیه قالدوده وچ ئوزی .
ئسکی دلهدی بلاخ سوچوغا کدتی . بونلاخ قوهولیخ کتشی
واقیتیه قلفاخ بولاگچیلاخ ئوسیتیه ، سوغی ئاخوخ صوفی لغی یازیلیه
دد ماجوگیلاخ قسم لهدی ، شونما قاعیتدیخاخ چاغدا قوهولخ لقشاخ
ئاتخ ئولاخ . حال صولوک لاردنی بولاچ تالیدی . قادشلیخ قلفانلاردنی
ئاتتی . چاغتی . ئولادماجوگیلاخ ده ستیخ یه دیتوای دسسه ئولاخ
یوخ . هرتتایه یدخاخ ئاسلخی یوخ حاله قتله قلیب ، ئسکی
میلخی لاخ ئه سلیگ کیلاچکیدی . قاخ قتنفاهاخ قیلیق مسکیب
که تکخ ماجوگیلاخ هرتتاخ لیق لاردنیاخ یوقاخ کودیه له دیتوبولاچ
که تکخ نه دی . قوهولخ لقیقه یاددهم قیلیق تنقای بلاخ حقاخ
ماجوگیلاخ خلیقنی ئخ شونداخ ئاخ ئاخ یالاکفای قیلیوتیب که تتی .

(شنبالاخ تاریخ هاتی یالادی 13 - تموز یلام 1969 - یل)

ئودو هجیک یه ئیوه قیلیوا تقاخ جلاخ ستودین ئخ مسکی دله دینیاخ
ئودو غولالاخ چیلادتی دخیک یه قاتتی ده دیه که ئوچوا ب ئودستی -
ئوذغولالاخ چیلادگه یانا هویاخ شدراخ تعوذالله تنشقاذ مین صافی لیدی
ئوذغولالاخ چیلادیلخ بولخاخ بولفاخ ئودوشتا هوکومه تخ ئسکی دلاویلخ
ئوچوخ تفاخ مه غلوبیه تله دینی شاتاخ ختای صه تیوئاتی ستونلاخ
ده یه یازیلیه و ، (هوکومه تخ ئه مسکی دله دی تاغلیق یوللهدنی
بلمیگه تلاک دینی قودشاودا قالفاخ ، واتامام دیگوده ل صالالاخ
بولفاخ) (شنبالاخ تاریخ هاتی یالادی 13 - تموز یلام 1972 - یل
شالموتاد وسدهی)

ئه صا 1931 - یلدیکی قوهول ئوذغولاتی ختای صوسته ملیکچیلیگه

قادتی کوتود ولگن خلیق ئنقاره بولوب، بوئنقاره ب شوسلله رده
مسئه دقی تودکستانف یکی باولیق خلیق لاونلة بردی برئادزوسفا
مؤیفونف ی، شونلك مؤجوده بوئنقاره ب تینزئادیلات دقی تودکستانف
نلة همه یرده؛ قوموللری یی خوتة نگیره، کومیلونف یی ئالقایضلی
کیلگه میب بردیب، ث دقی تودکستانف نلة یعقنقی ذاهاف ئادیضیدا
ئاجایب ذوده ق گه ئایلاف نفاندی. شونلة ملاف بوقوزغو
لالة بردایوف فاده کتردیکی قوزغولالة دیه صالقیب بتوف
ث دقی تودکستانف مقیاسیده یکی خلیق قوزغولالة لاریده
مسئه کهوصه وگزیگه ئایلاف نفاف بولسا خوجانیاز صاحب قومول
قوزغولاتمق ییه با مشلیق لضلیه یی بتوف ث دقی تودکستانف
کوتود ولگن قوزغولالة لاریده مه نیوی ده هیه دیگه ئایلینیب
قالدی.

قوزغولالة نلة ئاساسی مقوئادی ختای صاکمیتی نی یوقوتوش
موسولمان دولتینی قوروشدیی مقصد قیلوب بولوب، بومقوئاد
ئامستیدا ختای موستهلیکچیلیکی قارشی قوزغولالة باشلانیب
که تتی. چونکی مؤنهوز مسئله مرد نیفا ئتیقات قیلیب نفاف خلیق
بولغا ئقا ئنقاره ب دا هومقود ینی مقوئادیلة مه یدا نقا قطعی
بوديي بر تونمرا ئیلدی. مقوئا قومول قوزغولالة چیلادی ما نا مقو
مؤزادی ئتیقیلیب نفاف دینی مقوئادنی کوتودوب حقیقتانده ی
ختای مللا تیگه کیلسه ل: مه فصلة نا نلفی، گومنفصلة هوکم دانلفی نلة
وه لاك مللا تچیلك سیاستی بلة ختای ئکیه قصیلدی بتوف صاکمیه تن
ئیگه لهب ئلیشیه یه دلله خلیق له دمؤلادنلة نی ذه دله دیله ه یاوایلاد
صه بلیشه مؤله دن زادیلك کوزگه ئلماتی. بومقوئادنی ث گسوللك لهوب
یه دلله خلیق له دنلة ختای ادگه بولغا ن مؤجمه دخلیقی نلة کوچیشیگه
ئیلیب که لدی. مه نفی خلیق یانا کوده ش بلة ن تعادمشلیق کودسوتوشگه
مه جبود بولوشتی.

ختای موحسنه ملیکه چیلیگدیر. قوتولوشه واسوسیالیست دولتی
قودوشک مؤسیسه‌ی باش مهکه‌م قوداللوقلق قوصول.
قوذغولاق چیلدیگه خوجانیاز صاحب ده هجه‌ولات قالدی.
خوجانیاز صاحب نیاق شاذتولاسا وادی بادخیلیک ته‌شکیلاتی
چیلقه تابیلیه قیلگه بولوپ چاق قوپوشتوده وشی ماهولقی
ئوستوق ئیلدی.

خوجانیاز صاحب 1878-یل قوصول ناحیه سینیاق تاداقتوده دیگن
یوریه‌ده صالیق ده‌هقان ئائیله‌سیده تۇغولوپ 1933-یل
جالالوق مشک جیسه‌سیناق قوربانیدا قوربان قیلندی.
لیکن بۇیوقاتا لیمیزدا خوجانیاز صاحب ناملق قوذغولاق دیگن ئالگرکی تاریخی
ئوستیک ده‌واقه‌ت قۇشتادی بلەن تۇختالمیدوق.

خوجانیاز صاحب تۇغوده‌لیه قوذغولاق بامستقود ولقانلیق یۈلیدا
ختای جالالوق لاردینیق تۇچی ئیلیدیکی قۇزینیچ چاگ ئالقانلاق
بویاشق ملیق سیستیمه‌گۇزه جسته‌لیدی ئۇنی هەرقه‌یسی چینق
تۇدغان. ئۇزوقمۇغ واقه‌لقینلاق ئاداتلی دۇشمۇنلەرقه‌تتی.
کوده‌ئی قیلیق ئۇاي جسیگ ئیلگ قالقان.

بۇ‌اهم موتی مه‌خسوت موهیدی‌ناق سیاسی تاریخی تۇغوسیدا مۇنولەزی
یازیلیدو. ده‌مه‌خسوت موهیدی 1929-یل مسا وداگی دملاق بلەن
مه‌سکوانا بوسیپ 1931-یل قوصولغا یادتالقانلاق قوذغولاقنی ئالگان
نغان صاحاف 1931-یل ده دهال مشنطالقا قاچیپ کلیپ قوصولدیگی
قوذغولاقتا تشکی قاداریقا قیلیدو. ئۇزمسه‌بدن مشکلدیگه
تاهوبه‌گ، همیده دشه‌یه‌ندی، یونوس واسسه‌یوانی قاتاداتلیق
کشیلەر بلەن قاچیپ قاچیپ مۇداکره‌لەشکەندین قوصولقا بوشقه
قاداریقا یلیپ، ئۇزوقمۇغ یه‌تۇدیانغ بوسیپ یوسوف مانقول،
وه‌جب، دوخ‌ف قاتاداتلیق کشیلەر همه‌الغیدا قوصولقا بوسیپ
خوجانیاز صاحب باشلیق قوذغولاق چیلەر بلەن تاغدا ئۇچراشیدو.

مەزكۇر لايىھە كېسىپ قۇرغۇلاشنى بېتەرلەشتۈرۈش ئىمكانىيىتى دائىرىسىدە
ئۆزگىرىشلەر قىلىنىپ ئاخىرقى قېتىملىق ئىنكاس يىغىلىپ، ئۇنىڭغا ئاساسەن
قۇرغۇلاش ئىشلىرى باشلىنىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ ھازىر ئىجرا قىلىنماقتا.

ئاخبارات ساھەسىدىكى ئىشلار

1. تۇرپان ۋىلايەتلىك ئاخبارات ئىدارىسى 1990-يىل 1-ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن
مەسئۇلىيەت سوھبىتى ئىشلىرىنى ياخشى ئورۇنلاپ، ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل
قارىدى.

2. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

3. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

4. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

5. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

6. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

7. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

8. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

9. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

10. ئاخبارات ئىدارىسى ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەت ئىشلىرىنى ئۈنۈملۈك ئورۇنلاپ،
ئۆز ۋەزىپىسىگە ئەستايىدىل قارىدى.

3. يولواسقا قاتتى نامسائەت قىلدى. بۇنىڭ كېيىن پادىشاھنىڭ
بولگۇدەك قىلماسلىقى ئۈچۈن ئۇدۇل ئۆتۈنۈش توغرىسىدا ئىلتىماس.

4- ماجۇ گېنېرالنىڭ قايتىشىغا كېلىپ تۇرمۇش يېڭىلىنىشقا يۈز
قويماقچى بولغانلىقى ھەققىدە خەۋەر يەتكەنلىكى، خوجانىياز
ھاجىم قوشۇنىنى توسۇۋېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە چىقىپ كەتتى.

بىتاراتۇ ۋېزىنىڭ قارا ۋېنا بىناسىغا تامشىقى مانغولىيە دىنى جامائىسىنىڭ
مۇناسىۋەتلىرى، جاگسىيە دوردغا، ئاباۋ، مىناۋ، قاسىم شەھەنشاي،
شىمامىئىل، ئوردىنىڭ قاتناشلىرى لەدىتامشىقى مانغولىيە دېگەن كىتابتىن تەرجىمە
قىلىنغان. 12-ئاينىڭ 14-كۈنى ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقتى.
(خېيىر تۇمۇر شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 12-توپلام 14-بەت
1983-يىل نەشرى)

قوڭغولالنىڭ سايىن كوچىسىدا كەتتى. ھالاكەت گىرداۋىنىڭ
يېڭىلىنىشىدىن ھېلىقى مەشرەپتىن خوجانىياز ھاجىنى كۆرۈپ قالغاچقا تونۇشۇپ
پولغاندى. ئۇ تۇمۇل ناھىيە مىنباشى ھاكىمى چولى، دىنى مۇنتەزىملىرى سەيپ
دېيشىنىڭ ئوغلى، يازدى دوردغا قاتارلىقلار بىلەن خوجانىياز ھاجى بىلەن
سوھبەت ئۇشتۇمتۇت تاغقا چېقىلدىغان، ئۇلار دېمەك مۇنداق ئىكەن
تۇرۇپ نېمىشقا بىز بىلەن سېنى بىرگە ئالغىلى كەلمىگەن؟ دېگەندەك قوڭغولالغا چىقىرىلغان
ھەقۋالنى تاپشۇرۇپ بېرىلگەن بولسىمۇ ھوكۇمەت تەرىپىدىن مەشرەپ دېگەن
ئىشلەر توختىتىلغان بولۇپ قوڭغولالغا چىققاندىن كېيىن تېلېگرامما ئارقىلىق ئاقسۇ
بولىدىن

خوجانىياز ھاجىنى تۇرۇپ قوڭغولالغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ قوڭغولالغا
ئەۋەتكەن ئىستىقامەتنى ئاستا ئاستا ھەرىكەت قىلدۇرۇپ قوڭغولالغا
دىنى كېنىز بولىدىن ئەسىرى ۋە مۇشۇ ھەقتە سىلاق ۋە تەنبىھ
تېلېگراممىلارنى ئەۋەتىپ بولۇشى دېگەن ئەھۋالنى قانائەتلەنگۈدەك بولغانلىقى
ئۈچۈن ئۇنى بىلەن كۆرۈشكەن، ئۇنىڭغا تەمىنى تەۋسىيە قىلغان.

خوجانىياز ھاجى تۇرۇپ قوڭغولالغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ قوڭغولالغا
ئەۋەتكەن ئىستىقامەتنى ئاستا ئاستا ھەرىكەت قىلدۇرۇپ قوڭغولالغا
دىنى كېنىز بولىدىن ئەسىرى ۋە مۇشۇ ھەقتە سىلاق ۋە تەنبىھ
تېلېگراممىلارنى ئەۋەتىپ بولۇشى دېگەن ئەھۋالنى قانائەتلەنگۈدەك بولغانلىقى
ئۈچۈن ئۇنى بىلەن كۆرۈشكەن، ئۇنىڭغا تەمىنى تەۋسىيە قىلغان.

شاده م بولغانلیق دین مۇنداق یالغان سۆزلەرنى دەپ قاتقات
لیكن مۇنداق تراغیك یىگىت قوزغولالاقچە كىلدى دەپ قالدى -
ئۇدەسىنى مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان دوختۇر بولۇپ
قوزغولالاق كوتۇدو دېگەن بىر كىشى والاقتۇ دەپ ئاتالسا
ھاكىمیەت تەرەپتىكى تەدبىر بىلەن كوچىلا دېگەن والاقتۇ مەھەللىسى
قىلىدىغان خوجايىنى بولۇپ ھەر قانداق كوچىلا دېگەن
جايلاشقان ھەر قانداق دېگەن نەرسىلەرنى سېتىۋالىدىغان
مۇتەۋەللى بولۇپ ئىشلەيدىغان كىشىلەرنى ئۆز ئىچىگە
بوغۇپ بولغان دەپ ياۋۇزلۇق بىلەن ئۆز ئىزىغا
ئەمەل قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى
قوشۇپ 193 - يىلى 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قوزغولالاقنى قورشاپ
تۇرۇشنى تەلەپ قىلىسا ئۇلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ والاقتۇ ھەم
قىلىقچى بويۇنىغا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ناھىيە ئەسلىقى
قىلىپ تەيىنلەنگەن ھاكىم لەنگ ھاكىتوجۇ كىشىلەر،
ئاندىن ئۇ ھوكۇمەت قوشۇنىنى قوبۇل قىلىش مۇناسىۋىتى
بىلەن ھەر قايسى مەھەللىلەرنىڭ مىلتىقچى ساقچىلىرىنى
ئۆز ئىچىگە بوغۇپ بولغان ئىككى مىڭ نەپەر ئەسكەرنى
باشلاپ قوزغولالاققا ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار قوزغولالاقنى
ئوراپ ئالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئادەملەرنى
ئۇدا ئىككى سائەت ۋاقىت بېرىپ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى
ئۇيغۇرلارنى ئايرىۋېتىپ ئۇلارنى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇپ
ئەۋەتكەندىن كېيىن ئۆيلىرىدە قالغان ئۇيغۇرلارنى
ئۆيلىرىدىن چىقىرىپ ئۇلارنى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇپ
ئەۋەتكەندىن كېيىن ئۆيلىرىدە قالغان ئۇيغۇرلارنى
ئۆيلىرىدىن چىقىرىپ ئۇلارنى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇپ
ئەۋەتكەندىن كېيىن ئۆيلىرىدە قالغان ئۇيغۇرلارنى

يانا هوكومەت ئەدەبىيات ئۇيغۇرچە چىقىشىغا
مەجبۇر قىلغان، مانا مۇشۇنداق تۈزلۈكتە غەلىبە قىلىپ ئاتاقلىق
قۇتۇغ نوۋرالا دېگەن شائىرىمىز ياشىغان ۋە ئىجادىيەت قىلغان.
قۇتۇغ نوۋرالا تۇغۇلغان يىلى ھەققىدە ھازىرغىچە ئىلمىي
جەھەتتە ئېنىق بىر خۇلاسە يوق. ئۇ ھەققىدىكى مەلۇماتلار
ئاساسەن ئۇنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدىن ئېلىنغان. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە
ئۆزىنىڭ ئۆتكەن ھاياتى ھەققىدە ئاز-تولا توختالغان. ئۇنىڭ
ئۆز ئەسەرلىرىدىن قارىغاندا، ئۇ ئۆز ھاياتىدا ئىككى قېتىم
ئۆيلەنگەن. ئۇنىڭ بىرىنچى ئايالى ئۇيغۇر قىزى بولۇپ، ئۇ
ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇزۇن ياشىغان. ئۇلار ئىككىسى ئۆمۈر بويى
ئىنتايىن ئىناق

موسسه ملیکه شه لله دگه یاده مر بو میز دیگرک شوهاز دیفا گوهاز قاراشی
له دز سه یف تلفانه ی. مانا شوفلاق شه هوالله دیلاخ ~~ماناشوف~~
~~دلخ شه هوالله دیلاخ~~ شوفلاق بی سک شلاک ادز خلاقاف ماجوکیلاخ
نی قامیتا دز شله وقی تو دکستانف شه کلیبه یلاخ ئلیبه چیقتی
تو غری تفشقانه ی.

قودال مه مسلمیک یکی تو مشه نجینی ئایه یکلاک شتود وشق ئوجوود
شوومت سیه لاک سایاهتی سوویف هیدز یز نیلاخ صوفوپاکتیفا
تو ختلیفه: تو سوویت هوکومتیلاخ جلاق شودیه هوکومه تیلاک مه فض
قودال مسیتب بوه کی تلگینی شوفلاق تیاز یه وز جلاق شودیه تو ز فوقرالدی
شویفودا دیلاخ جلاق قیلتی تو جوود سوویت ئتیاقیدیه قودال کیرگوزدی
شونیلاخ قول کامستیک یه شیوه تلگه ف تامشقی ئشلی دخاده مله دی پولسیا
بوه که هوالدیز خوه دسنز ئیلاک ی. 1931 - یل ا- تو کته بوده سوویت
ئتیاقی یلاخ ئیمزالیفاف ساوداکیلشیم مینه وز نصف هوکومه تیلاک
مه لهم تلفانه ی. 1933 - یل 6 بخی ئایفا که لگه ده ز نصف
هوکومتی ته دخیلاک یز تو دومحیلاک شیوه تلگه ف ده وه مسسه
قیلتی والس خوالاک موسولاک بو مه فض کلشیم نیلاک ئیمزا لافاف
لیفیلاک یه خوه دتایتی. بوکلشیم دوسیه که مشنجالاک نیلاک ئقتصادی
جانتو مودز نیز تزگنله شق هوقوقی بویلگه ندی.
جلاق شودیه چه تئیل بلاخ مه فض کیلشیم ئیمزالیفا نلیقدیز نصف
هوکومتی ته دخیلاک یه 4 یل سو تلاک ندی. وه 4 یل خاصات جاز لسیفا
هوکومه تیلاک ندی. 1937 سیوین هیلاک یز خاوصوف ماجوکیلاک دیگرف کتاب
33 - جی ته 1989 - یل ته شقه د. تو نفوذیه

سوویت ئتیاقی قومول قوز غولاکنی باستود وشق تو جوود بوه دکتی
بلاخ تو ختمیلاک ی. جلاق شودیه نی ساتلاب قلشقا موماکن
جیلاک بو کفانلاقدز تو نلاک شو فیفا بولغومی هوکومداخ -
مسئله مشیسه نی قیب ته ختمه چه وشق تو جوود ماتجودیه دیه

قیصب سووییت ئیتیپاقیدا ئۆتکەن ئەسىرنىڭ ئاخىرى ھەرب-
لەرنىڭ 1939-يىلى باھارىدا ۋە ئومۇمەن ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ
يولتاشلىرى. يانۋارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن 12-ئاپرېلغىچە ئۆزگۈرۈشلەر
نامى بىلەن ئاتالغان ئوتتۇرىسىدىن ھەرىكەتلەر ئۈچۈن
ئۇيغۇرلارنىڭ مەشھۇر رەئىسى ئەلى. شۇنداق بىلەن ئىلگىرى
ۋە ئومۇمەن ئارقىلىق سووییت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ بېرىلغان ئاتاقلىق
كەتتى. ئاخىرى ئۇنىڭ مەشۇلدىكى ئاشقازان-ئاغرىقى ئۈچۈن
ئوپېراتسىيە قىلدۇرغۇلى ئەكەتكەن ۋاقتىدا ئۆلۈپ كەتتى.
ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ
ئىتتىپاقدىكى ئىشلىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىۋالغان ئەلى.
ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ
ئىتتىپاقدىكى ئىشلىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىۋالغان ئەلى.
ئەسكەرلىرى بىلەن بىرگە سىكىيانگغا قايتىپ كەلدى.
ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى ئىككى يىلىدا ئۇ ئۆزىنىڭ ئىچكى
ئىشلارغا ئارىلىشىشىغا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلارغا ئارىلىشىشىغا
قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى
تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى
ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ
ئالدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا
قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى
تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى
ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ
ئالدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا
قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى
تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى
ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ
ئالدى.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ ئالدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ ئالدى.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ ئالدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ ئالدى.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ ئالدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى چىققان ئۇيغۇر ئىنتىلېكتۇئالىرىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى تۈرمىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشتۈرۈپ ئالدى.

غەيرەت گولوم ئاچيلغىل
يادىم ئۇيغۇت بەدىنىمدىن جان
قاچان بولسۇن بۇ ئۇلوم
يا ئۇلوم يا ئودۇم
يادىم ئاچيلغان»

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ مەشھۇر داستانلىرىدىن 37-بەت
(شىنجاڭ خەلىق نەشرىياتى 1982-يىل)

مەزكۇر مەشرەپلىك ئاۋازلۇق ئۇنداق ئۇزۇن بولمىغان داستان
نامايىندىلىرى بويىچە مەشھۇر، يۇقىرىقى لەپزىدىكى ئاچيل ناخشىسى
بىلەن ئۇيغۇرلار ئىچى-ئاچيل ناخشىسىغا قادىشى جىلە شۇدىن
ھوكومىتى قەدەر قۇنۇشلۇق جاڭ ئاچىلىنىڭ ئىلگىرى «كىمگە
ئاچيل ناخشىسىنى ئېيتىپ بېرىپ ئۇلۇمگە، يولى، ملى مۇسادىرە
قىلىنغان» دەپ بويىرۇق چىقارغان بولسىمۇ لىكىن بۇ قۇتۇپ
ئالىق نى جلە شۇدىمۇ مەسىلە ملە شىكەن بۇ ئىنقلابى ناخشا
جلە شۇدىمۇ قۇز غولالىق ياشتۇدوشى ئۇيغۇر ياشقا قوماندان
جالە خىيوەخ. مەسىلەن ئەسلىدە شالە شىمەسى قوماندانلىقىدا
ئودىخوف خقاي، دوسى، قاماق ئەسكەرلىرى بىلەن قوموللۇقا
كىلىدۇ. قۇز غولالىق ياشلار ئىچىنى ساقلاپ قېلىش ئۇيغۇر
تاغقا چىكىندۇ. قوموللۇق ئەسكەرلىرى ئېگىلىگەن جالە خىيوەخ قېلىد
قوموللۇق ئەسكەرلىرى جالە ئودىن ئاچيلغان ئۇيغۇر ياشلارنى
مال-مولكىنى بولاپ ئالىدۇ. ئەسكەرلەرنى بولاپ-تالاپ كەتكەندىن
بۇ ئاچيلغان جالە خىيوەخ ئەلىبەگ بىلەن قوماندانلىقىدا
مولۇدىكەخ جامبۇل تاغ ئەسكىرى بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ
تاغقا چىكىنىپ بارغان ئۇيغۇر ياشلارنى قايتۇرۇپ
كىلىدۇ. قۇز غولالىق ياشلارنىڭ ئىچىدىن ساقچى ئاقساقال قېلىش ئۇيغۇر
قوموللۇق ئەسكەرلىرىگە ئۇيغۇر ياشلارنى ئېگىلىگەن جالە خىيوەخ قېلىد
مال-مولكىنى بولاپ ئالىدۇ. ئەسكەرلەرنى بولاپ-تالاپ كەتكەندىن
بۇ ئاچيلغان جالە خىيوەخ ئەلىبەگ بىلەن قوماندانلىقىدا ئۇيغۇر
مولۇدىكەخ جامبۇل تاغ ئەسكىرى بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ
تاغقا چىكىنىپ بارغان ئۇيغۇر ياشلارنى قايتۇرۇپ
كىلىدۇ. قۇز غولالىق ياشلارنىڭ ئىچىدىن ساقچى ئاقساقال قېلىش ئۇيغۇر
قوموللۇق ئەسكەرلىرىگە ئۇيغۇر ياشلارنى ئېگىلىگەن جالە خىيوەخ قېلىد
مال-مولكىنى بولاپ ئالىدۇ. ئەسكەرلەرنى بولاپ-تالاپ كەتكەندىن

ده دهال شاب دخالیق ئویغوری باشلىق 17 يىلده ئىنقىلاب چىلىق
تەشكىلات قۇرۇپ كېلىپ تۇدىيات يېتى مشهور دهدۇگۇيىك ئېلىپ كېلىپ
ئىنقىلاب چىلىق تەربىيىلىگەندىن باشقا چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇشىدىن
بۇرۇن ئاق يولداشلىرىغا يولۇقۇپ ئېلىشىدىغان ئىش (بولاتخان زوردۇن 4 رسان
348 - بەت 1981 - يىل ئۇيغۇرچە)

مشا ئۇ ئوقۇشىغا ئائىلىسى ھەققىدە مۇنداق يازغان بولۇپ ئۇنىڭ ئاتىسى
« يەدەكلىك ئوقۇتقۇچى ئىكەن ياشلىرىمىزنى ئۇستازلىرى ھېسابلايدۇ.
ھاداڭگول خوجىدەك تالانتلىرىمىزنى يوقىتىۋەتكەن ھېسابلايدۇ.
ھەقىقىي دانا تەبىئىي گويا ئالتۇن، ھېسابلانمايدۇ
ئەمما ھەر دولا نامىنى ياڭرىتىپ ئىسىم ئېلىپ ھېسابلانمايدۇ »
ئاتاسى تالانت قاتارىدا تىلغا ئېلىنغان ئىكەن.
جالالخېلىم واسىلەك مىسىلىدىلا ئۇنىڭ خوجا دولقۇن ئاخۇن
ئوغلى ئىكەن. ئۇ ئۆسمەكچى بولغان ئاتا يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ
ئۆزىنى ئىلىم يولىغا بېغىشلىغان. ئۇ 1933 - يىلى ئاتىسى ئوقۇتقۇچىلىق
قىلغان مەكتەپتە ئوقۇشنى باشلىغان. ئۇ ئۆزى ئوقۇغان مەكتەپنى
ئۆزى ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان مەكتەپنى ئۆزى ئوقۇغان مەكتەپنى
ھەققىدە مۇنداق يازغان:
« مەكتەپ ئىچىدە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ئۆزئارا ئىتتىپاقلىق
ئىتتىپاقلىق ئىچىدە ئۆزئارا ھۆرمەت بار ئىدى. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا
ئۆزئارا ياردەم بار ئىدى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەيتتى،
ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى ياخشى كۆرەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى
ئۆز ئاتىسىدەك كۆرەتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى ئۆز بالىسىدەك
كۆرەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆز ئاتىسىدەك كۆرەتتى.
ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى ئۆز بالىسىدەك كۆرەتتى. ئوقۇغۇچىلار
ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆز ئاتىسىدەك كۆرەتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى
ئۆز بالىسىدەك كۆرەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆز ئاتىسىدەك
كۆرەتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى ئۆز بالىسىدەك كۆرەتتى.

تودولگەن شاق ئود وسۇن بوتكىن خەمانداتلىغىنىڭ يەكى دوستى
ئەسكەدارى ئود وسۇن ئوستىدە مەرھۇمەت موھەممەد نىي خوشاو
غا ئېيلىغان دى. ئۇنىڭ ئېتىقاتى ئوڭ ئەمەس دى. لېكىن مەرھۇمەت موھەممەد
ئەسلىم بولغىنى، ئاخىرەتلىك موھەممەد بىلەن ئوتكىن خودابات
بولدى. بوتكىن ئۇنىڭ بىلەن كىسىلە تودىباغ باغۋەنلەك جاپاسىغا
چىدىمى، دوستلىرى بوئود وسۇنلۇق دوستلىرىم، دوكچوڭەن ئۇلاغلىرىنى
ئىشلىتىپ ئاساسلىقى دەرەخ قوغۇن ئېلىشتى، بىزاكەتلەرنى بولاپ تالاپ
ئوتۇن قويۇشتى. ئۇنىڭ ئوستىگە خوجىلىق يېڭىلىك كىرگەن شاللاق شىشەدىن
ھەم قەرزمۇ يوق دېگۈدەك تودىباغ، خوجانداپ، موسا ھاجى قاتارلىقلار
ئادەملەر كادىنىڭ ئەينى ۋاقتىدىكى ھالىغا قالشقاق.

شاللاق شىشەدىن يېڭى ئادەمنىڭ يەنە قونالغۇچ كەلگەن خوجانىياز ھاجى
مەرھۇمەت موھەممەدنىڭ ئالە خودابات بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ
«ھاجى مەرھۇمەت» دەپ ئوڭلۇغ ھەج ئوتكەن بولغاچقا، دەپ
ھەممەيلەن چاقىرىشقان. دېمىسىمۇ مەرھۇمەت موھەممەدنىڭ شوجاغدىكى
قوغۇنغولالاق جىلغىدىكى ئاق بىلەن قىزىل ئارىلاش تاشلىق
كوچىلۇق تېرىلغۇ ۋاقتىدا تالاش كۆپ. ئۇنىڭ ھاياتى شوجاغنىڭ
ئوڭ تەرىپىدىكى ئەسلى ئۆيىدە ئوتكەن. ئۇ قوغۇنغولالاق
جىلغىنى ئالغاچ ئوتۇنلۇق بولدى، لېكىن مەرھۇمەت موھەممەدنىڭ
ئۆي ئەتراپىنى ھەممەيلەن موھەممەدنىڭ داۋامى دېيىشتى،
شۇڭلاشقا يوزىسىدىن ئۇنىڭ ھوزۇرىغا مىنۋە دېگەن ئوخشاش
ئوتكۈنچىلەرنى ئەكەلگەن ھەدىيىلەرنى جىق بېرىدىغان بولغاچقا،
ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۇنىڭغا ھەدىيە بېرىدىغانلار كۆپ بولدى. ئۇنىڭ ئاخىرقى
موھەممەد بىلەن ئەينى ھەممەيلەن موھەممەدنىڭ دەھەر ئالە جىلغىدا
سۇ ۋاختىدا كەلگەندە قوغۇنغولالاق جىلغىسىنى تاشلاپ كەتكەن
شاللاق شىشەنى قونالغۇچ بولغان 1933-يىل چېرىكى ئاغولاپ تودىباغ
كېرىدۇ.

مەھسۇت موھىيدىن ھاجىمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرېھىم
ئوستۇل ئۈچۈن ئوغلىغا ئېلىپ بېرىدىغان ئۇزۇق-تۈلۈك ۋە باشقا سوۋغا-
سالاملارنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئۇ ئۆزى ئوغلىغا ئېلىپ بارغان
سوۋغا-سالاملارنى ئۆيدىكىلەرگە كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ
ئوغلىغا بولغان مېھرى-مۇھەببىتىنى ئىپادىلىدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ
ئۇنىڭ ئوغلىغا بولغان مۇئامىلىسىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا
ياخشى مۇئامىلە قىلىشىنى ئۈمىد قىلدى.

ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا بولغان مۇئامىلىسىدىن ئۇنىڭ
1963-يىلى 4-ئايدا ئۆيلەنگەنلىكىنى، بۇ ئايالنىڭ ئوستۇل ئوغلى ئابدۇرېھىم
ئوستۇلنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغانلىقىنى
ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان
ئايالنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا ئېرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلىغا
تەگكەنلىكىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا بولغان
مۇئامىلىسىدىن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشىگە
سەۋەب بولغان ئايالنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا ئېرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن
ئۇنىڭ ئوغلىغا تەگكەنلىكىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭ
ئوغلىغا بولغان مۇئامىلىسىدىن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ
چىقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان ئايالنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا ئېرىدىن
ئايرىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلىغا تەگكەنلىكىنى ئاڭلىدى. ئۇ
ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا بولغان مۇئامىلىسىدىن ئۇنىڭ ئوغلى
ئۆيىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان ئايالنىڭ ئۇنىڭ
ئوغلىغا ئېرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلىغا تەگكەنلىكىنى
ئاڭلىدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا بولغان مۇئامىلىسىدىن
ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان
ئايالنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا ئېرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ
ئوغلىغا تەگكەنلىكىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا
بولغان مۇئامىلىسىدىن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ چىقىپ
كېتىشىگە سەۋەب بولغان ئايالنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا ئېرىدىن ئايرىلغاندىن
كېيىن ئۇنىڭ ئوغلىغا تەگكەنلىكىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ
ئۇنىڭ ئوغلىغا بولغان مۇئامىلىسىدىن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئۆيىدىن
ئايرىلىپ چىقىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان ئايالنىڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا
ئېرىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلىغا تەگكەنلىكىنى ئاڭلىدى.

سیای بوینك دین قوتولوش توخوده یه‌د، جایلدینی زمنداره‌گه
مسجد شهره‌دگه گشتی. شهره‌لرده توله‌دگه‌ش یوق
ماکان یوق. شالاداميشبه تیلمه‌جیلك قیلیشقامه جبود بولیشی
تؤدوشی ذاياسه توخوده‌لیق بیشیفا توشکوف بوسیلیقانك
شالدی تؤدوشی، توموللدوگه میشبه‌بادغاف بولسا توینك
شادقامسیقی همه مشهره‌لرنی یغلاتقان سوراتی،
سه‌مه‌دی مسیلفی‌نك مودهشیلیگیگه قاديتف لیق
دوشاق قوشاق ئشتی!
«سه‌مه‌دی دیگف بوشایه‌ق،
بیشمه‌غابالا بولدی.
ئوی هاياندیگی شایوبلیه
بیشمه‌شالا بولدی.
قوده‌ذاد بولوب به‌گلدی
بیشمه‌قامسیجا بولدی».
بوسشدنك صه‌ف صوبیفا قادیفاندیه‌وف لیق «ریدونا هایه
ئفروهوالدا قالغانلفتی کودیوالغیلی بولدی» بوسشدنك
جبلة مسکودین ندوهما کیتی نك ف لیق توسشدی یودگوزگ ف
ذوکیفاشا قوق قلیب توردیشفا شاهال قالغانلفدی.
یالقوف تزشادیلا بتوف مشه‌دقی توکستانقا یبلدی.
شوقاتادا توقتوف نا حیه‌سیده‌بوده‌هقانلدهدیك گگی لگرندی
«هاجولانك، رنیق تقتم شنجالانما کلیب قومولغا تلغاف هوجومی

مه غلوچ بولوب که سوغا قاميتيب کهتکه ن ه مدهسه تلك صالح
خوصولدا قرالیب قالغان ماشیغه 1939-یل کوز ئایلدی ئادقا
یول بلدن تودیا فقاجقاندا، تودیا نفا مه هدوت موهیدی
توقسونفا توغتئالی با مشملغی دافلیق قوزغولاتئ مه یاد.
بولغاندی. توغسونفا توغتی مه دت سوغالی با مشملغفا فلیق
قوزغولاتئ کوتودولدی. مؤمانداتوقسونفا جلق مقودین نالا
بودوتاق سکری با دیگدی. توقسونلوق مسه مه دت مشاکیه
بلدن برقانچه کشی وه کل قیلیب سیل ئیدیگی هدوب لدی
تاغشودوه. واقتدا توقسونفا کیتیلدی، سیل موقوال
مسالکلدو صایاتئلك غاقاباله تلك برمیز، قوزغولاتئ
قویمیدی، دیگن نه دوتاقاماندی بری جالا با مشملغی دیگی همه سکدی
ئیگ بولوشوه، تولاداق جازانی خودختایلدی بولوب ئولتودیدو
ماتریالدی 4- قبلام 234 بت، 1981-یل مقدوهی
توقسونفا یکی قوزغولانیك بوقده دئوشمشلوق بولغینی
کودگه ن ها بشمث 20 هی ئیسکری بلدن توقسونفا قلیق قوزغو
لالا با مشملغی توختیفا ئوزیه توه فعالا لیق ئشوانی بریب ئولدو
مسه هدده ها غذ ذوجالا دیگن ئشنا به تلك برکشی با دبولوب بو
کشی قاداسه هدده یکی ئوغودکه دنی هدیگه تله قیلغودی.
ئولتوداقلی هقان توله کانلدما شیغه قوزغولوچ
ئوشایلی قاداسه هدده نی ئشغال قیلیب کودلیغا قاداب مودوشی
قیلیلیدو. کودلیدا جه نوجالا با مشملغدا هوکومه تئ مسکدد
له دی با دیگدی. قوزغولاتئ جیلدبولشا هوکومه تئ مسکدلدی
بلدن تاتتیق برکوف سوقوشی قیلیب کودلدن لقینالا با ددمی بلدن

غەلىيگە ئۆتىشىڭ كېرەك.

تەھرىرلەش جەريانىدا ئاكتىپ بولۇپ ئۆتكەن ئىككى
كىشىنىڭ بىرى ئاساسلىقى ئىلگىرى ئىشلىگەن ئىدارىسىگە
ئۆتكەن بولسا، يەنە بىرى ئاساسلىقى ئىشلەپ كەلگەن
ئىدارىسىدە قېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسلىقى
تەھرىرلەش جەريانىدا ئاكتىپ بولۇپ قاتناشقان
كىشىلەرنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسەن باھا بېرىلىدۇ.
ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسەن
باھا بېرىلمەيدۇ. ئەگەر ئۇلار ئىشلىگەن ئىدارىسىدە
قېلىپ، ئاساسلىقى ئىشلەپ كەلگەن ئىدارىسىگە
ئۆتكەن بولسا، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسلىقى
ئىشلەپ كەلگەن ئىدارىسىدىكى رەھبەرلەر باھا
بېرىدۇ. ئەگەر ئۇلار ئىشلىگەن ئىدارىسىدە قېلىپ،
ئاساسلىقى ئىشلەپ كەلگەن ئىدارىسىگە ئۆتكەن
بولسا، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسلىقى ئىشلەپ
كەلگەن ئىدارىسىدىكى رەھبەرلەر باھا بېرىدۇ.
ئەگەر ئۇلار ئىشلىگەن ئىدارىسىدە قېلىپ،
ئاساسلىقى ئىشلەپ كەلگەن ئىدارىسىگە ئۆتكەن
بولسا، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسلىقى ئىشلەپ
كەلگەن ئىدارىسىدىكى رەھبەرلەر باھا بېرىدۇ.
ئەگەر ئۇلار ئىشلىگەن ئىدارىسىدە قېلىپ،
ئاساسلىقى ئىشلەپ كەلگەن ئىدارىسىگە ئۆتكەن
بولسا، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئاساسلىقى ئىشلەپ
كەلگەن ئىدارىسىدىكى رەھبەرلەر باھا بېرىدۇ.

گەرچە ھامىمىز قوشۇن قوغۇش بىلەن بولسىمۇ ئۇ دوستىمىز
قاتارىمىزدا بولۇپ ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن ياخشى ئالاقىمىز
بار دەپ ئويلىدۇق.

دوغۇش توغرىسىدا ئەينى ۋاقىتتا قوشنا ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى
سودا قىلىپ كېتىۋاتقان مۇغۇل مىشەر دېگەن ئادەم ئۇنىڭ
چاناچ مىشەر ھەيدەپ كېلىۋاتقان ئوغۇرلۇق ئوقۇغۇلاقنى كۆرۈپ
مىشەك ئىسىدىن قوغلىشىپ چىقىپ ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەنلىكى
ئۈچۈن ئۇدا چاقىرىپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋە ئالتە مىڭ تەڭگە
پۇل ئېلىپ بېرىپ ئىشنى ئاخىرلاشتۇرغان دەپ ئويلىدۇق.

ئىنچىكە تەكشۈرۈش ۋە ئىزدىنىش ئارقىلىق ئۇنىڭ
ئۆلتۈرۈلۈشىدىكى ئەسلى سەۋەب ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن
ئىلگىرى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىچىدىكى ئوغرىلىق
ئوقۇغۇلاقنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش ۋەقەسى بولۇپ، بۇ
ۋەقەدىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئوغرىلىق ئوقۇغۇلاقنى
ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش ۋەقەسىنى ئۆزىنىڭ ئىنىسى ئارقىلىق
ئۇدا چاقىرىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئادەم ئارقىلىق ئۆزىگە
ئۇلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن ئىلگىرى
ئۆزىنىڭ ئوغرىلىق ئوقۇغۇلاقنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش
ۋەقەسىنى ئۇنىڭ ئىنىسى ئارقىلىق ئۇدا چاقىرىپ
ئۆلتۈرۈلگەن ئادەم ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئۇلاشتۇرۇپ
قويۇپ، ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن كېيىن ئۇنىڭ
ئىنىسىنى ئۆزىنىڭ ئوغرىلىق ئوقۇغۇلاقنى ئۇرۇپ
ئۆلتۈرۈش ۋەقەسىنى ئۇنىڭ ئىنىسى ئارقىلىق ئۇدا
چاقىرىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئادەم ئارقىلىق ئۇنىڭغا
ئۇلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن كېيىن
ئۇنىڭ ئىنىسىنى ئۆزىنىڭ ئوغرىلىق ئوقۇغۇلاقنى
ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش ۋەقەسىنى ئۇنىڭ ئىنىسى ئارقىلىق
ئۇدا

مقصودی که قوشولوب یکی ساوده چیقیب بوگودی یکلیک و
بوواقعه اوچون بوگودنی فلیقه سحابی بلدی مناسب کورمیوب
شاذلی تخلفاتنی، تومودی بوگودیه سنا فه لیدی
باشلیق بومونی کشیلدی هم قوشولوب کوچادنی قاراب
ماکیک و اتوکوچادیسنه هدیه ۶۵ دولک باتلیق کشی بلدی
کلیب شامال باغی یزسیفا توشدی و. تومودی بلدی بوی یکلیکدی
کاماذ باشیطلقی دیکی ۷۵ دولک توگکان شه سنگ دلدی
سنه هدنلک سای بویسفا توشدی و.
توگکان شه سنگ دلدی کوچادنا کلیب لام بولاکچیلقا کومیشه
سلام باشی باغلیب نمودعوت دومیامسنی شالیدی و،
باشقا باشیلدی هم شوفنلق قیلدی و
قوذغولاک چیلدی کوچادنا کلگنلکدن صاماق کوچادسنه هدنلک
سیل ده دواذیسه تلالدی، شهر یصدی ۲۰۰ دولک ختای
سنه سنگی بادئیلدی، کوچادا تومودی کلیب قوشولفانلدی
صاموت خان (قوموللوق) هم ده مه یه گ صاحبی، شاباک غوچا، سنه
خان قاتادلیق کیشیلدی بلدی رهنمونی خیدائی لدی کلیب قو
شولشی، شاده مه سانی کوبه میلدی کوچادنی تومودیامسنی
دیکی قوذغولاک چیلدی هنلک کلیشی بلدی تقسیملک قه سدی کوچادنی
بتوف یواسمندلدی یگی یشندیه تا شقدی شایاد، توقتدو
بتوف یواسمندلدی یگی یشندیه تا شقدی شایاد، توقتدو
شاهیه فلیقلاری صوشاشلدی توقف. توف بولوب کلیشه تهوذغو
شاهیه فلیقلاری صوشاشلدی توقف. توف بولوب کلیشه تهوذغو
لاک چیلدی هنلک کوچادسنه هدنلک شلیشفاهه ده قه بوتنی بلدی
لاک چیلدی هنلک کوچادسنه هدنلک شلیشفاهه ده قه بوتنی بلدی
مسیل ده دواذیسفا توقتدو قه یولغوب سنه هدنلدی.
مسیل ده دواذیسفا توقتدو قه یولغوب سنه هدنلدی.

لیکن ماشیفین شادمی کاماذ اکوچادسنه هدده یودگوفگه قه
بولاکچیلقدنی باشقا یاناشکلی جنایه قه سادیرتلدی

مۇنلۇق بىرسى بوگودۇنى ئاۋازات تىلىغان ئىنسانلارنى ھەيران قالدۇرۇپ
غولالىق ۋاقتىدا ئىككى توگىنى ئۆلتۈرۈپ سەھرادا
گۈنا مەنزىرىسى بويىچە ئىشلار نىمان بولسا ئىككىنچى
مىنارىدا مەيىت ئىنىلار تېگىنى بىلمەسلىكى ھادىسىنى ھەل قىلىش
ئۈچۈن ھەر ئىككى توگىنى ئۆلتۈرگەن ئىنسانلارنى
ئادەم بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ ئەمما ئاتقان ئوقنىڭ
ئىزىنى بىلىپ ئىنىلارنى ئېلىپ كېلىش ۋە
باي مىنارىدا ئۆلتۈرۈلگەن توغرىسىدا ئاخبارات بېرىش
ئۈچۈن ئىككى ئادەم بىلەن ئىككى ئاتنى ئەۋەتتى.
ئۇلار ئىككى ئادەم ئىككى ئاتنى ئېلىپ ئىككى
ئاي ئىككى كېچە يول يۈرۈپ ئىككى ئىنىلارنى
ئېلىپ كېلىپ ئىككى ئىنىلارنى ئىككى ئاتنى
ئۈچۈن ئىككى ئادەم ئىككى ئاتنى ئېلىپ كېلىپ
ئىككى ئاي ئىككى كېچە يول يۈرۈپ ئىككى ئىنىلارنى
ئېلىپ كېلىپ ئىككى ئىنىلارنى ئىككى ئاتنى
ئۈچۈن ئىككى ئادەم ئىككى ئاتنى ئېلىپ كېلىپ
ئىككى ئاي ئىككى كېچە يول يۈرۈپ ئىككى ئىنىلارنى
ئېلىپ كېلىپ ئىككى ئىنىلارنى ئىككى ئاتنى

قوزغولاق ویلایتیگه ماشتینز یا قویق باز یرینه
داوانفاتاراب ماکیدی. بو واقیته آتوهود تیوه ذیالک
دیگن قنواخ بلاف شالفاف بوغلاق مسکری سانی 200 دی
ایسه لر شارتقی بوراق بولادیگن ول مه دگنلادیلدی.
شوگگانلر بولسا ماچ شالق یا مشلفلا 50، 60 چیلدی
بو هودوشی بولفاف جای یا قدیق دگی بر کلومتر نوبتا بولوب
بوف قزیل بولفاف واقیته یه یا مشلفاف هودوشی
شاکه چی سایلدی گیچ داوام قیلدی. یالانلاذه مبده ول
قیسم لری ئوز لوکسز ذه مبده له ئیشه تودوشتی، ذه مبده
ئوقی تاشقا تیگرتی. قوزغولاق ویلدنا ایشلوبن والدا قلسه
ئوقلادینی ذا یا قلماتتی. بوایلگه ف مسکریدی یا ریلفاف
یالاق چیلین شاذغنه مسکری بلاف قاشتی. ئوقی ئوازی
سشالا کیلدشتی. قوزغولاق ویلدنلاق هدبدی یشکی
شال دی یه ملتق غنیمت شلیشه واقدیق بازیرنفا قاشتی.
ئوگگالاق قسم لری بوئودوشتالکوه قادهای ئولجاغاکه لگه ذه
ئوقشاشقا شالفانلفیدی یه قوزغولاق ویلدنا واذی بولوشی
یالاق چیلف هه غلوب بولوب قاچقانلر نی کیف شا قوشنلاق جام دیگرف
ئوقی کیلگه بریب سیلقوزغولاق ویلدگی ف وه دسه کلوزوه
سیلدی ده جام ف لقنی بر ده ف گه سولاچ ته ضمنده 180 ده ک
به گونا شادهم لدنی خالکوت ئوقیفا ئوقه ئولتودوشوف.
شاقوشغا بریب ئوبه ده هم قوالهای ماذالسوشی گه چیکگانلری.
یا قویق دیگی غه لبه ئوستیگه کودلیدی یه شالی هاجی، قاواشه هار
دنی هافزوجالاذیگی شاده صله دشاذ. قوزغولاق مسکی دلادی یالاف
سلیشت ئوضود قوه فجالاذغا قوحشولیشتی. شوشلاق بلاف قوزغولاق ویلدر
سانی ضیلدیه کوبیوف قالدی. قوداللادی سوشاذ قولافلاقلری
شاوالقی مستانلیق ملتق له دینی شاشیلاچ. ئوقوزشاتاذ
یالاق شاشاذ ملتق له دبلاف قوداللاق نفاقلاق قوزغولاق ویلدر
شاقوشغاماکدی. جامدینی یا وینه قوزغولاق ویلدنی

دوشمه نگ منسبه گ ن قاتتی نه ذه ب له ف وودی. جسه ت
له دنی ف خشتوده وه ه ف لیه ی ب ف بلله ناهاو تی ته شوولوبه
جسه تله دق بومستانلقا ئیلیب بوراسب ده ف ئی خیالنه ی.
ئی تسیوغا قاداب مکیب، ئی تسیوتا نشه ه. دگیوودونلا شی
قصود قوه ذهالگ ما ئقدریتی ئی تا ئوه خیالگ ده دهی ئی الفاظ
بولنسا ئی تسیوتا نشه ه. وده سیمالگ لیق ئشوانقا ئیگ
بولدی بو ئیشواخ ه ه جانیاز صاحیبی که لدیه وبا که ماجنسالگ
(ما لوجالگ) ته دخیل ی بوبیلگه یه وه سه لوم گ سه سوده یه ه
(ف ئیوبر تو صود گ وصا ئقالسید آ)

تو صود سیمالگ ئی تسیوا ئوز ئقسم له دنی بر قوودوه تلاب
هه سه ه م سه گ ها ئی، ئی ف ئی خ ئی، صا صوت خ ئی، ها ئقد.
ذ وجالگ. خ ئی ئالی صاحبی له دنی ئیشوه خ جالگ وه ذ سیه سیگ ئی ن
لیدی. ئی ابد یقادی بوگوه ذ جالگ (صوها خنیده تی ئقسم لا)
ئی تسیولوه ها ی مشاگیله ه وئی تسیوغا ف سیه ی بر قانی ه
بوگشیگ تو صود سیمالگ لوجالگ لیق ئشوانگ ه ده دی.
یالگ ف سیلف ئی ئقد، سه وگله نگ ودیگی ئی ما سا سی گوصنی
ما دال ئیشقا ئیوه تی، گ لگ ف هوگو صه ت ف سیگ دله دی
ما والوشیگ تو هشو ت دگ ف یوسگ ئوودونلیشه ئی گوگ
نگولاچ تو صود سیمالگ ادگ قا وتی چ گیوا دلیق صالگ تیده قودغانگ

ما دوتی سیلگ بولغانگ ن کیب تو صود سیمالگ نگ ئی الگ تی
تو سا ئی ئوصوف یالگ ف سیف، لی دولگ دولگ دیگ ف ئیوه ذ جالگ
بوباشلغیگ ئی قد، سه وگله نگ ودیگی ئی ما سا سی گوصنی
ما دال ئیشقا ئیوه تی، گ لگ ف هوگو صه ت ف سیگ دله دی
ما والوشیگ تو هشو ت دگ ف یوسگ ئوودونلیشه ئی گوگ
نگولاچ تو صود سیمالگ ادگ قا وتی چ گیوا دلیق صالگ تیده قودغانگ

لیکن تو صود سیال لا شا قسود یې هاد الو سیقا کلیب تو مشوقا
که لمه سدې یې شغلا غا 20 کلو میټو کلیک یفاف ټ ټ تو غواق
د یګ ځ سیدو ک ټ د و نلا شتی. شغلا ک مینیک یې ما چ شسالا صو
قسم لدی بلا ځ میټ ک لدی. شغلا ش تو مشوق چیک با شلیه
سوقو مشی تا تشق دا وام قلا دی. ه د ټ سکی ټ د ه خلا یې کوب
صیقیم بو لدی. قوذ غولا لا صیلا دې ټ د ه خلا یې ټ د و ش تکلیب
یانا بوټ د ه خلا یې شغلا ق تا و تشق، نا غذا صلیه صه وک
قو د وب کوټیل و صشق مشلا دنې قلا دی. شوځا قوذ غولا لا صلا د
کوش ځ کوشګ کو یو ب سوچلا ش دی. بو یه د د یک ټ د و تشق
د ا و امید ا ه تنا خ و ټ د ځ شسلا م ئا با ټ، تو ه و ه کلول د یګ ځ
یه د له د یل ځ ټ بول تا سیم ه ګ با شلیه د ځ ا نلا لیګ ځ خیلا ئ
له د کلیب ټ د و ش قا تنا ټ تی - ئا غذ ا ک لفخ، ئا و ا ټ،
له د کلیب ټ د و ش قا تنا ټ تی - ئا غذ ا ک لفخ، ئا و ا ټ،
تو ټ د و، ش ا یا د له د د یې ټ ه ټ ب کشلا د یکلیب خ و مشو لتی.
ه م ه و کو صه ټ ټ سکی یې ه ځ ینه د خ و ا لیه ټ و ځ صو د ا ځ ځ صلیه
کلیب قوذ غولا لا غا ق د شو لتی. ټ و شتو د یا ځ قا ځ شال یو لنې
قا د ی ه ا ج شونلا ق یا ذ ی د و ; ا ز ټ و شتو د یا ځ قا ځ شال یو لنې
ټ ق تا ق ټ و صو د سو غوف ج ا ذ ی (قا ذ ا و یو لغا نا) ې سکی د ی ټ و ه ټ
ټ ق تا ق ټ و صو د سو غوف ج ا ذ ی (قا ذ ا و یو لغا نا) ې سکی د ی ټ و ه ټ
ه کو یو لیک و. یو ج ا غذ ا ټ و سما ځ ئا لی (قر غز) ټ ځ شق د د و ټ ه ما ه و T
لیک ځ ه د ه ب ه نلا ش دی. ما د و ټ ی ه ځ تا ی ټ و ځ ض د، ټ و غز و
ټ و ق ټ ا ځ ا د د ی ټ ت د کیب تا ب ق ا ځ 400 ه ې سکی د ټ ش کلا ه ځ
ټ و ق ټ ا ځ ا د د ی ټ ت د کیب تا ب ق ا ځ 400 ه ې سکی د ټ ش کلا ه ځ
حلا ټ و ټ کلا ک ځ یلا ک ج ا لا ک ټ و سما ځ ئا لی ځ ه د ه ب ه نلا د ی یو سکو ټ ق
ټ ق تا ق ټ و صو د سو غوف ج ا ذ ی (قا ذ ا و یو لغا نا) ې سکی د ی ټ و ه ټ
ټ ق تا ق ټ و صو د سو غوف ج ا ذ ی (قا ذ ا و یو لغا نا) ې سکی د ی ټ و ه ټ
له ذ ا لا ک لقا ا ټ ه ئلا ب سو غو ټ ا ق ه ټ ه ټ ه ئا ل ه ئا ل ه ئا ل

ئەگەر ئۇ ئىشنى ئۆزى قىلالمىسا ، كىشىلەرنى ئۆزىگە ھۆرمەت قىلىشقا مەجبۇرلىسا ، بۇ چاغدا ئادالەتسىزلىك ئۇدۇمغا بولىۋاتاتتى ، بۇنداق دېيىلمەيدۇ . ئەگەر ئۇ ئىسمائىلنى تولا ئامىتىگە ئىگە قىلغان بولسا ، ئۇ ئىسمائىلنى ئۆزىگە ھۆرمەت قىلىشقا مەجبۇرلىغان بولسا ، ئۇ ئىسمائىلنى ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشقا مەجبۇرلىغان بولسا ، ئۇ ئىسمائىلنى ئۆزىگە ئىباد

بولهایدو غنی کوتهدگه ن صالح ئا توشقایتب کلیدو. بایراق
تاپزیلفاف فتح سانسند موسولمان یگیله دق بایراق
ئاستیفاتوبلندو، بشکره م، قوغاق، سه صدخ، دولت
باغ وامشامال وانغ یاشلدی قوسمان ئلی گوشولیشدو،
ئاشلیق، ئوزوق تولوله، یه مرفه شهر لیوکلانگن صاداب
یاکات. شهر کلدئوسمانلر دق دغیگ خاراج ئاضماقتا.
ئاز اتلقطاچقاد یفاف بولدوخده چ بر- بولدینق بویلک
له شمه کتله.

بوواقعتا توصود سیمالق باشچولف دیگ قوزغولاچیلاد
دوشمنلدن صادالویشقا تاشقه علوبیه ئگوچیراق
تاشلدی، چکده ئاد صادبولوقفاف دوشمنلد دهشتده یگ
تاچیلدو، یه نیزیواتیولی بلن خیرصب کتیواتقانلدن قاچوچ
ئللهٔ کوبویگی گبوکونگن ده صانلر دئوسماب بتونلدی دیگو
ده له یوق قیلدو. یالاصف یادیل دبولوب قوشقه دغا
خیصب بریسب یگن شهر دگی کریب سیل ده دواژمنی ئاتاپدو
یه کدن شده دیگ تاچقانلر ن صاب خسالق قوشونلدی قوغلاپ
توتوب فتای ئسکوی بلن موژ قوشونن تولوقلادیلدو،

بوواقعتد ئوسمان ئل ئاتوسلک ن قوشقه دشهر دیگ
تاداب یولفاچقیه شهر دگی هوجوم قیلدیلدو. خولاصل
ئللهٔ یافغنی ده دواژمسینالق شهالی دوضه دوشقه یاقلاب
ئاتالیق سیل گه چیقدیلدو. شهر دن ایوصیلاچ شهر دی ئشغال
قیلدیلدو.

قوصود سیمالق توشقوق چیگیلدیه کسن صادالویشقا طلیب بوزضه
کوف تودوچ یه نیزیواتقا یوتکه لگزخدی. بوندن ئاتالغان
~~ئوسمانئل~~ قوزغوئوسمان ئلی یه نیزیواتقا بوچیب قوصود
سیمالق نامسالام یه دگه نفدی، صانابوگوف 1933 - یل

ئۇ - ئامىلە 4 - كۈنى دۈشەنبە كۈنى توموسىبالا قىشقا
مىسكە ھەر بىر كىشىگە 400 دولار پۇل بېرىلىدۇ. ئۇسماننىڭ
بۇ ئىشتىن خەۋىرى يوق. بىرنەچچە كۈن ئۇسماننىڭ ئالدىغا توختى
توموروبالىنىڭ ئۇسماننى چاقىرىپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا
خەۋەر يەتكۈزۈلدى. ئۇسمان خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۆيىدىن چىقىپ
ئالدىغا كەلگەندە توختى ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى: ئۇسمان
ئاكا، بۈگۈن ئەتىگەندە ئىشىكىمىزنى ئېچىپ چىقسام ئالدىمىزدا
بىر خەت تۇرىدىكەن. خەتنى ئوقۇپ باقسام ئۇنىڭدا مۇنداق
يېزىلغانىكەن: «ئۇسمان ئاكا، سىزنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلدۇم.
ئۆزىڭىزنى ساقلاڭ!» دەپ يېزىلغانىكەن. ئۇسمان ئاكا، بۇ
خەتنى ئوقۇپ باقسام ئۇنىڭدا مۇنداق دېدى: ئۇسمان ئاكا،
ئۆزىڭىزنى ساقلاڭ! ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلدۇم.

مادوتی صاکمیت نه نوصود یالاغاوتکاوزو ب هه دگرنه یه
کیف ویلایه ت ئیدیخ ختای ه ب اهه صود له دی یادیب یادیب
میکی مشهه دگه تیقیلقانه ی. مادوتی واختنخ بئواهی
لوزوله نیخ بضیفا تودوزاک ختودولفان بولسه وتوسه کیف
میکی مشهه دگه کیدیب که تتی. دیمک. ئه ی. میکی مشهه دیکی
یاسا ساکوچی هاوفسه له یا هسیلاق دیکی ئوکمان قسم لدی یولهت
بولاسیکی ختا یاک دیلخ تولله ودیه ئیلیب ملای خوزغورلاق میلاد
بلخ دوشمه نله مشکخ فسه جت مشکیل قلای.

خویوتوصود مشوله دخ یا زیب ه: «دخ مشق مشک فزمینه ئهوالی
صوفاخ ئیدی» «دخ مشق دوالی صه هکی مسیک ئیلگریدیخ
تیزه بنیشقاتمه تکک قعیوشکه، میسی یول چیقوشکا دخا مئلادی
یاد ئیدی. فزمینه خ ئوی 4 نفر لیق بولوب ئادکام یرقانخ
یاد ئیدی. ئونلق دیه یاشقا ئوق دار املتق، تایانمه له دیمو
یانا ئوتوصود سیه جالقنلاق مشق دده ئودغاخ واختیط ئوئیلاق
ئه سکی کوچی ئوه نله یکیچه بولدی:

1. ئوسیماخ سیه جالق (قدغنه 1000/ دیه یاد توخ قوغنه سکی
بلخ یومیاق مشه هدده تودانتی.
2. هه صه م مه گهاچ ئوه خ جالق کوچاردیه، بوخ چیچیوزخ سکری
بلخ توشوله ده دوازسه ئیدیکی گه زه دصیه ده تودانتی.
3. صاصوق خاخ (قومولدی) بوموزخ چیچیخ سکری بلخ دولهت باغدا
تودانتی.
4. صاخیندیوه خ جالق بر توه خ خ سکری بلخ مه که نده تودانتی.
5. یوسوخ جاخ، ستیوالدی جانلاق ئوزه گ قوشونی بلخ یاراغلخ
ده دوازسیه تودانتی. بولار سوویتدیه تهصیه که لگه نله دبولوب

تومور مسیحالۀ قەشقەدەکە لگەندەقامیتاتە شکیل لەنگەن،
بەزی تومورالەر ضلیل ئیدی. پولەدیاوانی دە دوا مسیحالە
سەرتیقاتوواتی.

ئ - کیلەنگاضوف تومور فجالۀ ھاتوشکیلیمۇ سەکەدیلیتوەن
ئ شکیل لیگەن. بولاد توشکول دە دوا سەرتیقاتوواتی،
ق. ئلی صاحب (کەدلیلەر) تومور مسیحالۀ قەشقەدە سوھم لاشقان
لەر تومور تومور مسیحالۀ تادیفی ھاتوبیالادی ھاتوپلاۋ 252 - جی
قەشقەدویلاۋیقیدی والی. صاحکم لەدئیش لیدی. شئقاتوسولی.
بودوقیدە ل. شابلاک داھولاۋ باشی والی. (تۇتۇنوندیکی)
یۇنوسبەلک سوتاوینەوالی.
یۇنوسبەگ والی بولغانلیقی کیش تومور مسیحالۇلاک میاسی سا
والسیدلغیدیکی ۋایدیلیتەلیقی قوزغولاکیقاذەدەبەرشی ئوخوش
تومور مسیحالۇغ تۇوەتەیکی ھەسلیلدگەکوفەودی. «
«ئاخوبتمزیاخی بولسوف دیسەلک بۇھەدگزیھوکومەتیلاک
مەمودیتیدیکی جیقماسلیغولیدۇم. بۇتلاک بوشقالاپیشوھەدگزی
ھوکومەتیلاک قادیشی ئەھەسەبەبەکیدیلاک زالم لەرنی ئاغدو
دوشی ئوخوھەدود. ھەزی بەرئاتلاک مشەاسلیقی تۇغولوچ
قالغەسوف ئوخوھەتالدی بالیقەدگەذگەشتاتەتتلگرامھا
ئیبەدەھەلەلازم دەچکودسەتلاکۇقلکری بەرپونلی تومور
مسیحالۇ 1933 - یل جەرئایلاقەشقەدەدەتۇدوشکولوقیمسوھەت
ئشتیاقیتلاکموشسول خانیسئادقیلاکۇنیڤەھەدگزیھوکو
مەتلگئشتاتەتتلگرامھاسئیبەودی. جەرئایئاھۇریدا ر
مەدگزدیکەتوبولئشتلگکۇجوابتتلگرامھاکەلدی. ل
ارسولاتەتھادیمیری شولکەتاریخ 2 رقسم 66 - بەت - 1948 - یلئوردوی

ئەلىخان ئىلە ئاداۋاتلىك كومېتېتىنىڭ ئەزاسى يولداش ھېرى
ئىلە بويىچە سىياسىي ئاغدۇرۇلىش توغرىسىدا كۆپ ئىشلار ئىلىپ بېرىپ
ياخشى ئىشلارنى قىلدى. بولشېۋىك ئىشەنچىسىنى ئاقلىدى.
دېگەن ئىدى.

تەرجىمان ئەپەندى ئىلە ئىسىملىك ئىشلەتكەن ئىسىگنالىنى بىلەن ئۆز كىشاۋ
ئىلە جايى. جايلاردىكى باشلىق ئەپاخۇن ئەلىخان ئاداۋاتلىق
بويىچە مايىل ئەپاخۇن ئەلىخان ئاداۋاتلىق ئىشلىرىنى تەپسىلىي
تەكشۈرۈپ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىشلارنى ئۆز ئاغزى بىلەن
سۆزلەپ بەردى. ئۇ مۇنداق دېدى: مەن 1932-يىلى 10-ئايدا
ئىلە ۋىلايىتىگە كېلىپ ئىلە ۋىلايەتلىك ئەپاخۇن ئەلىخان
ئاداۋاتلىق كومېتېتىنىڭ ئەزاسى بولدۇم. 1933-يىلى 1-ئايدا
ئىلە ۋىلايەتلىك ئەپاخۇن ئەلىخان ئاداۋاتلىق كومېتېتىنىڭ
ئەزالىرى يىغىلىپ، ئۇلار ئىچىدىن ئۈچ كىشى تاللىنىپ
ئىلە ۋىلايەتلىك ئەپاخۇن ئەلىخان ئاداۋاتلىق كومېتېتىنىڭ
ئىشلىرىنى ئىشلەپ بېرىدىغان بولدى. مەن ئۇلارنىڭ
بىرى بولۇپ، ئۇلار ئىچىدە ئەڭ ياشى مەن ئىدىم. ئۇلار
مېنى ئەزالىققا تەكلىپ قىلغاندا، مەن ئۇلارغا ئۆزۈمنىڭ
ئىلە ۋىلايىتىگە يېڭى كەلگەنلىكىمنى، ئىلە ۋىلايىتىنىڭ
ئەھۋالىدىن خەۋىرىم يوقلۇقىنى، ئەپاخۇن ئەلىخان
ئاداۋاتلىقى ئىشلىرىنى ئىشلەشكە ئۆزۈمنىڭ ئىقتىدارىم
يوقلۇقىنى ئېيتىپ، ئۆزۈمنى ئەزالىققا تەكلىپ قىلماسلىقىنى
ئۆتۈندۈم. ئەمما ئۇلار ماڭا ئىشەنچ بىلدۈرۈپ، مېنى
ئەزالىققا تەكلىپ قىلدى. مەن ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى
ئاقلاش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ بارلىق كۈچ-قۇۋۋىتىمنى
سەرپ قىلىپ ئىشلەشكە باشلىدىم. 1933-يىلى
ئىلە ۋىلايەتلىك ئەپاخۇن ئەلىخان ئاداۋاتلىق كومېتېتىنىڭ
ئەزالىرى يىغىلىپ، ئۇلار ئىچىدىن ئۈچ كىشى تاللىنىپ
ئىلە ۋىلايەتلىك ئەپاخۇن ئەلىخان ئاداۋاتلىق كومېتېتىنىڭ
ئىشلىرىنى ئىشلەپ بېرىدىغان بولدى. مەن ئۇلارنىڭ
بىرى بولۇپ، ئۇلار ئىچىدە ئەڭ ياشى مەن ئىدىم. ئۇلار
مېنى ئەزالىققا تەكلىپ قىلغاندا، مەن ئۇلارغا ئۆزۈمنىڭ
ئىلە ۋىلايىتىگە يېڭى كەلگەنلىكىمنى، ئىلە ۋىلايىتىنىڭ
ئەھۋالىدىن خەۋىرىم يوقلۇقىنى، ئەپاخۇن ئەلىخان
ئاداۋاتلىقى ئىشلىرىنى ئىشلەشكە ئۆزۈمنىڭ ئىقتىدارىم
يوقلۇقىنى ئېيتىپ، ئۆزۈمنى ئەزالىققا تەكلىپ قىلماسلىقىنى
ئۆتۈندۈم. ئەمما ئۇلار ماڭا ئىشەنچ بىلدۈرۈپ، مېنى
ئەزالىققا تەكلىپ قىلدى. مەن ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى
ئاقلاش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ بارلىق كۈچ-قۇۋۋىتىمنى
سەرپ قىلىپ ئىشلەشكە باشلىدىم. 1933-يىلى

ئادىسىدا ئوز مىلىك دىنى ھەققىدە يوقاندى بىلىم ئېلىشىگە ئىنكاسلىنى
كۆرسىتىش بىلەن تەشكىللەر ۋەكىللىرى دوا ئېلىپ ئېيتقان ۋە ئۆزىنىڭ بۇ دەۋرىنى
ئۆتكۈزۈشكە رايونىمىزدا 1932-يىل 1-ئاينىڭ
ھەممىسىدە تاداقا ئاشۇنا ھېيت ئۆيىغا ھەددىسىدە ئۇ زالدىكى
غايىبانە ھاجىلارغا ھەجدىسىدە 130 كىشىلىك تەشكىللەنگەن ۋەكىللەر
يېغىنى ئېچىلىپ، بۇيۇپ سابىت داموللا باغدىن تاداقا ئاشلىقنى
ھەققانىيلاشتۇرۇش تەشكىلى تەقاسىدىن بولغانلىقى ئېيتىلىپ -
دېققەتلەر ئېلىنىپ ئاشۇرۇلغاندىن كېيىن ئوزۇنغولاق دەھەبە دېگەن سايلاش ئارقىلىق
ئوزۇنغولاق غەلبە قىلغانلىقى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىغا
دەھەبە دېگەن ئوقۇمۇشلۇق ئادەمنى ئېلىپ ئۆتۈپ ئۆزىنىڭ ئورنىغا
داموللىقنى باشقا ھەممىلا ھېتىچ ۋاقىتتا ئاشلىقىغا، سابىت
ھەققانىيلاشتۇرۇش تەشكىلىنى ئىشلەپ مۇنستېرلىگەن.
ياقۇپ بوغۇز، شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى 12-توپلام)
سابىت داموللا ئوزۇنغولاقنى تېزلىتىش مەقسىدىدە ھوسۇن
دامۇلا ئېيتقان يەرلەرنى ئايلىنىپ ھەر قايسى جايلاردىكى ئوقۇمۇشلۇق
ھېيتگاھ مەسئۇلىرى ۋە زىيالىيلار بىلەن ئوچراشقان ۋاقىتتا
ئۇلارنىڭ ئوزۇنغولاقنى قوللاپ ئۆتكەن سۆزلىرى ئۇلارنىڭ
ئۆلىمالىرىنى كەلگۈسىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئومۇمىي ۋەكىللەر يېغىنىغا
قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تەكلىپ قىلىش، ماددىي جەھەتتىن
ئوزۇنغولاقنى قوللاش قاتارلىقلار ئېيتىلىپ ئۆتكەن.
ھېيتگاھ مەسئۇلى ئىمالى بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇنىڭغا دىنى مەسا
ياقۇپ بوغۇز، شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى 12-توپلام)
سابىت داموللا ئوزۇنغولاقنى تېزلىتىش مەقسىدىدە ھوسۇن
دامۇلا ئېيتقان يەرلەرنى ئايلىنىپ ھەر قايسى جايلاردىكى ئوقۇمۇشلۇق
ھېيتگاھ مەسئۇلىرى ۋە زىيالىيلار بىلەن ئوچراشقان ۋاقىتتا
ئۇلارنىڭ ئوزۇنغولاقنى قوللاپ ئۆتكەن سۆزلىرى ئۇلارنىڭ
ئۆلىمالىرىنى كەلگۈسىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئومۇمىي ۋەكىللەر يېغىنىغا
قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تەكلىپ قىلىش، ماددىي جەھەتتىن
ئوزۇنغولاقنى قوللاش قاتارلىقلار ئېيتىلىپ ئۆتكەن.
ھېيتگاھ مەسئۇلى ئىمالى بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇنىڭغا دىنى مەسا

ياقۇپ بوغۇز، شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى 12-توپلام)

24- گۇڭنى ۋە سىمە باشلىنىپ ئۆتكەن. (شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى
17- توپلام 133-بەت)
ئوزۇنغولاق ۋىلايەت مەسئۇللىرىنى ئۆزىگە ئاغدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئۇلارغا

جیلەدىن ئادەتتىكى ئۆلۈم ۋە قىيامەت ئالامەتلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ
تەۋەككۈل قىلىپ يوقسۇللۇق ئەيىبىگە ئۇچرىغان كۆڭلىنى ئاۋۇتۇپ، بولغان ئىشقا
ئاق تۇرسۇن دېگەن باتۇر تەسەۋۋۇپنىڭ مەسىلىسى ھەلىكە جىلىكى كەتكەنلىكى
ئۈچۈن ئالدىنقى بايرەم كۈنى تەلىيە ئەھمەدنىڭ ماتىنى ياسىغانلىقى، ئۇنىڭ
ئالدىغا جىلەدىن ئادەم ئەۋەتىپ تەۋەككۈل قىلىپ ئۆلۈمنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى
ئېيتقان ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ
ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئېيتقان ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى
ئاڭلاپ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىۋەتكەنلىكىنى

قوزغولاق جيلاد چيكنشنگ باشلاريده و بوجاغدا ساباتدا مولاك نامى موجلوك
تله مشه بيوسى باراخ قوزغولاق جيلاد دوشمانلار باراخ داوامليغى
جه لگه قيلشقه باشلاريده و ، بوقانغو واقتدا يه كلين قوزغولاق جيلاد
غه ليبه قيلاديد و ، بوئودوشتاهوگو دوهدخ ئ سنگ يده ٥٥٥ ١٨ گشى
قوزغولاق جيلاد دده ٥٥٥ ٢ گشى ئولدى و ، بوسوقوشنگ يكلين
قوزغولاق جيلاد دخيليك قوداللنب قالدى و ، دبو خبانگا ئودوشقا
قاتنا شقاخ قوزغولاق جيلاد دلاسانغ ٥٥ جه ملاكنا يه تكخ ، ده ب
ياذيريده و ، اشغالاه قاديغنه تدگشودوشى گودوخضينلاه بوغا
ياذنماخ داكيدا ١٩٥٢ - يل ئودوهوى

بوواقيتدا قوزغولاق جيلاد ئشغال قالمغاخ ناهيه لهدديكى هوكومدخ همدمود
لهدى فليق ئوستيدى يكى ذولوم نخ ئضرتودده ئا مشمودى ، قوزغولاق
جيلاد گه ياخ ياسسدياك ، ياى قادا قاشليق ئوغويلاد ديگاخ جنام
بلاخ جوجيه ، كرجيه ، الوب ، ئلاهى ، بنده قاتنا ولغ ناهيه لهدده ئا دهلارنى
داد لهدگه ئا مستى . قيلوق بلاخ كالليني ئليب مشه ه ديخ همدگوى
كوجا لهدبه صفليدى ، نوذغوخ فليق لهدنى قوتقوخ قليب قاميدى
مال موللكنى بوليدى . فليق نك ئويلديگه ئوخ قويدى . ختاى همود
لهديشليق بوخ دبرى خلقه نسبه تخ يوپوذاميدى . هدبرجايدى يكى
ياجنگه مسال قديغه سيدى ٥ ئوده نكى لدنى كودسه لكيا ه
همسلاخ ! ئلاهى شهدده سسته سيگه ئا دهم نك بنا ئى ٥٥٥
كشنى قوتقوخ قلدى . شه ه دخ ترافيد يكى فليق ئويلديگه كيلب ئوخ
قويوبه سانسز قدرى لهدبالا لهدكوبوخ كه تتى ، جميده ٥٥ گشنك
يشخ ئا ستى . لوب مشهددبه هاميد يه ئا خوده ئ ئشتاك نى ه همدمود
ده جه بالتابلاخ بشخ كسيب شهدگه ئا ستى . كوجيه مشهددى
٥٥ گشنى مسب ئولتودوب بشخ ئا ستى ، دوشمانلاد نك بوخ ئا خوخ
لهقلادى فليق نك قادشلخ تضمو كوجيتواتتى . قوزغاخ لقاخ
فليق غه لبه قلقاخ مشه ه ولدده ختاى همود لهدى ياخ ياذاخ خود
لهدبولوخ تقتقاخ يريده ٥ ئولتودوختى ، يلهو دبه ياشقا ئا ميه
لهدئ فليق لهدنگوزلادى ئيگه لدتتى ، همسلاخ ، گوميد ئا تاشولاهاجه

کومیسیه ده ثابته ضیوی صاحب ده باشملغدا خ لیکه له دقوذغولوب موذناصیه
له دینی شغال خبلکتی. وریسه وا باشقاناصیه خ لیکه له دیه وشلوم
قوشوناده دی که لگونی قوذغولوشوبه ناصیه له دینی ثاذات قلشقانده دی.
خیالیما دیه قاچقاق ساپه داموللا، مه متحف هذوده ثابه وللا له د
قاداقاچقاملیبه ثویه ده قالدوده قویفاق ثابه وللا (شاه-
مه شعود) بلدن پرلکته دی مکی فیدائی له دینی باشملغدا ثلثی
مشه هدیگه ثاتیلدی و هوکومه ت دمسکه له دی یاخن توذوشراق
سوقوشق خوتخ دوت یلیگی تودغاق ثلثی مشهوریده بولدی
داموللا مه متحف هذوده ثابه وللا (شاه-کعنی ساپه
کیشی مه متحف هذوده ثابه وللا (شامه شود) نودی فحت ایوچ
باشملغدا بولدی. مسیل ثحیل یکی هوکومه ت دمسکه له دی یاخن
قوذغولالاچیلدی دکوذ سوقوشتی، قوذغولالاچیلدی دبوقوللو
تاغیلدی، تومشوک ثادخیال دوداقویوب ثیتلدوده مسیل ثحیل ثاروبه
مه لوم یرینی ثودوب تاشلیدی، شونلاق بلخ مسیل ثحیل یکی 70 گ
یقن هودی مه موریلدیاشلدیقاسه لله بقوداب موسولمان بولدوخ
ده خ تسلیم بولوشتی. شونلاق بلخ قوذغولالاچیلدیلاخ خوتخ
ویلایه تینی محاذات قیلشتی شتی ثایاتقاچشتی

شوداسیلاقتا موفوله دنیاذیلدوده 1933 یل 2 رثای 10 کعنی
مه متحف هذوده ت، ساپه داموللا، ثابه وللا داموللا (شامه شود)
شودشخ خت، موهم خت میاذ ثلدم، سوبوقوللا مه ولیوی، ثابه یقنی
مه ولیوی باشلیق ده خ نیچه کیشینلاک مه جلسه ثچلیب هوکومه ت قعوده خ
ثونلاق ت مشکیلنی به لگوله خ مه مسئول کیشلدنی ته یین قیلاچق هوذابوه
مسی هتجیده هوکومه ت مشکیل بولوب ثونلاق ثماده ی دخ تقدکیشاه
مه مودیتی شعلومیه» نامینی بوشتی:

بوخودولغان هوكومەتنىڭ شەكىلى ئىبارەتتۇر، هەر بىر
ھوكومەت دەۋرىدە ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، هەر بىر ئىبارەتنى
«دادىل ئامما كىيو» / «ئوممانىلىق ئىشتىراكچى/دادىل ئامما كىيونىڭ
باشلىقلىقىغا ئېرىشىش» ئۈچۈن بولغان مەسىلىسى دەپ
ئويلايمىز. ئەگەر بۇ ئىشقا ئېرىشەلمىسە، ئۇ ھالدا
ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئۆزىنىڭ ئىپادىلىنىشىنى
ساقلاپ قېلىش بولىدۇ.

خۇلاسە: ھەر بىر ھوكۇمەت ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە
ئىگە بولىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىپادىلىنىشىنى ساقلاپ قېلىش
ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئۆزگەرتىشى لازىم.
ياكى ئۇ ئۆزىنىڭ ماھىيىتىنى يوقىتىپ قويۇشى مۇمكىن.
ئۇنداق بولمىسا ئۇ ئۆزىنىڭ ئىپادىلىنىشىنى ساقلاپ
قېلىشتەك ئاساسىي ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىيالمايدۇ.
خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، ھوكۇمەت ئۆزگىرىشچان
ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇشى كېرەك. ئۇنداق بولمىسا
ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ ياكى
ئۇنىڭ ئۆزى يوقىلىپ كېتىدۇ.

ھوكۇمەت ئىبارەتتۇر ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى ھوكۇمەت ئىبارەت
دائىرىسى ئىچىدە ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي
ۋەزىپىسى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى
ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ.
«دادىل ئامما كىيو» ئۇقۇمى ھەر بىر مەزگىلدە بولغان مۇئامىلە

صیفیه یای ئسکری قوشونلادنی برصوفیه یتمیو (یتوق) لله
له دگر بولوب شه مشکیللله شی تودی. هوکومه تنك یودکو
ذیل یفاخ میاسه تلدی دینی ئاسماسك واسطه ایله
مشه دیشکه صوآخیق ئالیب یوریلدی. مشلوم هوکومه تنك
مالیه کومیسیونلغی ئاسماسلادی ئوشبره ذابطات سوئیشاف
بلاخ فلقه یولاوزلك و بونك یاخشیلیقلرینی ئوشبره
ذابطات میلیقیا یوقتم ئالنه شوذهوکومه تنك مشاوره تیله یی
فلیق تودلی. تومه ف میلیق له دیکه بتونلای ئوتولوشی
تاقندی.

مشلوم هوکومه تنك بایرغی، شاهیسی، گمی واشوذ دائره
مسیدر. خه مشله یه یفاخ غوللله دی هم تسس تلفنلر،
مؤله دنلك بایرغی نلك یوقتودسیدئای بلاخ یولاوف
نلك مشه کلی سریق ده کده بیکیتلگدن. شاهیسه بولسسا
"ف دنی تودکستان جمهوریتی مشلوم میه" دیگدن نام بلاخ
مؤرتیفا شای یولاوزمشه کلی تؤمشودولگدن
خوتن تؤذخولالله جیلدی وبایرتدن مؤذله دنلك ئوملی
مشلدینی برتدده یولفاقویو الفاندن میدکدن، تؤقتد
تده یولفاقویو الفاندن میدکدن، تؤقتد
شده سگیرمی یاشقیلیق تمیاولغیدا بولدی و 1933- یلی
10- ئایلرده سوویوتولاه هوکومه ولیوی مشاهه شنوده، بیرساهیه
ئایلرده سوویوتولاه هوکومه ولیوی مشاهه شنوده، بیرساهیه
تؤدوقیفا بامشلغی وابرصوفیه سسکدلدبلدن تقشقد
"ف دنی تودکستان جمهوریتی مشلوم میه" دیگدن نام بلاخ
تؤرتیفا شای یولاوزمشه کلی تؤمشودولگدن
ئیگله ب میه که نگ هوجوم بامشلیدی و. میه کنده سوقوشن چرئای
داوام قیلدی و. تومانلادنی سوویوتولاه هوکومه ولیوی باشلیغ
برصوفیه تودبانلادنی بویسیب ئاخوییه که نتی مشغال قیلدی و.
سابق داموللاخوجه نلدن یه دکه نگ قلیب شاهه شنودنی
برمیله له قوشونلاوبلاخ برگه ئالیب قتشقدیکی تومود
سسیالله جیشیف زیاده تگ هیلدی و. ۱/ کمیگدن واقتی ۲۰۰۰ یل ۲۰
شای ۲۰۰۰ کشی ۱۰

بومه هماغه وخت مشر ددې قوم د سیمې الکې وغیړل یې یا څې
قاضي ټاکلې وه، برنې چې څو ورځې ددې ټولو دننه د وغیړ
مهمانان د خپلې خوښۍ سره ژوند وکړي او
خو ټاکلې موده وروسته د ټولو الکې خپله دنده خسته دې ځای پرې
قوم نه لاړ کفا ځای خپلې ټاکلې وظایفو پسې ځای ته
بوځي خو خپلې دولتې ټولې اثاثې هاغه کلیوال قسم
له دې سره یو ځای ټول کلیوال خلک هاغه کیلاګ ته
سیالې بولیدل: ددې خو خپلوان یې ټاکلې وخت د خپلې
ټولې خوښۍ تر لاسه کړي، خاوند خپله ټوله د سیمې الکې ملګرې
وخت ځان ته ځنډ ورکړي ټولې مسلمانې دا ډول ځانګړې
پیښې لري، خو ځنډ یو ځل د ټولو سیالو ټولګې ته ځواب ورکوي
چې ټول ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ د سیمې
ټولو الکو ته ځواب ورکړ چې ټول ګډون کوونکي ورته ځان
ورسوي، خو ځنډ د سیمې ټولو الکو ته ځواب ورکړ چې ټول
ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ د سیمې ټولو الکو ته
ځواب ورکړ چې ټول ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ
د سیمې ټولو الکو ته ځواب ورکړ چې ټول ګډون کوونکي ورته
ځان ورسوي، خو ځنډ د سیمې ټولو الکو ته ځواب ورکړ چې ټول
ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ د سیمې ټولو الکو ته
ځواب ورکړ چې ټول ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ
د سیمې ټولو الکو ته ځواب ورکړ چې ټول ګډون کوونکي ورته
ځان ورسوي، خو ځنډ د سیمې ټولو الکو ته ځواب ورکړ چې ټول
ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ د سیمې ټولو الکو ته
ځواب ورکړ چې ټول ګډون کوونکي ورته ځان ورسوي، خو ځنډ

ہے۔ اس وجہ سے ہمارے اصولوں پر عمل کرنے والے ہر شخص کو اس بات کی کوشش کرنی چاہیے کہ وہ اپنے ہمسایوں کے ساتھ اچھا برتاؤ کرے۔ اور ان کی ہر ممکن طریق سے مدد کرے۔ اور ان کے ساتھ ہمدردی کا برتاؤ کرے۔ اور ان کے دکھ درد میں شریک ہو۔ اور ان کی خوشی میں خوش ہو۔ اور ان کی غمی میں غمگین ہو۔ اور ان کی ہر جائز طریق سے مدد کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا دھوکا نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا ظلم نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا فریب نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا جھوٹ نہ بولے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدسلوکی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتمیزی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتہذیبی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتمیزی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتہذیبی نہ کرے۔

ہمارے اصولوں پر عمل کرنے والے ہر شخص کو اس بات کی کوشش کرنی چاہیے کہ وہ اپنے ہمسایوں کے ساتھ اچھا برتاؤ کرے۔ اور ان کی ہر ممکن طریق سے مدد کرے۔ اور ان کے ساتھ ہمدردی کا برتاؤ کرے۔ اور ان کے دکھ درد میں شریک ہو۔ اور ان کی خوشی میں خوش ہو۔ اور ان کی غمی میں غمگین ہو۔ اور ان کی ہر جائز طریق سے مدد کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا دھوکا نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا ظلم نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا فریب نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا جھوٹ نہ بولے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدسلوکی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتمیزی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتہذیبی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتمیزی نہ کرے۔ اور ان کے ساتھ کسی قسم کا بدتہذیبی نہ کرے۔

ئىككى مىللى كومېتېت بىر - بىرىگە قارشى ئۇرۇشقۇچە خېلىھەۋەسلەندۈرۈم
كومېتېگە قېتىلىپ بولۇپ قالغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىقتىدارى ۋە جەڭ
ۋەزىپىلىرىنى ئۆتىگەندىن ۋە ئۇلارنىڭ مەقسەت قىلغان مەقسىتىگە
يەتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىش
ھەققىدە بىر قانچە قېتىم ئىلتىماس قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ
ئىلتىماسلىرى ئورۇندالمىغان ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىلتىماسلىرى
ئورۇندالمىغانلىقىدىن ئىنتايىن ئەنسىرەپ قالغان ئىدى. ئۇلار
ئىلتىماسلىرىنى ئورۇندىتىش ئۈچۈن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ
ئۈچ قېتىم ئۆز ۋەكىللىرىنى ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇلار ئەۋەتكەن
ۋەكىللەر ئىلى ۋالىيسى ئەلىخان تۆرە بىلەن كۆرۈشكەن ۋە ئۇنىڭ
بىلەن سۆھبەتلەشكەن ئىدى. ئۇلار ئەلىخان تۆرەگە ئۆزلىرىنىڭ
ئىلتىماسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. ئەلىخان تۆرە ئۇلارنىڭ
ئىلتىماسلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ئىلتىماسلىرىنى
ئورۇندىتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ بېرىدىغانلىقىنى
ئېيتقان ئىدى. ئۇلار ئەلىخان تۆرەنىڭ ۋەكىللىرىنى كۈتۈپ
ئۇزۇن ۋاقىت ئولتۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئەلىخان تۆرەنىڭ ۋەكىللىرى
ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلمىگەن ئىدى. ئۇلار ئەلىخان تۆرەنىڭ ۋەكىللىرى
كەلمىگەندىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ ئىلتىماسلىرىنى ئورۇندىتىش
ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان
ئىدى. ئۇلار ئەۋەتكەن ۋەكىللەر ئىلى ۋالىيسى ئەلىخان تۆرە بىلەن
كۆرۈشكەن ۋە ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشكەن ئىدى. ئۇلار ئەلىخان
تۆرەگە ئۆزلىرىنىڭ ئىلتىماسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى.
ئەلىخان تۆرە ئۇلارنىڭ ئىلتىماسلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن
ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ئىلتىماسلىرىنى ئورۇندىتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ
ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتقان ئىدى. ئۇلار
ئەلىخان تۆرەنىڭ ۋەكىللىرى كەلمىگەندىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ
ئىلتىماسلىرىنى ئورۇندىتىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى
ئەۋەتىپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. ئۇلار ئەۋەتكەن
ۋەكىللەر ئىلى ۋالىيسى ئەلىخان تۆرە بىلەن كۆرۈشكەن ۋە
ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشكەن ئىدى. ئۇلار ئەلىخان تۆرەگە

ۋەجىگە گۇمان قىلىپ ئاپتونوم رايونى ئالتاي قەزىنە ئورۇنلىرى
چىلدىن بىر ئىككىسى ئالتاي بۆلگە مەدەنىيەت مۇزېيىدىن گۇمانلىنىپ.
قەشقەر شەھىرى بويىچە ئىزدەپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ
قەزىنە ئورۇنلاشقان قوليازما قەشقەر، لېكىن بۇنداق قەزىنە ئورۇنلاشقان
چىلدىن بىرىدە گەپ چىقمىغان ئەھۋالدا،
1933-يىل ئاخىرىغا كەلگەندە قەشقەر دىنا ھەممە كوماندىر
ياشلىرى: خوجىلار، قازىياق، كوچىلار، كومانداڭ
ئاختۇرۇپ بەرگەنلىكى، ئۇلار ئالتاي بۆلگە مەدەنىيەت مۇزېيىدىكى قەزىنە ئورۇنلاشقان
چىلدە قەشقەر دىنا قوبۇلىنىشقانلىقى، چۈنكى قەشقەر، قەشقەرلىك
ئىنقىلابىي ئۇدۇللارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك سىياسىي جەھەتتە
تولىمۇ ئوڭچىل ئىكەنلىكى ئېنىق بولسىمۇ، لېكىن قەشقەر دىنا ئەھۋالنى
ئاڭلاپ بولۇشقا ئامال يوق ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئۈرۈمچىگە سوۋېت ئىتتىپاقىغا
قېچىپ بارغان ئۇيغۇر ئىنقىلابىي ئۇدۇللىرىدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوف
قاتارلىقلارغا خەت يېزىپ، ئۇلاردىن ئەھۋال سورىغان. ئۇلارمۇ
بىلگىنىنى ئېيتىپ جاۋاب خەت يازغان. بۇ خەتلەرنى ئالتاي بۆلگە
مەدەنىيەت مۇزېيىدىكى خادىملار ئۆز ئالدىغا تەكشۈرۈپ بېقىپ،
ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىقلارنىڭ ئىنقىلابىي
ئۇدۇللار ئىكەنلىكىنى بايقىغان. ئۇلار ئابدۇكېرىم ئابباسوف
قاتارلىقلارنىڭ ئادرېسىنى بويىچە ئۇلارغا خەت يېزىپ، ئۇلاردىن
ئەھۋال سورىغان. ئۇلارمۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىنى
ئېيتىپ جاۋاب خەت يازغان. بۇ خەتلەرنى ئالتاي بۆلگە مەدەنىيەت
مۇزېيىدىكى خادىملار ئۆز ئالدىغا تەكشۈرۈپ بېقىپ، ئۇلارنىڭ
ئىچىدە ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىقلارنىڭ ئىنقىلابىي
ئۇدۇللار ئىكەنلىكىنى بايقىغان. ئۇلار ئابدۇكېرىم ئابباسوف
قاتارلىقلارغا خەت يېزىپ، ئۇلاردىن ئەھۋال سورىغان. ئۇلارمۇ
ئۆز نۆۋىتىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئېيتىپ جاۋاب خەت يازغان. بۇ خەتلەرنى
ئالتاي بۆلگە مەدەنىيەت مۇزېيىدىكى خادىملار ئۆز ئالدىغا تەكشۈرۈپ بېقىپ،
ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىقلارنىڭ ئىنقىلابىي
ئۇدۇللار ئىكەنلىكىنى بايقىغان. ئۇلار ئابدۇكېرىم ئابباسوف
قاتارلىقلارغا خەت يېزىپ، ئۇلاردىن ئەھۋال سورىغان. ئۇلارمۇ
ئۆز نۆۋىتىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئېيتىپ جاۋاب خەت يازغان. بۇ خەتلەرنى
ئالتاي بۆلگە مەدەنىيەت مۇزېيىدىكى خادىملار ئۆز ئالدىغا تەكشۈرۈپ بېقىپ،
ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىقلارنىڭ ئىنقىلابىي
ئۇدۇللار ئىكەنلىكىنى بايقىغان. ئۇلار ئابدۇكېرىم ئابباسوف
قاتارلىقلارغا خەت يېزىپ، ئۇلاردىن ئەھۋال سورىغان. ئۇلارمۇ
ئۆز نۆۋىتىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئېيتىپ جاۋاب خەت يازغان. بۇ خەتلەرنى

ش دخی قودکستانف کامونیزم نماتهادشی بوقدا تهدیکلی تله دکی صوتلاح
یول تعویماتی. شوکاتوجمساد داملای قوزغولالق جیلدکی
ش سیلم بولجه قوداللنه دشی کومنه وزدده شاخشودیمند
دده تودنمانتلاق تومستیک صاجوکیلاک کستلدی کصلاب جمساد
نما. کلیب 2000 تال صلتی 1800 دان شاملی دخی ئیلیب کوچوتقا
کتک و. بوخاله دعه لف قوزغولالق جیلدیک صاجوکیلاک نما
بولغاف نماداز لفیدی عه ومستیک یاخ یاجیلاق نفاخ
سویت شتیاق خوجانیاز هاجی صاجوکیلاک نماتهادشی، صاجوکیلاک
خوجانیاز هاجیلدکی تهادشی هاتعویوشی یاخ بتوف شدخی تود
کستانف تودنمانشقاق شقلاب یالاقه وقتی بوجودوب تاشلاشی
سیاسی وعویوشی یامشلیدی، یالغاف یاوآلاق وه عده
له دخی بوجیب خوجانیاز هاجی یاخ شلاق مشینه بی برلشی
تقدوشی، یه خ دوسلدخی بولوب تاشلاب دوشمنخ
یاخ دوسلاک شتودوقا موافیق بولالیدی، شونلاق
یاخ سوویت هوکومتی غه لبسه یاخ یالغاف اب کتوا تفاق یازدی
لیق قوزغولالق نلاق فیصانینی بوزاب تاشلیدی، عوهوقراتچلیک
دکتفاندا سوویت شتیاقی نلاق بویه ددیکی یاساسی یاقی، شقلاب
غه لبسه یاخ له دخی تود کستانف خودولطوسی موستقل
دولهٔ تلاق یلدیزیغا یالتاجیشی ئیدی، یاخوی شوشقاغی
بولدی.

قه مشقدوه ذیئه تیدی قوزغولاکفا پرتوتیاشی توغوا قومان
دانلیق قیلیش زودیمه تی توغولوب قالغاندی. هاناشوداق
ته مشکیلی یاپاراتنی خودوب چیقشی وه ذیمه سی سابیت.
داموللا ذممه سیگه یوکله نگاندی. قه مشقدیکی هاناشو
جیدی وامودهکلکچه وه ذیئه تنی توسله نگاف سابیت والله
توهودیجالا توللتودولگه نده سوکین واقتنهی هاکمیه ت

ساقچی باشقارمسی قودغان مۇسمان میجالاق تېشىقلىغانلىقتىن
دىن كېلىپ مۇئالەجىلەن كودىشىدى. مۇسمان میجالاق ساقىت
داموللانىڭ قىزىغا قارشى ھالدا ھەم مۇيغۇدە، قىزغا باشقىلار
دىمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ كودىشىنى لازىملىقچە
ئىككى تەرەپ كېلىشىپ نىكاھ ساقچى داموللا ھاسانى
ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۇ ئىككى ياشنى ساقچى، ئوچاغدا ئوتتۇرا
قويۇپ، ئۇلارنى بىر-بىرىگە قوشۇپ قويغان.
بۇنىڭدىن كېيىن مۇسمان ھېلىقى ئايالغا ئۆيلەنمەي
8-ئاي 15-كۈنى ئۇنىڭ بىلەن 1933-يىلى
خوتۇنلۇق بولغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئىككى
يىل ئادەتتىكىدەك ياشىغاندىن كېيىن ئۇ ئايال
ھامىلدار بولۇپ، ئوغۇل تۇغۇپ بېرىپ ئۆلۈپ كەتكەن.
ئۇ ئوغۇل ھازىر 5 ياشقا كىرگەن. مۇسمان ئۇ
بالىنى ئۆز ئوغلىدەك ئېلىپ چوڭ قىلماقتا.
مۇسمان ھېلىقى ئايالدىن قالغان ئۆي-ھويلا
ۋە ئۈچ ئات ئۇلاغ، ئىككى كالا، ئىككى قوي
قاتارلىق مال-چارۋىلارنى ئۆزىگە ئېلىپ قالغان.
ئۇ ئايال ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاكا-ئۇكىلىرى
ئۇنىڭ مال-مۈلكىنى ئۆزلىرىگە ئېلىپ كېتىشنى
ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن مۇسمان ئۇلارغا
بەرمەي ئۆزى ئېلىپ قالغان. ھازىر ئۇ ئايالنىڭ
ئاكا-ئۇكىلىرى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا
ئۇنىڭ بىلەن سالام-سائەت قىلىشىدىغان بولۇپ
قالغان. مۇسمان ھېلىقى ئايالنىڭ ئۆيىنى
ساتماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن
ئۆيىنى رېمونت قىلماقچى بولۇپ، ئۇستا
ئىزدەۋاتقان ئىكەن.
ئۇ ئايال ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاكا-ئۇكىلىرى
ئۇنىڭ مال-مۈلكىنى ئۆزلىرىگە ئېلىپ كېتىشنى
ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن مۇسمان ئۇلارغا
بەرمەي ئۆزى ئېلىپ قالغان. ھازىر ئۇ ئايالنىڭ
ئاكا-ئۇكىلىرى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا
ئۇنىڭ بىلەن سالام-سائەت قىلىشىدىغان بولۇپ
قالغان. مۇسمان ھېلىقى ئايالنىڭ ئۆيىنى
ساتماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن
ئۆيىنى رېمونت قىلماقچى بولۇپ، ئۇستا
ئىزدەۋاتقان ئىكەن.

ئۇدتاسىيلىيوڭ بەدگەف ماھەرجلاك ادەيە ياپىلىپ بەرۈلەر
ۋىستىنە ياساتقۇرئاپ مۇقەددەس ئىشى باشقۇدوشى ئىكەنلىكىنى
ئادەتتىپ ئىشقاھەر دىكىدە قىلىدۇ. لىكىن بويىچە ھادىغانىسىنى
داۋاملاشتۇرۇپ ئەڭ ئۇدكىتاپ ئىستقلال ئەھمىيەتكە ئىگە قۇدۇ-
لوشى ئەپىادلىيەتۇدگىنى بولۇپ قالىدۇ.

خادىيوھاجى مىنوپى ئىنىپالاك ھەقىسىنى داشۇدىگەنھالدا سىلى
ئىنجالاك تارىخىھاتىرىسىالادى ۱۲- ئۆيلام ۵۶۳- يىلى ئەلەدىنى
ياڭىسىغا: «۱۹۶۳- يىلى ۶- ئاينىڭ ۱۵- كۈنى مۇقەددەسھوكۇمەت
تىلەك ئىشى باشقۇدوشى ئىلىپ ئادەتىبويىچە ئۇزۇنۋاقىتتىن
تاھاماھالەتچە ئۇنىلىك قۇدۇمىغا «ئۇدكىتاپ ئىستقلال
ئەھمىيەتى» قۇدلىدۇ. ئەھمىيەتدەئىسابىتداموللا، ھېيئەت
ئەزالىرىھاۋىيوسىپ قادىرىھاجى، ئىسمائىلىنىڭ داموللا
مۇداۋۇپەرگىلوجالاك، ئابابەكخان، سولتانبەرگ، يوسۇفجان
قۇدىشى، ھوساجان، ئۇبولھەسەنھاجى، قاتارلىقلار 11 كىشى
ساقلىنىدۇ. ئەھمىيەتقۇدلوپ ئىككى كۇنلۈك يىغىنغاتەر
يىلىپ ساپىتداموللا مەسۇدتەلىپى بويىچە ھەيئەتنىڭ ئىشانى
ئىشەدىقى ئۇدكىتاپ ئىستقلال ئىسلام ئەھمىيىتى ھەقىدىشى
ئىزاھەتكە ئۇدھىسەتتى.» يىغىنئىھالى بولۇپبۇھەدىنباشلىنىپ
لەۋىزدەكى ئەھمىيەتلىكتۇرلۈكىدىنىپاللىنىپ، ئالدىبىراۋاقىيىڭ
ئىشەھەۋئۇدىشىنىڭ ئاخىرلاشتۇدوپ «ئىشەدىقى ئۇدكىتاپ ئىستقلال
ئىسلام ئەھمىيىتى» ھەقىدىشى مەسۇدتىنقۇدوشقاچىول ئاچىدىنىپاللىنىپ
بىلدۇدوشكەندى. بويىچەئامۇسماقىجالاك، ھاجىمۇھەممەتتوختى
ھېيدەرى، ساپىتداموللا ئىشەنىلەشالدىنىئىلىپمۇسماقىجالاك
ئاھاموللا ئىشەنىلەشالدىنىئىلىپمۇسماقىجالاك
ئەھمىيەتكەئىگەئىسلامئەھمىيىتىھەقىدوشكەئىزاھەتتى

ئومىلاق سېغىلغان، لېكىن بوھۇدەك تىگ مېتى ياستۇنچە ئايلانغان
قاتمۇقاتمۇ شتوھىدەك. ئۇنىڭ ئاخىرقى ھەم يوغان ئاغزى ئوتلۇقلىقتىن
ئوۋۇلۇپ بەك ئوسماق ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. گۈلىنى بولۇتسىمان
سوھبەتتەك مەخسۇس سايىدا ھەم ئالغىنى تەكشۈرۈپ ئۇ،
ئۇنىڭ سوھبەتلىرى كېسىن ئوۋۇلۇپ كەلگەن ئىكەنلىكىنى، ئايدا بىر ئاي كەلگەن
ئوسمان ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ ئۇنىڭ ئۆيىگە ئىستاكان ئېلىپ كېلىشنى
ھەمراھىدىكى قالىشىدىن بىرنى بىلدۈرۈپ ئۆتۈنۈپ ئۇنىڭ ئوسمان ئىكەنلىكىنى
ئۇقتۇرۇپ قويدى. ئۇ ئۆيىگە كىرىپ ئىستاكان ئېلىپ چىقىپ، كىملىكىنى
ئاخىرقى قېتىم ئېنىقلاپ ئۇنىڭ ئىستاكانغا چاي قۇيۇپ بەردى. ئۇ
كەلگەن بولسا ئۇنىڭ يانىدىكى ئىستاكاننى ئالدىغا تارتىۋالدى ۋە
ئۆزىنىڭ ئوسمان ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭ ئۆيىدىكى ئەھۋالنى سۈرۈشتۈرۈپ
كېتىپ قالدى.

ئۇ ئۆيىگە كىرىپ ئىستاكاننى ئۇستىلغا قويۇپ ئۆزىنىڭ ئورنىغا
ئولتۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى.
ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ
ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ
ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى
ئۇنتۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ
قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان
ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۇنتۇپ قالغان ئىدى.

قادىن تودوسىدىكى ئىچىدە ئۇ ئىككى ئوغلى بىلەن بىللە ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ ئىسمى ئەسلىدە ئىلياس ۋە ئىسھاق ئىكەن. ئىلياس ئىسھاقتىن ئىككى يىل چوڭ بولۇپ، ئۇلار ئىككىسى ئىنتايىن ئىناق ئاكا-ئۇكا بولۇپ، ئۇلار ئۆيدىكى ئىشلارنى ئۆزئارا ياردەملىشىپ قىلاتتى.

قسم له دین یو قوتو کله د بوکسا کین چوله ډیاځ ټلیب کلیک و
دیګ څخه که نګه ځ بولسه و تومود سیمال ډ دنګوله د سو
سولهاځ ، مګوله د ن یوځه تو ب شاک شیشه ه ر لاځ
بوله شت د یګ د ن څا نا نځ که چ ؟ صرف شاک شیشه ه ګ
څا د ش ه مسک د تا د تیځ . ټوصناک ثم توځتی تو ه فالګ ځ
توځسونک شه هیک څلاقاځ شنه ناک ثشقامین ثالیځ .
د ب خوجانیاځ صاح ناک بوه ټلیبک ثشیاد څیلماید و
بوځ ت ناک ه د ډ مونځ ډلاځ تومود سیمالګ ناک جوابن
ثاثاک غاځ ټومعاځ سیمالګ تومود سیمالګ ډلاځ مومود ثشه
د خوجانیاځ صاح تومغوځ ی ثشقاځ ، بوښک شه هډ دیک ماځ نالګ
تومثونک ویقاهوجوم ټلیب ټوله د ن ثا د عزډ ی کوټوده یلی !!
د یګ ه ټلیب ن ه ر دګه ځ بولسه و تومود سیمالګ تومبول
کوده یلی و . ماناثونک ډلاځ بوثکلی مسه و د ادټومثا سید
څا د مو څا د شلیځ ه سید ا بولید و ،، / ضبور ثومود شو
ما څا لسید !!
ټومناک ټومستیک تومود سیمالګ ی ش ه هډ دیک تومثکاناډ لاځ
سیټلیب کتیو اتقاناثلقن مسه ذګه ځ ټوسیاځ سیدیالګ
ځ ه بولوځ ه مسک د له د ن ثلیب تاځ څا حقصب کتید و . بون
ثاثاک غاځ تومود سیمالګ صاځ ا بوی سوثمیک ی د یګ ځ څا ش
تا ټومناک ثا د عسید ی تومغاک ثش ټومود ما مود ځ فاځ تو ه ځ
جالګ ځ ثبه د ید و . بو ا قتد ا ش ه هډ ده ټو د ن ما ها ځ ن
ټلیب ځ فاځ بوید لا ځ مسد ټلیب با ثشقاځ ن له د ه د یا څا د ی
ځ ن ځ صه ډلاځ کشکد ځ . ماناځ ټو یو مسه ټ ی
یا ید ید لا ځ فاځ ما ج ثسالګ تومکون تومود سیمالګ ن له ناګ د
ه بولید ا - ش ه هډ د سید ټ ا ټو لتو د ه ج ب ثشتن کسید یکی ه ډ ه د
گه ټلیب کتید و ، ټومناک ډلاځ ب د گه ټومناک تومغول څا سید ا یکی
د ن ه ص ه تو ځتا ثا لتو ه ، تو ه د ش له د ن بولاب ا یکی ش ه هډ ن
با ز ی ټلیب مو د ا خ ه گه ټو ید ا ه و ،

تومور سیماگه نلگن
ئاگاه تاغدن توشکن توسمات سیماگه برمه ذیل
قوشقه دنلگه معاکمه قیلنن یا شقه دیه و. 1000
شوه اعتداسابه دامولگه تاقوشدی قوشقه دشهدیگه
مکلیب توسمان سیماگه بلغن گودوشکن واقعه بولدی
شوهه ذیل ده قشقال جهه سیدن تودغوزوشتا
ئاسابه هربی کچی بولوجه فوهه قلغان یه ن جهیه
قادهیفیه یکی قوشونلدا لوی، 12 شوه، شکر
سانی تی میگ دول بولدی. یگی سنه ده ماجن
سالگه تولیک ابولسا، قوذغولاگه چیلدی میگلیب قطیب
مکلیب یگی سنه دگه قیقلشقاغ قتای شه سکدلدی.
ئاسابی سانه شکیل خلیلیه 2000 دولگه سکر
یادبولدی. جهیه قادهیفیه یکی بوقوشوغ بلغن
یگی سنه ده بوشوتوب ئلیشدی یگی تودوشه دیگاغ
لدیلدن همه قانداغ نقندجیده کودولمیدی.
توهود سیماگه تولتودولگه دن کین قونلگه قوشونلدی
بوهه ذیل یگی سنه ده شقال قیلشقا قاتناشقان
بولسه وباشقه قوهانلدن یگاغ یلغان بوقوشوغ
لدونلگه ئاسابی تعمق فوجانیاذهاجه ئالدنیا گشکندی.
ئوشونلگه قوشونلدین هافذ ثوه ئلگه قشقه ده قلیه بو-
ذه خلدن یگی سنه دگه قادشی تودوشه بلغن سوغولاغ
غان بولسا سکلنه ده خلدن تودوشه شادا وبوه بلغن
خوقه قوذغولاگه چیلدیگه قادشی هدکلن توقتاتمیدی.
ماتابوقوقه قوذغولاگه چیلدینلگه قشقه دنه کلمه سلگن
نلگه بوقه دغی یدی.

خوجانياز صاحب مەھمۇت جالالدىن بولسا بۇ ۋاقتتا ئاقسۇ ۋا
ساجوكيلاۋ غاقادىكى سوۋغۇقاتچىلىق تۇدىۋاتاتتى.

«ئەمگەكدە بولسا خوتۇن ئۇن باشقۇدۇ» مۇزىكىسىغا بىلەن ۋەتەن
تۇزكىستان مۇستەقىللىقىغا مەيلى قاتارلىق بۇ ئەسەرلەر ئۇيغۇر
مۇزىكا ھەۋىسكارلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئەمما ئۇ
مۇشكىلاتچىلىق ۋە ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلار سەۋەبىدىن
تارقاق ھالەتتە ياشاپ ئۆتتى. 1933-يىلى
ئاقسۇدا ئىنقىلاب قوزغالغاندىن كېيىن ئۇ ئىلى ۋەتەن تۇزكىستان
مۇستەقىللىق جەمئىيىتىگە قاتنىشىپ بۇ جەمئىيەتنىڭ
ئاقسۇ شۆبىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان ئەخمەتجان قاسىمى
قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى ئىلگىرى
سۈرۈش ئۈچۈن ئۆمۈرلۈك ئىجادىيەت پائالىيىتى بىلەن
شۇغۇللاندى. ئۇ ئۆزى ئىجاد قىلغان ناخشا-مۇزىكىلارنى
ئۆزى ئېلىپ بارغان ئىجرا پائالىيەتلىرى ئارقىلىق
ئاممىغا تونۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئاڭ-سەۋىيىسىنى
ئۆستۈرۈشتە ئۈنۈملۈك ئىشلىدى. ئۇنىڭ ئىجادىيىتى
ئاساسەن ئىككى دەۋرگە بۆلۈنىدۇ. 1933-يىلى ئاقسۇدا
ئىنقىلاب قوزغالغانغا قەدەر بولغان دەۋر ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ
ئەڭ ئاكتىپ ۋاقتى بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۇ ئۆزىنىڭ
ئەڭ مەشھۇر ناخشا-مۇزىكىلىرىنى ئىجاد قىلغان.
ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى ئىككىنچى دەۋر 1933-يىلى
ئاقسۇدا ئىنقىلاب قوزغالغاندىن كېيىن ئۇ ئىلى ۋەتەن
تۇزكىستان مۇستەقىللىق جەمئىيىتىنىڭ ئاقسۇ شۆبىسىنىڭ
مەسئۇلى بولغان ۋاقىتلارغا توغرا كېلىدۇ. ئۇ بۇ
مەزگىللەردە ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتىنى ئىنقىلابىي
مەزمۇندىكى ناخشا-مۇزىكىلار بىلەن بېيىتتى.
ھەمدە ئۇلارنى ئۆزى ئېلىپ بارغان ئىجرا پائالىيەتلىرى
ئارقىلىق

یه یشته فنه کفن ق مشقه دسته هدیلغ باذاد کفن بولوب.
بوکوف یزالده دیغ ناهایت کوچاده م کیوبده و. / سناوذ اجسه
سیتیق قیلنگ توحوده / "هانا شوکفن یفف مه بیه ا فنیلغ 24 ق توافی
نما، شای یولد وذلوق کول بایراق مسلفان. متوف مه ده ف هربه
ف لیقه وا ق قوتخو حیلد دیلاخ تولفان / توصود سیالگ ق دغدیغ
ثلفاف نوویشی مه کتنه ج ق قوتخو حیلد دی کوذ ده ق تولید وا
سائ ق // ده سابت داصولا باشلیقا هوکو مه ق ثه ذالده دی
یفف مه بیه فیفا کیدیب که لگه ذده ف لیقا کوتوده ثگوشه وا ذبارف
ثامیف ده ج ق تو ویلیشبه ق ثوله دنی قوتخو قادنی ثلیشده و.
یفف باشلنشلغ بیه بوذوف ا/ ق قتح هوکو مه ق تو بی ثتلیکده و،
ق مشدیغ بیه داصولا یفف ثلفانالگفنی ثیلاخ قیلیده و،
همه ق ق دقی قودکتناف ثستقالا ل جه مه ود تینلغ قودولفان
الفیف، ق ثنلغ هوکو مه ق ق دکیوبنی ثیلاوف قیلیده و، ا ق توف
مه بیلد ف ثامیف! یاهشاهسوف ق دقی قودکتناف دیگر ف
یه ده ل ساذالده دی یاگوایده و. ثامف بن ساب ت داصولا
ق دقی قودکتناف ج مه ود تینلغ یه ودگوزیدیفاف ثحکی،
تاشقی سیاتی، واثونلغ که لگوسی نشانغ ق ثوستیده سوف
له یده و. ج مه ود یه ق قودولفاف مشوکوف یفف ناصیدبن
ثاقسود دیکی خوجاتیاذ هاجم، خوشه ف سیکی مه ستمف هوز-
ده تله دگه ف ذقیب یزمیب ق دقی قودکتناف ج مه ود تینلغ
قودولفانالفی بلاف ق ثوله دنی واقیعلغ ف ووذی، خوتف
یه دکه ف، ق مشقه دقاتاذلیقه چوله ق مشه هه دله ده ق دقی
ق قودکتناف ثلاغ موسسه ق قیللیق بایروفی ق تیسلغ دی ق
ده یه وقادیر هاجه ق ق قوتخو یلاوم 12 - 62 ب ق ت)
ق دقی قودکتناف ق مستقالا ل جه مه ود تینلغ هقفنده
مسه یفیف بن ق ذیز ق مشوله دنی یاذیده و! ده ق ثگلیه -

جاھانگوللیگی قەشقەردىكى تۇزغولالىق ۋەقەسىنى ئۆز بويىچە ياشىلىق لەدنى ياقا ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بېرىدۇ. ئۇ ئاڭلىغان جاھانگوللىگى تۇزسوي قەستىدە ھېندىستانغا مۇساپىر قىلىپ ئەلچى ئەۋەتكەن مەلىكە تەلىفانى ۋەيشالىنى ئىكەنلىكى، بۇ دەۋرىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئاخۇنلارغا قارشى مەيدانغا كەلگەن مەلىمى ياش بىلىملەر ۋە ياخشى مائارىپ ئىشلىرى جاھانگىر لەدنى ھەمراھىدە قىلىشقا ئاڭلىغان. ھوكۇمەت ئىسمايىل قەشقەردە دەۋرىدە 1933-يىل 11-ئاي 12-كۈنى قەشقەر ۋىلايەت ئىتتىپاقى مۇستەقىل مەمۇدىيىتى قۇرۇلۇپ، قەشقەر دىشەھەر ئوقۇمىشلىق ياشلار ئىتتىپاقى مەيدانغا كەلگەن. بۇ ياۋاق ئىتتىپاق ئاساسى بولۇپ ئۇزلۇقسىز ياۋاق قالماي، ياۋاق جەمئىيەت مەمۇدىيىتى قۇرۇلۇپ ئاندىن مائارىپ ئىشلىرى ۋە مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولىدىغان ھوكۇمەت ئىسمايىل قاغۇ، ۋاقۇپ ھاجى قاتارلىقلار ئىشلەپ ھەر بىر مەھەللىلەردىكى مەسچىت ئىمام ۋە مۇدەررىسلىرى ھەر بىر قوھانلىق، يېزا مەكتەپلىرىگە مەمۇدىيەت ئەزالىرى ئىشلەپ ھەر بىر مەھەللىلەردىكى مەسچىت ئىمام ۋە مۇدەررىسلىرى ھەر بىر قوھانلىق، يېزا مەكتەپلىرىگە مەمۇدىيەت ئەزالىرى ئىشلەپ

تاسیم حاجی تا مشقی شکلی دهنیتری. ئایل یکوم خاتم خصوم
هاشادیف منتری. ئه حسیتک بن قوددی حاجی ئه وقاب
/ وه ففی / ئه ددیلیه منتری ئه زیرسب قادی حاجی ه
زیرایئت / ده هقافخلیق / منتری ئه بول هبسه ف حاجی،
مالیه منتری ئیلی ئاغروخ بای، سه هیه منتری
ئه بهیل ولی خاف، دولهت ئشکلی دیاقی قاتیوی ئه لهم
ئاغروخ / ئشایاد لیق مووهچ ئیناخ حاجی ئه له م ئه ق
/ بودخاف مو بوکشی ئه وفو هتی بلاخ مئاویف ئاخاشا لفاف /
دولهت مشهری مونافق ئیلی:

« بایدیفیمدکول بایواق،
ئودد یمزئالتوف ئودا.
تودکستاف تودلهیوتی
تودکسناک ئولاواق» -

هیه ئناک قدولفاتلفی ناک ئه پیکله شی یفنفاشه ئکلیه
ناک ق حشقدده قودوشلوق دیلاه حاتاک ئه حه لادی
شادحسیسیک ئه حه سه شاششاده حوللیفوی واتواب
/ ریفی ئودیزئوهودد / ئشاتی ا قسم حوی - 304 ئه تاه د
1990 - یل بف ئوریفودی /
بوقودولفاف هوکومه ق ئودیناه ئهلی چه قلیکی هدی ئشاد دنی
یولفا سیلهیو الفاندیز کیف مه سلاف: هوکومه ق ئیناه ئه له دی
ناه ئشی ئودولادنی بیکتشقه، باشی وه کیل ئودنی والی مه هکمه
سی. ئهلی ئشکل دمنتریلگه ناه ئودنی والی مه هکمه ئیناه ئه له دی
باغ. جوهلیک یه هد بوفنیتریلاه دناه ئشکله فاف ئودون
باشکه ئشی.

هوكومدت خودلوجوده مسلم بقى خدمده ثوى تاجنستولكى
ماذاى يول، كوبوك تاتيادليق وه قفى لدناك ذجاده ثاشليق
كيرم لهدينى يضيه ثليبداديل ثاجيزين قودوجب، ثاجزيتم
يه سدوبالا لدنى، خيبلدنى يضيه وقله دناك صاليدبا
فوه وثيلثى، ثه دميله مثى قيتى باشليدواتق. وستهملك
ميلك مياحسه تناك بسمى داصايا تك يه تاك لدزدنى
كودوهمميگدت بوفودلوى هرقنده لدبوقده وستهقالغى
ثلك ده مسلم بقى موومى بلدن ثوز وقلك قنى.

هم قيمتى. بوسبه دثه كلكيگ قلك قنعه ذيول ويقاددى.
ساودا منسترليگ ثعلكى ساودينى ثه وميتبگه سيلسه
تاماشقى ساودا متوغدولوق نيزامرناصه قبول قيلك ى.
وابابى كدم يولفاقويولدى، ف مشهياتى ميقاددى ثه سسن
خلنب شايئر قوتلوق ده وقى صاجه هه مسئول قيلندى.
لاذهليق هانشينا. هاتوسالله دنى مشويت ى اهه خانسيدى
ثادسيه ق ثيلندى. شونداق خليبه 1933 - يل 11 - ثاى 3 كى رسقه
دين باشلاب هه خشده بوقتم گزميتت قيقه يلك ى. گوتنيك
ثمى دده وقى تودكستاخ هه خشتلك گيزيتى» بولدى.
12 - ثايل دد ثستقلال ناملق» ثايليق تحوونال قيقه يلك ى.
بوناك برنچى سانيفه هوكومه تناك ق مشكيلى ثاياداتى، يشعلگى
ثوناك وه ذيه سى، مه خسه دى، نظام نامه سى بسيلدى.
هه مده ثستقلال جمعود تنيك قودلشه بولسا ثه وقى تودكستان
ناك سيقنقى ذامان ثادبخيد آغ وقولثاده ده وجوذه، ثوناك
ثهمتى ثولوغ بولفانلق، ثوناك ثه مدى يه دهانك ويقا بولى.
سوتوشى هه د بوغوداله دناك موتقده ده سن بودچى ثيگه نليگى.
تو تمدسيد كه لكه تسويقا دچيلق ثشلك دينى ثليب بادى.
هه مده جمعود سه رت ثسلام دينى ثادقيلى دولدت با ثشقو
دوشنى كه لكيولفا قويولدى ده ثشه دئى مه هلمه دولدت

شاباد ائیلک صوهم هوز صوی سو پهتیل و ئو دیقفا چوقیب
ئه ددلیه دولیی ئو یئلی. همو ئود هوکومهت، هوکومهتیگ
ئوله شگ ئیگمشلاح باغ. سلیق له دی یو خوقتو مه ف لقق
ئوقای بولسوف ئو مه ف ما لیه کوم نی ذاسا تقا ئالما لق،
ئوددی.

م مهودیهت تاشقی م هم تته ئو ذهوکومهتنی ف لیق شادا
ئوتوئوسوف، با شقادو له ئله دنلگ ف یوی ضالیغفا ئیگ بولوق
ئوهوم مقذ مینلگ تاشقی ئشلد ف شتری خاسیم صاجنی شالاهیه
دولهت ختی واتو دغونلیفاف شالتوف کوه وشلد دیلگ ف چ دولهت
له دگه ما گفوذ دی.. تاریخه بولاف قادیوی چ ئ یذ ملفاف
ف شتلگ مه ذصوتنی تو ه ه نلگ یلگه یا ذیدو ؛ د ب د وقی تود کستاف
م مهودیهت بوذیدنیدی، جنوب ئ د وقی تود کستاف با شقوقو
ما ئف نی (بوئنواف جه سادخلشمیده ه بیکتللگه ف) فوجا
منیاذ ها جیلیی توشوذ گه ف مه شود نامه نلگ مه ذصوتی
ئوشبو دودی ؛ ئه هلی خوئه نلیی سا ود اگه د قاسیم صاجنی
خادجی وه ذیوتلیب به لگولیدوق، بوقاسیم صاجنی مینلگ
ئه به یم ذیکی تاما م هوکومهت ئو دیقفا تلیب ده هیگ
له د ئسه مه ذکود واهیگ تلیب که لگوسیده بوللهدینی
ئه ضوتلمای پادشالیق غه ذیه دی یا غشوودوچ بده ئسیم
له د، وایاناسیز قاسیم صاجیمو بولهدگه هیدوق / ئوگرا /

واغه یری هیل وق / چیگوادیه یراق ق / دولهتلد ئیقالم
پادشالهدی؛ تودکیه، ئ خفاف، یوانگ، شه نگلیه، ئهوینا
یاپوف، گوهانیه، غوه نسیه، ئیتالیه وادوسیه قاتادلیق
ئقلم پادشالهدی بلاف کودوشوب، بزلدینلاق بویلی
سئه دق تودکستانلرنی ذوهود تلفاظ هوکومدت مسلامیه
چهودتینلاق بوئیقالم پادشالهدی بلاف دوس شامشنا
الفنی ئزهاد تلیه ئوذهود وق تنبیه منوذ صوهاغیزه ت تالمای
ئوجوف لاذهلیق پاداتلادمینلاق کلمه جیلرگیدیه ئوذئوذنوهدا
یوقادیلاذیکری بولفاظ مه ذکود ئقالم پادشالهدینلاق هوذود
ضنزهدت له دیگ مه ذکود قاسیم صاحبی وه کیل تلیه ئیددیم
هدقایس پادشالهدمه ذکودوه کلمنلاق واقالتنی قوبول
ئوقوف هوذود ئالی له دیه یه سودنیاظ هلقه، فلجوق، ئاغتو
ئوذهود وتلدیه یه سالامدت ئوتکودوب بومثلدنی
ئوجیه تالمنز مه ذکود پاداتلادنلاق قصتنی وه کلمز قاسیم صاحبی
دیه ئاغشودوب ئالودله د، سیز قاسیم صاحبنه وفادلی
شاذاده تلاکنی سوسلوق تالمای هوشیارلیق بلاف، هوکومدی
قانونیفاهوواغیق باشقا ئقالم پادشالهدی هم سوغشوللری
بلاف یاغی هوده مسیه تالودسیز ده چ مه غشودنامه
هوجهدت بویلدی، ۱۳۵۳ سنه جمادیه لاخیر، شابنلاق
10- کونی // ئولکه تاریخ ج، قسم 86 - ج ت 1948 - یل ئوذوهوجود
« سوویت هوکومه تیگ یاذنلاخ ضنلاق مه ذمونی « سوویت هوکومه
تینلاق مه ذلوم شه للادنلاق ئقلاق بیغافالیسانه یاده م بویغه دیگدی
هاجی باشلیق 4 نفیه ذکیتیلدی ذولهدت ختی بلاف وه کیل
قلیپ تاشکندگه شبه دگه ذدی، بوه کلله ونلاق قلشقا
تیگشللاق شاسانسی وه فیه سی!

ا- مشهدی قوڭلىتاڭ مۇستەقىل جەمئىيىتى توزۇپ چىقىرىلغانلىقى
سوۋېت ھوكۇمىتىگە بولغان دوستلۇقىنى ئىپادىلەش تەلىمىدە
تەقدىم قىلىندى.

ج. قەدىمكى مەتبەئە ئالدى.

ى- ساۋداكەلىرىمىز ئۆزلىرى ئىشلەپچىقارغان بولغىنى
ۋاقىتلىق ھەۋەسكارلىق بىلەن ئەمەس بەلكى ئۇزاققا
تاشلىغان ھالدا تەلەپ بويىچە بولغىنى ئۈچۈن قوڭلىتاڭ
مۇستەقىل جەمئىيىتى بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزمەسلىكى
قوڭلىتاڭ مۇستەقىل جەمئىيىتى ئاتوماشىنا ئايدىنى
ھەمدە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ
تۇرۇشقا ۋەدە قىلدى.

ك. ئۆتكەن يىلى 11- ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋېلىكى قوڭلىتاڭ
مۇستەقىل جەمئىيىتى ئاتوماشىنا ئايدىنى ئەۋەتىپ
ھەمدە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ
تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان ئىدى. ھازىرغىچە ئۇ ۋەدىسىدە
تۇرماقتا.

ل- ئۆتكەن يىلى 11- ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋېلىكى قوڭلىتاڭ
مۇستەقىل جەمئىيىتى ئاتوماشىنا ئايدىنى ئەۋەتىپ
ھەمدە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ
تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان ئىدى. ھازىرغىچە ئۇ ۋەدىسىدە
تۇرماقتا.

م- ئۆتكەن يىلى 11- ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋېلىكى قوڭلىتاڭ
مۇستەقىل جەمئىيىتى ئاتوماشىنا ئايدىنى ئەۋەتىپ
ھەمدە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ
تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان ئىدى. ھازىرغىچە ئۇ ۋەدىسىدە
تۇرماقتا.

ن- ئۆتكەن يىلى 11- ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋېلىكى قوڭلىتاڭ
مۇستەقىل جەمئىيىتى ئاتوماشىنا ئايدىنى ئەۋەتىپ
ھەمدە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ
تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان ئىدى. ھازىرغىچە ئۇ ۋەدىسىدە
تۇرماقتا.

ئەمما بۇ ھوكۇمەت ئۇزۇن يىلغىچە بولغان دوستلۇق
مۇناسىۋىتىنى ئۈزمەسلىكى ۋە قوڭلىتاڭ مۇستەقىل جەمئىيىتى
بىلەن ئالاقىنى ئۈزمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئوخشاش
جاھانگىرلەرگە قارشى تۇرۇشقا ئۇنداش ئۈچۈن ئۇ
ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان ئىدى.
ئۇ ۋەدىسىدە تۇرماقتا ۋە بۇ ئىشلار داۋاملىشىۋاتىدۇ
دەپ قارايمىز.

ئەمما بۇ ھوكۇمەت ئۇزۇن يىلغىچە بولغان دوستلۇق
مۇناسىۋىتىنى ئۈزمەسلىكى ۋە قوڭلىتاڭ مۇستەقىل جەمئىيىتى
بىلەن ئالاقىنى ئۈزمەسلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئوخشاش
جاھانگىرلەرگە قارشى تۇرۇشقا ئۇنداش ئۈچۈن ئۇ
ئەسلىھەلەرنى ئەۋەتىپ تۇرۇشقا ۋەدە قىلغان ئىدى.
ئۇ ۋەدىسىدە تۇرماقتا ۋە بۇ ئىشلار داۋاملىشىۋاتىدۇ
دەپ قارايمىز.

قىلىش بولسا سوۋېتلەر كومىتېت ئەمەس ئۇنىڭغا شاھىد بولالمايدۇ. يالغۇز بىر ئادەم ئەمەس، ئىگىلىرى ھەر كومىتېتنىڭ سىرتىدىكى ئۇچ تۈركستان كومېتېتىنىڭ ۋاقىپلىرىدىن ھەر كومىتېتتىن بىر ئادەم تەكلىپ قىلىنىپ، ئۇلار ئۈچ كومىتېتنىڭ ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە ئۈچ تۈركستان كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىدىن ئىككى ئادەم تەكلىپ قىلىنىپ، ئۇلار ئۈچ كومىتېتنىڭ ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە ئۈچ تۈركستان كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىدىن بىر

بۇيومە مىللى كەكرەك شەپ بولۇشى ئۈچۈن مىللەتنىڭ
بارلىق خوجانىياز ھاجىم ئالاھىدە ئۆلۈشتە مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە
ئالغان ئۆلۈمگە قەتئىي تەييار ئىكەنلىكىنى ئۆز ئاغزى بىلەن
خوجانىياز ھاجىم ئۆچ مىڭ قوشۇنى بىلەن ئوكسىتاف
مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ئوڭ قانىتىغا ھۇجۇم قىلىپ مىسلىسىز
جەڭ قىلىپ ئۇلارنى ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆز ئىلىكىگە
قارىتىۋالغان ئىدى ئۇ مىللىي ئارمىيە بارلىققا كېلىپ
ئۇنىڭ ئۈچ ئايدىن كېيىن بۇيومە مەسلىكى بويىچە
مىللىي ئارمىيە ھۆكۈمەت ۋە ئىتتىپاق خوجانىياز ھاجىم
ئىلىپ بارغان ئۇرۇشلارنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئۇنىڭ
ئۆزى ئۇرۇشنى ئىدارە قىلغان ئىدى ئۇ ئۆزى
ئۇرۇشنى ئىدارە قىلغان ئۈچۈن ئۇرۇشنىڭ ئەھۋالىنى
ئۆزى ئوبدان بىلەتتى ئۇ ئۆزى بىلەن ئۆزى ئۇرۇش
مەسلىكى ھەققىدە ئۆز ئاغزى بىلەن مۇنداق دەيدۇ
ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى كۈنى مەن ئۆز ئەسكەرلىرىمنى
ئۈچ قىسىمغا بۆلۈپ ئۈچ يۆنىلىشتىن ھۇجۇم قىلىشنى
بۇيرۇدۇم ئۇنىڭ بىرى مەن ئۆزۈم باشلىغان ئوڭ
قانات ئىدى ئۇ ئوكسىتاف مىللىي ئارمىيىسىنىڭ
ئوڭ قانىتىغا ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنى ئۈچ كۈن
ئىچىدە ئۆز ئىلىكىگە قارىتىۋالغان ئىدى ئۇ
مىللىي ئارمىيە بارلىققا كېلىپ ئۇنىڭ ئۈچ
ئايدىن كېيىن بۇيومە مەسلىكى بويىچە مىللىي
ئارمىيە ھۆكۈمەت ۋە ئىتتىپاق خوجانىياز ھاجىم
ئىلىپ بارغان ئۇرۇشلارنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئۇنىڭ
ئۆزى ئۇرۇشنى ئىدارە قىلغان ئۈچۈن ئۇرۇشنىڭ
ئەھۋالىنى ئۆزى ئوبدان بىلەتتى ئۇ ئۆزى بىلەن
ئۆزى ئۇرۇش مەسلىكى ھەققىدە ئۆز ئاغزى بىلەن
مۇنداق دەيدۇ ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى كۈنى مەن
ئۆز ئەسكەرلىرىمنى ئۈچ قىسىمغا بۆلۈپ ئۈچ
يۆنىلىشتىن ھۇجۇم قىلىشنى بۇيرۇدۇم ئۇنىڭ
بىرى مەن ئۆزۈم باشلىغان ئوڭ قانات ئىدى
ئۇ ئوكسىتاف مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ئوڭ

باستوونی ئوچون مقدار مسئله بهر دگه نلگنی سوقوشتا ئولچهغا
توشگهن سوویت هوداللری ئادهتچیلی ۶۰۰ دانه بولوشقانده.

2. شهکل بنیاد ده مسلهتی مهزگلیک ۵ هده چیاده م بویوات
قان تاشقی مانفولیه هوکومتی هم یوز ئوزوقه بویوتقاچ
یاردهمینی توختاتتی.

3. سوویت هوکومتی هده چه مثلاً مشینه ی هوکومتی
یولهچی هجی، شقشادی، ۵۰ دانه چه هر قندیه ئوناغا
کومپلوک یاده م بویوتقانلغنی توشونیشه تتی.

4- چولاده دوشمه نگه قادنی کوده مشته ئوزلهدینی کوچه
تده خلقیه ئاچ هسی تالشقاچ واموسولمان بولغنو
ئوچون بولیشه کوده تی تالساتی غه لبه گه ئیگ بولوب تالشمه
واماسلیق قیلادی. ماناشتون تی شه هوالله دئاماسیتی
بولیدیقاچ مانلشمه ده تی قیلیدیقاچ بولساخوجانیازصاجی
ناتی شه غدیر مسئله نیمه بولیدیقانلغنی ئوتوشونیشه تتی.

بوهه مسلیلدهتی دایئو مسه یغه یه شتون تی یازدی بوزد قه شقه د
دیکه یه دالاتی هوزغولاتی چیلدناتی ده هیه دله دی ئاکتف ماماسلیقه
به دهیگه نلگنی ئوچون خوجانیازصاجی ماچوکیلاتی خوشنالدی قه رخی
دی میکلیپ ئاتو شتناتی ئاغوزئوستیغاچیلگنی که تکه ف. ئوشتوهوز
گیلده ۵ تو، تی دکه ئشتامدا سوویت هوکومتی ده چه بلاخ هونا
سیوه تی باغلاب هودال مسیتی ئولتی ئوچون 2000 چیلاتی مسهوماللوف
ئوشکه ذگه ف. سوویت هوکومتی ده چه خوجانیازصاجی شتناتی
مسه ی هوکومتی بلاخ تیخیه و ئتیاتلاشتی واماده قی هودالستاف
شتقالاتی چه مهودتینی یوقتیلاشتی یاناقه لدچه قلقاف. وا
یه که ده تودیواتقاچ مه هدوقسیالاتی ماماسابه داموللینی

توتوشۇق توغرىسىدا بويرۇق چىقىرىلغان. مەھكۇم چىڭجالغا بوۋاقنى
ئۆز ئىختىيارى ئوچۇق تاشلىۋەتكەن يىگىت ئەيسا ئىسىملىك ئوغۇلغا
غەيۋەتچە ئىجالەت سايىت دامولا ياسىن ئىسىملىك قازى ھاجىنى
ھەيران قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئەيسا ئىسىملىك ئوغۇلغا
ئۆزىنى

هودهه تلهمش کیده له، تۆله دنی بۆ، بۆله دیگ دوشمه تلهش
تقدوشکاف وه ذیشه تگ له تهتل دبۆلسوف،
قهشقه ده قهدو لفاف مشهدقی تودکستاف شتقاول هوکومیتی
تلهمه دگزی تۆدگانی، ما جوگیلهٔ قهشقه دگه تکلیب ستهه ده
جولهٔ قدنعف باشتلیفاف تۆهوکوصحت میکی سیادغایوتگ لدی
کیف یه دگ بۆمیب تۆتلهٔ باشلیقه لدی قولفامیلندی دیه له
هوکوصحت تادقاچ که تتی.
بهزه ف تاقتود له د. ت دقی تودکستاف شتقاول هوکوصحت ذی
له دنی باپلاودیه ئیک ی ده ج زادلیشید و. دا سی تۆل دباپلاودیگی
جاپلا، ما شاقه تلهدبلاف تۆبلیفاف مشوباپلیقه له دینی وه تۆتنلک
تاذاتلیقه ئیشقا باشلیفاف، هه تا جانلدنه مشویولهٔ قهدو
باف تلهقاف. مشوتاقه له دف تادیفه وه ف، ملاقه یه دوهد
له ودیگف تۆلوغ نام بلاف تۆذسه هیپه سید و سافلا یلاو
بۆ تادیفه تلهٔ چقادنهاف هۆلاحسسی.
لیکن قدقی تودکستاف شتقاول هوکوصحت تاذ دیامشیدی.
بۆهوکوصحت تشویلله دیکی موده کلاچ وه ذیشه تته یه ف
کهلدی. یانا مشووه ذیشه ف غولاتتی. قهذ غولاله یکلیفاف
ده له ف. دقی تودکستاف شتقاول هوکوصحت هم یکلیب تالدی
بونلهٔ یکلیشه دیکی تاسیاسی یه وه چه تۆکی تاهوقادشلیه
بلاف بولوبهوجوبهف تاشقی کوچی تلهٔ یه نی سوومیت
ختیاتینلهٔ بۆزنخوفیلفندیه تاپیرحسب تاذاشتاپولهایدی و.
سوومیت هوکومیتی مه وچوت تیکف تۆف دقی تودکستاف
فلیقه له دینلهٔ تاذاتلیقه ه دکتله دیگهه دگوذیول به دهتتی.
پرنفی تۆده صده تۆ، تۆذینلهٔ تۆدتاتاسیادیکی موستهم
لیکله دیگ ته منهرتید یفاتلف، بولوبهوشه تتلهٔ چه ه تله یه
تۆخشاشی بولوچ تادیضتا بوقوتتوویه ده تودکستاف
تۆدله لهدی دیگف تاشام تاسیتدیاتشاپ تاف قیوتیلاشی
تودله لهدی دیگف تاشام تاسیتدیاتشاپ تاف قیوتیلاشی
له دینلهٔ تۆذ له دی یاذ تشقاف تادیفه له دنی تاسیتدیه

دونیا سه هنه سیلک چقوشماقتی نوبتا یخچی توستوق
لوق قیلماق تئیش. ختای موسته ملیکی چیله دی بولسا
مشهور حاتم قودکستانی تئوللایه چیقاردها سلافی ئوچون سوویت
هوکومتینک بوتون سیلک هه نسه لهرینی ئالیب سیاحتی
ئوچون یاپونیه صفاسیغا قیلماق تئیش. خودا غاملاق قیلیب
تاجیکستان هوکومتینک یاردیمی بیلن سوویت ئیتیفاقی
تئوللاش یولی، هندستان یولی بولسا، ایکینچی دونیا
ساوقوشماقلاری دهم قویماقتا
بئوتون دونیا ژورنالیستلاری یاپونیه هوکومتینک
ملیشی مهسئولیتی ئالماسلیغینی تئوللاشماقدا
بیماناوه قیلماقتا. یاپونیه
سوویت قوشونلاری ئاخیرقی یاپونیه ئوکی ئوستیدیکی
ئوزوللوق بئیلگه لهرینی ئیشغال قیلیب ئولتوردی
هودی یاپونیه سیاسیونلاری ئیشغالچیلیق ئاستیدیکی
1945-یی. 8-ئای 15-کونی یاپونیه هوکومتینک
جمساونا هیده مسئله تالاشیاموکه دیگن داللاسیدا
1993-یی. ئای ئاخیرمسیله اپولوچی مشکه مشهدی
دوسه ف اوغلی هودا خوقوقانی زبولچه ئوتاسیاسه ف
شمالی ئیشغالچیلیق ئاستیدیکی ئوچ ئاتلیق ئاسکه رلهرنی
جنوبی ئیشغالچیلیق باووزوکه مسیلک. بئوتون جنوبی ئیشغالچی
لیق یاپونیه هوکومتی، مه هه وه ت صوهیدی بولسا ئوچالچی
لیقدی مسیلک لیق قاتارلیق تاتلیق گئی ده و
ژنیه سیاهکی بولوچ خوجامیاز صاحبی یاپونیه جنوبی ئیشغالچی
لیق دوشمنی، یاپونیه مشکه مشهدی خوجامیاز صاحبی ئیله
ئال مسلیق موقه دده له دی یاپونیه 1000 دان ئارتوق ئیشچی دهاجب
دوتقانلیقی یاپونیه پرمیه دی بیاده قیلیندی.

موشو بتم كه ئا سا سعدت 1933-يل 6-ئا ستيابر بيشك خوجانياز
صاحبى مه هدوق مسيحا له دئه مستك دله دنى باشلاب
گوچولك داوانى ئا دقيلك قشقه دييه كه قاداچ يوموق
كه تتكنيك بولواسيل دبولبسا قومولغا قاداچ يودوشتى
ماجوكيلك بولواسيل دبولبسا قومولغا قاداچ يودوشتى
ئه مه ما جوكيلك گوجنى قولك بودوشى ئوچوق مسوموغا
صدكنگ قلى ، ئوئيلك 1934-يل ايانواد ئا غاتيلا چب
ئوملك لغاف ئه مسكه دبلاغ 1934-يل 1-ئاى 12-گيون
ئودوهلى مشه هدى بسب كلدييه ئه ف گيوه ف باغرى
بلاغ ئا يوغلاغ خ ئاتا ، ئادمئوشتا مشه له دنى
مئشغال قلكيدى ، بوواقتدا مشك شيشه ى ئاشكلى
ئوئ چوب دى ئوزولوچ قلسه ، سدئ ى هدى قاندا
ياددم بريد لغاف ئه مسكه دبولغاف . ماناشوندا
ئفو واجيلى يه قشقه مشك شيشه ى ئوزى واتدجماغ
جن خه بلاغ بلله سدوييه گوشولئاتا مسلغا بوسيه
مسوويه هوگوشتلك ئه مسكه دجغوييه ياددم بريشى
مسوويه ئوسك ، له دى ئاى ئاخرلد ويه ، ئوئ ئوگوم دبلى
مسوويه ئه مسكه دله دى ئاى ئاتا يسكى بولواه + ئفو -
له مشتود ولگه خ دوس ئه دمه سى ئاتا مى بلاغ دهوى ك
دنى گوچيه مشك شيشه ى ناك بلى ها گميه قيگ ياددم
پويك ، ماجوكيلك مسوويه ئه مسكه دله دمشك ئاتا مى
خيلاغ واجدوميك قسم له دى بلاغ مسودوب ئوقاى قلشه
ئاد قسيه ئاتا السئولغيك ئف قشقه دييه گه قاداچ خيلاغ
كيتدى ، د مشك شيشه ى ئاتا مى ، قوقنى مسا نغيد ياكى
بى گفتا ئوگلگاغ ئاتا يك له دنى خيوييه تاشلاغيدى ،
/ يولاغ قادرى ئولكه تا دنيه 2 - قسم 83 - بهت 1948 - يل /
مشوواجتد مسوويه هوگوشتى مشك شيشه ى ناك هدى به
ئقتصادى چه هتدى ياددم مثلاچ قلغان ئلتماغ قاندوو

غانلقنى موئو ياگىت كودىسوتوپ تودوختۇ، «مللى تاۋدىسى
ئى موسولمان ئىتايىسكى سىترالنى شاڭيا فولىتېخنىسكى
شىتروپيە رىسپوبلىكا سىنجاڭى» / 1987-يىل 6-ئاينىڭ
كېيىم بويۇمىتى ئىنوپورمىستى ۋ شىكىياتى بىلەن چىقاردىغان
1989-يىل ئالەمۋېتتا دوسىدچە گەزىتى رەھمە قىلىنغان / مانانىڭ
كىتابىنى ئاختۇرۇپ ئوقۇپ چىقىڭلار!» 1933-1934-يىللىرى
سوۋېت ئودالىق ھۆكۈمرانلىق دېگەن 7000 كىشى شاي ۋىلايىتى
شاڭكىيا، شاۋتىسلىيە دېگەن يەرلەرگە يىغىپ كېلىپ سوۋېت ئىتتىپاق /
قىزىل ئوردىسىغا / چېگرا ئىسيانى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بىرسى
مۇھاجىرلىق 1937-يىلى ماي ئاخىرىدا دېيارنا مىشال سىتالىن بىلەن
مۇلاقاتلىشىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتى ئۇلارغا ئىككى مىليون ئامېرىكا
دوللىرى ياردەم بېرىپ، ئۇلارنى ئۆز زېمىنىدا ئورۇنلاشتۇرۇپ
ئىشلەپچىقىرىشقا ياردەم بېرىشنى ۋەدە قىلغان. سوۋېت ئىتتىپاقى
ئۇلارغا 5000 مىلتىق ۋە ئوق-دورا تەمىنلەپ بېرىپ، ئۇلارنى
شاڭكىيا ۋىلايىتىگە ياردەم بېرىپ ھۆكۈمەت قۇرغۇزغان.
ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكەت قوزغىغان
ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى
باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى
قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي
ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي
ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام
ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام
ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار
ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن
ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن
بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان.
ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى قوزغىغان
ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى
باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى
قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي
ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي
ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام
ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن
ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن
بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان.
ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى قوزغىغان
ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى
باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى
قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي
ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن ئىسلام ئىنقىلابىي
ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن بولۇپ، ئۇلار ئىسلام
ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان. ئۇلار ئۆز ئىچىدىن
ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى قوزغىغان ئوڭاڭ چىلىدىن
بولۇپ، ئۇلار ئىسلام ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنى باشلىغان.

سووېت قوشۇنلىرى ھەرىسىنىڭ ماتور لاشتۇرۇلغان 8 نەپەر
يولكى قوماندانى تەرىپىدىن 216 نەپەر قىز/يوتلاپ ئۆزىنىڭ
- لاشقان. بۇنىڭ قاتارىغا ياكتىلدىغان ياش ئايالمۇ ياكى
1933-34- يىللىرى ئۆز كىتابىغا تەۋە ئوغۇلغا چىلا دېگەن
ياستۇقىنى سوۋېت ھەربىي قىسىملىرى كېيىنكى يولۇققا
لەگەر قاتناشقانلىقىنى سۆزلەپ بېرىدۇ. (1932-1933- يىلىغىچە
ئالمۇتىدا ھەر خىل خىزمەتلەرنى ئۆتىگەنمەن، ئۇزۇنغا سوزۇلمايدىغان
كەلگەن، بىرىنچى خوتۇنىمدىن ئۆگەن 1933- يىلى ئوغلىمىز ئايلىق
ئۇيغۇرچە گېزىتىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ ئوغلىمىز ھەققىدە بىزنى ئۇيغۇر
- قىلىدىغان ئۇيغۇتلۇق ئەدەبىياتلىرىنى تاشلىتىۋەتكەن ئىدى.
خوتۇنۇم ئالدىمدا، بىزنى پولوننى ۋاگونغا ئولتۇرغۇزۇۋاتقان ۋەقەنى
ئېلىپ ماڭدى، بەختكە ياراشقان. ئۇنىڭ دەپ بوگونلەر خوتۇنۇم
كېسىلىپ ئۆلدى. شۇ خىل ھەر قايسى پولوننى ئىشتىمىغا ئوتكۈزۈلگەن
ئوق، ئىشتىمىغا بىرگەن مىنۇتنى دېدى: «ئەر بىرلا ئايالىم
غىيابىدا ئەدەبىياتلىق بولىدىغان بولدى». بۇنىڭغا ئالدىنقى قوپۇلغان
ئوغۇلنى ئېلىپ كېتىدىغان بولدى. بۇنىڭغا ئالدىنقى قوپۇلغان
ما جۇگېلىك ئەسكەر دېنى بوغۇتۇشقا بولغان بىر ئوغۇلنى ئەسكەر دېنى
ئېلىپ كېتىدىغان بولسا ئىختىيارى ھوكۇمەت تەرىپىدىن بۇنىڭغا ئەسكەر دېنى
كەرمەسلىك سودىغا ئىلتىماس يېزىلدى. بۇنىڭغا ئاق ئۇدۇ ۋەسىلە دېنى
تەدە خەتمە بولدى. بۇ ئۇدۇ ۋەسىلە دېگەن ئىشنىڭ ئاق ئۇدۇ ۋاقتىدا
بولوۋە ئېيىنىڭ تاماملىنىشى كېرەك ئاق ئۇدۇ ۋەسىلە سوۋېت
بولوۋە ئېيىنىڭ تاماملىنىشى كېرەك ئاق ئۇدۇ ۋەسىلە سوۋېت
ئەسكىرى ئوغلىدىن ئەسكەر دېنى ئىشىغا ئارىلاشمايدىغان
قانۇنلۇق ھۆججەت بېرىلدى.» بۇنىڭغا قىسىم ئىچىدىكى ئۇيغۇر
ئەسكەرلىرى ئىچىدىن ئىككى ئوغۇل بالىنى كېسىپ ئېلىپ كېتىدىغان
بولدى. پولوننى ئىشتىراپ باشلىغان كېيىنكى تۆلىك بالىنى كېسىپ ئېلىپ كېتىدىغان
ئەسكەر دېنى ئۇيغۇرچە ئەدەبىياتلىق بالىنى ئەسكەر دېنى ئېلىپ كېتىدىغان
بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ قېتىمقى ئوغۇلنى ئېلىپ كېتىدىغان بولدى.
ئاخىرى بالىنى قىسىم ئىچىدىن ئۆلدۈرۈش قولغا ئېلىندى.
ئاخىرى بالىنى قىسىم ئىچىدىن ئۆلدۈرۈش قولغا ئېلىندى.
ئەمما ئۇ بالىنى قىسىم ئىچىدىن ئۆلدۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ
ئىمزاسى كېرەك بولدى. بۇنىڭغا ئاق ئۇدۇ ۋەسىلە دېگەن ئىشنىڭ
ئاخىرلاشقان ۋاقتىدا بولوۋە ئېيىنىڭ ئاخىرلاشقان ۋاقتىدا
ئەسكىرى ئوغلىدىن ئەسكەر دېنى ئىشىغا ئارىلاشمايدىغان
قانۇنلۇق ھۆججەت بېرىلدى.» بۇنىڭغا قىسىم ئىچىدىكى ئۇيغۇر
ئەسكەرلىرى ئىچىدىن ئىككى ئوغۇل بالىنى كېسىپ ئېلىپ كېتىدىغان
بولدى. پولوننى ئىشتىراپ باشلىغان كېيىنكى تۆلىك بالىنى كېسىپ ئېلىپ كېتىدىغان
ئەسكەر دېنى ئۇيغۇرچە ئەدەبىياتلىق بالىنى ئەسكەر دېنى ئېلىپ كېتىدىغان
بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ قېتىمقى ئوغۇلنى ئېلىپ كېتىدىغان بولد

باشقا شەھەر يىگىتلىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن كۆچىدا ئادەم ئولتۇرالمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ ھەممىنى ئۆزىگە ئوخشاش ئىشلەشكە مەجبۇرلايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى ئۆزى ھەل قىلاتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئويلايتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى بىلەتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى قىلاتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن قىلاتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئىستەيتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئالاتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن بېرەتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆگىنەتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆگىتەتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆزگەرتەتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆزگەرتىۋالاتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆزگەرتىۋالالمايتتى. ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆزگەرتىۋالالمايدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ ھەممىنى ئۆزى ئۈچۈن ئۆزگەرتىۋالالمايدىغان بولۇپ قالدى،

توسامش وه- دې شك شيشه يې څښتالۍ وه ځمه تل سې
څوچيب خويوف، چې دغې تودكښتانك بايلفن خاليفه بولاشك
دې مبارده ميك ې، ئومو واقتتالاچه خسته ديگه يه تگ نه ې،
شك شيشه ې دوچې كه لگه څ ئقروه ځمه تل ې څوتو كوې،
شه دغې تودكښتان به خشك ئيگ بولوشې ئومومه سوويت
هوكومت بلان څانه قلدوچه يقنك حقمانلفې توغوبليقه ئيفيدې
ش ځيلتوه نه سكيل دې ياذيه و. دماجوگيلك ئودوصلې
موئاسرماشالفاخ بروا څتك امشك شيشه ې سوويت هوكو
ميې بلاف دوصلو څتاياشاشې خالايد يفانلفې ئياديلاچ،
1933- يال سې- شايد چاهانگوالك كې څادې ئودوشې، سوويت بلان
دوسو بولوشې ئوشادې بلك ودوچ 1933- يل سې- شايد ا
تماشقې ششل دمه هلكې سيناك پاشلفې چې دبلنې سوويت هوكومت
نلك ئودوهه دېك كوشتول ضاف سيفا ئيوه څيې ياشلې كوشتول
ذ لاتكلن نلك ئوصودنې توتوچ باتقاخ. واجلك ستودنې نلم
سوويت ڤتياڤې بلاف ئودوولگه څ مساوه اكيلشم ياماسيك
دوصلوهنې ياختك ڤې شادوصيناك باولفې ئوڤتودغاخ،
څه تيې ششلك شيشه ې باشقې كوشتول ذ لاتكلن صوئاوسې
كوشتول گانلې لادنې ئوييگ ذ سياچه تگ چاقرغاخ. ذ سياچه
ئوستيد ه ئوذ ميناك هاوكسنزم. لنيزم نماڤتقات قيليك ڤفاخ
لفې ئيسياتلك ڤې ئوچوچ هاوكسنلك ئاخ ڤتيال كتاوې بلاخ
گاموڤستياديه سيناك څتاجانامسنې كودسه شكاخ،
سۇيل 10- شايد ڤشوڤخ نې باشقا قليه ڤتاوسۇلانې ڤوشوچه
مه سكيواغاسۇوه شكاخ. ئولدنلك وه ذمه سې سوويت
هوكومتنې ياهده م پرشتك كوند ودوشې ئيلاې،
سوويت هوكومتې ششلك شيشه يې چوگقودتوسۇشوئوچوخ
تامشكه نده تاشقې ششلې ديلاده سيناك باشلفې بولوچ
ششليگاخ گيئوگې شايد اموميې شاپرسيفانې ئودوهيده و

تودوسلوق باشقوسول تەلىپىمۇوەتكەن، ئوك لگەنلىرى
گىنى شىلەك مىسسىرى نېمە ئىشقا ئولنىلىدىغانلىقىنى سوراپ
ئولنىلگىنى ئاساسلىق ئۇنىڭ گىيىلىرى ۋەقەلىك قىلىنغان سوراق
بويىچە تەلەپ، ئابدۇسەيپ ئولنىلگىنى مىسالىغا كەلگەندە، ئۇسوۋېت
ھوكۇمىتىگە شىلەك مىسسىرىنى ماكىسىم. لىشىنىڭ خىلەتچىلىق
قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغا ئىشەنمەسلىك
دەك سەۋەبلەر بويىچە تۇتۇۋېلىنغانلىقى، ئولنىلگىنى ئاھالىدىن
ئىقتىسادى ياردەم بەرمەسلىك بولىدەك ئىشلارغا دەخلى قىلىنغانلىقى،
ئېيتىلمىسا سوۋېت ھوكۇمىتى شىلەك مىسسىرىنى ئوچۇق ئېلىپ بېرىلىدىغان
توقۇنۇشنى سوزغانلىقى، 1934-يىلى ئايدا شىلەك مىسسىرىنى
ھەمكارلىقىدا ياردەم سوۋېت ھوكۇمىتى ئولنىلگىنى ئۇنىڭ
ئائىلىسى 10 ئەزاسىنى ئېلىپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئاھالىدىن
ئايرىلىپ قالغان ئائىلىسىنى ئىزدەپ تېپىشقا ياردەم بەرگەنلىكى
قاتارلىقلار ئۈچۈن ئۇنى ئاھالىدىن ئايرىپ قويۇش ئۈچۈن
ئۇنىڭغا قارشى ئىغۋا ۋە بوھتان تارقىتىپ، ئۇنىڭ ئاھالىدىن
ئايرىلىپ قېلىشىغا سەۋەب بولغانلىقى، ئولنىلگىنى ئاھالىدىن
ئايرىلىپ قالغان ئائىلىسىنى ئىزدەپ تېپىشقا ياردەم بەرگەنلىكى
ئۈچۈن ئۇنى ئاھالىدىن ئايرىپ قويۇش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارشى
ئىغۋا ۋە بوھتان تارقىتىپ، ئۇنىڭ ئاھالىدىن ئايرىلىپ
قېلىشىغا سەۋەب بولغانلىقى، ئولنىلگىنى ئاھالىدىن ئايرىلىپ

سوویت هوکومه متیلك شه دقی تودکستاندیکی بوملی شاراتیلمش
هر دیکه تلدن یاستودوشی توصوت شه لیه تته سشه سی
ده ك چالاك هم لازم بلدی. تو ملکلی قاواکوه تیل بیلکتو
دوغملی شاراتیلمش تعوذ نحو لاله نخ مه خلوه خلیب شاشدیلر.
سیفید یه یانا مشوله دن یازیدی: «دئمایرسینه قلیسیاك سشه
سشه سی یاخود کودوشکه خدمت ایدن سنزگه سنا لام دیه یی»
سوویت هوکومه تینك سیاستی سشه سشه نی خوالاشدیرمق
تونك همه ثملی تالامقا ذملیمش له دینی تنبیه لاندی ودوشقا
یاده دم تیلمش دیه ی، تویانا موئوله دن 1935 - یل بشیده مه سکوادیه
ثستالینك خلق جنی ثاتیسی سوواتیتوی یاشیل خدمت ده گلده
ثومیگن تعدوه حیله ثیوه تمش. ده خصوصا سشه سشه سی نیلاه سشه سشه ها
سیلاه نمش شه جیادلاشقا یاده دم بوریشی. وانوذ شاد ایدیشی. ملکلی توستده
تعختام قوذ وشکه یدیکی. 1935 سیلی 16 نجی کونی توختا مغا،
قول هتو یولدی. موسکو توختام بوتونلی سوویت هوکومتی
سشه سشه سی هوکومه تینك 4 ملیون ثالتوف سوم / تلك
قه دیونه دی. شونلك دن کین مه سکوا کوبلیکی فه مه سیاه
هم ثمن. بتی خلق خادملرینه دینی وامانشیا توسسکو منیلك دینی
دامستانی ا. کمتاب 360 - 361 - به تلدی /

تعدوکستان خلق تقسادی قودلوشی، مه دنی ماریف سشه لك دینی
یاشیل شادولی حوله بولدی. شه دقی تودکستان یوذیه دگدن
مه لوم تمده تعقیقاتلرینه، قوهه دکوذ شاك سشه سیلاه خائنی بلاف بولملری
دیه به لگی. بتیه مه خسه تنی کوذلدیك سشه سشه سیگ یاده دم تعلقلری
سوویت هوکومه تینك تمسری بولسیمو یویه ردیکی شاسلری
گه ف مه لیق کودشکی نیلاه تاقتی بسمی شاستیك بولدی.
سشه سشه سی سوویت هوکومه تینك یاده دمنی قولفاکه لتوذوف
بتوخه مشه دقی تودکستانی تنظیمتی [illegible] مشغیو فلوق

تودله دینی خودیوالک ی، بوموضوعه کالک کسسه دله دنی تدبیادلیدی.
شوشلاکه بلاف بلله خادیچیلیق، وه یوادچیلیق، مللی ذولوم
تودولوق تیضیه وکوچه یی ی. بوهادیسه له دهه تنایالاذی
سئله، چاک شودی لودد یه صوبشه که تنی ۱۰۰ ماه دیشادتوق
گونا سیزغ لیق بلاف چگگیواد وه شه منه دله دئله قینی توکتی.
شوبو جنایه تله دنی شخصیونلادیکا وقیلی شه مه لگه شامشودی
1937- یلی 4- نای 12 دی تاریخ 42- سیلد دغلی ی قتم لیقا سوی
قه مستللاهه دکه باشلاب ئولکولول هوکومه قه سوئاوسف
ده ئی خوجانیاذ صاحم، ئوشلاکیقه سه غه مئله دنی واباشقا
له دنی قولقاشالدی. بوقولقاشیلنغانله دسوی قه مسته، قوهمه ت
قینی قستاقله دیلاخ قودیاف قیلندی، شوشلاک بلاف بوگه نودغوف
لیقاف شاده مله وقاماقوقاشلنبه ئولتودولدی. ده ده کسوز
یوقالدی. خ لقله دیه خاقتق مساداسیه غاقومشوشوب
نعه قیلغنی بیالمای سه دساف بولوب گتشگ فدی.
بوذولمه ت، کولیه تله دنی که لتودوخ چیقادغاف، قولی شو-
شاد له دیلاخ ئوذله دینی به ده ذله ب که لگه ف شلاک سئسه ی بلاف
ئوشلاک کوچلاواه شادقاشه دیگی سوویه ت هوکومتی قیلدی.

سه یفیل یه ف ذیتو صوفو له دنی یازدیدوا ذ شلاک سئسه ی سوویه ت
هوکومه قینلاک داواملیق یاد دغنی شلاک ئوخومه مه سکلواغا یادغانلا
ئونی مستالیق سئسه نه سوویه ت کومه یادقیه سیگله شه ذاقلیه قه بولاه
قلقاف، شوشلاک بلاف ئشلاک سئسه ی ته له ب قلقاف ئقتصادی، هوی
یادده مله دنیلاک همه سنی به دگه ف، شوخوه، یلاک یگی قوقتوشلاک دا-
گیلاک تنی مه سکلیواغا یوللیقاف، بوهاسلاک قلقاف قوقتوخ 41- یلا
2- نای 16 دا وام قلقاف، 10 ماه ک ده له شاده مله دنی ستوشلای ئقول
قوخوب تاشلیقاف، شلاه سئسه ی ته یوه نله ه یازغاف کتاویدا
ده شوختم 481- شاده م قولقاشلنبه وی شاده م قولتودولدی-
ده ب ئه قلقاف، بوساف شلاه سئسه ی قولتودگه ف شاده مله دنلاک
100 ده ف بریگیموتوغوی که لمه یدوب/ مقصود استانی ارکتاب 474- پنج

سېفىل يېزا ئاھالىسىنى ياخشى كۆرىدىغان ۋە «مشك شىشىسى تېپىۋالغان
قىسسىسى ھەققىدە ئويلىنىپ كېتىپ مۇشۇنداق ئويلىدى: «مەن ھازىر
دېگەندەك كىتاب يازغاندا. مۇبادا كىتابىمنى ئوقۇغان ئادەملەر
مىللىي ياشتىكى ھوكۇمدارلىق ۋە تارىخىي جەمئىيەتلەر ھەققىدە
تەنقىدىي پىكىر يۈرگۈزۈپ «چاپالىق، لېكىن غەلىتە ئىكەن» دېسە
نېمە قىلاي دەپ ئويلاپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاھالىسىنى ياخشى
كۆرىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ «ئۇلار ماڭا ئىشىنىدۇ» دەپ ئويلايتتى.
(داستان 350-جىلد/)

مۇزوف يىللاردىن بېرى سوسىستە مىلىكى خانلىقىدا ئاھالىنىڭ
ئىشەنچىسىنى قازانغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشەنچىگە سازاۋەر
بولغانلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان
ئادەملەرنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويۇشىدىن
ئەنسىرەپ ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ ئۆزىگە
بولغان ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئۆزىنىڭ
ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى
يوقىتىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ

بویه ده شلاق شیشه ی سوویت گرماق تودیشنی کوزده توتسا
کیره ک. شونلق بلدن تویلا مکن بهادسوویت هوکومه تیق یوق
المشق توصوص ده، تقتم لیق تاذیلک شنی بهاشیلا مشتا موذشنی بلدن
مشه دهی تودکستانلق همسا بسفوشاده صله دنلق قانلدی همسا بیقا
تیفلنلق توجینی سوویت گه قاداقتانلدی. مانا بویاحشه دی کین
سوویت هوکومتی شلاق شیشه ی نلق یوذ تودیگه نلگنی بیلسه
مونلقلا بریدی یفاف یاده ده صنی توختاتتی. توغرلیق شادایاده ده صنی
شاریلیب یتیم قالغانلر گومندالله هوکومتی توغرشه بلدب، مسه بلدب
موذیگه یقنلک مشتودوب، شاییریلیب قالغانلر بودیبارنی
قاییتیلاب، قول شامستیفا گرگوزوب میلتی توصوص جالگه یشی
برنفی قده ده هده موذیلق شایالی مسوله میلتنی ده دهی تودکستانلق
مسوویتیب، شلاق شیشه یگه باغلی باشا بولدیر یفانلیق له دنی
مسوله میلتنی ده دهی تودکستانلق ملیب شلاق شیشه ی بلدن
همه خسوصی سوز لیشیب شلاق شیشه ی نلق یفیسیفا تودتاقالغانشی.
مونلق نماجاگلگه شی قده ده خلقی بویدیر یفاق همه نسه بله دنی قیلیب
موذنی خاتوجه م قیلادی.

مسوله میلتی سوویت یقنلی کلن ده دهی تودکستانلقلگه لگه دن
گومندالله. موذوشی دایونیلق خوهلانلدنی جوشقاولیالله ده دهی
تودکستانلق گومندالله لا مشتودوشی موصوص موذلکولوک گومندالله
ته مشوقیاقتنی قانات یایدوذوشی. همه دنی همه شیا
نالما مشتودوشی، تامشقی میاسه قته مشنجالدنی گومندالله
همه گوزی هوکومه تگه بلدن قده ده هده بوده ک قیلتی. مشنجاگنلق
قیچگلی قسمیدا گومندالله نمایات قیلدیسه دیکی شاده صله دنی تاذی
لوشی قاتنادلیق همه سلیلده ده شلاق شیشه ی بلدن کلیشیم مما سیل قلغانلر
مه یفیلیک یه موصود داستانی 474 - بت/.
مسوویتلنلق شاخوی نه نجلاق دیمی مشنجالدنماگه لگه دن گومندالله چیلاردسانی
بوه چچه یوذگه یه تگه ف.

شونلك بلخ سوويت شاده ملدى جنوبلى قوشنلرى.
1943-يل ايلول توصنداغى ياد تيسيلك تولكولرى شوهبه
قودولدى. شه نفرى فليقى تولتودى، قاصيدى، يوليدى-
تالديدى ده چشمك مشينه تى ميليگرف قومندانلغوهتى
شه مدى تؤفلدى فليقى قاماشقا باشلدى، قايسى
ختاى صاكچيسى بولمسوف تؤخشاشماك بوجالة قال ميلاة
بولدى لهدى شيكى نلگى مشياتلانيدى،

يانا قوشمه دييه گه قاييتمز:- جمساد وه قسيديكين
يؤزبه دگه ن وه ذيشه بلخ خوجانياز صاحبى ياشمليغى دبكى
ملل قوزغولالغ ميلى دبلخ قاتقه دوشمنلك شركتى ماجوگيلك
تؤدوهلى بوسوغيسيز سوويتلرنه دهشه سينك تخنيكا
لاشقاتلرى كوهى بلخ زه دبه سگه ن كه كتى بؤيوك رشتا
گسوغا قاتيلماسلغ يه ملل قوزغولالغ ميلى دن خوشلاب
قه مشقدييه گه قاداب ماگيلدى،

خوجانياز صاحبى بوى ذولك سيلاك اقوعدالتى قومانداني/ شيواني
بلخ شاقسوغاگه لگه ن ده مه هلوت سيلاك سالى دودمانلوجالك
سه صه ت صاحبى ميوه ذجالك، شاقسود يكى باى سيدجالك، غوبود
تؤلتؤدولگه ن دينى كتى تؤنلك قسيم لهدى يه صاحوت خانه
خوجانياز صاحبيف مسالام بوسى تؤوده شاقسوغا كلشكرى
بولدى، شاقسوغا يانا خوشلاب قومشونلى ديه وهلكتى
سيلاك قسيم لهدى شاقسوغا تؤدوشى تيبا دلقنه كوه سواشتى.
يتيسوزلكنى صسابقا تاليبه سوويتلرهوكومتيك ع قومندال
اقودالى/ شاكماتلاه بولوب موسول موهيدى بلخ هه يدول
واجتله دنى شاقسوديه قه مشقدنا موده تيب قه مشقدهيلى
سوويت كومشول خانى بلخ شوهتام خيلكتى

ئۆزۈلگەت ئوختا هفاتا مسامسەت 1933-يىل 12-تايىلا سوۋىت
هوكۇمىتىدە يەنە ئۆچمەتوباش ستالىن دېگەن 1000 تال ملىتنى
12 تال خاكموت، بۇ تاۋۇپ يۇقىرسانىدە ۋە ئۇق، گوناق، تاياق
ۋە بوخ تاياق لىق قىلىشنى يەنە شۇكۇ ۋە بۇ بىر ئۆچمەتوە
سوۋىت هوكۇمىتىدە كونا كاموشىنىستا بلىرادوف دېگەن
كىشى كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇ مسامىنا ئۆچمەتوم ۋە-ۋ-ۋ-
بۇ ئۇقۇرالارنى ئاقسۇدا ئۇنىڭ ئۆچمەتوباشلىقى بولۇپ
ئىشلەيدىغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئۆچمەتوىدە 60 ميلىق ئۇزۇن، 40 ميلىق كالىسى
باغ ئىكەن.

ماجۇگىلىك قىسىم لەدىنىڭ ئومادىسى تاغاي ئىسلىۋاي
قاتارلىقلار ئاساسەن خوجانىياز ماجى بىتوف قىسمىنى تاغايلىرى لەقۇملار
بويىچە، توسىاچ ئۇدۇشى قالشتا بويىچە ھەددى، خوجانىياز
ماجى، ھەمدۇت سېيالگ ساي/بايىز/ سېيالگ لار، ھەمدۇللا
باشلىقلىقىدا بۇقۇدۇشتا ئۇزادى بولا مسئۇلىيەتنى ھەددىيىلىگەن
تاغالار تۇقلۇق بولۇشى، بولەدىقسىم لەدىنىڭ ھەددىيىلىگەن. خوشنىڭ
لەدىنى ئىگىلەپ دوشمەن ئىلگىرى ئۆتۈپ كېتىشى.
قسم لەدى يول بويىدا سېيلىقونلۇق لەدىگە 8-
ماجۇگىلىك قىسىم لەدىنىڭ ماشىنا بلاف ماكىما دىفات لەدى
10 ماشىنا دا تاغاي ئۇيغۇرى ۋە ئۇچ ئاتلىق ھوماقلاپ
خوشنى قسىم لەدى ئۇيغۇر لاھوجوم قىلىپ ھوماقلاپ
ئوقتان قسىم لەدىنىڭ ئفرۇيىانف ئۆمۈتتى. كىچ ئوقتان ئاندىن ئۆزۈ
لەدىنى ئۆتكەپ جائىلىپ ھوماقچى ھوقۇشۇنى ملتق بلاف مىتىپ
ھىچ ۋىانف ئۆمۈتتى، ئاندىن لاشما مەلگە بولغانلىقىدىن

هەر قايسى ئېگىز ليكتىن تۇرغان مەسكەن ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەشيالار
قېيىم لەرزىگە كەلگەندە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئالاقىدار
ھۆكۈمەت ياكى شەخسلەر تەرىپىدىن تۈزۈلگەن تەشكىلات
قېيىلغا ئوت ئۆچۈرۈش ۋە ئاپەت قېيىلغان ئەشيالارنى
قۇتقۇزۇش ئىشلىرىنى مەسئۇل ئۈستىگە ئالىدۇ.
ئوت ئۆچۈرۈش ۋە قۇتقۇزۇش ئىشلىرى ئاپەت يۈز بەرگەن
ساھەدە ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسى ۋە ئوت ئۆچۈرۈش
ئەسلىھەلىرى بىلەن قوراللانغان ئوت ئۆچۈرۈش قىسمى
ھەمدە قۇتقۇزۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان ئالاقىدار
ئورۇنلارنىڭ خادىملىرى ئىشلەيدۇ.
ماھوكىلىك قېيىم لەرزىسى چوڭ يول بويىدىكى ئىمارەتلەرنى
خوجانىياز ھاجى ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەن ئىدى.
خوجانىياز ھاجى ئىسىملىك بىر كىشى بۇ ئىمارەتلەرنى
ئۆزىگە تەۋە قىلىپ ئۇلارنى ئىجارىگە بېرىپ كۈن
ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىدى. ئۇلار
ھەر ئىككىسى ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى
ئۆزلىرىگە ئايرىم ئۆي سېلىپ چىقىپ كەتكەن ئىدى.
ئۇلار ئاتىسىنىڭ ئۆيىدە ئىجارىگە تۇرۇۋاتقان
ئادەملەردىن ئىجارە پۇلىنى يىغىپ ئېلىپ ئاتىسىغا
بېرىپ تۇراتتى. خوجانىياز ھاجى ئۆلگەندىن كېيىن
ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئۆيلىرىنى ساتماقچى بولۇپ
ئىجارىگە تۇرۇۋاتقان ئادەملەرگە ئۆيلىرىنى
ساتماقچى بولغانلىقلىرىنى ئېيتقان. ئۇلار ئۆيلىرىنى
ساتقاندا ئۆيدە ئىجارىگە تۇرۇۋاتقان ئادەملەرنىڭ
ئۆيلىرىنى ساتماقچى بولغان ئىكەن

قەشقەردە مۇنكاغا تادىتا ئوچوق بايانات يىلىغ چىلتىكى لازىم ئىدى.
مۇنداغ قىلمايدىكەن. سىزگە ياردەم بېرىشىڭىز كېلىدۇ دەپ ئىككى
تەرەپنى چاقىرىدۇ. مۇنداق قىلغاندا بويىگە ياردەم بېرىلگەندەك
دوستلىقىڭ بولمايدۇ. ياردەم بېرىش ھەققىدە ھازىرغىچە دېيىلگەن
ھېچقانداق سۆزلەرنى تولۇق ئەمەل قىلىپ ئۆتكەن ئەمەس. مەسىلەن
مۇنداق ئىككى تەرەپ بىر-بىرىگە ياردەم بېرىش توغرىسىدا كېلىشىم
ئىمزالىغان بولسا، بۇ كېلىشىمگە ئاساسەن ئۇلارنىڭ بىرى ئۆزىگە
ياردەم بېرىلىشىنى تەلەپ قىلغاندا، ئىككىنچى تەرەپ ئۇنىڭغا
ياردەم بېرىشتىن باش تارتسا، بۇ كېلىشىمگە خىلاپلىق قىلغان
بولىدۇ. ئەمما بۇ كېلىشىمدە ياردەم بېرىشنىڭ ئۇسۇلى ۋە
مىقدارى ئېنىق بەلگىلەنمىگەن بولسا، ياردەم بېرىشنى تەلەپ
قىلغان تەرەپ ئۆزىگە ياردەم بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىش ھوقۇقىغا
ئېرىشەلمەيدۇ. ياكى ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغان تەرەپ
ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ،
ئەمما ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىش ئۇسۇلى ۋە مىقدارى
ئېنىق بەلگىلەنمىگەن بولسا، ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغان
تەرەپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشەلمەيدۇ.
ياكى ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغان تەرەپ ياردەم بېرىشنى
تەلەپ قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەمما ياردەم
بېرىشنى تەلەپ قىلىش ئۇسۇلى ۋە مىقدارى ئېنىق بەلگىلەنمىگەن
بولسا، ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغان تەرەپ ياردەم بېرىشنى
تەلەپ قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشەلمەيدۇ. ياكى ياردەم بېرىشنى
تەلەپ قىلغان تەرەپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىش ھوقۇقىغا
ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەمما ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىش
ئۇسۇلى ۋە مىقدارى ئېنىق بەلگىلەنمىگەن بولسا، ياردەم
بېرىشنى تەلەپ قىلغان تەرەپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىش
ھوقۇقىغا ئېرىشەلمەيدۇ. ياكى ياردەم بېرىشنى تەلەپ

4000 دیه شادتوق شاده ملدنی تولتوردی ده جیازیف و/ فیویو
تعمود. شنجالق نیجه تاریفی هاتچیبالدی 4- تشرین 1992 م/ یاق
ماجوگیلك چشمق دنا کوگلنده سنه هدف لقی کومالدنا چیقیب
شامیف! ده جه قول کو دتود مشود قادنی میلشقانفدی. بوشوفود
ف. لقی نلاه شاه تورکیل، یاخشی منه تی یدی.
به خشکه یاد مشاما جوگیلك چ. مشمق ده تو ذون دتوالکیدی
فیویوتومودیلك یزمیشجه تشرین-1934- یل 6 ینی شاینلاه 7- کونی یقن
کشیلدیدینی بولوچ 200 ده له شادمی وا 98 توگیلده زود
میقدا ددیکی شالتون واقیعه چاهامولوکلدنی سوویت
تشاقیقاتچیلیب کیتیدی// فویوتومودم وجانیاذهاجنی
به مشلشی ماخالیتی 12- تشرین 1 یاق- 38 چ- یل تشرین-1983
بوبایلیقنلاه کیلیشی مه منه سی مونفاغ! توهود سیبالك
تشکور وچ بویلگدن. کیف جانسالاه مومشوبایلیقنی
تولفاتوشود وشی توهوده توهود سیبالاه نی تولتوردی
بوفه ذینه نی بولاچ یتمه سنه هدگیوشکه چه کدن.
ماجوگیلاه که گندی بود وبیاتوشلاه تولیقاتوشکدن.
بولوچ تسلی دچی تورکستاندن ف. لقنلاه بایلقی میلدی.
نشیونیه سیسه لك یازغوچی سیوین. هیله مونفاغ یازدی
// سوویت تشاقی نلاه شود وهه دیکی باشقا کونسولی
دیپلوماتی نلاه بشگه ده چ پوشیده توقه مشمق ددیکی بر فرضه
شوذ نلاه تالدی وق شه مسکه ولادی بلدن بللله جاف تالاشقان
صالدا تومشمق وغاچیعه بادنا نالفی. شوئاضدی یانا
بلدن شه دکه شمتام شاوقیالی دومسیه گه توقچ که تشکنلگی

تاماشکلرنی گه ئوخشتیب یوبیلگه ئالغانی یازیلیشتو، لیکن ئویاغا-
مه مسکلیواغا ئیوه تیب یوبیلگه یه و؟ قائده غی، یوغ باشقا
کوشسول ئوخشایدیگه ئی/ سوئیل هیدیگه: تاماشوف ماجولا
یبلاه توغوسیدا کتاب ج 1/541 - ب - 1989 - یل تاشکنت دئوبیات/

شهری مه غلوب بولوشی شه غه یوبیلی ین قوتولالمغان
ماجوکیلاه نالا وقتی تودکستانی ئوتکه ذگه ن تاماشلیق یاشالیدی
له ری توغوسیدا واقوناله هر دیگه تلدی ئهمه ن کیشیلرنالا توقتی
ئیشیگی، همه دیه تین بولغان برنه رسه، ئوناله شلاه شیشه ری
هوکومه تیگه یاردهم بیرسواتقان، هه همه ن ئوذی یاهان کوردیم یغان
دین مبادهت ئیدی. ئونالا بوندا غی بیرولن تاماشا ج شیلشی -
به لکیم خوتهنگه یولغا مسالغان ماخومسه ف یاشیملف دیاگی
قوشوندن ئوچوم مسوویت گه ئیلیه کتاب ماددی یایلیقله دیگی
یته دلاه قوزال مسته ئیلیب، بوقودالالیلاه ف ئوذقوشوناله دین
قودالالاندن ودوخ مشه دتی تودکستان صاکمیه تیگه ئیگه بولوشی
یئه قتله ه سوویت که یول ئالغان پولسیاکیوه له، لیکن -
مساواکسیز گیزال مسوویتهوکومه تیناله ئوذیگه قودالا
مسته یه دمه دیه یغان لغیغا شه دخه صاسیل قیلا لغان
الغیلا کیشیلدن هه یراف قالدوردیلر.

ماجوکیلاه نالا ے وقتی تودکستانی یاقالدوق قوشوناله دیغا
قوماندانلیق قلغان ماخومسه ف خوتهنی قیگله له شی ئوچوم
مه شهق ددیه یاگی مسادنا که لگه ندیه یاگی مسادنا ئودوه نلیشه
مودا اغلیده تودغان مشامه شیودماخومسه ذجیلدیه بلاف یاگی مسادا
تی کوف قاماتق مسوقوشوب تودغوف قودباناله دبه یدیلر. بوواقتله
یه که ندیکی یئوم مساهیب ئودی فی یاگی مسادنا ملیت مسوقوشتا
ئولیدیلر. مشامه شیودهوئولتودلیدیلر ۸ مشوناله بلاف مسلاهم
قوذغولالاه جیلدی ئوذله دینالا موهم تی مشکیلاه ذجیلدیدیگه

شه‌شه‌مشلاق ق. هویمان قوماننادیدی ئایرملیب قالدی و.
یوواقیتدا مه‌ستمن هزده‌ق یه‌که‌ئی خوشه‌نگ چیکندی و.
خوشه‌نگ کیلیوانقان ماخوسسه ذچیلدوگه قادی‌ق سوقوشقا
شه‌یادلندی و. 1934-یل 10-ئای 21-ده ماخوسسه ذچیلدیب کیلیب
گوماننا حمیه مسئله‌ئی موجودیگه‌ن جایدیه اخوشنه‌ن قونغولالاق
چیلدیگه‌ن هوجوم قلیب شالقا شلاگرله‌یدی و. قوزغولالاق چیلدی
ذاوادایونلاق قوقانلاق‌دیگه‌ن یریدی و ماخوسسه ذچیلدی‌نی
قومسوب قاتتیق سوقوشدی و. قوزغولالاق چیلدی‌نی قوزغون
قودیانلدی‌نی یریدی و. قوزغولالاق چیلدی‌ق ماده‌سنی قالدیده و،
واقه ده‌ق. ق. ده‌یگه چیکنشگه‌ق باشلاق یله و. 1934-یل 10-ئای
21-کونی مه‌ستمن هزده‌ق شائیلدی‌ذالدی‌ق واقه یقن
کشیلدی‌ق یاق قوزغولالاق چیلدی‌نلاق شاذ سوزلاشقانلاقی
ئلیب خوشه‌ق‌نلاق یه‌یزیواق‌دایونق یاق‌ق شاغچیلاق‌هندک
یستافقا ئوقوب کیتدی و. شونلاق یاق‌ق 700-ملاق‌دی‌ق شاوقوق
خلیق یاق‌ق خوشه‌ق‌نی‌ویله‌ق‌ق 1934-یل 10-ئای 22-کونی
قانغودماخوسسه ذچیلدی‌ق خولیغا قوشوب قالدی و. شونلاق
یاق‌ق خوشه‌ق‌نلاق 18-ئای هوکتوم مسودکه‌ق قانونلوق‌ق‌ق‌ق
قودکلستان‌ق مه‌مورینی واقتللاق مشلاق‌ق‌ده هوکومتی شایاتقانلاقی
مه‌ستمن هزده‌ق قوزغولالاق‌چیلدی‌نی یخولوسکه قوقوب یوسف
قاصب‌که‌تی ده‌ق قاداق‌قا بولمایدی و. وه‌زیشه‌ق مختاسن
ئفولاشقانلاقه هوالدام هزده‌ق چیکنیشگه‌ق بولساهزده‌تم
ده‌ق قوزغولالاق چیلدی‌ق شاماه‌مه‌ق قوریلیب هتام. هزده‌ق‌ق‌ق
ئولوب‌که‌تکه‌ق بولاتتی. م. هزده‌ق‌نلاق سالامه‌ق‌ق‌ق‌ق‌ق‌ق‌ق
شه‌لگه‌ق‌ق‌ق‌ق‌ق‌ق‌ق

خوشه نده قود ولفاف ـش دقی قوکشاف شسلهیه هوکومتی
ئلهٔ توهیس شوبولدیکی!- خوقش وادیسنك موهم قصنادی
مه هسولاتی بو لفاف یپه کمیلك نی داوامل اند ودوقتی توحوه
یه که ند ـن سوغی بهك صاحبی واعامیا دهاجیلد دیاشه ملقی
دا بر هم ئن خاقی مشقه دغا بر جیت قوشقه ددنکی دوکس
کوشول کاشنیغا 2000 صلاح منه دئالتوت ؤاجاله ق
قوبوشقی مشه دتی شاهستك توخنام تؤفوده یپله توفیق
تؤبه گستاند ی ئلیپ کیلیپ قیلسه فوتوقه ده هقاتلد دیغا
تاوقتیب به دکه ئلیکدیکی بجاده تشود، بوقصادی
هرقت سکی توهمه سی بولساق دقی تود گستاف شسلهمه
سیاسی هرقت یوق بولساق قساف ئوموف دوئیادا
هوکومتینك هرئای یاشاشی قساف ئلگنی کودسوتوم
بولا یاشاشقه یوکی مومنته قلایق ئیکی ئلگنی کودسوتوم
به دی.
هاخومسه فصلی وخوتخ فه لقتی هرده دئالتوی یاشتی.
توتوب باشقه ودی ذود آوانلیق هرده دئالتوی ذولفی
هالواخ یاپاشاه کوبوتوب که تتی. هاخومسه فصلی دنلهٔ ذولفی
توستیك یکی بهذی شیشه دنی قساف قلبندی هرقت
که تکخ وه هسلات دیشکه بولیدی وهه منلهخ، خوشخ
دنلهٔ توخوه کدول دیگخ بوید ذولومفاقا دشلیقا کودتخ توشوه
کدلهدی هاخومسه خ سیکیدلوی 36 جیاده م نخ توشوه
توبیك شاده منلهٔ توهمود قصینی قتیبه سیکی صاقلقاشوخ
گوذوتخ یاتقا مسودوتوب توالتودوشکته اك یاخوذولفی
له دینی قیلشتی. ماخومسه فصلی دنلهٔ ذولفی
هرقت شسلهتی.
ماخومسه فصلی دفلیقه قولادی دیشقاذاخ. چوگونلهدنی هه جبودی
تیادقتیب ئلیبته خوخوتوسوی قودالی، گرانات یاسنا شقاشلهتی.

ماخومسه ئصلى وخوشه خ ئقيلة مللى ئشتل جهة رشتى ئايلق
ئامتى ئيلكتى. ماشا، جه كمه دخ ئوستالده دى كه كونتروف
ماخومسه ئصلى دگى ئشليك دى، ماخومسه ئصل دئيلة ئاتلدينلة
باولين ئيگ ئجافد و ئق له دى ماشا، ى كه دئ ئين ئيليك دى،
ماشا بوقومشا ق!

ده ماخومسه ئصلى دبولايى
قوليدا بادو دشايانى.
خام ئى كمه ئن بولا ئيلمك
ئاتلدغا قولدى ئاغاجى.

شونا قلك خوشه ن ئلة گيلدم سالك مسا ئاشق ئاتلدينلة
ئوخودى. ويلى ئلة مه دگزى ئيلى ئشدم ديدى 1000
ئاوتوق گيلدم ئوستالدين ئصيب ماخومسه ئصلى دئوخودى
گيلدم توقوقشا قاجماشتوولدى، بويه دده ئشتل واتقاف
ئاده ملك دئاك ياماشق ئشاداشق ئه ئوكمه وئفو بولفاخ،
ئى ئشوق ولوم لدگى قادشه ه دئيل ئاداز ليقله دكليب ئقتاف.
ه سلف: شوگيلدم ماداغاسينيك ئوستى خودبا ئاخوف
ماخومسه ئاگ گيلدم ئوخوب قيدويت ئيگگه ن قولكز ئشومودى
ئولهبادهشتى سيه ئاماشتليقا ئالفن 1956 ـ يل ئاماديمه خوشحال
بلن خوشئاگ بادغانم داشكوه ئه ئاك ئشاهيد له دينك ئليدى
ئوسيت ئالقاشقم.

ديمه ك ماخومسه ئصلى دقوليدئ ئى خوشن ويلى ئه ئوچ يل
ئيچيده باتوميال ئاتليقا ده دچسيگلى قوئشوخ قالدى.

مه دگزى ختاى هوكومه ئى ئچ ئى دقى ئودنافد ئيكى وه قله ددى ئوخته
قودا ئليكى ى 1933 ـ يل 6 ـ ئايلد قولة موسولة / هدوخ مه هودى ئشتل /
ئودوهصيگ دلدى. واشلة ئشيمه ى بلن ن سوهبه ئتله شتى. ئشو
يلى 8 ـ ئاى ئيچ ئاشقى ئيشلة دهم ئشه ددليمه ئشتل ى لوخشاگنه
ئودوهصيگ ئليشتلة ئشيمه ى بلن ن سوهبه ئتله شتى. ئوماقولة
يلة غا برئيچ ئوئلة دئيه سوغاتلة ى ئليمه ئالى غا كه گزى ى
ئليدا دخوتى ى والة واقوماقف جالة خيوه ئلة دقه دخيدئ ى ياخشى

قادىنى يىلنىڭ، جالاڭ خېرىدار مىنىتىگە بىر قانچە مالىيون دوللار
قىممەت بولىدىغان ئوگۇزنى بولغۇن تېرىسى، بوغا ئوگۇزى
قاتارلىق مالالار ئىستاقا ئېلىنغان.
مىنىتىر ئاگېنتلىقى بىلەن سودا قىلىدىغان كومپانىيە، شاسا
ئاگېنتلىقىغا بىر قانچە يۈز مىڭ دوللار كومىسسىيە تۆلىگەن.
كېيىن ئاگېنتلىق بىلەن سودا قىلىشقان بىر قانچە كىشى
ئوخشاش مىقداردا كومىسسىيە تۆلىگەن. مىنىتىر ئاگېنتلىقى
بىلەن سودا قىلىشقان بۇ كىشىلەر ئىچىدە ئىسمى ئاشكارا
قىلىنغان بىرەر كىشى بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىسمى ئاشكارا
قىلىنمىدى.
ئەمما، جالاڭ خېرىدار مىنىتىر ئاگېنتلىقى بىلەن سودا
قىلىشقان بىر قانچە كىشى ئىچىدە ئىسمى ئاشكارا قىلىنغان
بىرەر كىشى بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىسمى ئاشكارا
قىلىنمىدى.
ئەمما، جالاڭ خېرىدار مىنىتىر ئاگېنتلىقى بىلەن سودا
قىلىشقان بىر قانچە كىشى ئىچىدە ئىسمى ئاشكارا قىلىنغان
بىرەر كىشى بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىسمى ئاشكارا
قىلىنمىدى.
ئەمما، جالاڭ خېرىدار مىنىتىر ئاگېنتلىقى بىلەن سودا
قىلىشقان بىر قانچە كىشى ئىچىدە ئىسمى ئاشكارا قىلىنغان
بىرەر كىشى بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىسمى ئاشكارا
قىلىنمىدى.

شود وهیچ دەخوڵێکی وەزیفەت مشاهیرەکانی یاڵا بایەخ مسۆگەر
بووەڵدێ، ماجۆگیلەکە چیکنب قادرشەڕ دگەک لگدنەکی، بووەختدا
یاڵەماهوڵەهۆشی دەیە چیکنب یوڵد وزیادخیاڵی قادرشەڕ دگەک پوەیب
ماجۆگیلەکە ئاخۆشوڵیشتی.

شەختی تۆدکستانەی ئەڵقتاڵ بوەمڵڵی ئاڕاتیلیەی هەیکەڵی مشوەیلاڵەی
هوڵەی چێنی چیلیەی لەدغادوەیەکەڵدێ، ئقتسادی، سیاسی،
وەهتەدیاکی قالاتعلیق، مڵڵی ئاڕاتیلق هەیکەڵتناڵەی دەهەد
لیگینیاڵەی سیاسی وەهتەدین ئاماڵەتحکەیە ئەمیگنلگنی ئەوەد
مسوئتوفەبەدێ، ئەماەوئتەوەشتنڵەی مودەکەکەجەی ئقلیەەو
چیگشی ئاماستەوەچیغادوەیەک لگەدنی خۆڕغوڵاڵەی چیلەڕەزاڵ
دەهەدڵەدێ بوەدوئقیەدەڵ ئیزیمنڵەی ەبولیئوا ئتفاق
مئجتماعێ کەوەەشتڵەدنی ئەمشوئتوەشتنڵەیەخیلیەیڕاڵەدێ.
ئەوئکێ ئۆڵەدنی ختای مەوستەهلیەڵەیچیگەکەگاەوتێ ئەڕەدنی
نەبوەتێباڕخ ئۆزەڵقتنی ئاڕاتەوا ەوستەقلڵقتا
چێقومشێ کەوەدەشێ حسیاتیەڵەیئاڕاتیلق کەوەەشتنڵ
ڕیضەبتڵەڵەوەدەتێ.

بوەهەڕئڵەدەڵەیئاڵەڵەشکودنیەی متیضیەوغاڵەهڕڵاەشتێ. ئەڕئۆدەم
ەهەڕئڵەدەڵەیختای ئەهەەشەڵەیقەدنی ئۆەومیەڕئڵەدەڵەیەڵەڵ
ەهەڕئڵەدەڵەیختای ئەهەەشەڵەیقەدنی ئۆەومیەڕئڵەدەڵەیەڵەڵ
قڕغۆڵقتا بویەوتێ بەەدێ. ئۆدوەهەڵەیەڵەڵەهەڕ
خڵقی بوڵسیاڵەڵەشکودیەیئاڵەڵەقدڕخڵەیڤاڵەیڤاڵەیئاڕاتەو
ڵەیقەبڵەدوەشتێ. 1933ساڵەیڵەهاوتەڵەیشیدادوەەوەتێەشتنڵەڕ
ڵەیقەبڵەدوەشتێ. 1933ساڵەیڵەهاوتەڵەیشیدادوەەوەتێەشتنڵەڕ
ڵەەنیاڵەیباشکڵەڵەەدێبەڕئڵەدەڵەیختای ەهەەشەیڵەڵەدنی
ڵەەنیاڵەیباشکڵەڵەەدێبەڕئڵەدەڵەیختای ەهەەشەیڵەڵەدنی
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ
ئاڕاتیلیەڵەیڵەڵەشکودنیەدەیەڤاڵەڕقیەدەشتەمڕێ ئۆزگەەشتێ

جملە شودىن نىك بويرىقى پارچ ووكالە دېگىنە تۇلتۇرولدى،
بوفاق ضيانە تىگ خادىملىرى چوھرە دېگى دوستى شاھالىسى
قەزىمالدى، 1933-يىل 4-ئاي 12-كۈنى بولۇپ گۇمشولقاق
دوستى ھەسسىگە ولدى مىھمانلىرى چىگ پارتىدوب كېرىشتى.
جملە شودىنىڭ ئاساسلىق مىھمانلىرى ئاتا-ئانىسى بولۇپ
بويوندىسە قالغان يارىم قىسىم شاللا مېتىسىنى ئالدى
پارچ پايىن گۇتىن قولقا تۇشىدى. شۇنداق پارچ
14-ئاي يىل كۈنى شاللا مېتىسىنى ئۇزۇموھا قىزە ئېلىدى پارچ
مىھمانلىرى بويىدە ئولكولوك گۇمىدالغا يادتىيە سىنلىق
مىتوھىبە مى تەرەپ ئاتا-ئانا ئىشخانا مىسىلىرى قاتناشتى
قۇخۇل ئىشلىرى ھېيئەتىنىڭ مەجلىسىنى ئېچىپ، مەجلىسنى
پايىن گۇتىن: «ئۇلكە مۇنداق ھەر قېيسىنىڭ خاتىرجەم خىزمەت
پائالىيەت قىلالىشى ئۈچۈن شاللا مېتىسىنى ئۇزۇق سالدى
مۇئاشقا مۇناسىپ ئىقتىسادىي كۈچ بىلەن تەمىنلەشى كېرەك»
دېدى. شۇنداق قىلىپ شاللا مېتىسىنىڭ ئۇزۇمى
ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ئۆستۈرۈلدى. مۇنداق قىلىپ
كومىتېت ئەزالىرى ئىچىدىن ئالتە كىشى سايلىنىپ چىقتى.
بۇ ئالتە كىشى ئىچىدىن ئىككى كىشى ئۆزىنى ئىشتىن
قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا باشقا ئىككى كىشى
سايلاندى. ئۇلار ئىشتىن قالدۇرۇلغان ئىككى كىشىنىڭ
ئورنىنى ئالغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى
تېخىمۇ ئۆستۈرۈلدى. ئۇلار ئىشتىن قالدۇرۇلغان
ئىككى كىشى ئۆزىنى ئىشتىن قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ
ئورنىغا باشقا ئىككى كىشى سايلاندى. ئۇلار
ئىشتىن قالدۇرۇلغان ئىككى كىشىنىڭ ئورنىنى
باشقا ئىككى كىشى ئالغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش
ئىقتىدارى تېخىمۇ ئۆستۈرۈلدى. ئۇلار ئىشتىن
قالدۇرۇلغان ئىككى كىشىنىڭ ئورنىغا باشقا
ئىككى كىشى سايلاندى. ئۇلار ئىشتىن قالدۇرۇلغان
ئىككى كىشىنىڭ ئورنىنى ئالغاندىن كېيىن
ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى تېخىمۇ ئۆستۈرۈلدى.

بودیگه نالك شنقاب صوه ستیم جالاك مشلة مشسه یگ تاشقوزوك
قویوق، فرقه تقینات دقی قوذکستاف فرلقینك شنقاب کوچی
نلك غه لس مشلك شیشه ی مه دگه زتلافا ت هوکومه ت
مشه کلینگ بوزگه ددی فالاسق. مشونك باش قوزغولاك
غه لبه تاضر فابرجیب ختای موسته ملیکه چیلدیشلة قولیفا
بوقوب قالدی. شکلی ه سه رگه یقن داوام قلیب کیلیواتقان
موسته ملیکه جلاك قوذ وصگه واسه دقی قوذکستاف یکی
زولوهلدگه وه کلاك قلفاف چلاه شودیق هوکومتنی -
تاغدوودی تاشلك شق قوذ لاسقی دیکی شالاهیك.
قوصمه سه تادیقی ه همیه تلاك شق بولدی، ه فسوسکی
قاوانیه ق بوزغونلی سوویه هوکومتی نلك کوچ باش
مشلة شیشه ی یاپیلا ه دقی قوذکستاف فرلقی قوستك.
ختای هوکم وانلیقاهه وقه سنی ساتوا ب قالالدی -
شوفه ختاهم ه دقی قوذکستاف فرلقی ختای ق ه لاداری
نلك مستك دیلیقا قوذ وصیلك کولینی کوکه سوویلدی.
ه دقی قوذکستاف فرلقینك میلی قوذ وشق نوختة ی
نه ق ریلدی سوذلیگه فه ختای موسته ملیگ چیلگی هوکم
وانلیقدیکی مستك ات نلك یوقولقه چولاك غه لبه بولسه
ه ه ساتوکیس صالاك مشلة شیشه ی نلك یاشتك قطاف
زوکیفاتالما شتوغاف بولدی، دیمه ك ه دقی -
قوذکستاف هیلی خانلیغ دیموکراتیك هوقولاوگه گ
بولالمیدی. قولاوینلك قوذ وشلدی هیلی بویاخشی
لاقمیدی. شونك ده له تاضر فابرجیب مشلك شیشه ی
زولیمی گوهنداك زوکیفاتالما شتی.

قوذ نولاك یللادی قوذغونلیفاك موته بهدیاده ملهدیاولقا
کلدی. بویاده ملهدیقنده بهذی کچکه ی کوچگه شلگ شلدی. هه سان،
خوجامیاز صابی، هه هلوت موهیدی، هه متمق هه زوه ق، شلدیب
خان، شابدیاز سیدجالاله دشوله وینلك جوهلسیدی شلدی.

مشوفات تاریخ لیقناك شكه وحسینك ئیگ شاده مله وكویلاری كوزگه
كودوشگنلری، شاك میسه‌ی مؤذنا ترجمه‌لیگی مؤجوده بوشاده‌م
له‌دنی واقتنده‌مه واخیه‌ی شتقاموده‌ونلاری شتوده‌وشتقامه‌جیوده
جولقاندی. دیمه‌له شاك میسه‌ی خاكمیه‌تنی موبسته
كه‌مله‌شته شه‌واقتنده‌یكی سكه‌دقی قوده‌كستاخ وه‌ذشه‌تی
دیمن كه‌له‌قدده‌ماید یلیناكیدی، مؤجكی، تاشقی كوجله‌دنی
قولقاك لتوده‌وشته‌كوده‌ولكی، مؤجكی جهقدی شیاهه‌تلاك
هوتی وه‌دشاده‌مله‌دیلاخ حیقیلشی ئیگ‌ی. شونلاك مؤجوده
مؤشاله‌ی یلاخ خوجانیاز خاجنی شنجاك مؤلكولولاك هوكوهتی
سوشاوین ده ئیشه قلیب به‌لكولیدی، بوش دقی قوده‌كستاك
ذیهیده 1884 - یلدنی باشلاب مؤلكه‌قوده‌می یولفاخوه‌سولوی
قوفه‌قوغرایوم مه‌مسر مؤشكه‌دنی یكیف مؤیغوده‌له‌دگه‌مؤنوخ‌قلم
سوشاوین ده‌ئیسلالاك مه‌كه‌دنی.

بوكونله ده خوجانیاز خاجی شاحسوداپولوب قوده‌وخلی گه‌مه‌قلیب
قلشقاندی. خوجانیاز خاجی قومودخه‌لیه‌باجه‌مسنی ئیدیگی
ئیقادخفاك مؤجوده قوده‌وخلی گه‌باذهیقاندی. خوجانیاز خاجنی
ئیقادخفاك مؤجوده بوقشقایانا مسوده‌هوكوهتی شاویلیب
قوده‌وخلیگه‌مه‌كلشق مؤجوده بوقشقایانا مسوده‌هوكوهتی شاویلیب
مشاك میسه‌ی ناك مه‌مسر هم‌تنی كنوال ما لیكلوخ قوده‌وخلیگی
ما والوشیفا كلیب ده‌مه‌هوده‌ئیدیجاك یلاخ كودوشكه‌ذه
ما والوشیفا كلیب ده‌مه‌هوده‌ئیدیجاك یلاخ كودوشكه‌ذه
قوده‌وخلیگه‌یولفاخ قادار بویونلاخ خوجانیاز خاجی مؤلكولولاك
قوده‌وخلیگه‌یولفاخ قادار بویونلاخ خوجانیاز خاجی مؤلكولولاك
هوكوهتی سوشاوین ده ئی خوجنی یلاخ قوده‌وخلیگه‌ذه‌قدماخ بولدی
هوكوهتی سوشاوین ده ئی خوجنی یلاخ قوده‌وخلیگه‌ذه‌قدماخ بولدی
سنوسوواخوجنی مه‌مسر قوهانداخ ایجاك بوسیلاك اخوجنی یلاخ خه‌شقوده
سنوسوواخوجنی مه‌مسر قوهانداخ ایجاك بوسیلاك اخوجنی یلاخ خه‌شقوده
قوده‌ماخ بولدیگزه. خوجانیاز خاجی یلاخ كودوشوب بوسوزلرنی ئیتسام
قوده‌ماخ بولدیگزه. خوجانیاز خاجی یلاخ كودوشوب بوسوزلرنی ئیتسام
ئوزی ما قول كودسیه‌و سیندیكی كیشیلر خاجی شاك خیلی بوسوزنی
ئوزی ما قول كودسیه‌و سیندیكی كیشیلر خاجی شاك خیلی بوسوزنی
قوبول توتمای تقدیرلاو، خاجنی بوگوف شاویوخاری یلاخ ما والیشفا
قوبول توتمای تقدیرلاو، خاجنی بوگوف شاویوخاری یلاخ ما والیشفا

كه لتودسه‌لر، شوهم مسوز قلیب شونا تسیگز» ده‌ب ئیتدی.
كه لتودسه‌لر، شوهم مسوز قلیب شونا تسیگز» ده‌ب ئیتدی.
مه‌هوت سیجاك مه‌مسر هم قنی یوختاب ئالماق ئوجوف شاویوخاری
مه‌هوت سیجاك مه‌مسر هم قنی یوختاب ئالماق ئوجوف شاویوخاری
ئیشه‌دیلاو، شول كونی خوجانیاز خاجی شاویوخاری یلاخ ما والیشفا
ئیشه‌دیلاو، شول كونی خوجانیاز خاجی شاویوخاری یلاخ ما والیشفا
كیلیدی و، مه‌هوت سیجاك ما لیكلوخ خیشیدا خوجانیاز خاجنی قوده‌وخلیگه
كیلیدی و، مه‌هوت سیجاك ما لیكلوخ خیشیدا خوجانیاز خاجنی قوده‌وخلیگه

بادما حقامه سلاهت بهدگه ن بولسه وشه مهما یوشدوخ تودده
«صاجی ن ئودو هیچگیه هدگوف بادمالق کیلهرکته ه شه دلک بولیدی و
مشلک شیشه ی بوگوف چ ق دولهت بلهن برگه تیکه ن بوهم و تکلکسی
بوگه مشوهبه قلفان وایاصاف کوه بلهن قادیفان چادیه ایولاده
بوسلاخ بادی» ده ب مه سلاهت بریدی و. صاجم قوبول کودیدی و
مه هموت موهیدی ی ق مشقه دنا ئودو ولشیدی و بوف چ
کوف ئوتکلدن بین کین صاجم یانا ئالدینه ئودو هیچگه کیشه
تالهیسون ده ب ته مشویشگه توشوب بوبادی ق بلهن
هم مشهر مسلک ئوئملی قودباف سه یدنی ئاقسوغا
صاجم قیشنا ماکخوزیدی و. کوچادا ئادقسه بین سه تکن
خه تنی کودگه ن صاجم «مه ن ئودو هیچگه بادمسلم بولمامی
ئیکن. مه هموت خوبك نه سون ئه مسکوبنی قولدامه هام
توتسون، مه ن ئالدنما یمه ن، ئوزه م یالغوز ئودو صه ن
تودیمه ن، بتون ئه سکه، بتون قووه ق سلاهتما ئاماتی»
دیگه ن جواب خه تنی یزدیب ئوزی ئودو هه گه یودو کیدی و»
/ یوروق قادری ئولکه تادنی ج. قسم 92-93-هتلد /.

مه هموت موهیدی ناهق قه شقه ردده قیلشیدیکی ئه مسلی بادنی
شلاق شیشه ی بلهن صه لهم واقته برلیکه تودو یودسه ن
شلاق شیشه ی بلهن قودولغان شلاق شیشه ی هاکمتینی
که لگه ندده ئودو صیده قودولغان شلاق شیشه ی هاکمتینی
ئاغدودوب تاشلاشکه مشقیدی. ئه مه ما به ختکه قادنی شلاق شیشه ی
ئاغدودوب تاشلاشکه داداقکه یولدوب ئالدی. ئوبولسا سودوب
بوبونمان ——. داداقکه یولدوب ئالدی. ئوبولسا سودوب
هه وکومتی ئیکی. ئه ن ف ی شلاق شیشه نی ئاغدودوب تاشلاشکه
دیفان مشه دتی تودکستانلا هیچ قانداغ کوچی یوقایدی.
مسودیت هه وکومتی ناهق کوچه بلهن صاکمیه ق ئوستیگه چقماق مشلاق
شیشه ی بوبیلله دئیده ن دتی تودکستانلا برقده د تنیچ صاله قنی
سه یلقیلدی. ئوسودیت هه وکومتی ناهق هه دیدی، ——— صاجم
بلهن صاجوکیلاه نی یوق قیلدی. ابراق ئوناهق ئه سکری کومپه صاجوف
قولیدا خوشه ف ویلایه تیگه توپلاشقان./
ئوقولیدا خوشه ف ویلایه تیگه توپلاشقان./
فوبانیاز صاجنی بولسا ئودو هیچگه ئالیپ بوسیب قودواق هوتاوین

دەئىس قىلىپ قويىدى./ قوموللۇق پىلاق كلىب چىقتى سەۋەبلىدى
دېگەن ماۋزۇدىكى قالدام يىغىن ھەيئىتى 1988-يىل 23-ئاۋغۇستا
سائەت ئىككىدە قىلىندى./.

خوجانياز ھەيئەت ئەزالىرىنى ھەمدە سىياسىي قوللىرىنى چىقىپ، يەكەن
ھاكاۋلىق ۋىلايەتلىك دەئىسى كوچا بويلاپ تۇراتتى. خوجانياز مۇنداق
مىسلاق سېپىدىكى بىر كوچا بويلاپ تۇراتتى: خوجانياز مۇنداق
دوستلىرى بىلەن ۋىلايەتلىك دەئىسى ئىشخانىسىغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن
كېيىن، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى
ئىقتىسادىي ئاساسلىرى ھەققىدە قىسقىچە سۆھبەتلەشتى. ئاندىن
ئۇلار بىرلىكتە ئىشخانىدىن چىقىپ، ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى
يادىكارلىق مۇنارى ئالدىغا كېلىپ، مۇنار ئالدىدا بىرلىكتە سۈرەت
تارتىپ بولغاندىن كېيىن، خوجانياز ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ
ھوتەل تەرەپكە قايتىپ كەتتى. ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى
سوۋېت ھوكۇمىتى بىلەن ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى،
سادىر سوۋېت، چەۋەندازلار، قوغدىغۇچى، سوۋېت ئارمىيىسى،
ئۇيغۇرلار ئىككى قىسىم بولۇپ، بىر قىسىم سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن
بىرلىكتە ئىككى قىسىم تاماملىنىپ بولغاندىن كېيىن،
ئۇيغۇرستان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن سوۋېت ئارمىيىسى
بويىچە ئاددىي ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئۇيغۇرچە سۆزلىشىش ئۇيغۇرچە
بويىچە دەپ ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئۇيغۇرچە سۆزلىشىش ئۇيغۇرچە
خەنزۇلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئۇيغۇرچە سۆزلىشىش ئۇيغۇرچە
تەۋسىيە قىلىندى. ئەمما كومىتېت بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىدى
ھوتەل ئالدىغا بېرىپ، ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى يادىكارلىق
مۇنارى ئالدىدا بىرلىكتە سۈرەت تارتىپ بولغاندىن كېيىن،
خوجانياز ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ھوتەل ئىچىگە كىرىپ كەتتى.
ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى سادىر سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىللىرى
ھوتەلدىن چىقىپ، ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى يادىكارلىق
مۇنارى ئالدىغا كېلىپ، مۇنار ئالدىدا بىرلىكتە سۈرەت تارتىپ
بولغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى سادىر
سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىللىرى ئۈچۈن ئالاھىدە ئاپتوبۇس تەييارلاپ
قويغان بولۇپ، ئۇلار ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچى ئايرودرومىغا
بېرىپ، ئايروپىلان بىلەن ئالمۇتا ئايرودرومىغا بېرىپ، ئالمۇتا
ئايرودرومىدىن ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ ئالمۇتا شەھىرىگە بېرىپ،
ئالمۇتا شەھىرىدىكى مېھمانخانىغا بېرىپ ئورۇنلاشتى. ئۇلار
مېھمانخانىغا بېرىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، ئۇلار ئۇيغۇرستان
خەلق قوزغىلىڭى سادىر سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىللىرى بىلەن
بىرلىكتە ئۇيغۇرستان خەلق قوزغىلىڭى يادىكارلىق مۇنارى

شوهه ژگیل له دده ئلیب برمیلغان به ذه خ شسلر صاتلد دئوسیتد ه
یولاق خادیری صوغوله دخ یاذیلد و: «د صاتیا دیغ هم تدی هوکومه ت
خادمیغیدا 580 یا شلک نفوسی مه کتدب. ئوقوغوچسی 90335.
ئویوشما خادمیغیدا 1883 مه کتدب ئوقوغوچسی 1800 منه دئوقوغوچی
مه کتدب قوینیغا ئیلندی. ئودتامه کتدب، دادیل صوشه للمغ یولوب
یوه مه کتدیاده 3975 منه دموشه للمر ئیشلیدی.
هوکومه ت خادمیغیدا 266 ساواد چقوشی مه کتدی
ئویوشما خادمیغیدا 740 مه کتدیه ئیشلدی. هوکومه ت خادمیغیدا
15952 منه دئاده م ئویوشما خادمیغیدا 138444 منه دئاده م ساولت
لیق بولدی، یوناش سوتیدا 22 کسی مه کتدب 12 دادیل یتام، 10 جایدا
کلوب 32 جایدا بالیلر دباغچسی خودولدی.
ساناشه قه هم قدیمی بتوق ئوکیلده 17205 کلوساتلیق ئیلکتر-
قووه تی، 3 جایدا یاغاچ ذاووتی، 4 جایدا ئوقوماذاووتی،
یوجایدا مسده کلکی ذاووتی، یوجایدا ماشما ذاووتی خودولدی.
25 توننلیق 222 کوپرو ک مسلندی. 35963 کلومتر ئوذونلوقتا
1508 ئوستونلیک تیلیب 4944665 موسکی یه دئیلدی،
سوویت ئیتیاقیدی ئوقمیشلیغ خادیمانی ئودلی شه سیالاق شاقی،
مالای خوی بولوب 18338 دانه جاذواصالله دکه لتودولدی»
/ئولکه تادیغی 2- قیسم 115- بت 1948- یل ئودوهیه/
چونکی شلک سیستمی هوکومه تیغ خالاق نا نکیلیه هوکومتی
ده هبه دلاک قالمای ه لکی جامعاف ذرعه سوتسیالیستلک
دولهت ده چ دوذ ئنی ئوتوتوه که لگدن ئستالین هوکومتی
ده هبه دلاک قالیوا تقانی ئوچوق، مئونتاقلاغ ه لتیق سلک
که سلکین تیلیوی ئاساسیدا ئاذ. قولاک سلک صاتله دخ
تلیب بوشقا سلک سیستمی مه جبود بولغانی».

1933- یلدن یه 1935- یللده دغه قازده دشه دتی تودکستانلاغ
هه دبوجایلدیغ ه لیتیکوچی بلاف ئوهوم یوزلوک مه کتدیلدر-
ئهلغانه بولسا شوقاتا دامه دگذدیه تادیغیدیاوقیغ مسه هیه
ناهیه لدگیچ ئومیدوخه لقنلاغ تادیغیدیاوقیغ مسه هیه

له دې شامشقاف مه دې شاخادمتيڅ ټويوشماسې څوډولوب
ځه لقمزناڅ شاصحاوې ټفتاځ ټه مشکلاڅ ټسوه مټڅ
مه ډې آنفاکه لګڅ مه ذکوډ ټويوشماټوذده وونالڅ ټلفاظ
ساغلام ځيکرلاڅ ټده وقق ډه وډ وه د ذيالیله دې ټوذټټرا
ځيفاټويوشټودې. وا ټوه ځفې ډه د له وبلڅ ټوټشوه
ذاتماتله دې ټوذ څادميضفا ټوتلکوذ وه ټليبه ټوکدم له وبلاڅ
ځ ليڅ هاڅا وميڅ ټشکله دې ټده وقق څلق څ ډ وولڅ وا
مسه ځټڅ ټشکله دې ټې وا وبلاڅ ذ وډ څقامسه دڅ څلڅاڅدې
ټده هاڅشاڅ مټيسه ډې هوکومڅ ټويضوډ مه دې شاخادمټڅ
ټويوشماڅ ډ وسټالې بوډ هڅټه ټليبه بوډ وا ټڅاڅ ذ وه وقفاڅ
ټشکله دې ټقټسادې ډ هڅ ټڅ ډې ځيڅ څافڅاڅ ې سا ډه م ډ ډ وڅڅ
ټيڅ ډې. مه کټه بله دنالڅ بادليڅ څقيم څډې مه مسڅ: څ ډ وولڅ
ټيڅ ډې. مه کټه بله دنالڅ بادليڅ څقيم څډې مه مسڅ: څ ډ وولڅ
ډ ې وڅه. ټوقوټقوډ ې له دنالڅ صاڅاڅ ټڅ څافڅاڅ دليڅ هڅمه

چونکی قوسوقوشوب، یه کلگی ن قومول قوذغولالا چیله دیشالا
مونشتنم قوالیق قسم لدی قیضی مه وجه ی بولوچی شولده
قوشقه د، یه که ن ویلیه ن ل دیه ه قه د وخقانغه ی. ماجولا
یلغ قیسم لدی ماخوسسه ن قول ثاسیتدا خوتن ویلیه تنی
بسب یاتقانغه ی. ثالتایا مشوجیب خان هم مشلا شسه یگ
تعادثی کوچی قنه ی. قومولا یولاوچی هرگ ثایوم قوداتی.
مانا بو یوتعادق کوچلا ذثا سیتدا مشلا شسه ی ثایوم قوليق
للیه له وکه یول قوفیانغه ه له بولغه ی.

مشلا مشسه ی بوقتم لیق سوزیده: "مشلا جالانغاله دوشمه ن
مشه دق واجوفوب شه کوه قتله، جوفوب شه ده خه یگی دوشمه ن
له وده یه جیگرا سه دقیق یکیلد/ ثینگلیه ن دیه ه گچ/ ثیگنو، تیلا
تاغله د قوسا ب قوديه و، ثونلا ویه صوداخه کود وشی
ثاسا ن. جیگرا ثیه ق یکیلد/ هه هه وقت، ماخوسسه ت نی ثیه گچ/
نی سوویه تشیاقی قوزگیله ن قودغاچقا ئوله د تعادا ملیق
ماشما کیم شه لا کیلا لا یلغ وده ب قودوچی شه د قلیه صوداخه
سود وشی قومو ت یانا سوویه ت هوکومتی نلا یاودی ی ثایا منیه
قباز واقتصادیه کنی سوویه ت هوکومتیلا ماقولا شقانغه.
ده وثیه/ یولا مه دیشیلد/ سی تعه مولفا قودونلیشیه
سوویه ت هوکومتی ی قلیه هم مشلا شسه ینی خاتجم تلغانغه ی

خوجانیاز صاحی 3.4 ماشینادا 80.70 ده له شادمی بلاخ کودنا یلدیلا
ئودوهیگ میتبه که لدی. ئوناق شادقیسیگ یه صاحوق ئاف
2500 ده له شه مسکه دبلاخ خوجانیاز صاحنی سوها خدمه ت قیلیشق
ئوهوه ئودوهیگ تلیف بوساداپ قوشتی - خوجانیاز صاحن نیلا
ئودغان یدی ئودوهی مشهه دیکی چه دوختودا شنلاق قادیگ
دیکی بوکود که م شهاده قدی. شونلاق بلاخ بوگ سوویت ئتیاقی
دین شادقیهو، شادقامه مسابه چیلاد کلیشبه مشلاق مشمه یگ
یولیودوق کود سوشوشگ بامشلایدی، 1933-یل 7-نایلا
سوویت ئتیاقی دین مه خسوص شه یه ندی / مه شودکودی
میهاجن، یامیش شه یه ندی، دیلاق یه چوت، لی ئه نفی
ئودوچه خ قاتادلیق ده چه خ چه شادم ئودوهی گه کلدی.
1937-یل سوویت ئتیاقیدین 6 مینه دمسیاسی مه مسابه هوئه
له دمکلیف بوله ئودوهی مشهه دیکی تالاق جوتالاق دیگه خ بنادا
مه ئفی یولیودوق خزمتی ئلیف بادی. ئالتوخ کاخ ئفشی، یه د-
باپلیق خ شه کشودوشق بلاخ مشوغولاتنی بتوف ئوگه نلاق همه
جاپنی شه کشودوخ 1900 دین شادتوق ئودلی خه دمتیلدی ئشلاه خ
ئلیف که تق. 1934-یل 7 ملیوخ 500 میلاق مسوم ق ده زئلیف بوئکفا
ده زاخ نایروخلاخ، 30 داخ زه مبه ده ک، وایا مشقاگده کلاک ذ دسه
له دسیه ئالدی ده چه مه لوهاق بویدیل وا / یولاخ قادیوی ده لکنا ریض
2. قسم 99 رجخ 1948-یل ئودوهی /
بوواختیدا ئولکولوهوکومه ق ئودونلدیل سوویت هوکومتیلاق مه مسابه ق
چیلادی بولفاندین تاشقوی خوجانیاز صاحن نلاق مینیدیلو سوویت جامسوسلا-
له دیل یه ئه زه م خاخ ق ده، مه خسوص شه یه ندی. ق ا مسیم شه یه ندی
/ دوهسیه چه دبماخ / قاتادلیق بادئیدی،
مشوقاتادا ئالدنجالاق هوکومتی نلاق ق مشکیلی مسابه قالینه ق ده لکی مینزاده تلاد
ئودلوب شابه رافاننه مالیه نازاده تینلاق نازیری، مه خسوص نی
ما ئالدیف نازاده تینلاق هوئا وین نازیری مشریب فاننه ئولکولوق

هوکومەت هەیئەتی ڕاسی، قوشوهی ئالقا بینیاد والس، بودهانی ئولکولوك یەردلك مالله دشوکتیلە یاشلاری. بیاز ئی ئاتەسوغا والی، ئاتەمولاری ئولکولوك هوکومەت ئیشخانا هودیری وایاشقالەدی ئەت دتی ئودکستان نیاڵە ئیمالی واجنوی ئاهمیەلە دیگ صالح ئەقابکتی.

ئەونالە بلەن یوگ-1936-یال 6 یوئنسیه دیی بنادەت سیاسەتنی ئیلاف ئولدی. ئوجهانگوللاك ئەقادشی ئودوشی، ئەسەسەس دیلەت دولەت ئی چیکتشی، مللەتلەر براوەرلیگی، یاداخودلوق قاقادشی متنجلتی ساقلاق سقی، ئیگللك، ئودلوشلەردیی بنادەت بودیکراتیه ئەتقلوم مشك مئیسەی سەسەس دنایولوقوق ئوذهاکمیەتنی موستەهکەمەلە ئیشگە قاداتلفات ئیشوئادیگدی.

خوجانیاز ذهاجینەکەلسەك، ئوهوئاوین دەئیش بولوپ کەلگەن یاجن ئونالە هیچ قانداق ئەهمودی هوقوق بوکیفانلیه دیی ئودوهیچ کودونەمەی قالدی. بتوخەدیی ئەهمودی هوقوق مشك ئیشەی قولایلیك ئیگدی. خوجانیاز ذهاجن نیاڵە موهاخوه ئیهەئیسکەدلەدیگە بودهاق ئیشی برجیب ئودهموشکدیی ذاردلاتنی. ئونالە ئیچن ئیسکەدلەدیگەچ ئیشی ئیگدی.

قاجیلیخان ئەهمەاللە دیوذیه ددی.

ئەخوجانیاز ذهاجن هیچ قانداق ئیشقا قوزیقماسلیگدیه ئەضەرەتنی ئوی ئیشلەپچیقارغان بولسا، ئیشخانا ئیچیدە ئیشلەۋاتقان ئادەملەرنی ئیشتن قوغلاپ چیقارغان بولسا ئیدی. ئیشخانا ئیچیدە ئیشلەۋاتقان ئادەملەرنی ئیشتن قوغلاپ چیقارغان بولسا ئیدی. ئیشلەمەیدیغ

- سیده کوشتوده ژوتکا شاپاداتنی ته شکیل قیلدی، بونکا قاتنجالق
ئه خیسه دلده کله وینی یوقتودوب چققاچ والهیو شودیگه تنی
ئه تره ق قومانلا نی تعلیب بهرگه لیدی، شوواختک یه باشلاچ ئیکا
شیه قتله بادیچ ئاقاداتی تویلیدی 1934-یل 6-ئایدا ئیشنجالقا یو یونهچ
سیاسی ته قتشی ئیلدوشی غودوری، بونکادا ده ژوتیکا سوداق،
مه لیقه ئاداهیدی، سیاسی قاتناشلیقا بولوهله دقودولوب 1936-یلی 1-
ئایدا ده ئیشنجالقا تنطلق ساقاچ تقبامتی ئیشاده حسیه یوزگرد-
ستیلدی، بونکا ژومکی ته شکیلی یوقادقیق ئوخشاماتی ئیدی، شونکا باچ
برگه بونکا شوهبه لهدی ویلایه ق، ناهیه له ده ساقچی ئیلدوشی ناچی
بارن قودولدی، بوئیشاده له دنکا چیقمی تولیه وکه لقئیدی، 1937-یلی-
ئیشلیقا ساقاچ تقبامتی ئیلدوشی 260 نیه دته خشسه 292 نیه در
ساقچی بادئیدی، ئولکه بویونچی حصابلیقا فا ته خشسه دله 992 نیه در
ساقچیلدوشی 2323 ئیدی، شنکا خشسه ی شوواختک یکی ئقتصادی
قیمه چکقتا تودوب، شونچه میقدار دیکی یولنی چقچم قالیعه تودوب
ئیشلیقا ساقاچ تقبامتی ژودگانلا دینی کشکه تکه ئیدی، بوژودگانلا
قاتناشاتی خزمه تچیلدنکا تودونکا ئقتصاد جایلدیدیکی ساقچی ئیشاده
له دی مؤلاد ئوچوقته کراد ته کشودوشی دیلوله دینی ئیچیشاتی، بونکا
دینی بامشقایاتا یوقتودلکا همه ئقتصاد ته شکیلاتی بولوچ بونکا غامشکا
معیشه ی ئوزی بواسته ده هبه دلاق تعلیب قومانلا نالیقچیلک تنی،
بونکا خزمه تچیلدی شاذ ئیدی، پوله دیچه ساقچیلدی دکومانلا نمای
دینی خاددی شاده مله دئیدی، بولادنکا وه ذیچه سی همه خصوصی
سولهی ئوشمودله دنی، مسوچیت شاده مله دینی ده ژوتیکا قیلاتنی،
یونقچ قزمه ت شکیلکنلادنی همه قولفاشالاتنی همه ئقتصاد ئیشاده
بوله دهدی ئشخیونلدئیدی، بوله دنه دمیه نکا یوقادیدیچی ئقتصاد
قیسیم له دینی بولغان، بولادهدبوچ لهی، ئی خشسه له دنکا هدیکاچ
له دینی مشکا معیشه یکه مه لهم قالیته تومانتی.
ئیشلیقا ساقاچ تقبامتی ژودگانله دی تقادمیقیدهم تودنخونلیقاچ
ئشخیونلدئیشقا سیلتیچ فلیقله دنکا ئوسیتدی یتاذاده چ

- قىلىنىپ تۇرمىشاتتى.
1937-يىلى يەنە باشلاپ چىققان تۇركستاننى ئۇرغۇپ چىققان توشتى.
ئۇ نەچچە مىڭ كىشىنى ئۆلتۈرۈپ 10 مىڭغا يېقىن ئادەمنى ئەسىر قىلىپ
ئېلىپ كەتتى. 1937-يىلى 4-ئاينىڭ ئاخىرىدا ئۇ يەنە بىر قېتىم
تۇركستانغا قارىتا ھۇجۇم قىلدى. 1937-يىلى 4-ئاينىڭ ئاخىرىدا
تۇركستان قوراللىق قىسىملىرى ئىلى دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى
شىلە شىيسىنى بېسىۋالدى. شىلە شىيسىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن
شىلە شىيسىدىكى ئاھالىلەرنى ئۆلتۈرۈش ۋەقەسى يۈز بەردى.
شىلە شىيسىدىكى ئاھالىلەرنى ئۆلتۈرۈش ۋەقەسى ھەقىقەتەن
ئىنسانىيەتكە قارشى ئېغىر جىنايەت بولۇپ، بۇ ۋەقەنى ئۆز
كۆزى بىلەن كۆرگەن ئادەملەرنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا
ھەممىسى ئالتە مىڭ بولۇپ، ئۇلار ئىچىدە ئاياللار، بوۋاقلار
ۋە ياشانغان ئاقساقاللار ئىنتايىن كۆپ ئىكەن. ئۇلار
ئۆزلىرىگە تېگىشلىك بولغان ئاخىرقى ھۆرمەتنىمۇ
قىلالمىغان. شىلە شىيسىنى بېسىۋالغان قوراللىق
كۈچلەر ئاھالىلەرنى ئۆلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن
ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى ئۆرتەپ كەتكەن. شىلە شىيسىنى
بېسىۋالغان قوراللىق كۈچلەر ئاھالىلەرنى ئۆلتۈرۈپ
بولغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى ئۆرتەپ
كەتكەن

ئولادىنى ئوقۇشتىن چىقىرىۋەتكەن ھەمدە ھەممىسىنى ئۆيدە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ئۆزى ئايالىنى ئېلىپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىدىغان ئادەتلىرى بار ئىكەن. مۇشۇ ئادەتلىرى بويىچە ئۇ يەنە ئايالىنى ئېلىپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە ئايالىنىڭ ئۆيدە يوق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇنى ئىزدەپ ئىككى كۈن ئىچىدە ئۇنى تاپالمىغاندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئايالىنى تاشلىۋەتكەنلىكىنى ئېلان قىلغان. ئۇنىڭ ئايالى ئۆيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇ ئۆيدىكى ئىشلارنى ئۆزى قىلىشقا مەجبۇر بولغان. ئۇ ئۆيدىكى ئىشلارنى قىلىپ ئولتۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئايالىنى ئىزدەپ تاپالمىغان. ئۇ ئايالىنى تاپالمىغاندىن كېيىن ئۇنى تاشلىۋەتكەنلىكىنى ئېلان قىلغان. ئۇ ئايالىنى تاشلىۋەتكەندىن كېيىن

ئوناڭ بويسى موهين ئاخوت قولفا توشتى. ئوندا غۇلجائى بولاك مۇناقتا
ئوقۇلاڭ، دېگەن سوزلەرنى مۇشتەرى مەھمۇت سېيىت ئېيتىپ
ئۇخوب ناملىق ئۇدۇمنى ئېلىپ ئودۇمىگە كىتىدۇ. ئۇخوب
بولسا، مەھمۇت سېيىت ئالغا مېڭىلگەن كىزاك دېيا ئىلىن كەتكەنلىكى
كېيىن ئۇخوب كېلىپ ئوزىنىڭ ئىلگىرى ئىشلەپ دىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان
ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىۋېرىدۇ.

بۇ مەھمۇت سېيىت ئاكا ئاكىسىز كېچەدىكى مۇشەلەم مۇشەرەپ
مۇنجالاڭنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا مېڭىۋاتقان، ئوناڭ ئائىلىسىدىكىلەر
ھوكومەت تەرىپىدىن ئاجرىتىۋېتىلىپ موھەببەت، سېغىنىش
لەرزىسى جالاڭ كەلمەس بولۇپ كەتكەن مەھەللىدىكى ئوماتنى
بولاتخانىدىكى ئوكۇتقا ئاپىرىپ قويغان. قىسقىسى 10-يىللەر
ئوتكەن. بۇ يەرلەر ئازادلىققا ئېرىشكەن. ئوماتنى ئالغا سوۋېت
ئوتكەن. بۇ يەرلەر ئازادلىققا ئېرىشكەن. ئوماتنى ئالغا سوۋېت
يونى كېيىن ئوڭ ئىسوزلەر ئۇيغۇر ئاپتونوم بولۇنسا
مۇشەرەپ مۇشەلەم دىنى ئاداۋەللىرى مەھمۇت سېيىت
ئاكا، مۇشەلەم دىنى ئاداۋەللىرى بولۇپ ئىشلەپ
ئاقادىنى ھەيكەت ئاغىسلىدى. بۇنداق بولغاچقا مەھمۇت سېيىت ئاكا
ئۇلىما ئادەم سېپىدىكى ئاپىرۇ دېنى تۇتۇشلۇقچى بولدى. ئۇ بۇنداق ئا
ئەزە ئوقۇش ئۇچۇن ئىشلەر تۇلىمالدىن ياۋېيىرىلىنى. بۇ ھەقتە
ئوزى ئۇچۇن ئىشتاجىد يېكى ئەسلىنامىدا مۇنجالاڭ ئۇيغۇرستان ئاكا ئاكىلىق
سوۋېتى "قوھول ئوزى ھەقىدە ئوقۇغان كېچىلەر ئوزى بەرگەن مەلۇماتلار
دېگەن ماقالىسىدا مۇنداق يازىدۇ: ئوز دېنى ئەسلىھەتچىلىك
ئاپىرىدىن ئوقۇلۇپ ئوقۇتقۇچى ئاخوندىن ئىبارەت ئىدى. ئوقۇش
ئاپىرىدىن ئوقۇلۇپ ئوقۇتقۇچى ئاخوندىن ئىبارەت ئىدى. ئوقۇش
مۇددىتى ئىككى يىل بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئاساسەن ئوقۇتقۇچىنىڭ
ئۆيىدە ئوقۇيتتى. ئوقۇتقۇچى ئاخوندىن باشقا يەنە ئىككى
ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئۇلار ئاساسەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەرەب
تىلى گرامماتىكىسى، ئەرەب تىلى لۇغىتى، ئەرەب تىلى
ئەدەبىياتى، ئىسلام دىنى ئاقىدىسى، ئىسلام دىنى
ئەخلاقى، ئىسلام دىنى تارىخى، ئىسلام دىنى
ئەسلىھەتچىلىك ئاپىرىدىن ئوقۇلۇپ ئوقۇتقۇچى ئاخوندىن ئىبارەت ئىدى. ئوقۇش
مۇددىتى ئىككى يىل بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئاساسەن ئوقۇتقۇچىنىڭ
ئۆيىدە ئوقۇيتتى. ئوقۇتقۇچى ئاخوندىن باشقا يەنە ئىككى
ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئۇلار ئاساسەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەرەب
تىلى گرامماتىكىسى، ئەرەب تىلى لۇغىتى، ئەرەب تىلى
ئەدەبىياتى، ئىسلام دىنى ئاقىدىسى، ئىسلام دىنى
ئەخلاقى، ئىسلام دىنى تارىخى، ئىسلام دىنى

- دین مەھمود سەیماڵ ئول کیشی مەرھۇم ئولتە دگۇزدىواستى "
مشکوه قەبلە ئەشتى يەنى 1937-يىل 4-ئاى 1-كۈنى ئۇشبۇ دىيگى
سئەھ دگاد سنز وف مشتاپ مەھمود سەیماڵ نى ھوكومەت ئشادىنى
موڭ اكوه ئالتشقا ئەكلىپ ئىلايىك ۋ مەھمود سەیماڵ سوۋىت
ئەمەلدارلارى بارغان شەلە سىنسەسىنلەڭ قادىنى سىياسى ھەدىكى ئالدىنىڭ
كەمۇنىزىم گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى مسز گاندىنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن
ۋەتەنگە قايتىپ ئۆتكەن مسز گاندىنى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ ۋە
ئۇ ئىككىيلەن ئۇزۇن سائەت سۆھبەتلەشكەندىن كېيىن ئاندىرا
سوۋېتلار ئىتتىپاقىدىكى ئىشلار توغرىسىدا بولۇم بىلەن ئىشلەش ئىمكانىيىتى
چىققاندىن كېيىن مەھمود سەیماڵ ئىلگىرى
بىلىنمىگەن ئەھۋاللارنى ئاڭلىغان ۋاقىتتا 1951-يىل ئىنجىلا قۇدىمىيسىفا ئەكىلىنگەن
ئۇيغۇرلار، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى ئارىسىدا كېتىۋاتقان
ئەھۋاللارنى ئاڭلىغان ۋاقىتتا 1951-يىل ئاپرېل يىغىنىدا ھەدىكى
ئەزا بولۇپ كىرگەن ئالتە نەپەر ئۇيغۇر ئەزا ئىچىدىن بىرسى
بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆيىدە ھەپتىدە بىر قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى
بىلىش ئۈچۈن يىغىن ئېچىلىپ تۇرۇلغان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا
كېسىلى ئېغىرلىشىپ قالغان ئۈچۈن ئۇ ئۆيىدە داۋالىنىپ ئۇزۇن مۇددەت
كېسەل بولۇپ ياتقان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئۆيىدە ئۇيغۇرلارنىڭ
ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن يىغىن ئېچىلمىغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆيىدە
ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ ئۆيىگە
بېرىپ تۇرغان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش
ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تۇرغان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا
ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تۇرغان ئىدى.
1951-يىل 19-ئاپرېل يىغىنىدا ھەدىكى ئەزا بولۇپ كىرگەن
ئالتە نەپەر ئۇيغۇر ئەزا ئىچىدىن بىرسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆيىدە ھەپتىدە بىر قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ
ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن يىغىن ئېچىلىپ تۇرۇلغان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا
كېسىلى ئېغىرلىشىپ قالغان ئۈچۈن ئۇ ئۆيىدە داۋالىنىپ ئۇزۇن مۇددەت
كېسەل بولۇپ ياتقان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئۆيىدە ئۇيغۇرلارنىڭ
ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن يىغىن ئېچىلمىغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆيىدە
ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تۇرغان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا
ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تۇرغان ئىدى.

کیسه‌ئالتونله‌دن ئوتکوزوب بوله‌دئه‌ه‌نگلیز کونسولیدیه
پول‌میکی‌ئیلیب‌همه‌ئشی‌ئه‌ه‌یاد بولغانلرنی‌ئیلتیدیکی
همه‌مه‌ه‌وه‌ذیبه‌نی‌ئایه‌یتاغاتاخشودوه‌ه‌ه‌

شه یسابه ر که شادقیلی جالق که جیتیلاق قوبول قیلینیشی تیگیشلی بولیب، جالکه یتی
گه ده ت جالق نی شوده سیلاب جسپ که تق یاددهم به دیکن، بزشلاک
سیسه یتی یوقاتا ق ده ده ب ده سیم له دن کوره سیتیلاب.
جالکه یتی شافق، هوقوق سوزلاشدن یاتکاب، بوله دغه قیز یقعیفان
حالدا میلاب بوهه سیلیشی چاله لیبو / قنایه یکی یاشایدیغان بولب / بلدن
سوزلیشیلاله ده ب حی. 4. منوتلاب واقعه بویله ب. شوندقتایینیقا
قادقی حقیقت، شاذاتلیق کوره سی دا واسیتی قالیبو اتقان شویغور
له دنلاق ده ده حالی جالکه جیتیلگ خوشی یاقحا مسلغی ده جبلنه د
لاق تکن ده سه، بوکوللاه دنه تکین دیگی شاکغیفه کلیب ب.
مشوتانلاق بوله دن یاپون ده ده ده

دیگف ته مشکیلاه ته غقوو و ج چیطیله و 1942- یل فاکه لگوند و
بوله ونه یا یو منه دیه بجوغ و غلیب کلیشه بجف فاموگوه نلگ
/ خوصول وانی نیل شتی با شقوو و وشق شوف/ شودونلا شتودیه و
ضه هدوت هوهیل ی 1942- یل بجف فاموگوه گن و کسه ل

بولو ج شال هدای ته قتف و فانلنف ی کین بوله دی قا ایلنفاف
1943- یل یا یونلا شه مسلکم بولفانلنف ی کین بوله دی قا ایلنفاف
شیگله ضمایلی و مشونلا بلاغ بوله دهوتی ده یگ کتشه، بولو
ثلاثه ده چشی بولفانلنف یای شفنوی بلم لال شاده م بولفاضا
تولکولول هوکوهت یلا شکاتف بولوم با شلافی تلاینه
شقانلنود و نلا شتودغاف. ضه هدوت شه ه نلف ی ده ی
لیل دسی قو شکانلنف سن کیف یای شفنوی قا ایقا له نجوغا
که شکانلنف. 1943- یل یای شفنوی، سلکم ب ته سماغ، شمائیل
شه ه نلف یله دهوکوهت شه و غیلنف ی تولفائلنفاف، شویل
بوله د شغفال تنود میسیفا شه گیلنگ ی. دیله ضه هدوت
سیجالانلنف چشتف دوعیه چ شکا شه لگه ضقشه واچ شه ل
دیلی میاسی شاوغن نغاد ایگوبای شفنوی، سلکم ب ته سماغ و
شمائیل شه ه نلف یله دتوستیکه بوه دهوذ و لگه نف ضوداق
هوجب ثلاثی ماناشوله دوی شیاده ق.

ضه هدوت سیجال چ شه لگه ضقب که شکانلنف ی کین تولفالغ
شه دضیه سی هوکوهت شکا بوی ضوتوشن فالیمای شابد میاوغا
بوی ضوتوب یه وکه شکا تولفوب شالیله و. واغوشه نلف یلی ماغو
سسه فضیل دبلاغ بولیتیک، شلاغ میشه ی بلاغ ضوتوقوشما تقاغا واو
قتلشید و.

مثلاً مسئله‌ی ئۆز واقتدا ماڤوسه‌نگ هەم مەهدوخ موهەدیگ
ئۆخشاشقا موئامیله قلافاڤه‌ی. ماڤوسه‌خ قسم له‌دین یه‌ مه‌لوم
کشیلدن ئۆدو مەهدوخ ئاکی حیاتی کودمسلدوده ئۆخۆر
ئۆشلاڤه‌ دهیر مسیلاڤ ڤچکی ڤحنی بوز وخشا ئۆدو وقافلاڤ
ماڤوسه‌نی مەهدوخ موهەدیگ ئادمی خۆقافاخ بولسه‌و
ئۆمەهدوخ مسیالاڤ قسم له‌دنی ڤحسه‌م سلاڤ شاڤخودوخ
ئۆمەهدوخ مسیالاڤ قسم له‌دنی ڤحسه‌م سلاڤ ماڤولاڤ دشلاڤ ڤیرسلاڤ
ئلیب قسم‌ڤ یه‌ کاڤ ناهیه‌ مسیلاڤ ماڤولاڤ دشلاڤ ڤیرسلاڤ
ئۆدو، قسم له‌دنی ڤاڤتیڤ یه‌ڤه‌ مشکیل له‌دخ که‌ ئادمیلاڤ
شاوالڤی قوه‌ ئالاڤ له‌دی مەهدوخ موهەدیگ ی ملاڤ ئۆقاڤ مستوخ
ئۆمەهدوخ دوشاڤ ماڤاندیر له‌دین ئۆه‌ ئالاڤ ئۆقاڤ مستوخ له‌دنی ڤاپولوڤ
ماڤوشڤافا ئۆیڤ ڤافاخ 1000 دی ئۆشوڤ ڤه‌ مسکدله‌دنی ڤاپولوڤ
بولوخ 1932 یل 14 رشای 12 رڤنی ماڤوگل یه‌ سه‌ که‌ نگ ئلیب
ئۆدو نلیشدن. بو ڤاپولوڤ نیلاڤ ڤه‌ مسکدادی ئامساڤخ
ڤیکی مساددیکی 3- بولوڤ ئاڤ یه‌ که‌ نگ یکی ڤاپولوڤ نیلاڤ ئامدادی
قسمی ڤحشڤدیکی 1-2 بولوڤ ڤه‌ مسکدله‌دی ڤحله‌ی
مشوا قتدا یکی ئه‌ هوال ئۆقخدولوڤ ئادیوماڤ ڤحله‌دنی ڤاڤتیڤ
دیکی مادیولوڤ موشاوین ماڤاندیری ڤمایل شاڤوخ مەهدوخ
سیالاڤ تاڤخشودیڤی بویوڤ یکی مساددیکی مشکل دنی ئۆقوڤخ
50 ڤ مشکری بلاڤخ ڤاڤغیلاڤ ئاڤ کوکیاددیگ خ یرسگ که‌ لسه‌
ئم مەهدوخ سیالاڤ ئالاڤ ماڤاڤ ڤسگوادیه‌ سیئۆ
ئۆتوڤ که‌ تکڤ ئکڤ. مشوئاڤ بلاڤ ئۆه‌ مشکری

بلخ بويه دده قويند و. مشوكيسى تاغالقتا قدر وشلوق
ماغوسه شك توگگان ئه مسك دله دى بونك دين ظوه د
يتب ٢٠٠ ده ك ئه مسك دچقريب مؤله دن قود مشوليب، مؤله دن
ئود منفائا بد ميان شك مجالك بولغانلغنى، قوال تاخشود
مشونك بلخ مسائل ئاخوند قوداللدينه تاخشود وه قانليق
هاذى ئه مسكر يك له دبلخ يه كه شگ گوگوزوب پريلدن،
مسيحا گفا ئيتك له د. صف مه هووت مجالك بلخ كودوشود
سيمالك قبول كودسه بوئتنا قليتب شك شيشه يگ قاوشى
ئود وشى تلسماق ده يد و. هم مؤلا دنك قوداللدين بويب
مسائل ئاخوند يه كه شگ مكيب ئابد ميان مجالك نما ماغوسه
باقاى ده يد و. مؤيانا مولله دن ياذيد وردد ئابد ميان
مجالك يه وكه فند ه قودنافق قمشق دنك لوسيلك ئابد ميان
غاچه وه كيل ئيوه قيله و. بوله دنا توشلوق كدم صاحب بلخ
ئابد يكدم خاخه ضعوم بولوب، بوله دمه هووت مجالك
نك ضروه دين توشه فند ودوشن ئيتد و. ئابد ميان مذ
قمشق دغه وه كل ئيوه متب) مشونك بلخ ئابد ميان مجالك
يه كه فند ين مين / قادير صاحب / ئابد وللك داموللين قمشق دغا
وه كيل بولوب بوشمدن ته ميليد ى. ئابد ميان مجالك لوسيلك
غاواقه مشق دديكى مسوويته كومنسوليفاخ ئيوتيب به دى،

لوسيلة غايازغان خەقتە مەھەۋتەسپالا ئىلگە چىقىپ كېتىش
جەريانىدىكى توسقۇنلۇقلارغا قارشى كۈرەش قىلىپ ئۆتمەكچى
قويۇلغان؛

1- ئاچقۇچلۇق مەسىلىلەرنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش مەسىلىسى،

2- مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۇسۇللىرىنى كۆرسىتىپ
بېرىلىشى.

3- ئابدۇنىياز قاتارلىق مەسىلىگە قىلغان كۆزقاراشلىرى
ئېنىق دېيىلىشى لازىم بولۇپ ئۇ ئەسلىسىگە ئۇيغۇن
بولسا ئۇنىڭغا نومۇر قويۇلغان.

مەزمۇنى كۆرسىتىلىشىغا ئاساسەن ئۆتتۈرا ھېسابتا
نومۇر قويۇلغان ھالدا ئالاھىدە ئۈنۈملۈك، ئالاھىدە ئۈنۈمسىز
ۋە ئەسلا ئۈنۈمسىز دەپ ئۈچ خىل ئۆلچەم بويىچە ئۈنۈملۈك
مەزمۇنى ئۆتتۈرا ھېسابتا ئىككى نومۇر قويۇلغان ھالدا
بولۇپ ئۈنۈمسىز مەزمۇنلار يېرىمدىن تۆۋەن نومۇر قويۇلغان.
بۇنىڭدا ئابدۇنىياز قاتارلىقلارنىڭ قارىشى ئەسلىسىگە
ئۇيغۇن بولسا ئۇنىڭغا يېرىمدىن ئارتۇق نومۇر قويۇلغان.
لوسيلە مەھەۋتەسپالا ئىلگە چىقىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن
تۆھپىسى ۋە ئۇنىڭ ئەسلىسىگە ئۇيغۇن بولغان
كۆزقاراشلىرى ئېنىق دېيىلگەن ھالدا ئۈنۈملۈك
دەپ قارالغان ھالدا ئۈنۈملۈك مەزمۇنلار ئىچىدە
ئەڭ يۇقىرى نومۇر قويۇلغان.

بۇ يەردە ئابدۇنىياز قاتارلىقلارنىڭ ئۆزلىرى
ئىلگە چىقىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئەسلىسىگە
ئۇيغۇن بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارغا يېرىمدىن
ئارتۇق نومۇر قويۇلمىغان. ئۇلارنىڭ ئىلگە چىقىش
جەريانىدا ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلارنى ئېنىق
كۆرسىتىپ ئۆتۈش ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن
ئۆزلىرىنىڭ قانداق تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى
ئېنىق كۆرسىتىلمىگەن ھالدا ئۇلارغا يېرىمدىن
ئارتۇق نومۇر قويۇلمىغان.

(تاماد/ كومپ كەلدى. ئوكتەبىر نۇمۇرىنىڭ ھوقۇقىنى
ئالغان ئابدۇنىياز قاتارلىقلارنىڭ ئىلگە چىقىش
جەريانىدا ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىش
ئۈچۈن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقى ئېنىق كۆرسىتىلمىگەن
ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئىلگە چىقىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن
تۆھپىسى ئەسلىسىگە ئۇيغۇن بولسىمۇ ئۇلارغا
يېرىمدىن ئارتۇق نومۇر قويۇلمىغان.

بۇ يەردە ئابدۇنىياز قاتارلىقلارنىڭ ئۆزلىرى
ئىلگە چىقىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئەسلىسىگە
ئۇيغۇن بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارغا يېرىمدىن
ئارتۇق نومۇر قويۇلمىغان. ئۇلارنىڭ ئىلگە چىقىش
جەريانىدا ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلارنى ئېنىق
كۆرسىتىپ ئۆتۈش ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن
ئۆزلىرىنىڭ قانداق تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى
ئېنىق كۆرسىتىلمىگەن ھالدا ئۇلارغا يېرىمدىن
ئارتۇق نومۇر قويۇلمىغان.

/ شىنجاڭ تاماق ھاتىرىلىك دەرسلىكى 12- توپلام 96- بەت 1986- يىل نۇسخىسىدىن /

1937-يىل 5-رايۇن شابدىنباز بلەن ماغدۇسسەن قاغىلقتا سوھبەت
ئۆتكۈزدى. سوھبەت تېتىك دۈككىتىدە ئېتىبارغا ئېلىپ ئىشلەنگەن
عادەتتىكى ئودۇن قاتارغا كىرگۈزۈلدى. مەزكۇر ماغدۇسسەن مۇنداق
دەيدۇ: «مېنىڭ دۈككىنىمنى شابدىنباز ئېچىپ بەرگەن. عادەتتىكى ئودۇن
تاغارچىلىق ئودۇنىدىن ئىبارەت. مەن ساقاخىل ئودۇنلاردىن 500 گە
شابدىنباز مەزكۇر بلەن 1300 دە 1500 گە سېتىۋالغان. ئۇ سېتىۋالغان
ئەسلى بلەن قوزغىلاڭ مۇناسىۋىتى قىلىنىدۇ. ئۇ 1500 دە
يېتى قۇللۇقتىن ئۆزىنى قۇتقۇزغان. سېتىۋالغان ئىشلەنگەن
ئىشلىك ئىشلەپ دېگەن قىسىم لەدى بلەن يېرىم كوڭ ئودۇن قىلىنىدۇ.
مەزكۇر ماغدۇسسەن جېدىي بىلەن ئۆتكەن ئىككى قېتىملىق سوھبەتتە
ئەسلى بلەن بولىشىۋىكلارنىڭ شابدىنباز بىلەن كىملىكى ئوخشاش
مۇنداق دەپ ئۆتكەن: «مەن ساقاخىل ئودۇنلاردىن 500 گە ئۇنى
ئالغان. ئۇ 1500 دە سېتىۋالغان. ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن
ئالدى بىلەن قوزغىلاڭ قىلىپ ئاندىن ئۆزىنى قۇتقۇزغان. ئۇ
ئەسلى بلەن بولىشىۋىكلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان. ئۇ
ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قوزغىلاڭ قىلغان. ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ
بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان. ئۇ
ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.
ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.
ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.
ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.
ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.
ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمىغان.

بوھ قدہ ولایت قادیری موغلہ دن میاذیدہ ؛ « قوزغولالہ
نی باستودماق توھومہ، موشتودیاف، شاقوشی، تاشقودغاف
قاتناد لیق ۋەقەلەر ئايىدىكى شايوغلاردن، تاكتاواتە مسكەدە يەيدا
بولوب مشوقوشقا قاتناشىدى. بو واقتتا شاسمانلىق ۲۵-
شايوغلاردن، يەددى ۲۵ تاكابلدن قىلغاف ھوجومدا قوزغو
لالەچىلىرى، يېرەن بولوب كېتىدۇ. » / ولايت قادىرى ئولكە تاريخى
2- قسم 107 - 108 - بەتلەر /
بو واقتتا شايەن ئىياۋشا قسمى ولايىتى بوادسىدىكى تاردم دەرياسى
نى بويلاپ ھەركەت شادىقىلى يەكەن شەھرىنى ئىگەللەپ
يەدىكەن مشۇ سەۋەبتىن شەھەر ياددە مەكەز لاگېرى دوسمانلار تەرەپ
ئوددومشوب بوسىتوب ئوتكىتىكەن ۲۵۰۶ ئادەم ئەسكەرى
بىلەن بىللە مىلتاق چېقىشقان ۋە مۇشەددەدىكى ۋەقەلەردە يارىدار
بولغان ئەسكەرلەر ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىيا ھەربىي دوختۇرخانىسى
ئېچىلىپ ئۇلارغا داۋالاش ئېلىپ بېرىلدى.
1937-يىل شايەن ئىياۋسىجالەبلاق ماخوسسىنلىرى بولىشىپ باشلىغان
ملىلى شاڭ ئاتلىق قوزغولوشى يانا مشۇ ۋېنپاجاھانگىرلىكى ئاستىدا
قاتناشقان بلاق باستودلوچى سانسىز لىقاپ ۋە شەھەر دالاردىكى
قاشقا دېگەن توقتى، سوۋېت ھوكۇمىتى نامىدا بوزغوچىلىق
سىياسىتى ئېلىپ بېرىلدى.
ماخوسسە ۶-1937-يىلى 9-ئاي 9-كۈنى ھېند مستانف قاخىدىك ۋە
ئۇ ھېند مستانفا قاچىقاندا 10 مىلە مسەپە ئالتوف بلاق ماكىقاف
ئونلاغان مسەپە نوجەكى بىلەن بىرلىكتە 6 مىلە مسەپە ئالتوف بلاق ماكىقاف
لاداق بولىدا كېتوچىتىپ ماخوسسە قىنلاغان قىسمى بولوب
بىلەن بىرلىكتە تامشاپ ئونلاغان 6 مىلە مسەپە ئالتوغى ھەم مىلىپ
ھەممىسى 16 مىلە مسەپە ئالتوف بلاق ھېند مستانف ئوتتوپ كەتكەن»
لرغا ئوخشاش ئىشلارنى ئىشلىدى. ئىشالقا قارىغاندا ماتريالارغا قارىغاندا
ماخوسسە ۶-1937-9-ئاي 9-كۈنى ھېند مستانف قاخىدىك ۋە
ئۇ ھېند مستانفا قاچىقاندا 10 مىلە مسەپە ئالتوف بلاق ماكىقاف
ئونلاغان مسەپە نوجەكى بىلەن بىرلىكتە 6 مىلە مسەپە ئالتوف بلاق ماكىقاف
لاداق بولىدا كېتوچىتىپ ماخوسسە قىنلاغان قىسمى بولوب
بىلەن بىرلىكتە تامشاپ ئونلاغان 6 مىلە مسەپە ئالتوغى ھەم مىلىپ
ھەممىسى 16 مىلە مسەپە ئالتوف بلاق ھېند مستانف ئوتتوپ كەتكەن»
لرغا ئوخشاش ئىشلارنى ئىشلىدى. ئىشالقا قارىغاندا ماتريالارغا قارىغاندا

ئۇ ھەممىسىگە ئورتاق بولمىغان ھەرىكەتلەرنى ئۆزىگە ئالغان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئاساسلىق ئورتاق بولمىغان ھەرىكەتلىرى ئۇنىڭ ئىلگىرى ئۆتكەن ئىككى مەسىلىگە ئوخشاش ئىدى. ئۇ 1937-يىلى 12-ئۆكتەبىردىن باشلاپ ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئۆزىنى ئىلگىرىكىدەك ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى ئىلگىرىكىدىن ئۈستۈن كۆرسىتىشكە تىرىشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئۆزىنى ئىلگىرىكىدىن ئۈستۈن كۆرسىتىشكە تىرىشقانلىقى ئۈچۈن ئۇ

1923-يلى يې 1933-يىلى دغې قېشقە دېغە ۋالى - سېلاخ بولغان
قاتارلىقلا 108 نەپەر دىگونالىق دېگەن مۇلاھىزگە بويىچە بولغان ھوكۇمى -
ھەم مەسكۇۋادىن تەمسىل قىلىنىپ كەلگەن ئىشچى ھاجىم ھاجى
باشچىلىقىدىكى جاڭگۇدۇ ئۇيغۇر ئولتۇراق رايونىدىكى سېلىق
بوغۇلۇپ قالغانلىقى ھەققىدە 10/ شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى
نەشرى 12-نومۇرلۇق 322-بەت، 1983-يىل نەشرىدىكى
خوجانىياز ھاجى قاتارلىقلار بىرلىشىپ توسقىنلىققا ئۇچرىغانلىقى جىنايەتچى
ئۇيغۇر سودىگەرلەر ئەتراپىدا توختىلىپ، تاراڭقۇ ھاجىلارنى ئۆز
مۇھىتىدە ھەر سەپەرقىتىم ئوتتۇرىغا ئېلىپ سېلىق ۋە باشقىلىق
بىلەن بىرلىكتە دېھقانلارنىڭ ئېغىر ئېكونومىك ئەھۋالىنى
خوجانىياز ھاجىنىڭ بايلىقنى ئىقتىسادىي تالان-تاراج قىلىشتىن
ئىبارەت ئىككى ئاساسلىق ئىشنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتكەن.
ئىلگىرى-كېيىنلىك ۋاقىت ۋە ئىقتىسادىي ئالاقىلەرنى
ئەستىن قالدۇرماسلىق ئۈچۈن بۇ يەردە ئۇلارنىڭ ھەر بىرىسىنىڭ
ئۆلۈم ۋاقتى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىنكى ئەھۋالىنى
قىسقىچە تەكرار ئېلىپ ئۆتۈشنى لازىم تاپتۇق.

باشچىلىقىدا ھەر خىل سودا ئىقتىسادىي ئالاقىلەرنى ئېلىپ بارغان، جالاڭ ئالاقچى، خوجا ۋەلىيەنىڭ
ئىلغاملىقى ۋە ئۇستىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ھەمىشە بىزنى مۇشكۈلدە قالدۇرغان. مۇنداق
ھوقۇقتىن ئېغىز ئېچىپ سۆزلەش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ھاياتىنى ئولتۇرۇشلۇق
قىلىپ چىقىش لازىم. 1937-يىلى ئاغرىپ
ئۆزىگە ئۆلۈم كېلىپ قالغان جالاڭ ئالاقچى ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن
ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلى ئىقتىسادىي ھاياتىنى ئولتۇرۇشلۇق قىلىپ كەلگەن. 1940-يىلى
ئۇلارنىڭ ئىككىسىمۇ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلى ئىقتىسادىي ھاياتىنى
ئولتۇرۇشلۇق قىلىپ كەلگەن. 1940-يىلى ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ئىككىسىمۇ ئۆلۈپ
كېتىپ، ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ئىككىسىمۇ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىككى
ئوغلى ئىقتىسادىي ھاياتىنى ئولتۇرۇشلۇق قىلىپ كەلگەن. 1940-يىلى ئۇلارنىڭ ئىككى
ئوغلىنىڭ ئىككىسىمۇ ئۆلۈپ كېتىپ، ئۇلارنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ئىككىسىمۇ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن

میلاد وزن ناملیف بوته مشکیلاتی خود و مشقاق، بوت مشکیلاتی
ما وگلی، لینن ف زیر میبی سنی تو کو نوشتی دیگر خ نام ئاستیدا
مؤذنه تراقیفا که لاه میقیا مسدیک ئلافادیا مشلادی ته ذالقفا
ئاد تقاق، کیف بو ته مشکلاه قنی سوی خه سیلاک ته مشکیلاه تقا
ضیقومیب مؤنلاه قاشنا مشچیلی دینی بتونلاری قاماب ته لئود و ئکیفنه
مشلاه مشیه ی مشه دقی ته وکستانتی مؤذ ئالدیفاه و مسته قیل اله
ته خلتته ئیدا ده قلیب که لگه نده له کود و مشیه و تو گومنه اله
کمود و هلادی باخ نیقاب ئضنده صونا مسیوه ق با مشلیدی ی 1937 - یل
مشلاه مشیه ی ته خمقه ضیقیب ئیکلی ئای بو لفانه ختاییدی
خالاه مومسولاه / هدیج مسندی / ته مشومقاق مؤهیگلی دیگر خ
نام بلاخ مقدو ه صیوه گ که لگه نلاگلین، مشویلاه ه. ئایل تا مشقی
مشلاه دهم ته ده دیلیه مسندی لو ه منیگوه قنلاه که لگه نلاگلی.
1937 - میلادیگی تو تقوفنه یه ر نه ضه ئای ئیلاگری گومنه اله ئیلاه مشغوف
با مشلاق جیلاه لی بو نلاه مشغلاه ئاختیلتی، 1942 - یل لیاوخه نسو
مشلاه جولاه، جو مشیا و لیسلاه قاتاد لیق جولاه ته مه لداوله د
مشاکفا کلتیب مشلاه مشیه دی سی حال مسو ئیفانده ی - و ا
گومنه اله با دته مسنی تقود و شی ئیشک ته مه لگه تا مشود و لدی،
1942 - یل 10 - ئایل مشلاه مشیه ی تؤذی ه لگولاج کود مسه تکرخ
ه و قایمی ئیدا ده له دنلاه کاتیوا مشلاه دیلیه سی 100 ضه ئیشادهم
قه مسه م بو سیب گومنه اکفا تو قتی. قه مسه م بو ئیشکه
لیاوخه مشیا و دیاسه ذ ئیلاک قیلدی » ده ج یا زیدو.
له مود او ضیلاک.

1943 - میلادیگی با مشلاه ج گولاه شه نلاگ نلیجوی جلاه مؤجوئیگ مؤذ که دقیلیب
ئاده م تو لئود و شی ئیشک گومنه اله هوکومتی بیوا ستیه
ده هبه دلاک قیلدی. 1943 - یل مشلاه مشیه ی گومنه اله نلاه
مشیا کفا که لگه ف مشغیونله و با مشلاقی واله ده یو، ئیلاه دله
قولاه له و بلاخ بولیب « قایتا سوداق قیلتی واهوکم و قولی

هیشه تی / بوشه میلیه قته بودوتق هرخفی سوداق هتیلشی وا
هوکعم وقوسق هیشه تیلک یه سوشه هشه دی / نی ته مشکیل
تلفان. جالاق تی یلاق چی مه ذکو دهه میشه ق نلاق با مشلقی بولوشق
یلاق میل یفو سینزق خ جاذاسی واقیناشق تو سوللد دینی
ئلگولید یه تا مشهود وب خوللنب تلفاد گشدلی دنی سوداق تلفان
خولفا ئللنفانله دمشنجالاق بویونچه 120 ملاق کیشید یه خیشب
که تگرخ. یالغوز مؤدوهچه واقوناق شه تراخید یه خولفا ئللنفانلار
سانی 10 ملاق دیه تاشقاخ. مؤدوهچه نلاق تؤزید 10. 2. 3.
4. ی دیگرخ تودهاله دیه تا مشقوی یانا خو وقولشاددی، مه خفی
دیگرخ تودهاله دیولفاخ. بوتودهاله دگه شاده مله دسیفیشمفاخ
لیق دیه تودهاله دسانتی یانا موکویه تیگرخ. مشلق مشیه ی
نواختید یه تی مشنجالاق گزیه میداده دسینیلاق هومانوین با مشلق
هم با مشی موهددیولاوداحولاق مشونلاق یازید و: (1937-یل
نلاق تا خوریفاقه ده دمشنجالاق بویونچه خولفا ئللنفانله دمه خفی
100 ملاق کیشید یه تاسشید و. مؤدوهچه دینی ئلگوی یاسالغاخ
دوبه خ مه هکمه سی ئصید یه تی الاهید ه تودهاله خ غه دی
ده دوازئصید یه تی تونا تودهاله دغه شاده مله دسیفمای هفتا
ده خ خوالاق تؤدوسی بلاخ والاهیم یاو بوتوضا مشینلاق تا دیقسی
دینی قودالله دنلاق همه سینی تودهاله خلیب تؤزگه دینلاد ی.»
مشنجالاق نلاق تاریخی ماتریالله دی 3. تویلام 23-یت 1981-یل /
جالاق یوباولیه خ مه خفی سوداق تیلشی هه میشه تی نلاق
بری بولوب تؤز ئقوا سیدا موشلخ ده یلد و: ددهه خ شاده مله دخ
قینا شتا / سوداق واقتدا / میسب شومیوشق. شامیروخلاق نقا
ئولتود نمودوشق، یا میوخ یکنه مسیگ ده خسه تیشق
شاهیدلاشق، تومودهالقابلاخ بشینی قیسب ئولتودوشق.
شاهیدبلاخ تیلینی سوغودوب تیلشی، بیگزبلاخ ئیکه کگه سانچی

تولین یاغاچتا مسئله‌لرنی تقاسوغا شائق قیلنا مقه مؤسوللینی
قوللاش نوقتی" / شنجالق دیهوکراتیه پارتیاسی نیلاق 1951-یل 5-ساف
ذوق نالیدیکی قانیللاه دئوستیک ه سیروکودونیاغ مُنتقلیقلاق هاتریالی-
گه خادالق./

لایلاچی. جالاق گوالاچی نهاد مؤزنقوادله دیل دا مؤزتوله‌لمز باغچ
860 منه دد یی شادتوق شاده صله‌دنی مؤلتوددوق" دیه‌ی و،
ئیلگری شاخوی بولوب ناهق تاماللاق کشیلر دیغ 60 هیلاق
دین شادتوغوانی مشیلاق مسئله‌سی تولیدا مؤلتودولگه‌ن./ شوهاقا
لیئه خادالوخ./

جالاللاتلاد مؤز جنایه‌تلاردینی یوشودوشق مؤچوره مؤلتودولگه‌نلاد
تیلاچ جسه‌تلاردینی مؤدوهوله مسئله‌ه دئه‌تراخدیکی کوموداری
ئیلنب بولوقلاق مؤچوق کاملاردگه‌تامشلاشق، کوپونچه جسه‌تلاردی
کویلیک بودوشنی قولاق نقاق.

مشیلاق مسئله‌سی مؤز تروداقلق کوچه‌یتشته مُشغیونله ودی
یایلاق نقاق. ئالی ده‌دجیلاک مُشغیونله دگه جالاق گوالاچ-
ده‌هبه‌دلاک تلقاق بولسا‌چ ویلایت ناهیه‌له‌ددیکی
مُشغیونله دگه جالاقلاق باووه‌ن چلاق ده‌هبه‌دلاک تلقاق،
مشیلاق مسئله‌سی بولادیا دقیلی نه‌لقه‌قادشی‌ه‌ه دیگه‌تلاد دینی
که‌لاچ تودده قانات یایلاق ودغاق.

تولقا ئلنقاق شاده‌صله‌دنلاق مسئله، مال مولکینی بتونله‌ی خانی
وه‌یوان قیلادی. ئایئیل مُصیده‌بوره‌دکشی تو قتوف تلقاق بولسا
ئامیلاچ مسئله‌یکی چولاق کیلاک شاده‌صله‌دنلاق همه‌سی مُویه‌ین قونلاب
مسرقتاچیقریلادی. ئوی، مال مولکی هوکومه‌ت همه‌سابیغا ئیلنادی
بالا. چاقالاده‌ی کشیلر دیشکیله‌ریده‌ه تیله‌ه چلاق تلقاقا
باسشیلادی. ئیگه‌دمؤدوخ تو قتانله‌ویلایه‌بوره‌دمی ئاز تولا

مشہور محقق عولیٹی سوونسال ئوله دغاش له دبلدن بقناء شتی
همسابلینه جا ئاغا ئادمیلدی، ئاتاء ئاتا له دی مشهور مشیده ی
خوشی خانه مسیده ئولتوده ولگه دن بولسا ئامثل سید مکیلده.
سه ده مسانلیقه، سه دگه دو اشلیق صایات ئوتکوزوشتی.
مشهور مشیده ی ناه ئوزولفی سه دقی ئوزکیشاده فه لهیقه
قاپضوه سوده ق، ئاداهه ق، غه ریب ئوده ئوللاه، وه یرانچلیق
خاتوجه مسه زلال نی ئولیب که لدی. ئاتینی بالیقا، بالینی ئاقیقا
دوکسه ده ئولدی.

مشهور مشیده ی فه لهقه خادا ئاقاده ئه قصوفا خوه مشوب ئوزیقوده فه لهقه
نالهه ئه ئوداتلادیدی مه داسی بولوب ئولیوا ئقاده ناهایتی چوله
بایلیقی بولغاده ئامساده ئه قیقه واتادیقی، ئه دی ئه مسه ولده ئوزیقه
میقیب ئولیب بتوشلدی دیگوده له کویدی وودو ب ئامشلیدی،
1879- یل ئوتایل پوده ونزا مشهوده ده ئولتوده وشلوق ذاهرئاخوف
نالهه مسوزلاب بوشیچه: 1941- یل همده ئقده وصیه چونگیوه ده کته بده
مبتواهلیقه قیلاتقم. مشهور کته چه بوشچه هاشیناد الکتاب،
بسب چیقیب کویدی وودو ب گولغاده ویدی قالدی.» ده ب
ئه خسوسسلده ندی. 1938- یل بوشایادناهیه مسیدی ئوقوقوده
قلغفاده کشلدوسانده همه جهت میناذ همابی ئه لهم بامشلیقه گی مینده
بولوب، بولهه ونالهه ئویلهه ویدی یه وا باشقا له دتوولادویدی یه موسادیره
قلغفاده کتابلهه ده ناهیه للهه ساتوچی ئیلهه دوسه ئه ده خیلهه دی یه مسایم
ئوجوام بقیغا ئیلیب چقیب باغلهه ئوچ کیدی. کوفه ده وزکویدی وودو ب ئوشکه ده.
بوواقعه نی شایادلیقه ئه ئه جاف باتوده 1960- یل شایادالسفه لاب چوزوقه
نوله بیدی یه هوسیف به کیالهه ده خسوسسه کتوب فامسیدی یه موسا
ده ده قلغفاده کتابلهه نی ئوداسیغادووولاب ئوقوقیاقفاده.
کوجادناهیه مسیدی یه مشاشوبایئوقاوی ئوولفاشلغفاده کوتوب
خاشی موسادیره قلیب ئوداسیدی یه مکن ناشودنجا مسلیه یرکوده
کویدی وودوشکده.

1979 - يىل ئا لموتيف قىزى سوغۇم سوۋ لەچ بەدگەن/
1937 - يىلدىي 43 - يىلدۇغۇلۇشلۇق مىشىمەي ئاق چاداتودما مىسىفا قاما لفاف
لەدىنلۇق گوخوۋلىگى وە ئۇنىدوا سىيە ئا ق كوگىل ئا دە صلەدىيدى
ما ناھشوبى گوناھسىا بسوئا دە صلەد قانغودسوۋا قصىلەدىنلۇق قىنا ئىق
لەدى بلاغ، تۇدەمىنلۇق ئا زابىدا ئرا دمسىلغى يوقاتىغاى ھەقىقەت ئوخوف
قاقتىق گوتىلەدى بامشىلدىيدىسۇغ ئوتكوزوشتى، ئولەدقىنا مشالەد
ئۇمىستىدە ئۇزوجدا نلادى بلاغ قاقتىق ئۇدوچ قەھرىما نلىق بلاغ
قودىباق بولوشقا ئۇقا ندى، بوئۇنداغ ئوصودىباق ئىراەدە لاك كشلاۋدى
ئوقتقوف قلىپ ئولتۇدوشتى ضتاى ھوستەھلىكى چىلدىنلۇق ھالل
ئۇنىنە ئىسىگ ئا يلىك ئا قا ندى.
مشلاق مىشىمەي نلۇق سوۋا قصىلادى ئولىيەودە ھەمىسىز جالىلات لەدى
ئىدى. ئولەدوا ئىم ھوستوبۇنداغ ئىشىلدىبلاغ مشوخوللىنى كەدگەچىگ
ئا دەم قىنا شتەخىلىمەت وخىدىي خىلا نەدىسىە لەدىبلاغ
ئوتۇقا قا ندى. ئولەدجىنا يەتچەدەچ قادا لفا نلەدىنلۇق ئىسخىلوگىيە
مىسى بلاغ ئوبىلاغ ئوتۇقا نلىقا دىي گىم لەدىنلۇق ئۇمىستىدىي ھوگوا ق
ئوقوزغولالك دىيلومىنى ئۇچىق ھوھەلىق، بوئۇنا ھاجاتى يا ئۇچى بىلىشەتتى.
مشلاق مىشىمەي نلۇق ئۇدەمىسىلەي سوۋا قصىلادى ۋا سوۋا ق ۋادە قەمىنى
يا ذىدىچىفا ق ما چىلىك دتوزغوف كشلەدىنلۇق ۋا با لىفا قا لفا نلىقى ئوخوف
ئولادىئۇزلەدىنلۇق ئىسىم لەدىنلۇق نا دىقى چىتىدە ئەلىشىدىي ئۇنا نىق
ھەر كى ھوھىچىنا تتى. بولەدمشلاق مىشىمەي نلۇق دىچىدىۋا نتقا ق ئۇشتى
لەدى ئىدى، تا ما لفا ق كشلەدتوودا ئۇچندە نا ھاجاتى ئۇقرىتەدھوشى
گوھوودە تتى، گوق ئۇتوبىنى كوودىچىگ نلاق دىنى تا دا گۇخوذ ئىدا ق ئۇچندە
يا دە دە مىسز، بوۋەبرىنى تۇنوھا يدىبلاغ كىشىلەدتولوشى ۋا ئۇقتىدا
ئۇزنا دا گوزلەدىچىگ يا ئۇشى ئىلاچىچىب تۇھا تلىچىب جا ق ھوچىشەتتى. بولوبھو
ئوچىقودلەدتوتىكەقدە بوۋەبرى نلاق تەدىولەدىنلۇق بلشمىگ ق بولسىسا.
تودەمىفا گوگەقدىنلۇق كىنى ئۇقوگوزلەدە دە بوۋەبرولەدى بلاغ تۇھا تلىچىب
جا ق ئۇزوچىشەتتى. بوئۇنداق مىنداب لار بلاغ ئولوقوبگەتىكىلەدتولا ئىدىگە

شه‌رقی تۆرکستانڈا بوده‌ره‌ده هه‌یئه کیم ئۆزینی خوبسنده‌ک ده‌پ
هیسابلایدی. بوره‌دا ده‌م ئۆرنیدا ئوقۇماقچی بولغان ئوقوغۇچی
یئتپ کیلمه‌سه قامچیلیدی یه‌نه شاماڵ قیلاتی. شۇڵارنی یاخشی بیلمه‌یدی و
هیئه کیم گه‌ مثله خه‌قه‌ت یوق، مثلاً مثله‌ن شه‌رقی تۆرکستانی
تیوود وائملیق بلان کشه‌لیدی، هیئه کیم ئاڵاهیده مثله‌ن مثله‌ن
یوزمو یوز هه‌قیقه‌تنی ئیتالمثله‌ن موهاکیمه قیلاتی.
مثله‌ن مثله‌ن هوکومدارلیق تۆلغانی ده‌ئوده‌ن 1933-یڵدن 4-ئای 14-نی
کومونیزم یی 1944-یڵ 9-ئای 9-نی ئاخیرقی ئۇزاق 12 یڵ بولدی. بوده‌ره‌ده
خیانه‌تچیلیک مثله‌لدی ئاشکارا ئیدی. چه‌کله‌نگه‌ندی. مثله‌ن مثله‌ن
خیانه‌تچیلیک گه‌ قارشی قه‌تئی چه‌کله‌نگه‌ندی. مثله‌ن مثله‌ن
چیلیک نی قاتتیق چه‌کلیگه‌ندی. میله‌یونلیغان مثله‌ن مثله‌ن
تۆلغانی کشه‌لدی نی یئتتی تامثله‌ن مثله‌ن قیلاتی. بوماهیئه‌ته
ئه‌سلی کوچلوک بولدی. کینه‌ده‌لیک بولوش مه‌یلی،
یامثقاله‌ه‌ه‌ک لاده‌لده‌گه‌ قارا تۆلغانی بولوب، خیانه‌تچیلیک
مثله‌ن مثله‌ن یه‌گه‌ خائین مثله‌ن ئۇلارنی یامثقاله‌ه‌ک قیلدی.
مثله‌ن مثله‌ن خیانه‌تچیلیک قیلیب یاپیلیقتوپاک مثله‌ن مثله‌ن
یامثقاله‌ه‌ده قانلیق کۆرەشلەرگه ئۆزخه‌سه‌ماتتی. ئۇنداقلاردا یاخشی یامان یوق
یه‌ه بولوب یامان یئرده ئۇنداق یاپیلغانی یامان. بوماهیئه‌ته
یامثقا بولادیلیق واقادا ئۆزگه‌رتیلمه‌یدی. مثله‌ن مثله‌ن
هوکومه‌تنه وه‌کیل یه‌ئولغانلارنی دیگوده‌ک
ئۆتمیشلیک کشه‌لدیدی. ایشقمثقه‌ددی ئه‌ه‌ه‌یای
بولوب ئۇزدونیا مسئله‌ مانتی بیلمه‌یدیغان کشی. ئۇ
ئۆزوه‌ - یالی تۆلغانلارنی ئۇدهیدیلاتتی بولشه‌ویک دونیاسی بتونلای
سوسیال دیره‌ه‌تلنگاندی.

ھ- قەشقەردىكى ھېكىم ھاجى بوغدا مېنىمۇ مشك شىشىسى سەۋەب
سىز قولقا ئىلىپ قەدىمدا ئولتۇرىۋاتقان، مۇمكىن ئى
60 يولاق سائەت سائەت ئالتۇن، كومۇشلىرى بوار دولله د، ھەر ۋاقىت
يولىيالماس، ھەر خىل قىيىن ئىشلارنى ھەل قىلىدىغان بولۇپ
كەتكەن، ى- ھۇسەين ئەپەندىنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى
ئاڭلاپ ھاياجانلىنىپ كەتتى، بۇنىمۇ سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى
ئۇ ئۆزى ئىزدەپ يۈرگەن، بۇنىمۇ سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى
قولقا ئىلىپ ئولتۇرۇلگەن، مۇنداق ئاجايىپ مەسىلىنى مۇسابايۋە
قىلىشقا دوختۇر سىنىڭ قېشىغا كەلگەن ھامان ئۇنىڭ
كۆيۈپ بولغان، 4- ئىنده لى، بۇ مشك شىشىسىنىڭ
ماڭىلىك مەھەللىسىنىڭ باشلىقى ھەم مالىيە ئاغزىسى
ئىدى، مۇ مشك شىشىسىنى ئەۋەتكەن ئادەم
دولدى، مۇنداق ئاجايىپ مەسىلىنى مۇسابايۋە قىلىشقا
ئايالسىنىڭ مەھەللىسىدىكى كىچىك دۇكاندا ئاش
مۇھەۋايىدىن پىشاق كېسىپ بولۇپ، بوتۇنلەي يوقىلىپ، ياقۇت لەۋلەپ
يېنىپ كەتكەن، بۇنىڭدىن 900 داڭ بولغان
ھوقۇقىدىن، 1200 خىل دېگۈدەك مالال مشك شىشىسىنىڭ مۇ-
قولىقا ئاڭلىنىشى ۋە قولقا / مۇسابايۋە قىلىش ھېچقانداق
ى- مۇ ھەپتە ئىچىدە ھۇسەين بىلەن قولقا ئىلىنىپ ئولتۇرۇلگەن
ئاجايىپ مەسىلىنى مۇسابايۋە قىلىش مەھەللىسىنىڭ ئوتتۇرا
ئەسىرلىك ھوقۇقىدىن ئالتۇن ئوقۇغا كەلگەن، 6، ئىيۇننىڭ 1933- يىل 12- ئايدا
ۋاقتىلىق ھوكۇمەت دەۋرى بولۇپ، مۇ مشك شىشىسىنىڭ ئۆزىدە
ماڭ ھوقۇقىدا بىر ياپ يىلىپ ئوچۇق ئېلىشقانلىقى ۋاقتىدا
ئىچىدە ئىككى ئادەم قېشىغا كەلگەن، مۇنىڭ مشك شىشىسى ئاجايىپ
ئايالسىنىڭ مەھەللىسىدە ئولتۇرۇلغان مۇسابايۋە قىلىش مەيدانىغا
ۋاقتىلىق ھوكۇمەت دەۋرىدە بولۇپ، مۇ مشك شىشىسىنىڭ ئۆزىدە
ماڭ ھوقۇقىدا بىر ياپ يىلىپ ئوچۇق ئېلىشقانلىقى ۋاقتىدا
ئىچىدە ئىككى ئادەم قېشىغا كەلگەن، مۇنىڭ مشك شىشىسى ئاجايىپ
ئايالسىنىڭ مەھەللىسىدە ئولتۇرۇلغان مۇسابايۋە قىلىش مەيدانىغا

بولاڭ ۋىلىفانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتكەن ئىدۇق. بۇ
ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈش
مەسىلىسى.
مىسالغا ئېلىنغان ئىككى خىل ئۇسكۇنىنىڭ بىرى ئۆتكۈر
ئىسكىنا بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى 1944-يىلى
ئۆتكۈر

قوصول ئىقلاپ بىلەن ئالاقىلىشىش ئۈچۈن ئالاقە ۋاسىتىسى دېگەن سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەتتا ئىنسانلار ئارىسىدا ئالاقە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاۋاز، ئىشارەت، يېزىق قاتارلىقلارنىمۇ ئالاقە ۋاسىتىسى دەپ ئاتايمىز. ئالاقە ۋاسىتىسى ئىنسانلار ئارىسىدا ئالاقە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاۋاز، ئىشارەت، يېزىق قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەتتا ئىنسانلار ئارىسىدا ئالاقە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاۋاز، ئىشارەت، يېزىق قاتارلىقلارنىمۇ ئالاقە ۋاسىتىسى دەپ ئاتايمىز. ئالاقە ۋاسىتىسى

يىلدە مۇمكىن. لىكىن قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلارغا ھېچ گۇناھ تاپقىلى بولمايدۇ. گۇناھ ئىشلەتكەن ئادەمنىڭ ئۆزىگە مەلۇم بولىدۇ. ئۇنداق ئادەملەر ئۆز ۋىجدانى ئالدىدا ئۆزىنى ئەيىپلەپ ياشايدۇ. ئۇلار ئۆز ئىشلىرىنى ئاشكارا قىلىشتىن قورقىدۇ. ئۇلار ئۆزىنى ئەيىپلەپ ياشاي

گومنده ای شوقه سینلیق / پارتیه / شتجالاً شوراکولوای خوقه بولومی تقدول.
ثمانده یی کیشی ۱- قزده هده ماکسه. لنن گه دایئوشه دسه وله دیقیب
ئیلیشه کویه وه ولدی. ۲- قزده هده جاهانگوللک گه قادینی
ئویوشماتاد قاتیلدی. ۳- قزده هده سوویه ئتیاقیده یی یارده مگه
که لگه خ موشه خ سسیاله دوه شه فینگ قاتنوه ولدی. شوقاتادا
سوویه گه اژدانلادی ئوسیده قاتنقه نادا ده خ ئودنوشولوپ
ه قتا شوله دگه نه دسه کره ای سیتی وائوله دی نه دسه ئلیشه
واثالاخ خیلتی وه کله دی.
سیتیلاخ سیتیسه ی ۱۹۳۷- یلده ی یاشکاچه سوویه ئتیاقی ئله یاددن باخ
شهر خ ئودکستان خ لقیفاقادیتا دوشمه ئللک یوزوقسیه سینی
یاشسیاده لیفاف بولسا ۱۱۱- یلده ی یاشکاچ سوویه ئتیاقیفا
ئوچوقلی یه ئوچوه خ قادینی حقیقه ئوئله باخ بولفاف دوهلوه
یاشالاخ سینی یوزوچ یاشسیلدی.
یاشلاخ سیتیسه ی خ لیقه ئوسیتدیکی سیاسی ذیباخ که یاشلیگینی یودگوزوی
باخ خ لیقه ئوسیتدیکی ئقتسادی بولاکچیلفنی کوچه یتیوالتی.
مه سلان: ئوئله خ لیقه دی یاشایدیغاف سیلیقی ۱۹۳۶-۱۹۳۷- یلی یاشاده م
بسیفلاخ حی دوللد دشتجالاً بولیفا ئوغوا که لگه خ بولسا لمنه
۱۹۱۹- دوللد دشتجالاً بولیفا یه تتی. ئوئله ئچنده ده هقاله دنله
قوله یدیغاف یه دیقیب ئوده هقاف سلیقه گویی نله ۱۵٪ دی
ئیقیب که تتی / ئوفیقودتادیغی نله ده سلیقی لاسه هی سی ۹۴- یلدن
۱۹۶۵- یل ئودوهلی /.
۱۹۴۲- یل یاشله سیتیسه ی جنوبی شه دخی ئودکستان خ ۴۰ هله یاشله خ
ئوغوتیندیم یاشلتافیقا بریسب ئالتوخ کافدا ئشلاچ بای بولوب کیلسیله د
ده چ ئودوهلی گه ئلیب کیلتی، ئودوه هیئه که لگه خ بوپاشله دغه ئوئنگ
برنانخ سینی باشقاهیله نه دسه بویلیشیگ نله ئولادنله ئولیسی -
یاشلیقی دی ئولوب کلتی. هایات قالفانله دینله بوقچه تعولله دی
به شه دئیشلدی. ئچکی ختایی یه ئلیب چقیب شدخی ئودکستانغا
یه دله یشتودوگوسی ختایلدگه سولوخ یودته یاولاشی ئوهوله ی

قاتتىق ئەھمگەلەر ئاستېغا مېلىندى، شۇيا مشلەدىكى ياغىدەك
ئەھمگىلىك بىلەن ئۇدۇ ھەيدەپ بېنىڭ ئاتتاق دائىرىسى كەڭ سوئا مېدى
كولاندى، يونىڭ داپرىنچىلىرى مېلىڭ ياغىدەك ئاچى، يالاڭ ئاياغلىق بىلەن
ئەھمگىلەر داسوا مېدىكە ئولوپ كەتتى - شۇيا مشلەدىكى توكولگەن
قاتتىق ئېزىلەدى ئۇدۇ يېغاندىن كېيىن ئولگەن خولەك يوقىنچە دەپ ئاتالمىش
يانا بىر قېتىم ئالتاي ئۇدۇ ۋېتىغا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدى.
ئەدەبىي ئالتۇن كولاشقا بولمسوق بولغاچقا ئالتايدىكى قازاقلار
ئەۋزەلكىنى ياشتۇدۇق ئۇچۇن ئالتىنقا كۆچۈپ بارغان مشلەچىلەر
سېسىق چۈشكەن ھاۋادىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئاغزىغا ئېغىز
دەرىلەر مشلەدىكى ئاغزىدىن چىققان ئېغىز ھاۋا ئارقىلىق
ئەتراپتىكى ئادەملەرگە يۇقۇپ كېسەل قوزغىماسلىقى ئۈچۈن
ئېغىزىغا ئاق رەختتىن ئېغىز ياپقان.
ئالتاي ئالتاي ھاي ئالتاي
بويدا دەگەن نېمە دەپ يار،
ئۆيگە كىرسەك ئوتسىز ئىكەن مشلەدىكى دوستلىرىمىز.

دەرىلەر مشلەدىكى ئاغزىدىن چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل
بولماسلىقى ئۈچۈن ئاغزىغا ئېغىز ياپقان بولسىمۇ ئۇلار ئۆزلىرى
ئاغزىغا ئېغىز ياپمىغان. ئۇلار ئاغزىغا ئېغىز ياپمىغانلىقى ئۈچۈن
ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل بولۇپ
قالمىغان. ئەمما ئۇلار ئۆزلىرى ئاغزىغا ئېغىز ياپمىغانلىقى ئۈچۈن
ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل بولۇپ
قالغان. ئۇلار ئاغزىغا ئېغىز ياپقان بولسا ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن
چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل بولۇپ قالمايتتى.
ئەدەبىي مشلەدىكى ئاغزىغا ئېغىز ياپقان بولسا ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن
چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل بولۇپ قالمايتتى.
ئەدەبىي مشلەدىكى ئاغزىغا ئېغىز ياپقان بولسا ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن
چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل بولۇپ قالمايتتى.
ئەدەبىي مشلەدىكى ئاغزىغا ئېغىز ياپقان بولسا ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن
چىققان ھاۋا ئارقىلىق يۇقۇپ كېسەل بولۇپ قالمايتتى.

1944-يل 8-ئاى 99-كۆنى گومنداڭ ھۆكۈمىتى مشىنىسىنى يېڭىلىتىمىز دەپ مىسىر پۇقراسى ئەلى دەگۈى ھۆكۈمەت شىنجاڭدا دېھقان ئۈچۈن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ۋەكىللەر ھەيئىتىگە مىسىر پۇقراسى ئەلى دەگۈى، ئۇيغۇر ئىچىدىن مۇنەۋۋەر ئابباسوف، قازاق ئىچىدىن ئەلى ئەسكەرى قاتارلىقلارنى تەكلىپ قىلىپ كەلدى. ئۇلار ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئۈچ ئاي ئەتراپىدا ئىشلەپ ئىسلاھات پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى. ئۇ پىلان بويىچە ئۈرۈمچى، ئاقسۇ، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا ئىسلاھات ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن ئىسلاھات كومىتېتى قۇرۇلدى. ئەلى دەگۈى ئۈرۈمچى ئىسلاھات كومىتېتىنىڭ رەئىسى بولدى. ئۇ ئۆزى ئېلىپ كەلگەن 10 مىل دېگىدەك كىتاب كۆچۈرمىسى (1942-يىلى 1-ئاينىڭ 1-كۈنى) ئۈرۈمچىدە قالدى.

لاۋداۋ ئىسىملىك يوقاري دەرىجىلىك دېھقان مەسىلىسى مۇتەخەسسىسى شىنجاڭنى ئۆگىنىپ بولۇپ ئۆز دۆلىتىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۆز ئىچىگە ئالغان «شىنجاڭ دېھقان مەسىلىسى توغرىسىدا مۇلاھىزە» دېگەن بىر پارچە ماقالە ئېلان قىلغان.

دېمەك مۇشۇ مۇتەخەسسىسلەر ئىچىدە ئۆز تۇغقىنىدىن ياخشى گۇۋاھلىق بېرىدىغان ئادەم يوق ئىكەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئەلچىلىرىنى ئەۋەتكەن ئەل ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ ئۆز ئەلچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى ئۈنۈملۈك ئىلگىرى سۈرۈشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى ياخشى دېيىشى كېرەك ئىدى.

بۇ قېتىم مۇشۇ مۇتەخەسسىسلەر ئىچىدىكى بىر ئادەم 1944-يىل 8-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۆز ئەلچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى ياخشى دېگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ 12 مىڭ سۆزلۈك ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئىسلاھات كومىتېتىنىڭ ئىسلاھات پىلانىنى ئىجرا قىلىشتا ئۇچرىغان مۇشۇ قاتارلىق قىيىنچىلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ياكى ئۇنىڭ قارىشىچە ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئۆز دۆلىتىدىكى خەلقنىڭ ئىسلاھات ئۈچۈن ئۇنىڭ مەسلىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

بۇ قېتىم مۇشۇ مۇتەخەسسىسلەر ئىچىدىكى بىر ئادەم 1944-يىل 8-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۆز ئەلچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى ياخشى دېگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ 12 مىڭ سۆزلۈك ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئىسلاھات كومىتېتىنىڭ ئىسلاھات پىلانىنى ئىجرا قىلىشتا ئۇچرىغان مۇشۇ قاتارلىق قىيىنچىلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ياكى ئۇنىڭ قارىشىچە ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئۆز دۆلىتىدىكى خەلقنىڭ ئىسلاھات ئۈچۈن ئۇنىڭ مەسلىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

بۇ قېتىم مۇشۇ مۇتەخەسسىسلەر ئىچىدىكى بىر ئادەم 1944-يىل 8-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۆز ئەلچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى ياخشى دېگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ 12 مىڭ سۆزلۈك ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئىسلاھات كومىتېتىنىڭ ئىسلاھات پىلانىنى ئىجرا قىلىشتا ئۇچرىغان مۇشۇ قاتارلىق قىيىنچىلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ياكى ئۇنىڭ قارىشىچە ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئۆز دۆلىتىدىكى خەلقنىڭ ئىسلاھات ئۈچۈن ئۇنىڭ مەسلىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

بۇ قېتىم مۇشۇ مۇتەخەسسىسلەر ئىچىدىكى بىر ئادەم 1944-يىل 8-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۆز ئەلچىلىرىنىڭ خىزمىتىنى ياخشى دېگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ 12 مىڭ سۆزلۈك ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئىسلاھات كومىتېتىنىڭ ئىسلاھات پىلانىنى ئىجرا قىلىشتا ئۇچرىغان مۇشۇ قاتارلىق قىيىنچىلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ياكى ئۇنىڭ قارىشىچە ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئۆز دۆلىتىدىكى خەلقنىڭ ئىسلاھات ئۈچۈن ئۇنىڭ مەسلىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىكى ئۈچ خىل ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويغان.

---

(1) شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى، ئۈرۈمچى، 1989-يىل نەشرى، 148-بەت.

مانا شوبایلیق جالات شاڭ شىسەى مۇھوت جاكىگى ئى
باشقىلىقى دېگى گومىندالا ھوكۇمىتىنىڭ ئىگىلىگى ئاستىدا؛
شاڭ شىيەى دېگەن ۋەقتى قوۋكىستاننىڭ ھاكىمىتى ئوتتۇرا ئوبلاستلار
گومىندالا ئۆكۈمىتى ئەلادىلەرى بولۇپ ختاي ۋىلايىتى بولى بىلەن ماكسىت
مىللەتنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش ئوچۇق مانا دېگەن ساختا
لاشتۇدوشى، ئىمانى بىرلەشتۇدوشى» دېگەنلەرگە ئوخشاش
مەسئۇلدەمەكتەپلەردە، گېزىتژۇرناللاردا كۆدوئوششۇقى
باشلىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ختاي ئەسكەرلىرى ئىچىدە ئىلگىرى دىنىمىز
بولغانلىقى مىللەتچىلىك دېگەن ئىسىملەر تاشلىنىپ ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىك
/ئەسكەرلىك/ «ئۇيغۇر» دېگەن ئاساسلىق بايرىقى، خەلىقى
بولمىسۇن كەدەك شائارلار تېخىمۇ ئەۋج ئېلىشقا قويۇلدى. گومىندالا
ئاكتىپ مەنپەئەتچىلىرى «مىللى مەسىلىگى» ئەمەس بولغان
پرونېس مىللەتلەرنى ھەرقانداق بىر ئامال بىلەن ئاسسىمىلياتسىيە
لەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنى ئاساسلىق
نىشان قىلىپ ئۇلارنى ئۆزىگە ئوخشاش ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشقا
ئەڭ ئاكتىپ كۈچ چىقاردى. ئۇلار ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە ئوخشاش
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشنى ئاساسلىق ۋەزىپە قىلىپ بەلگىلىدى.
ئۇلار ئۇيغۇرلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشتا ئۇيغۇرلارنىڭ
ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە ئوخشاش ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشقا
ئەڭ ئاكتىپ كۈچ چىقاردى. ئۇلار ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە ئوخشاش
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشنى ئاساسلىق ۋەزىپە قىلىپ بەلگىلىدى.
ئۇلار ئۇيغۇرلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشتا ئۇيغۇرلارنىڭ
ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە ئوخشاش ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشقا
ئەڭ ئاكتىپ كۈچ چىقاردى. ئۇلار ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە ئوخشاش
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشنى ئاساسلىق ۋەزىپە قىلىپ بەلگىلىدى.

قوتره تلك كوچى بولغاق بولسا مشك مشيه‌سى ناك معاكتى ساقلانه
قالغاق بولوديك ى.. قوچى ويرايدن قتقاق بوغدا مديا نفاميلنى
مسونك هسالى بولسا كده اك .

ختاى گيزالى جالاق بوجولاق شونداق ياذيق وارد چاك سولا لسى .-
گاكشوى ناك ١٥ - نجى يىل 1877/ يىلدا نوفوكتاك مشنجالاق تاكرگه نديك
كمنى مشنجالاق قولكه بولوب قودولدى. 1884 - يىل ١١ - ئاى 18 - كونى
چاك خانلغى ناك مەخسوس قادى بلەن قا/ . چاك سولا لسيدن تاداتيب
تاجوگخوا منگوى ده وودە سوتسكن مشنجالاق مشيه‌سى ناك زول
مەقتلك هوكومرانلغى ناخولامشقا فاقه ده دبوزمون ده —
موسته هليكى چيلاك سياسەتى هوكومرانلغى دائليق قيلدى.
مشنجالاق خەلقى زولوم ئيكسيلا ئاتاتسيه گه چيدىماى
قادمشليق كودەسه تكمەده هوكومرانلغه دهاماف قودالكوچى
بلەن بسيقتودوب كه لدى. بسيقتودوب بولغانلرنى كدن
ده هشته تلاك ئيزلشه هدديدى ئيشك كه تسكەده خەليق
بيانلاقوزغولوب قادمشليق كودەسه ئتى . موشويوسونغا
توختماى تەكراولتشى ئادخيالى مشنجالاق ناك تاديض زولومىغا
زولوهغا قادتى كوده ئتى تاديض بولوب سشه كيلەدى .
/ جالاق جوك : شوزوهيه سوهبه تيدن ، مشنجالاق قتلى ئاذات بولغانغا
قه ده دنا هليق كتاوى ١٠ جى يه تلك مشنجالاق خەليقنه مشاريات
1887 - يىل ئويغودچا .
بۇ ختاى ئەمەلگه دىنياك قىلىنده جالاق جوكنى ئەدتى قودكتاف
فلاك تايى واختدىيه باشلاب 1884 - يىل تسكنده موسته هليكى
بولغانلقى واملالى ئاذاتليق كوده مشل دنياك مسيحوه يلەدنى
توغدى باهاليغان وابوهجيقتنى مۇذكتاويل قتراب قالغان
كمتى ده ج ئتساق ئاذ تولا توغرا بولار .
ختاى هونومتياك موسته هليكى جلاد سياسى هوكومرانلغى
ئەدتى قودكتانتى قادآكفوجاهالە تكمەتا مشليدى . مقونياك باغ
ئتسانيه تنياك ياردلاق مەدفيه تيكنوزهمەسسه سنى

تومشوب كه لگه خ ثويغ ودخه لقى ئاذ بيانلاه ئاللاه تعالا ق ه لقى قاتاد
دينا قومشوب قالدى. يزا ئيگيلىگى خاداپك مشتى ه ق ليقا مه دنيتى
ئايات ئاستى قيلندى، ق ليقا تودمه مشى قاجشاقلاك حقيقه
كه تتى.

"د قيلغنى ئومينوتوب، قانغ ود قيليشتا ئيلينا دبا شق
كيشيلة بيتنى توكسه ئاتاد هم قاتى بولوب بيا شق.
بوده ودانى ئوتمه مشق شاهيد كيرمه يلاه كونك وزى بادود
كى ذوكمه ق قيلغه ي ئاشقانلا غوكلا دمشق تهختى نه قاشق
/ يا ذغه ي ئاپك تاليب /.

قاديركوم ئوتكل مسقه هياد ى:
1992 - يل 1- دينابر يه ئى ئوتكانغى ئاينيلاه بوزغه كوتى